

Т.О. Чайка

**РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА
ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В
АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ**

монографія

Донецьк
Видавництво «Ноулідж»
Донецьке відділення
2013

УДК 338.43:631.147
ББК 65.321+40.08
Ч-15

Рекомендовано до видання вченою радою
Полтавської державної аграрної академії
(протокол № 3 від 26.11.2013 р.).

Рецензенти:

Л. Є. Купінець – д-р екон. наук, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НААН України;
В. В. Писаренко – д-р екон. наук, Полтавська державна аграрна академія.

Чайка Т. О.

Ч-15 Розвиток виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України : монографія / Т. О. Чайка ; під заг. редакцією д-ра економ. наук, проф. Н. М. Сіренко. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. — 320 с.

ISBN 978-617-579-788-4

У монографії висвітлено теоретичні та методичні аспекти виробництва органічної продукції як стратегічного напрямку розвитку аграрного сектора економіки. За результатами дослідження сучасного стану органічного агровиробництва визначено перспективи його розвитку, здійснено оцінку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Розроблено концептуальні засади розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України.

Для науковців, аспірантів, керівників та спеціалістів установ і організацій аграрного сектора, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 338.43:631.147
ББК 65.321+40.08

ISBN 978-617-579-788-4

© Чайка Т.О., 2013
© Вид-во «Ноулідж», 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК СТРАТЕГІЧНОГО НАПРЯМУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	6
1.1. Сутність, становлення та необхідність розвитку виробництва органічної продукції	6
1.2. Особливості виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки	26
1.3. Методика оцінки результативності виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки	45
Розділ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	70
2.1. Аналітична оцінка розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України	70
2.2. Перспективи розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України	95
Розділ 3. РОЗВИТОК РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНИ	129
3.1. Оцінка місткості ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні	129
3.2. Формування позитивної кон'юнктури ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні	163
Розділ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНОМУ	

СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	181
4.1. Концепція розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України	181
4.2. Організаційно-економічні механізми реалізації концепції розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України	214
ПІСЛЯМОВА	253
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	257
ДОДАТКИ	276

ПЕРЕДМОВА

Сучасне суспільство характеризується трансформацією вимог до системи виробництва, особливо аграрного, і зміщенням вектора забезпечення соціально-екологічних складових останнього. Тенденції ж розвитку аграрного сектора України свідчать про наявність значного нереалізованого потенціалу, який в умовах інтенсивного виробництва не враховує екологічної та соціальної складової. Ця вимога може бути забезпечена за умови розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі. В той же час, на державному рівні ці питання не отримали відповідного вирішення. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що продовольча безпека України знизилась до критично небезпечного рівня. Однак, є ймовірність покращення ситуації за умови прийняття національної доктрини відродження агропромислового комплексу та прийняття необхідних нормативно-правових актів з питань виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Передумовою розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України, є необхідність забезпечення населення країни якісним продовольством, що надасть змогу реалізувати концепцію стійкого розвитку не лише аграрного сектора, а й всієї економіки країни, збалансує екологічні, соціальні, економічні, культурні, національні складові

тощо. Окрім того, саме повноцінне та безпечне харчування є одним з найважливіших чинників, які визначають здоров'я населення. Воно забезпечує нормальний ріст і розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя людей, підвищенню працездатності та створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього середовища.

Недостатність наукових основ організації виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України призводить до відсутності розуміння особливостей цього виду виробництва та повільному розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції. Фрагментарність досліджень зі стимулювання попиту на органічну сільськогосподарську продукцію перешкоджає розвитку вітчизняного ринку, що в свою чергу переорієнтовує її виробників на європейського споживача. Це обумовлює необхідність подальших системних досліджень основних елементів ринку органічної сільськогосподарської продукції, потребує розробки відповідної теорії, методики та практичних рекомендацій.

Тому в монографії, враховуючи вимоги концепції стійкого розвитку до економіки України та її складових, суб'єктів господарювання різних форм власності, потреб суспільства щодо процесу виробництва сільськогосподарської продукції, її розподілу і споживання, які характеризуються суперечливістю інтересів, комплексно і послідовно досліджується виробництво органічної продукції в аграрному секторі економіки України як системи взаємопов'язаних і взаємоузгоджених складових екологічного, соціально-економічного, організаційного, динамічного характеру, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку галузі, задоволення потреб суспільства в якісному продовольстві, збереженні здоров'я нації, відтворення природно-ресурсного потенціалу країни.

Автор висловлює подяку проректорові Полтавської державної аграрної академії, доктору сільськогосподарських наук, професору П.В. Писаренку за плідну співпрацю, підтримку та розуміння. Крім того, щира вдячність ректорові Миколаївського національного аграрного університету,

докторові технічних наук, професорові, члену-кореспонденту НААН України В.С. Шебаніну за надану підтримку та сприятливі умови для розвитку особистості, докторові економічних наук, професорові, завідувачу кафедри фінансів і кредиту Миколаївського національного аграрного університету Н.М. Сіренко за її здатність надихати на наукові пошуки та розвиток власного наукового світогляду. Висловлюємо також щиру подяку всім учасникам органічного руху України: співробітникам Дослідного інституту органічного сільського господарства (М. Ліхтенхану, Н. Прокопчук, О.О. Качковському), ТОВ "Органік стандарт" (І.І. Гаврану, С.О. Галашевському), Федерації органічного руху України (Є.В. Милованову, А.В. Коняшину) та ін.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ
ПРОДУКЦІЇ ЯК СТРАТЕГІЧНОГО НАПРЯМУ РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

1.1. Сутність, становлення та необхідність розвитку виробництва органічної продукції

Дослідження відносин між людиною і природою сягають коренями у часи таких античних філософів, як Геракліт, Протагор, Демокріт, Платон, Аристотель, Сенека, кожен з яких у свій час звертався до залежності людини від природних стихій та явищ. В епоху Нового часу (XVII ст. – поч. XIX ст.) в межах натурфілософії досліджувалася екологічна проблематика, що простежується у працях Дж. Бруно, Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Телезіо та ін. Відображення взаємозв'язку суспільства та природи є характерним для поглядів французьких філософів XVIII ст. – П. Гольбаха, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, німецьких філософів XIX ст. І. Гете, Ф. Шеллінга, Л. Фейербаха та ін. [3]. Соціальні ж механізми взаємодії суспільства з навколишнім середовищем розглядалися у працях Т. Гоббса, К. Юнга, Е. Фромма та ін.

Соціальні та філософські дослідження, спрямовані на детальне осмислення тенденцій взаємодії "людина-природа" та їхнє відображення у суспільній свідомості, проводили Д. Дідро, І. Кант, Г. Гегель, Н. Чернишевський. У цьому напрямі ними осмислено соціальні, філософські та технологічні аспекти прогнозування переходу до альтернативних цивілізацій, формування екологічної свідомості "стійкого / стабільного суспільства" [178].

Особливе місце серед дослідження проблем, які стосуються екологічної проблематики, належить працям відомого російського академіка, автора вчення про ноосферу В. Вернадському та його послідовникам (В. Казначееву, Н. Мойсеєву, А. Печче, Ф. Сен-Марку, П. Тейяру де Шардену, С. Шварцу та ін.). В їхніх працях викладені наукові концепції

взаємовідносин суспільства та природи, природи і людини, вирішувалися принципові проблеми стану біосфери та ролі в ній антропогенного фактору. Цікавим є той факт, що вже у той час В. Вернадський вважав, що гармонізація людських відносин є необхідною умовою нормального функціонування ноосфери [26].

Переконливі успіхи науково-технічного прогресу (здебільшого матеріальні) зумовили становлення споживацького характеру цивілізації, внаслідок чого відбувалося атрофування засад моралі, що призвело до духовної кризи. Сучасна людина за своєю суттю є прагматичною та цинічною, до всього ставиться із сумнівом, у тому числі до моралі, як до суспільної цінності.

З огляду на вищезазначене виникає потреба в етиці, орієнтованій на формування відчуття персональної та колективної відповідальності за стан біосфери перед сучасним і майбутніми поколіннями.

Сучасна етика бере на себе відповідальність за благо людей, у тому числі їхніх майбутніх поколінь, а також за усі інші форми життя. Всупереч глобальним загрозам сучасності вона пропонує суттєві ціннісні переорієнтації свідомості в напрямі культивування поваги та любові до природи, відмову від традиційних споживацьких установок.

Ставлення людини до природи сьогодні набуває такого ж морального значення, як і ставлення людини до людини. За своєю сутністю, це одне й те саме ставлення і цю обставину мають на увазі, коли кажуть про перехід морального імперативу в імператив екологічний [56]. Без сумніву, розвиватися до етичних ідеалів добра й любові – це необхідна передумова збереження й утвердження життя на Землі.

Попри всю можливу ефективність проекти, в яких не враховуються етичні та екологічні вимоги, приречені на провал. Саме на цих засадах має формуватися нове розуміння світу, головними орієнтирами якого мають стати усвідомлення того, що людина включена в єдину глобальну екологічну систему, вона живе не лише в соціальному, але й у

природному контексті; розуміння того, що людство – не власник природи, а один з членів природного співтовариства і в цьому відношенні не має привілеїв.

З позицій такої моралі традиційні поняття "підкорення природи", "боротьба з природою", "корисності" чи "некорисності" для людей фрагментів природи або окремих представників флори чи фауни є некоректними. На заміну їм з'являються поняття "взаємодії з природою", де хоча протиставлення людини й природи не долається повністю, проте суттєво пом'якшується. Природа стає своєрідною ланкою, що зв'язує людину з людиною. У співіснуванні "природа – людина" необхідним є культивування людської єдності з навколишнім середовищем і поваги до нього, надання природі статусу повноправного суб'єкту у взаємовідносинах із суспільством.

Таким чином, набуває актуальності поєднання природничих та соціальних наук, відповідність процесів господарської діяльності об'єктивним законам природи, побудова світоглядної наукової конструкції з вивчення системи "природа – суспільство – людина". Необхідність формування нового наукового підходу обумовлена потребою збереження розвитку людини і суспільства у взаємодії з навколишнім природним середовищем, яке допоможе визначити конкретні напрями мінімізації ризиків незворотних змін у живій природі та попередженню глобальної катастрофи.

Доцільно відзначити, що зазначені ідеологічні принципи були закладені та розвинуті представниками фізичної економії, які розширили вчення фізіократів (Ф. Кене, А.Р.Ж. Тюрго, Д. де Немур, Д'Аламбер, В. Мірабо, М. де-ла Рів'єр) шляхом розробки оригінальної концепції суспільного відтворення: суспільні закони людства повинні відповідати фізичним законам, тому лише землеробство у дійсності є виробництвом і єдиним джерелом додаткового ("чистого") продукту [171].

Слід вказати, що фізична економія – це напрям економічної теорії, який розкриває динамічні характеристики

господарської системи суспільства, досліджує сили та умови, що забезпечують її рух. За своєю сутністю вони є суспільними силами, які сформувалися в результаті свідомої діяльності людей та використання ними сил природи. Економічні суб'єкти виступають носіями цих суспільних сил, а простором щодо їх розгортання є суспільне середовище.

Ґрунтуючись на науковій спадщині фізіократів, представники української наукової школи фізичної економії (С. Подолинський (1850-1891 рр.), В. Вернадський (1863-1945 рр.), М. Руденко (1920-2004 рр.)) розвинули фундаментальний закон розвитку життя як космічного процесу (додаток А): розвиток живої системи має місце, якщо з часом зростає її можливість діяти або має місце зростання реальної потужності. І навпаки, якщо реальні можливості живої системи з часом зменшуються, тобто зменшується її реальна потужність, то має місце, по суті, деградація із подальшою смертю.

Ідеї С. Подолинського, В. Вернадського і М. Руденка мають вагомим значення для формування еколого-спрямованого (органічного) сільськогосподарського виробництва, розвитку гармонійних взаємовідносин між природою і суспільством.

Засновником концепції органічного землеробства, як однієї з форм ведення сільського господарства, вважають японського філософа Мокіші Окада (1882-1955 рр.), який наголошував, що екологічне землеробство має вирішувати наступні задачі [157]:

- виробляти продукти харчування, що не лише підтримують життєдіяльність, але і поліпшують здоров'я людей;

- стабілізувати біологічну рівновагу в природі, бути екологічно безпечним;

- використовувати прості доступні методи та засоби ведення господарства.

Однак, походження органічного землеробства на території України доцільно пов'язати з діяльністю поміщика

В. Ломиковського (1778-1845 рр.) на хуторі Трудолюб Миргородського повіту, який першим використав індивідуальні еколого- і ґрунтозахисні особливості при веденні землеробства (насадження захисних лісосмуг, розведення лісу, захист ґрунту від суховіїв деревами різних порід та для затримки снігу, формування сприятливого мікроклімату на полях, використання листя як органічного добрива). Така система ведення землеробства отримала назву древопільна. Елементи органічного землеробства на цих землях були розвинуті такими вченими, як: О. Ізмаїльський (1851-1914 рр.), В. Докучаєв (1846-1903 рр.), В. Вернадський (1863-1945 рр.) [38].

Значний вклад у розвиток ґрунтозахисної системи землеробства зробив агроном-практик І. Овсинський, який у роботі "Нова система землеробства" (1899 р.) [98] опублікував результати глибоких і перспективних досліджень щодо ефективності безорного обробітку ґрунту (не глибше 5 см). Його суть полягає у: відмові від механічної обробки ґрунту; використанні мульчі з пожнивних залишків та сидератів; грамотне використання сівозмін. Дана система землеробства відтворює природні механізми саморегуляції ґрунту. За 20 років до цього російські учені Д. Менделєєв (1834-1907 рр.) і П. Костичев (1845-1895 рр.) розкрили роль органічної мульчі на поверхні поля та вважали обробку ґрунту з оборотом пласта не обов'язковим агротехнічним прийомом [167].

У Центральній та Західній Європі розвиток органічного землеробства розпочався з першої половини ХХ ст. як система збереження традиційного сімейного землеробства в умовах поширення індустріалізації. Було сформульовано та науково обґрунтовано концепцію "реформи життя", яка заклала основи харчування, санітарії та фізичної культури шляхом: переселення населення з міст у сільську місцевість, самозабезпечення через вирощування фруктів та овочів, вегетаріанське харчування якісними продуктами і фізична праця, яка зміцнює здоров'я й працездатність. В результаті виникло декілька напрямів, які здійснили вплив на розвиток

сучасного органічного землеробства (додаток Б).

Зазначені напрями органічного сільського господарства мають єдині базові принципи [100]:

1) господарська діяльність здійснюється в гармонії з природою;

2) змішане, системно замкнуте (безвідходне) виробництво з одночасним отриманням рослинництва та тваринництва;

3) наявність орних земель, постійно вкритих зеленими насадженнями або кормовими культурами.

Сьогодні з позицій синтезу природничих та гуманітарних наук є спроба вирішити цю проблему в теорії "sustainable development", яка перекладається українською мовою як стійкий, або сталий, розвиток і є наближеним до поняття "екоорозвиток". Вперше це поняття було сформульовано Генеральним секретарем Першої всесвітньої конференції з навколишнього середовища М. Стронгом в 1972 р. у Стокгольмі, яка була присвячена проблемам навколишнього середовища через економічний і соціальний розвиток.

Аналіз сучасної політекологічної ситуації у світі був здійснений на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) [115]. Уперше політичним діячам зі 179 країн світу довелося прийняти важке рішення про зміну світоглядної стратегії людства. Вони визнали, що ідеал економічно розвинених країн (безпрецедентний рівень благополуччя й міць багатії меншості) недосяжні для країн, що розвиваються (Азії, Африки та Латинської Америки).

Сталий довгостроковий розвиток представляє собою безперервний процес змін, які забезпечують гармонійне поєднання економічних, екологічних, технологічних, соціальних та інших систем з потребами теперішніх і майбутніх поколінь. Це обумовлює доцільність використання в українському перекладі "sustainable development" як "стійкий розвиток", а не "сталий розвиток". Суперечливість пов'язана з тим, що, одне поняття об'єднує два внутрішньо протилежні за

значенням слова – "сталість" як рівновагу та "розвиток" як процес змін. Крім того, в англomовному оригіналі розглянуте поняття походить від слова sustain – "спиратися, підтримувати, витримувати", а термін sustainability передає насамперед стан стійкості, інакше кажучи, рівноважний стан, чимось підтримуваний. Такої думки дотримується ряд вітчизняних науковців [75].

Таким чином, стійкий розвиток – це модель функціонування системи із обмеженими параметрами, що забезпечує збалансовану динамічну рівновагу протягом визначеного проміжку часу між компонентами інтегрованої соціо-економіко-екологічної системи [75]. Його мета полягає у пошуку парадигми об'єднання економічного зростання й підвищення життєвого рівня з поліпшенням стану навколишнього середовища (рис. 1.1). Теорія стійкого розвитку ґрунтується на альтернативних цінностях, методах, переконаннях, ніж економічне зростання, яке ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною та інтенсивною моделями.

Рис. 1.1. Триєдина концепція стійкого розвитку

Джерело: розвинуто ідею [217]

Отже, концепція стійкого розвитку значним чином залежить від раціонального, бережливого та поважливого

ставлення до природи, як живого організму (додаток В). У зв'язку з цим актуальності набуває розвиток органічного виробництва в аграрному секторі, який є основною ланкою забезпечення життєдіяльності людини і передумовою результативної реалізації концепції стійкого розвитку. Його виникнення пов'язано з виникненням органічного землеробства як протесту проти розвитку хімічної та технологічної інтенсифікації сільського господарства у країнах Центральної та Західної Європи, економіка яких знаходилася на фазі піднесення завдяки використанню здобутків науково-технічного прогресу (додаток Г).

Загальновизнаний термін "органічне сільське господарство" (Organic Agriculture) було запроваджено Міжнародною федерацією органічного руху (IFOAM) понад тридцять років тому, під яким в англomовному світі мають на увазі толерантну до природи сільськогосподарську діяльність. Проте в кожній країні існують власні традиції та мовні особливості. Так, у деяких країнах (Німеччина, Швеція, Данія, Норвегія) толерантні до природи способи агровиробництва називають "екологічними". Інші країни (Швейцарія, Австрія, Італія, Франція та інколи Німеччина) використовують термін "біологічний". У загальному визначенні під органічним сільським господарством у світі розуміють агровиробничу практику, за якої не використовуються синтетичні хімікати (добрива, пестициди, антибіотики тощо), здійснюється мінімальна оранка ґрунту, не застосовуються генетично модифіковані організми (ГМО) і охоплюються різні сфери — рослинництво, тваринництво, птахівництво, садівництво тощо [247].

Згідно з тлумачним словником, слово "органічний" означає: "той, що відноситься до живих організмів" [95, с. 479], тобто пов'язаний з життям. Світова практика органічного виробництва, яка базується на комплексі принципів та правил дотримання дружнього ставлення до всіх природних ресурсів протягом усього життєвого циклу продукту, не випадково тісно пов'язана зі вживанням терміну

"гармонічний". Адже органічне виробництво не лише забезпечує споживчий ринок продуктами натурального походження "organic" з їх оздоровчими властивостями, але й також дозволяє відновлювати навколишнє природне середовище. Людський організм як частина природи здатен існувати у здоровому стані тільки у гармонії з усіма іншими природними утвореннями – повітрям, землею, водоймищами, рослинним та тваринним світом.

Необхідно відзначити, що поняття "органічне землеробство" має термінологічні відмінності в залежності від країн світу. Наприклад, термін "органічне землеробство" (Organic Farming) офіційно прийнятий в англomовних країнах Європейського Союзу (ЄС), еквівалентом якому у Франції, Італії, Португалії та країнах Бенілюксу є "біологічне землеробство" (Biological Farming), у Данії, Німеччині та іспаномовних країнах – "екологічне землеробство" (Ecological Farming). Наведені тлумачення органічного виробництва дозволили нам виділити структурні елементи (рис. 1.2) та проаналізувати поняття базових термінів (додаток Д).

Дослідження показало, що у наведених визначеннях не існує розмежування між "органічним виробництвом" та "органічним сільськогосподарським виробництвом", що, на нашу думку, є невірним, оскільки в процесі органічного виробництва можуть створюватися не тільки продукти харчування, а й будь-які інші матеріальні блага: одяг, косметика, лікарські засоби тощо. В той же час Закон України "Про виробництво і обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII не виділяє окремо органічне сільське господарство, а прирівнює його до виробництва органічної продукції [117].

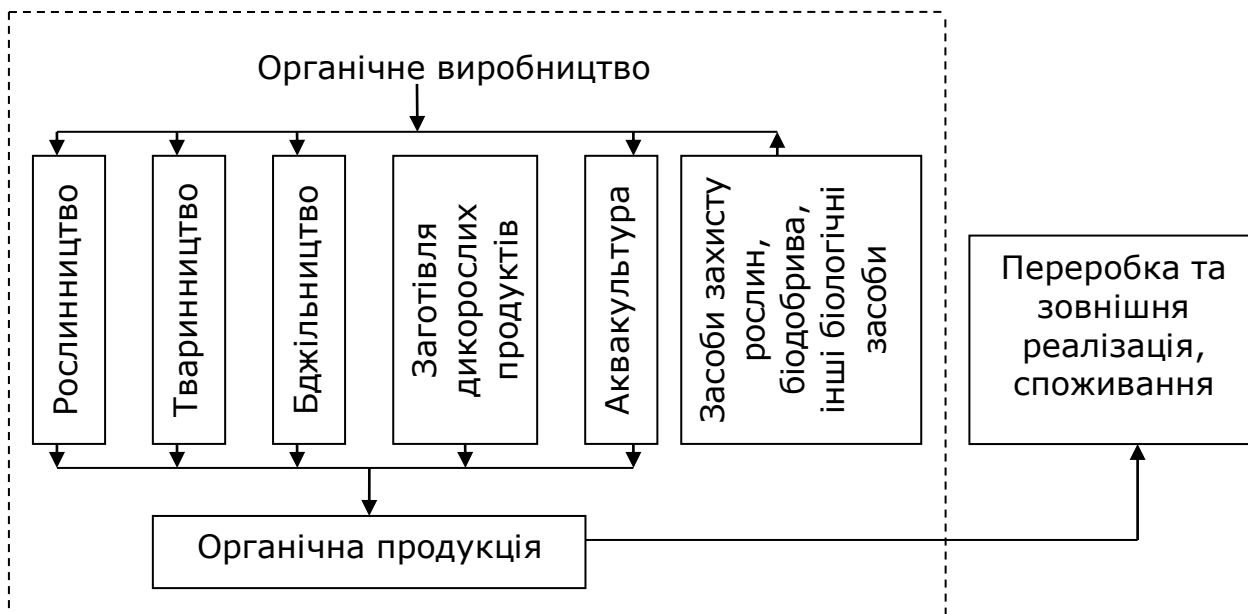

Рис. 1.2. Структура органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора

Тому, на нашу думку, органічне сільське господарство за своєю суттю можна визначити як багатофункціональну агроекологічну модель виробництва органічної сільськогосподарської продукції з визначеними цілями, принципами і методами, яка базується на науково-обґрунтованому менеджменті агроecosystem. Технологія органічного сільського господарства ґрунтується на використанні біологічних факторів підвищення природної родючості ґрунтів, агроекологічних методах і біологічних засобах боротьби із шкідниками і хворобами, створює умови для збереження біорізноманіття [160]. Дана система може самостійно відновлювати використані речовини та є ефективною лише за збалансованої дії всіх частин. Таким чином, коли мова йде про органічне сільське господарство, мається на увазі не новизна чи модернізація, а повернення до традицій, витоків, але на новому якісному рівні.

Тому, органічне сільськогосподарське виробництво в контексті стійкого розвитку представляє собою цілісну багатофункціональну модель господарювання та виробництва органічної продукції, яка забезпечує збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої соціо-економіко-

екологічної системи протягом визначеного проміжку часу з метою об'єднання економічного зростання та підвищення життєвого рівня з одночасним поліпшенням стану навколишнього середовища. Наші дослідження показали, що органічне землеробство належить до природного землеробства, яке включає багато різновидів (систем), між якими не завжди можна провести чітку межу (додаток Е). Однак, всі наведені системи мають схожі цілі та способи їх досягнення (рис. 1.3, 1.4).

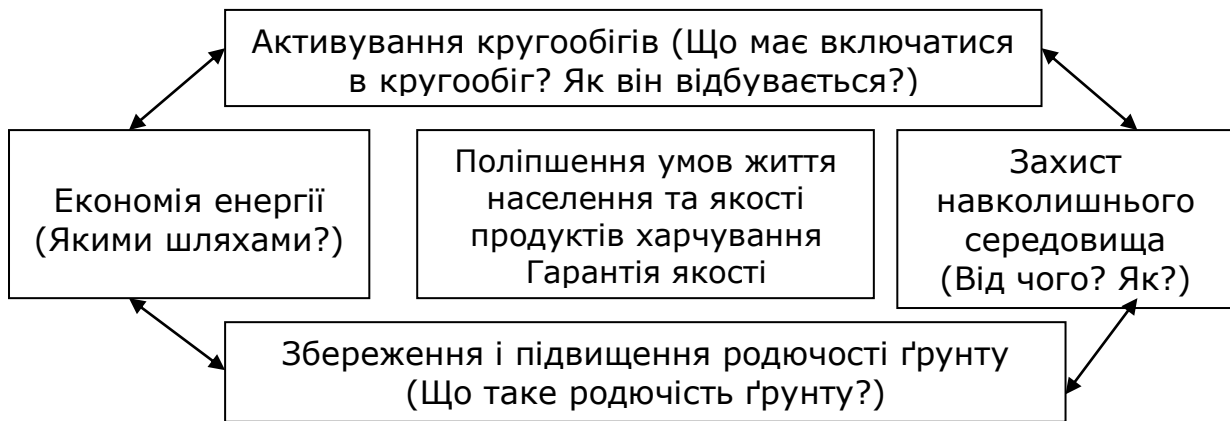

Рис. 1.3. Цілі природного землеробства

Джерело: складено за [55]

Результатом органічного виробництва в аграрному секторі є органічна сільськогосподарська продукція, яка виготовлена відповідно до стандартів, що підтверджують їх екологічне походження на всіх стадіях виробництва – від насінневого матеріалу до готової продукції у системі збуту. Для отримання кінцевою продукцією статусу органічної, необхідно пройти весь цикл виробництва з дотриманням низки параметрів (органічні методи землеробства і ведення тваринництва, органічна сировина, органічні речовини та технологічний процес тощо).

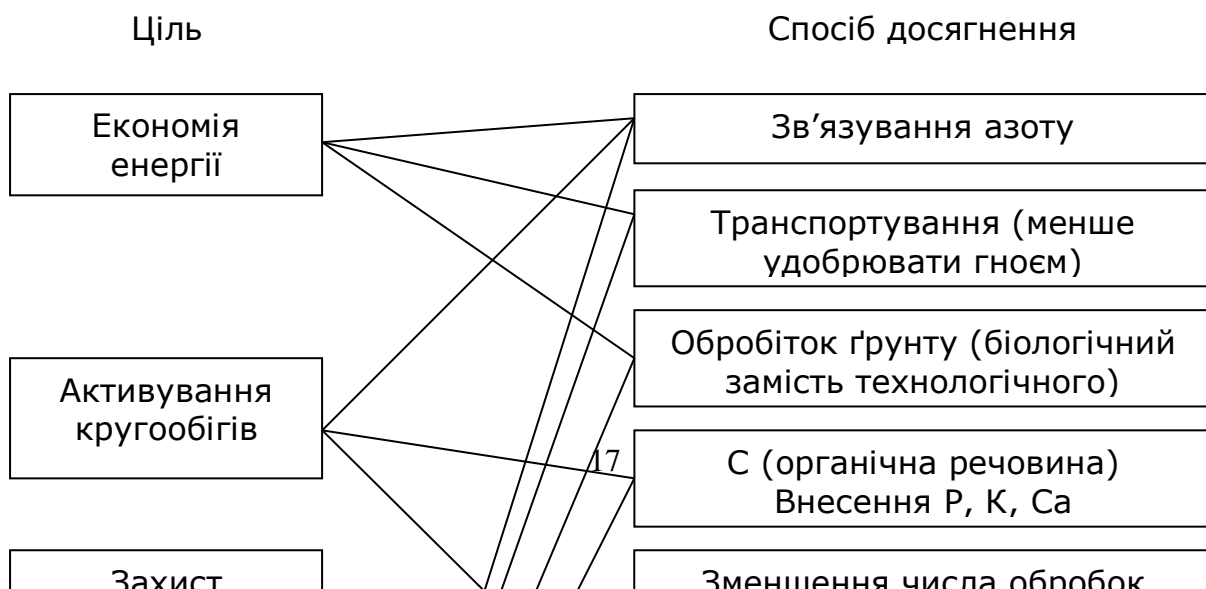

Рис. 1.4. Способи досягнення цілей природного землеробства

Джерело: побудовано за [55]

Кожна країна розробляє власне визначення органічної сільськогосподарської продукції залежно від використання або ступеня використання хімічних засобів та технологій. Натуральні продукти мають на споживчому ринку різні назви — органічні, біологічні, екологічні. Це пов'язано з особливостями мови: англomовні країни використовують термін "organic", що для франкомовних та деяких інших країн перекладається як "biological", а, наприклад, для Данії та Німеччини — "ecological" [21]. Тому в Директиві ЄС 834/2007 від 27.06.2007 р., що регулює правила органічного агровиробництва та маркування

органічної продукції і продуктів харчування, ці національні традиції й мовні особливості було взято до уваги, що зумовило офіційне закріплення всіх трьох термінів ("органічний", "екологічний", "біологічний") та їх відповідних скорочень ("еко-" та "біо-") у всіх офіційних документах Європейського Союзу щодо органічного сільського господарства [187].

Разом з тим, слов'янські мови мають у своєму складі всі перелічені терміни. Однак, якщо на світовому ринку натуральних продуктів слова "органічний", "біологічний" та "екологічний" вважаються синонімами, то в українській і російській мовах кожному з цих термінів притаманне власне змістовне значення. Наявність таких розбіжностей посилюється практикою, яка склалася на споживчому ринку України, щодо використання терміну "екологічний".

В Україні поширено застосування термінології "екологічно чистий продукт", "вирощено в екологічно чистій зоні", "екологічно чисто" тощо, що є ознакою недобросовісної конкуренції серед виробників та не відповідає дійсності. Це пояснюється тим, що зазначені фрази використовуються українськими виробниками у маркуванні їхніх продуктів нелігитимно, оскільки такий підхід не має під собою законодавчої основи. В той же час, українське законодавство включає термін "екологічно безпечний" та "екологічно збалансований", що є правильним. Разом з тим, екологічна безпека не забезпечує якість продукту. Тому, в Україні використовується термін "органічний", який введено в законодавство ЄС. Використовувати термін "БІО" недоцільно для визначення органічного статусу продукту, оскільки діє практика маркування молочних біопродуктів (біойогурти, біомолоко, біокефір тощо).

Однак, згідно з європейським законодавством з органічного землеробства продукція може мати статус органічної, якщо відповідає правилам Постанови Ради (ЄС) №834/2007. У статті 23 цієї Постанови вказано, що терміни "екологічний" і "біологічний", враховуючи утворені скорочення "еко-" та "біо-", можна використовувати тільки

на пакуванні сировини, продуктів, кормів і посівних матеріалів, вироблених у сфері екологічного сільського господарства. Позначення продуктів традиційного землеробства цими термінами є незаконним, оскільки вони можуть невірно інформувати споживачів щодо їх джерела походження. Такі назви можуть застосовуватися лише для тих продуктів органічного землеробства, в яких мінімальний вміст їх вагових компонентів, отриманий в екологічних господарствах, дорівнює 95% [163].

Окрім того, позначення продукції термінами "органічна", "екологічна" і "біологічна" в різних країнах світу пов'язане також з особливостями позначення органічного сільського господарства, як показано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Терміни, які використовуються у різних країнах для позначення органічного сільського господарства

Країна	Прийнятий термін
Австрія, Німеччина, Швейцарія, Італія, Франція	Біологічне сільське господарство
Швеція, Норвегія, Данія, Іспанія	Екологічне сільське господарство
Австралія, Англія, США, Грузія, Росія	Органічне сільське господарство
Канада	Органічне сільське господарство, біодинамічне сільське господарство
Фінляндія	Природне сільське господарство
Естонія	Екологічно чисте сільське господарство

Джерело: дані [65]

Законом України "Про виробництво і обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII передбачено, що органічна продукція, імпортована з інших країн, вироблена відповідно до законодавства країн походження, що підтверджено відповідним сертифікатом, позначена написами "органічний", "біодинамічний", "біологічний", "екологічний", словами із префіксом "БІО" тощо, має у перекладі на українську мову позначатися написом "органічний продукт" (ст. 29). При цьому здійснюється маркування імпортованої органічної продукції та використовується державного логотипу

"органічний продукт" [117].

Таким чином, на нашу думку, згідно з вітчизняною практикою необхідно розрізняти "екологічну" та "органічну" продукцію, враховуючи її біологічне походження (табл. 1.2).

Так, екологічна продукція – це сільськогосподарська продукція, яка не містить радіонуклідів, важких металів, залишків пестицидів та ксенобіотиків в кількостях, що перевищують гранично допустимі концентрації (ГДК), має відповідну сертифікацію та обов'язкова для щоденного вживання для забезпечення повноцінного харчування.

Органічною продукцією доцільно вважати продукцію з оздоровчими властивостями, процес виробництва, переробки та зберігання якої відповідає українським або міжнародним стандартам органічного виробництва. Органічна продукція за визначенням більш безпечна для людського організму за своїми санітарно-гігієнічними характеристиками, ніж продукція традиційного сільського господарства [163]. Оскільки згідно з Законом України "Про безпечність та якість харчових продуктів" від 23.12.1997 р. №771/97-ВР безпечність харчового продукту – стан харчового продукту, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням [46].

Екологічна безпека продукції – необхідна, але недостатня характеристика здорового харчування. Продукт, корисний для здоров'я, як стверджує А. Горелова, описується сучасною медициною через характеристики адекватності, збалансованості, раціональності [37].

Таблиця 1.2

Характеристика екологічної та органічної сільськогосподарської продукції

Екологічна продукція	Органічна продукція
1	2
Спільні характеристики:	

<ul style="list-style-type: none"> - для виробництва заборонено використання іонізуючої радіації; - є корисною та екологічно безпечною; - вищі смакові характеристики та якість; - відповідає принципам фізіологічного повноцінного харчування; - виробництво регулюється та контролюється відповідними законодавчо-нормативними актами, стандартами та правилами державних органів влади, спілками, виробниками, іноземними організаціями тощо; - обов'язкова сертифікація та відповідне маркування; - реалізація продукції через традиційну збутову мережу (продовольчі ринки, магазини, супермаркети, спеціалізовані магазини, інтернет-магазини тощо) 	
Відмінні характеристики:	
вироблена із сільськогосподарської сировини	вироблена з органічної сільськогосподарської сировини відповідно до Правил органічного виробництва та відповідають закону, що регулює органічне агровиробництво
виробляється з використанням механічної обробки ґрунту, пестицидів, гербіцидів і мінеральних добрив в межах норм на придатних сільськогосподарських угіддях	отримана за умови максимального використання біологічних факторів збільшення природної родючості ґрунтів, агроекологічних методів боротьби зі шкідниками та хворобами, а також переваг біорізноманіття, зокрема місцевих і унікальних видів, сортів, порід на територіях, що відповідають стандартам і правилам органічного виробництва
вміст ГМО не перевищує 0,9%	заборонено використання: пестицидів, гербіцидів, ГМО і мінеральних добрив (при виробництві продукції рослинництва); антибіотиків, гормональних препаратів і ГМО (при виробництві продукції тваринництва)
дозволяється використання антибіотиків для лікування тварин	
при переробці сировини дозволено використання необхідних консервантів та харчових добавок в межах норми	при переробці сировини заборонено використання консервантів та харчових добавок, допускається лише механічна або термічна обробка

Продовж. табл. 1.2

1	2
проходить відповідну сертифікацію згідно з ДСТУ ISO 14024:2002 "Екологічні маркування та декларації. Екологічне маркування типу I.	обов'язкова сертифікація та відповідне маркування "органік"

Принципи та методи" та має маркування "Екологічно чисто та безпечно"	
не містить радіонуклідів, важких металів, залишків пестицидів та ксенобіотиків у кількостях, що перевищують гранично допустимі концентрації (ГДК)	можливий незначний вміст важких металів і залишків пестицидів, які потрапляють у ґрунт з опадами та ґрунтовими водами
не шкодить здоров'ю, обов'язкова для щоденного споживання	має оздоровчі властивості, може споживатися нерегулярно
упаковка відповідає державним стандартам і вимогам	надається перевага екологічній упаковці
ціна є вищою, ніж на традиційну продукцію	ціна є вищою, ніж на екологічну продукцію

Джерело: розробка автора

Адекватність означає відповідність харчування середовищу, традиціям, конституції, темпераменту, віку, трудовим затратам. Збалансованість передбачає присутність у складі продукту необхідних білків, жирів, вуглеводів, мінералів, вітамінів, води в необхідних кількостях і пропорціях. Раціональність говорить про те, що продукт захищає, лікує і сприяє профілактиці захворювань. Ми погоджуємося з думкою М. Колегова, що корисність продукту для здоров'я – це вища характеристика його екологічності, оскільки справжнє завдання екології – гармонізація відносин людини з навколишнім середовищем [65].

Таким чином, споживач повинен бути впевнений, що купуючи органічну продукцію, він отримує продукцію більш якісну за своїми санітарно-гігієнічними характеристиками, при її споживанні зменшується можливість попадання цього організм шкідливих речовин, а також речовин, вплив яких на стан людини ще недостатньо вивчено. Це може бути досягнуто, якщо:

- споживач упевнений, що умови виробництва, упаковки, транспортування, зберігання та реалізації такої продукції відповідають встановленим правилам та стандартам, що забезпечує її безпечність для людського організму, в її складі

мінімальний вміст шкідливих речовин;

- споживач постійно отримує додаткову інформацію, яка підтверджує екологічну безпечність продукції та її природне походження;

- споживач довіряє органу, який підтверджує шляхом сертифікації, що умови виробництва, упаковки, транспортування, зберігання та реалізації такої продукції відповідають встановленим правилам та стандартам;

- споживач упевнений, що екологічна безпечність та корисність цієї продукції досягається не за рахунок зменшення її харчової цінності.

Введення поняття "екологічна" або "органічна" продукція сільського господарства не означає, що продукція, вирощена за традиційною технологією, є небезпечною для здоров'я споживача та його майбутніх поколінь. Згідно з Законом України "Про безпечність та якість харчових продуктів" від 23.12.1997 р. №771/97-ВР харчовий продукт є непридатним, якщо вміст дозволених пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових добавок, барвників або лікарських препаратів для тварин, які дозволені, перевищують встановлені максимальні межі залишків або рівнів включення. При цьому максимальна межа залишків (максимально допустимий рівень залишків) – максимально допустимий вміст у харчових продуктах або тваринних кормах певної речовини, включаючи пестициди, ветеринарні препарати, кормові добавки, залишки допоміжного матеріалу для переробки та іншу хімічну чи біологічну речовину, яка свідомо застосовується та/або вимагається технологією вирощування, зберігання, транспортування, виробництва харчових продуктів і залишки якої, включаючи похідні цієї речовини, такі як продукти конверсії, обміну речовин, реакції, що мають токсикологічне значення і є небезпечними для людей у разі перевищення їх максимально допустимого вмісту у харчових продуктах, що споживаються людьми [46].

Отже, виробництво органічної сільськогосподарської продукції для споживання є доцільним і в умовах погіршення екологічного стану навколишнього середовища – необхідним.

Також з природоохоронного погляду, органічне сільське господарство виконує дві важливі функції – охорони природи та збереження довкілля. Функція охорони природи відображається у збереженні сільськогосподарського біорізноманіття, або агробіорізноманіття, що сьогодні є актуальним завданням природоохоронної політики багатьох європейських країн [80].

Сільськогосподарське біорізноманіття – це широке поняття, що охоплює всі компоненти біорізноманіття, які є результатом фермерської діяльності, та всі компоненти біорізноманіття агроєкосистем: різноманітність та мінливість тварин, рослин та мікроорганізмів на генетичному, видовому та екосистемному рівнях, які є необхідними для підтримки ключових функцій, структури та процесів агроєкосистем (агроландшафтів) [233].

Потреба збереження біорізноманіття агроландшафтів має такі причини: по-перше, біорізноманіття сільськогосподарських угідь – важлива складова загального біорізноманіття регіонів; по-друге, збереження агроландшафтів – це основа розвитку туризму та рекреації, а отже і збільшення доходів місцевого населення; багато видів рослин, тварин і птахів, що пов'язані з сільськогосподарськими угіддями, є естетичними компонентами агроландшафтів, без існування яких привабливість території для туристів різко зменшується; по-третє, агроландшафти – це частина ареалів багатьох диких видів птахів і тварин, життєвий цикл яких повністю або частково пов'язаний із сільськогосподарськими угіддями [195, 229].

Органічне сільське господарство приводить до відродження та збереження різноманітності видів рослин, передусім, сегетальних. Хоча бур'яни є головними конкурентами культурних рослин, і фермери докладають активних зусиль для їхнього знищення, наявність сегетальних видів як елемента агроландшафтів необхідна. Сегетальні види формують пухку та багатоярусну структуру травостою на сільськогосподарських угіддях, що дає змогу диким тваринам

та птахам створювати місця для розмноження й виведення потомства, урізноманітнюють їхню харчову базу; формують необхідний мікроклімат для безхребетних тварин тощо. Тобто вони є важливою складовою ареалів багатьох видів диких тварин, життєвий цикл яких пов'язаний з угіддями. Крім того, більшість сегетальних видів можна використати як у медицині (наприклад, *Solanum nigrum* – потенційно медичний вид), так і в промисловості (*Sinapis arvensis* – олійна рослина) [233].

Органічне сільське господарство – передумова збереження багатьох диких видів тварин і птахів, життєвий цикл яких пов'язаний із сільськогосподарськими угіддями. Багато з них занесені до Червоної книги, що зумовлено драматичним зменшенням їхньої чисельності за останні десятиріччя. Різноманіття фауни на угіддях органічних фермерських господарств є наслідками такого [80]:

- використання тільки органічних добрив, що призводить до збільшення органічної речовини в ґрунті і харчових можливостей для ґрунтової фауни та видів, які живляться ґрунтовими безхребетними;

- високого різноманіття культурних та сегетальних видів на органічних полях, пухкішою та пошаровою структурою травостою, що створює нормальні можливості для розмноження та висиджування потомства;

- структурування угідь (згідно із виробничими стандартами, створюють чагарникові зарості та лісосмуги) та зменшення їхніх розмірів. На досліджених органічних фермах поля мають менші розміри, ніж на звичайних фермах (10-30 га в органічних фермах, 70-100 га у звичайних), що призводить до збільшення "меж полів", які є важливими частинами ареалів багатьох видів;

- екстенсивного випасання домашніх тварин (1,0-1,5 голови/га), що призводить до формування багатих на види лук;

- меншої кількості фермерських операцій на органічних фермах, ніж на звичайних, таких, як оранка, боротьба зі шкідниками, збагачення тощо. Отже, життєвий цикл тварин менше порушений внаслідок господарювання;

- періодичного відведення земель під перелоги. Згідно із виробничими стандартами, на органічних фермах щороку мінімум 10% земель відводять під перелоги, на деяких фермах – до 30%. Перелогові землі створюють придатні умови для існування багатьох видів тварин і птахів.

Крім того, органічне фермерство сприяє відродженню генетичного різноманіття культурних рослин. Фермери змушені вести активні дослідження з відновлення місцевих видів культур, які краще адаптовані до локальних умов та стійкіші до шкідників. Наприклад, на Гут Вільмерсдорф (Деметер ферма, Німеччина) є дослідні ділянки, на яких вирощують місцеві сорти вівса та пшениці, насіння яких взяті з генетичного банку.

Функція збереження довкілля органічного сільського господарства відображається також у вирішенні екологічних проблем для звичайних фермерських господарств – ерозії та ущільненні ґрунтів; забрудненні ґрунтів, підземних та поверхневих вод нітратами; деградації гумусу; евтрофікації водоймищ тощо.

Оскільки продуктивність угідь залежить від природних властивостей ґрунту, фермери вживають активних заходів із захисту ґрунтів від ерозії, не використовують техніки в разі небажаного стану ґрунту. Наприклад, на всіх досліджених нами підприємствах фермери намагаються не залишати ґрунт відкритим, для чого рано висівають озимину, залишають нескошені стебла рослин на полях.

Таким чином, перехід сільськогосподарських товаровиробників на органічні методи господарювання може бути можливим лише за умови їхнього усвідомлення переваг органічного виробництва порівняно з традиційним. Органічне виробництво швидше має переваги у цілому для суспільства, ніж для конкретного виробника органічної продукції.

При цьому, коли мова йде про переваги органічного агровиробництва перед традиційним, маються на увазі два аспекти – це, перш за все, переваги самих органічних продуктів харчування та переваги власне органічних методів господарювання, що відображено нами у додатку Ж.

Отже, органічне виробництво в аграрному секторі має

низку економічних, екологічних та соціальних переваг за умов належного впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур і розведення тварин згідно з принципами та вимогами органічного виробництва.

Таким чином, лише через усвідомлення людством неможливості продовження знищення навколишнього середовища та відчуття відповідальності за свою діяльність перед майбутніми поколіннями, можливий перехід до органічного сільськогосподарського виробництва, як перспективного напрямку розвитку аграрного сектора економіки.

1.2. Особливості виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки

Аграрний сектор, на відміну від інших галузей економіки, має ряд іманентних йому особливостей стосовно використання біологічних організмів та врахування природно-кліматичних умов, які безпосередньо впливають на якість продукції, а особливо органічної. Вирощена на органічній основі продукція повинна бути екологічно чистою та відповідати національним і міжнародним стандартам якості. Для цього виробники органічної сировини та продукції повинні дотримуватись стандартів органічного сільського господарства та вимог до маркування відповідно до ринків збуту. Сьогодні правилами органічного виробництва встановлено дотримання таких стандартів [257]:

1. Міжнародні стандарти, які визначають мінімальні вимоги до органічного агровиробництва і спрямовані на встановлення системи стандартів для державних та приватних органів сертифікації. До них належать:

- Постанова Ради ЄС 834/2007 (колишня Постанова ЄС 2092/91) та додаткові постанови: Постанова Комісії ЄС 889/2008; Постанова Комісії ЄС 1235/2008, які представляють нормативні документи ЄС, що містять правила та вимоги до органічного виробництва. Вони діють на території країн всього ЄС. Це є найпоширеніший Стандарт, відповідно до якого

проводиться сертифікація органічного виробництва в Україні (рис. 1.5);

- базові Міжнародні Стандарти органічного виробництва та переробки продукції, ухвалені IFOAM;

- стандарт ФАО/ВОЗ Комісії з Кодекс Аліментаріус.

2. Національні обов'язкові стандарти, які розроблені з урахуванням міжнародних стандартів і представлені у вигляді постанов, які є юридично пов'язаними:

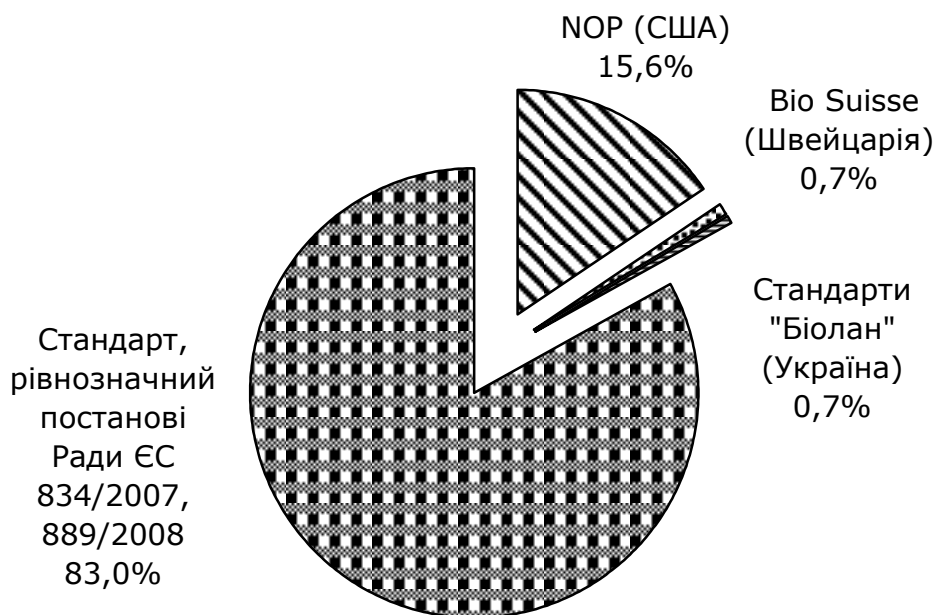

Рис. 1.5. Структура операторів ринку органічної сільськогосподарської продукції за видами сертифікатів

Джерело: власні дослідження

- Національна Органічна Програма США (NOP) – стандарт, відповідно до якого проводиться сертифікація для виробників, які орієнтуються на американський ринок;

- Японські сільськогосподарські стандарти (JAS) – національні стандарти Японії, відповідно до яких проводиться сертифікація для виробників, які орієнтуються на японський ринок.

3. Місцеві стандарти, укладені на добровільних засадах, які запроваджені органами сертифікації та можуть бути більш вимогливими, ніж загальноприйняті. Це обумовлено особливими вимогами споживачів (наприклад, у Німеччині, Швеції,

Великобританії):

- приватні стандарти швейцарської Асоціації "Біо Свісс" (Bio Suisse), відповідно до яких проводиться сертифікація для виробників, спрямованих на швейцарський ринок;

- приватні стандарти членів фермерських Асоціацій (наприклад, "БІОЛан Україна").

Однак, всі стандарти сертифікації передбачають дотримання головних принципів органічного сільського господарства, які створені з метою посилення органічного руху в повному обсязі. Вони застосовуються цілісно і невід'ємно один від одного, є основою для розвитку різних програм, концепцій, стандартів та поширенні в усьому світі (додаток 3). Вони складені як етичні принципи здоров'я, екології, справедливості та турботи [247].

В Україні виробництво органічної продукції в аграрному секторі економіки регулюється Законом України "Про виробництво і обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII [117], який визначає державну політику у сфері органічного виробництва спрямовану на розвиток внутрішнього ринку органічної продукції, виробництво органічної продукції високої якості, охорону довкілля, відтворення і раціонального використання природних ресурсів, охорони здоров'я населення, здійснення державного нагляду (контролю) під час виробництва, переробки, маркування, перевезення, зберігання та обігу органічної продукції (сировини) тощо.

Зокрема, цим Законом визначено, що детальні правила виробництва та обігу органічної продукції та сировини розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, за участю представників центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, відповідних спеціалізованих наукових установ, науково-дослідних інститутів та затверджуються Кабінетом Міністрів України (ст. 14). Вони

встановлюють правила виробництва та обігу за такими напрямками щодо [117]:

1) виробництва непереробленої органічної продукції (сировини) рослинного походження, у тому числі грибів;

2) виробництва непереробленої органічної продукції (сировини) тваринного походження;

3) виробництва органічної продукції (сировини) аквакультури;

4) виробництва органічних морських водоростей;

5) виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва;

6) перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції (сировини);

7) збору дикорослих рослин, лісової продукції та водоростей;

8) виробництва під час перехідного періоду;

9) порядку переходу до виробництва органічної продукції (сировини);

10) переліку, умов та допустимих обсягів використання неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, при виробництві органічної продукції (сировини) по кожній із категорій продукції, речовин;

11) переліку речовин, які забороняється використовувати при виробництві органічної продукції (сировини);

12) допустимих обсягів та переліку неорганічної продукції, речовин, продукції, отриманої в перехідний період, які можуть у виключних випадках використовуватися при виробництві органічної продукції (сировини);

13) критеріїв оцінки придатності сільськогосподарських угідь для виробництва органічної продукції (сировини).

Однак, цей перелік доцільно доповнити наступними правилами:

1) правила переробки органічних продуктів рослинного та тваринного походження, у тому числі виробництва вина;

2) порядок виробництва, зберігання та переробки органічної сировини, кормів та дріжджів;

3) порядок інспектування та сертифікації органічного

виробництва;

4) порядок маркування органічної продукції та використання відповідного державного логотипу.

У структуру Правил органічного виробництва можуть входити також інші правила (процедури), прийняття яких є необхідним для здійснення органічного виробництва. За умови відповідності принципам органічного виробництва Правила можуть містити винятки, які повинні бути зведені до мінімуму і відповідно обмежені у часі. У структуру Правил входять також додатки до Правил органічного виробництва, які містять:

- вимоги до засобів захисту рослин і тварин, дозволених для використання в органічному виробництві, та їх перелік;

- вимоги до добрив, хімічних субстанцій та біологічних препаратів, які дозволено застосовувати в органічному виробництві, та їх перелік;

- вимоги до неорганічних кормових матеріалів рослинного походження, кормових матеріалів тваринного і мінерального походження та інших речовин, які застосовуються у годівлі тварин, та їх перелік;

- вимоги до кормових та технологічних добавок та їх перелік;

- вимоги до препаратів, призначених для очищення і дезінфекції ставків, кліток, будівель і споруд, які використовуються у тваринництві, та їх перелік;

- вимоги до препаратів, призначених для очищення і дезінфекції будівель і споруд, які використовуються у рослинництві, та їх перелік;

- вимоги до порід тварин, вегетативного посадкового матеріалу і насіння, які дозволено використовувати в органічному виробництві.

Зазначеними стандартами регулюється весь процес виробництва, переробка та транспортування органічної продукції. Так, при технології вирощування необхідно дотримуватись певних вимог і відповідних умов (додаток И).

Таким чином, органічне землеробство дотримується принципів, які визначаються місцевими соціально-економічними, природно-кліматичними та історико-культурними особливостями [57].

Узагальнивши існуючі вимоги до органічного виробництва в аграрному секторі економіки, можна зазначити, що воно ґрунтується на загальних принципах сприяння розвитку біологічних процесів в агроекосистемах з максимальним використанням їхніх внутрішніх природних ресурсів:

1) планування й організації біологічних процесів, що співіснують у відповідних екосистемах з використанням їх внутрішніх природних ресурсів методами, що забезпечують:

- використання живих організмів і механічних методів виробництва;

- виробництво продукції рослинництва і тваринництва з урахуванням місцевих умов, виробництво водних організмів на засадах раціонального використання рибних ресурсів;

- заборону використання хімічно-синтезованих речовин (дозволяється у виняткових випадках, визначених Правилами органічного виробництва);

- виключення застосування генетично модифікованих організмів, продуктів їх переробки, або продуктів, вироблених з генетично модифікованих організмів;

- оцінку ризиків, використання запобіжних і профілактичних заходів;

2) обмеження застосування вхідних ресурсів, використання яких допускається у виняткових випадках:

- вхідних ресурсів, отриманих у результаті органічного виробництва;

- природних речовин або речовин, які отримані природним шляхом;

- мінеральних добрив природного походження;

3) в окремих випадках, гнучкості правил щодо виробництва органічної продукції з урахуванням санітарно-епідемічного стану, регіональних кліматичних відмінностей і місцевих умов, етапів розвитку та специфічних агровиробничих підходів.

На підставі проведених досліджень нами виділено цілі, принципи та методи ведення органічного виробництва в аграрному секторі економіки (рис. 1.6) [134].

У світовій практиці всі оператори органічного виробництва наділені однаковими правами та обов'язками. Перехід на органічні методи виробництва відбувається на добровільних засадах. В Україні, на думку практиків, перехід на органічне землеробство здійснюється двома шляхами [140]:

1. Свідомо – вирощування якісної, екологічно-чистої продукції з дотриманням принципів та методів органічного землеробства.

2. Вимушено – стихійний перехід на біологічне землеробство з недотриманням основних його принципів. За таких умов виснажується ґрунт, погіршуються фізико-хімічні властивості, зменшується продуктивність агроєкосистеми та погіршується якість продукції.

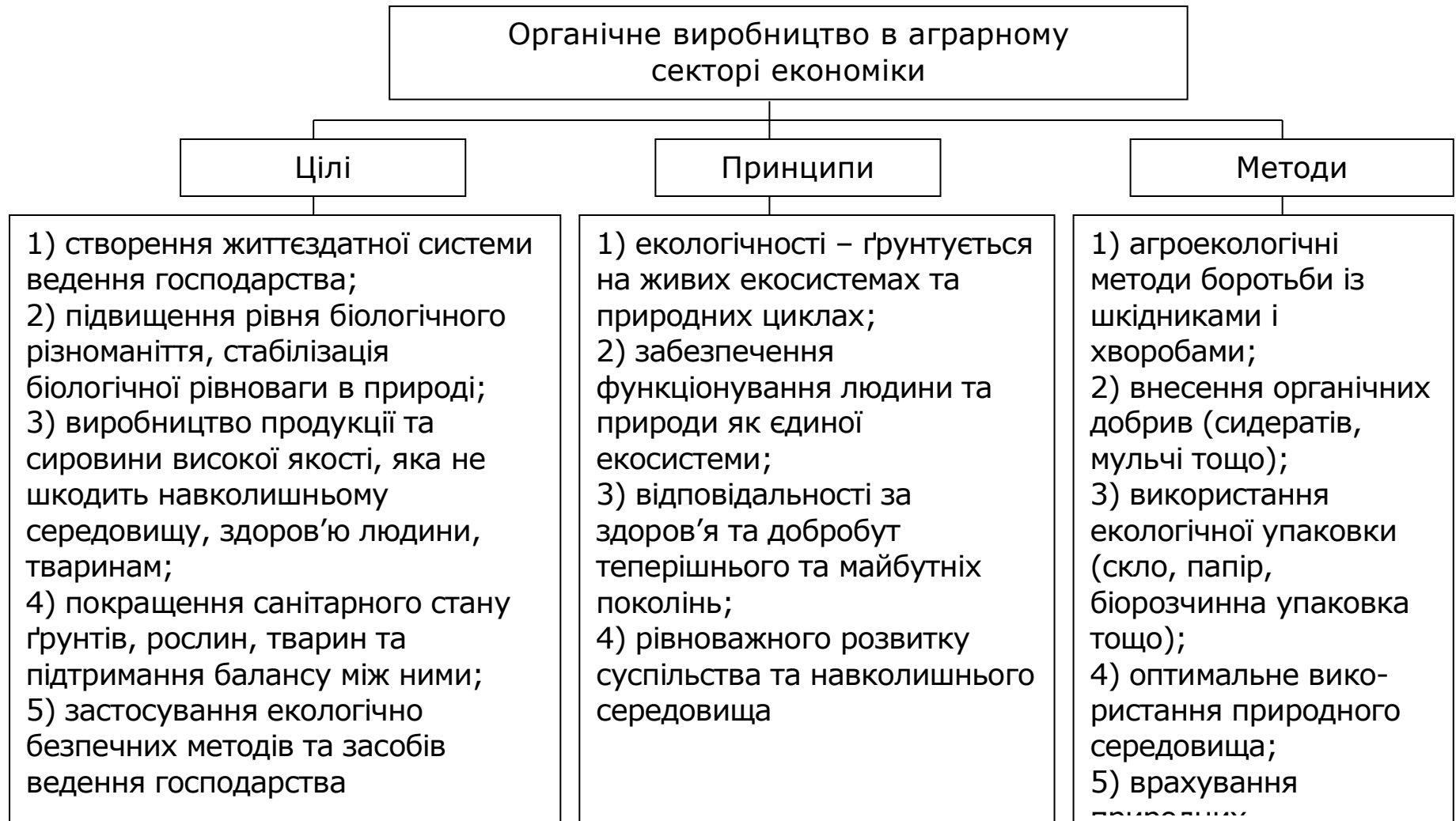

Рис. 1.6. Цілі, принципи та методи ведення органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора

Така практика існувала за умови відсутності головного закону, тоді як прийняття відповідного закону, що регулює органічне агровиробництво примусить операторів з більшою відповідальністю поставитися до навколишнього середовища та професійно застосовувати принципи і методи органічного землеробства.

Таким чином, технологія органічного сільського господарства забезпечує вирощування екологічно безпечної продукції з оздоровчими властивостями. Органічне виробництво, що здійснюється з використанням природних заходів ґрунтоутворення, дозволяє меншими затратами праці, пального, добрив вийти на розширене відтворення родючості ґрунтів і мати більш високий виробничий та екологічний ефект. Система удобрення розрахована на розширене відтворення родючості ґрунтів, щоб виробити не тільки екологічно чисту продукцію, а й біологічно повноцінну за показниками: білок, клейковина, цукристість, вітаміни, ферменти тощо. В результаті складної взаємопов'язаної моделі виробництва можливе отримання органічної сільськогосподарської продукції (рис. 1.7).

Окрім вищезазначених структурно-технологічних особливостей, органічне сільськогосподарське виробництво має й організаційно-правові, зокрема:

1) нормативно-правова база, система сертифікації та контроль за всіма стадіями виробництва, переробки, зберігання та реалізації органічної сільськогосподарської продукції з метою гарантування споживачу її відповідності вимогам відповідних законів, стандартів та правил;

2) маркування органічної сільськогосподарської продукції з метою забезпечення інформованості споживачів щодо відповідності цієї продукції вимогам виробництва, переробки, зберігання та реалізації відповідній законодавчій і нормативно-правовій базі;

3) необхідність фінансової та політичної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції у перехідний період;

4) забезпечення наукового та консультативно-дорадчого супроводу виробництва органічної сільськогосподарської

продукції;

5) встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Рис. 1.7. Модель виробництва органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: розробка автора

У світовій практиці на ринку органічної сільськогосподарської продукції набула широкого використання гарантійна система контролю, яка складається з інспекційних і сертифікаційних установ. Ця система контролює весь процес виробництва органічної сільськогосподарської продукції згідно зі стандартами. Система сертифікації представляє собою документальну процедуру, яка передбачає відповідальність третьої сторони за дотримання стандартів органічного виробництва, що сприяє довірі споживачів до органічного виробництва та органічної продукції. Вона надає органічному агровиробництву особливого визначення та робить легшим вихід органічної сільськогосподарської продукції на ринок (рис. 1.8).

В основу тієї чи іншої сертифікації органічної сільськогосподарської продукції покладено приватні стандарти та правові норми. Стандарти з виробництва органічної продукції відповідно до існуючої практики враховують інтереси споживачів і виробників цієї продукції. Правові ж норми, які ґрунтуються на приватних стандартах, встановлено з метою здійснення державного регулювання та контролю за операторами ринку органічної продукції. Сьогодні у світовій практиці відбувається заміна правових норм виробництва органічної сільськогосподарської продукції на стандарти, які простіші у використанні та легше піддаються міжнародній гармонізації. Отже, сертифікація органічної сільськогосподарської продукції регулює методи та засоби виробництва, переробки, виготовлення, постачання і маркування (рис. 1.9).

Провідну роль щодо формування стандартів виробництва органічної сільськогосподарської продукції та здійснення міжнародної акредитації сертифікуючих і контролюючих установ належить IFOAM, яка є міжнародною неурядовою

організацією, членами якої є понад 700 активних організацій із 100 країн світу. Федерацією у 1980 р. було сформульовано перші "Базові стандарти IFOAM щодо органічного виробництва та переробки", врахування яких потім перевірялося у сертифікаційних установах з використанням розроблених "Акредитаційних критеріїв IFOAM" [30].

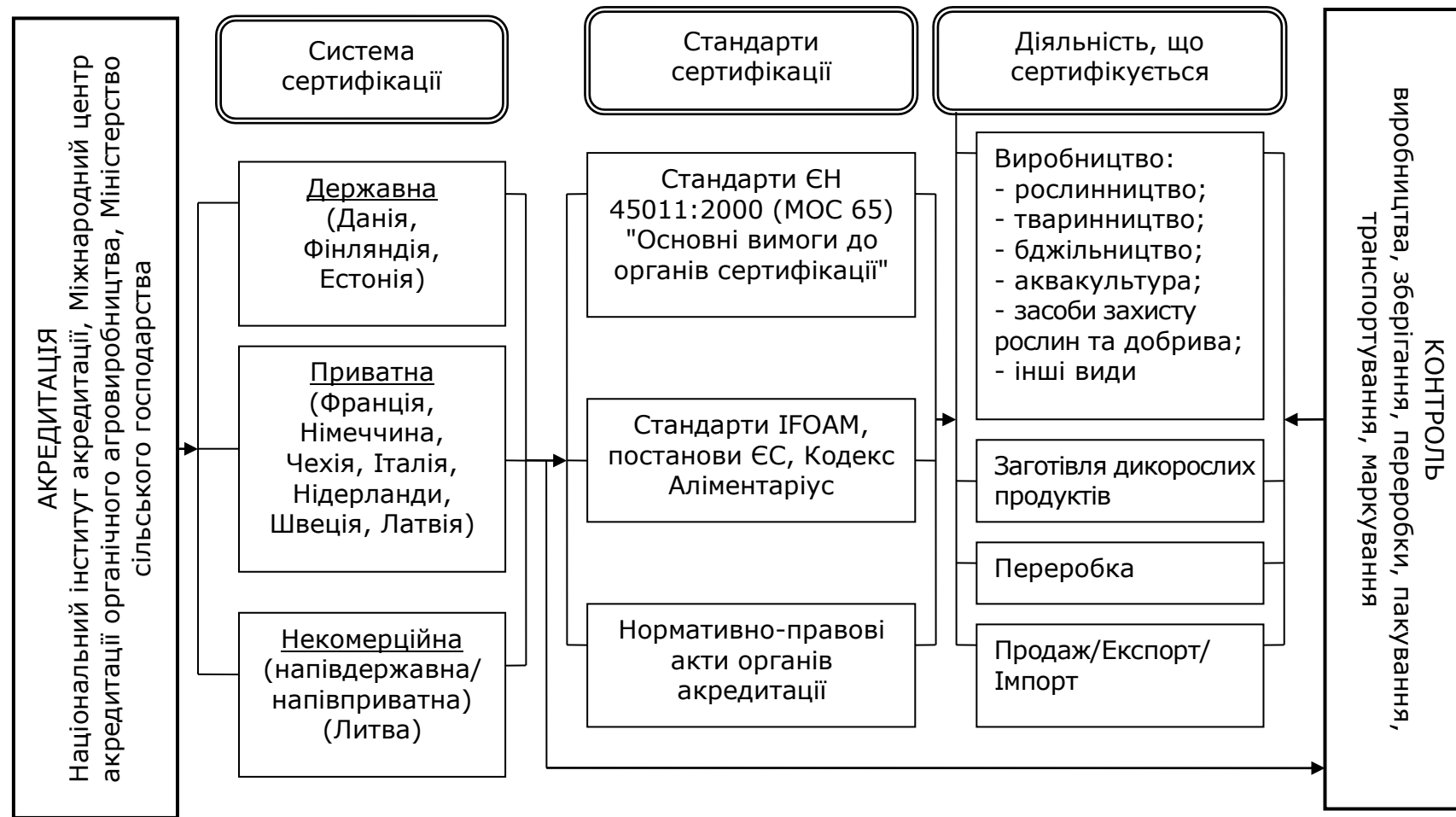

Рис. 1.8. Міжнародна практика сертифікації та контролю за органічним виробництвом в аграрному секторі економіки

Джерело: побудовано за [215]

На сьогодні міжнародні стандарти ISO ґрунтуються на цих базових стандартах та акредитаційних критеріях, які було змінено та вдосконалено. Окрім того, ці базові стандарти IFOAM використано для розробки приватних стандартів та правових норм у виробництві органічної сільськогосподарської продукції, наприклад, Постанова Ради ЄС 834/2007, додаткові Постанови Комісії ЄС 889/2008 та 1235/2008.

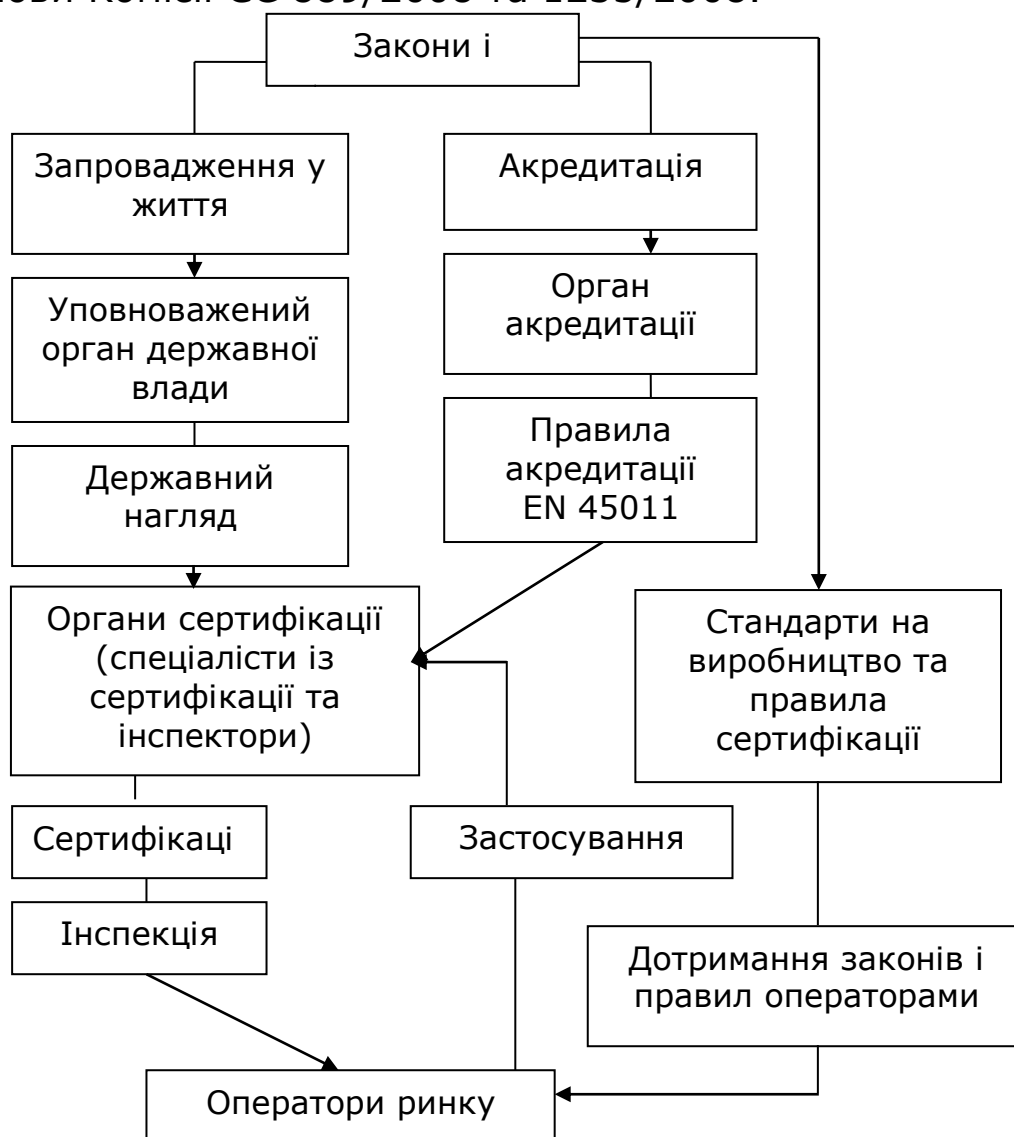

Рис. 1.9. Схема нормативно-правової бази та системи сертифікації у органічному агровиробництві

Джерело: дані [215]

Доцільно відзначити, що через певні відмінності у правових нормах та приватних стандартах щодо регулювання

органічного виробництва стримується зростання світового ринку органічної сільськогосподарської продукції. Програма акредитації сертифікаційних установ, яку здійснює IFOAM, дозволяє досягти міжнародної гармонізації базових вимог до органічної продукції. Водночас лише покупці та споживачі органічної продукції можуть визначати, яким конкретним бізнесовим стандартам вони віддають перевагу, і тільки вони можуть приймати рішення, якій саме сертифікації вони довіряють.

Використання розробок IFOAM як основи для державного регулювання органічної продукції в певній країні дозволяє вирішити проблему міжнародної узгодженості, суттєво спрощує національне законодавство, заощаджує ресурси і кошти та дозволяє уникнути багатьох перешкод для виробників. Можливими варіантами цього є включення до законодавства посилань на базові стандарти та акредитаційний критерій IFOAM, визнання акредитації IFOAM для роботи сертифікаційних установ у країні, а також використання послуг IOAS національними сертифікаційними установами.

В Україні сертифікація сільськогосподарської продукції до прийняття Закону України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII здійснювалася відповідно до критеріїв, встановлених такими міжнародними організаціями як Глобальна мережа екологічного маркування (GEN) та IFOAM. Сертифікацію та інспекцію підприємств, виробництва та продукції в Україні здійснювало 11 організацій. Найвагомішими із них є Control Union Ukraine (Нідерланди), Lason (Нідерланди), Bio Control (Угорщина), Bio Inspecta та IMO (Швейцарія). Цими організаціями сертифіковано 70-85% усіх земель в Україні, зайнятих під органічним виробництвом [4]. Вітчизняними компаніями, які сьогодні надають послуги зі сертифікації органічного виробництва, є ТОВ "Органік Стандарт", Асоціація учасників біовиробництва "БІОЛан Україна", Центр екологічної безпеки споживачів

"ЕКОСТАНДАРТ", сертифікаційний орган, який діє у структурі Всеукраїнської громадської організації "Жива природа".

Одним із важливих напрямів, які визначає Закон України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII, є система державного нагляду за органами, що здійснюють сертифікацію органічного виробництва, та запровадження термінів такі як "орган з оцінки відповідності органічної продукції" та "підтвердження відповідності виробництва органічної продукції". Відповідно до ст. 24 цього Закону сертифікація органічного виробництва називається "оцінка відповідності" та буде проводитись органами, призначеними у визначеному законодавством порядку. Органи з оцінки відповідності, що будуть проводити оцінку відповідності виробників органічної продукції повинні бути акредитованим Національним агентством України з акредитації та включені до реєстру органів з оцінки відповідності.

Однією з особливостей органічної продукції є спеціальне маркування вирощеної продукції. Маркування – це основний елемент довіри споживачів до органічної продукції, оскільки це основне джерело інформації та прозорості для споживачів. Воно представляє собою вирази, особливі позначки, торгові марки, назви виробників, графіку та символи, розміщені на будь-якій упаковці, документах, листівці, етикетці, дошці чи бірці, які вказують на те, що це органічний продукт [123]. У світі розроблено і використовується достатньо багато знаків маркування для екологічної продукції (додаток К).

Згідно з ISO 14020-14025 існує 3 типи маркування [143]:

I тип: проводиться за результатами сертифікації продукції третьою стороною;

II тип: проводиться за відповідністю продукції певним екологічним нормативам;

III тип: пов'язаний з певною інформацією про характеристики екологічності на стадіях життєвого циклу продукції.

У зв'язку з цим маркування повинно включати наступні елементи [87]:

- посилання на спосіб виробництва органічної продукції;
- назву чи номер затвердження органу сертифікації;
- точну частку органічної продукції (у відсотках), яка входить до складу кінцевого продукту (дозволений мінімум – 70%).

На органічному продукті має бути вказано метод органічного виробництва та наступні посилання:

- посилання "органічно вироблений продукт", яке використовується для маркування органічних продуктів, логотип "органічний продукт";

- посилання "продукт виготовлений на перехідному періоді до органічного виробництва" використовується для маркування продуктів рослинництва перехідного періоду, за винятком продуктів, вироблених впродовж першого року перехідного періоду, логотип, "продукт перехідного періоду до органічного виробництва".

До прийняття Закону України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII для маркування органічної сільськогосподарської продукції, приватними сертифікаційними установами наносяться власні логотипи, такі як представлено у додатку К – "Органік Стандарт" та "БІОЛан". Існує також український знак для екологічної продукції, який складається з напису "Екологічно чисто та безпечно".

Тепер же ст. 29 цього Закону визначено загальні вимоги до маркування органічної продукції (сировини) в Україні, а саме використання єдиного державного логотипу, яким буде маркуватись органічна продукція та дозволяє використання інших недержавних (приватних) логотипів на маркуванні органічної продукції та використання кодового номеру органу, який здійснив підтвердження відповідності.

У зв'язку з тим, що для отримання статусу органічного виробництва операторам необхідні перехідний період і відмова від застосування агрохімічних засобів, які призводять до початкового зменшення обсягів вирощування та

виробництва, постає питання про їх державну підтримку. Така підтримка органічного сільського господарства в ЄС та сусідніх країнах включає гранти в рамках програм розвитку села, правовий захист і європейські та національні плани заходів. Державне сприяння може також проявлятися, як через застосування прямих, так і непрямих інструментів та механізмів впливу: часткова компенсація за понесені збитки під час конверсійного періоду, державні субсидії на 1 га, податкові пільги і надання спеціальних умов кредитування, інвестиції в наукові дослідження, навчання фермерів, дорадча підтримка тощо. З метою збільшення рівня поінформованості про органічне сільське господарство в 2008 р. в усьому ЄС було розгорнуто інформаційну кампанію - один з ключових інструментів європейського плану заходів стосовно органічної харчової продукції та органічного сільського господарства. До того ж, більшість країн-членів ЄС мають національні плани заходів, які досить ефективно втілюються в життя [89].

В Україні ст. 33 Закону України "Про виробництво і обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII визначено державну підтримку суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у сфері виробництва та обігу органічної продукції (сировини), яка буде надаватися відповідно до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р. №1877-IV [117].

Таким чином, підсумовуючи численні дослідження вітчизняних та іноземних науковців і практиків, нами виділено такі особливості органічного сільського господарства:

1. Технологічні:

- відновлення родючості відбувається за принципом – удобрення ґрунту, а не рослин;
- впровадження ресурсозберігаючих технологій, використання відновлювальних джерел енергії, безвідходне виробництво;
- застосування лише поверхневого обробітку ґрунту та мульчування поверхні поживними рештками, застосування

широкозахватних дискованих борін, широкозахватних культиваторів, зернових пресових сівалок та сівалок прямої сівби;

- не застосування радіаційно опроміненого насіння рослин і меліорантів;

- застосування натуральних добрив, таких як гній, компост, нетоварна частина врожаю, сидеральні посіви, біодобрива;

- залучення "корисних" комах та птахів, або використання пасток проти шкідників;

- дотримання сівозміни культур;

- боротьба з бур'янами, шкідниками і хворобами лише агротехнічними та біологічними засобами;

- використання спеціалізованої техніки й обладнання;

- наявність перехідного періоду від 1 до 3 років;

- синтетичні мінеральні добрива не застосовуються;

- заборона гідропонного виробництва;

- використання лише дозволених відповідними правилами та стандартами біологічних засобів захисту рослин і добрив.

2. Ресурсні:

- органічне землеробство здійснюється на екологічно чистих землях, не забруднених до небезпечних меж радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, хімічними речовинами;

- господарська діяльність може проводитися після попереднього обстеження території землекористування на екологічну чистоту ґрунтів;

- забезпечення тварин органічним кормом, вільний випас;

- не застосовується ГМО;

- насіння та насінневий матеріал повинні мати органічне походження.

3. Організаційні:

- застосовується переважно у невеликих фермерських господарствах;

- зв'язок з іншими сферами виробництва (виробництво

одягу, інструментів, побутових засобів догляду, парфумерно-косметичних та гігієнічних засобів, громадське харчування та готельний бізнес, медичні клініки);

- ретельне чищення приміщень, сільськогосподарської техніки та обладнання у процесі виробництва, зберігання, транспортування та реалізації органічної продукції;

- відмежування органічного та неорганічного агровиробництва;

- недопущення змішування органічної сировини та продукції з неорганічними ознаками у процесі виробництва, зберігання, транспортування, маркування та реалізації;

- складання інформаційної бази щодо організаційних особливостей підприємства, матеріально-технічної бази, плану виконання правил органічного агровиробництва;

- ведення складського, фінансового та бухгалтерського обліку з органічного агровиробництва;

- співпраця з органами контролю або контролюючою інстанцією;

- проходження щорічного контролю та сертифікації;

- впровадження інноваційних технологій (наприклад, GPS-системи для дослідження сільськогосподарських угідь за зональними особливостями (урожайністю, структурою ґрунту, вологістю, висотою місцевості) з метою оптимізації витрат та урожайності);

- висока технологічна культура агровиробництва всіх рівнів, починаючи від особистого селянського господарства до великих аграрних об'єднань.

4. Законодавчо-нормативні:

- необхідність розробки відповідної законодавчої, нормативно-правової бази, стандартів та правил, національних і регіональних програм розвитку;

- сертифікація на всіх стадіях виробництва – "від поля до прилавка";

- незалежний контроль за діяльністю інспекційних органів.

5. Інституційні:

- створення спеціалізованих державних та приватних

органів контролю і сертифікації операторів органічного агровиробництва;

- співпраця з дорадчо-консультативними та науковими установами, навчальними закладами, спеціалізованими лабораторіями;

- співробітництво з іншими підприємства можливе виключно при умові, що вони відповідають правилам органічного агровиробництва;

- реалізація продукції через спеціалізовані магазини або спеціалізовані відділи загальних магазинів;

- об'єднання операторів органічного ринку в асоціації для підтримки нових учасників, обміну досвідом, просуванню органічного агровиробництва тощо.

6. Економічні:

- зменшення виробничих витрат на одиницю продукції та збільшення прибутку з одиниці площі завдяки: підвищенню природного рівня продуктивності агроценозів і ґрунту; зниження виробничих витрат в результаті відмови від застосування дорогих пестицидів і мінеральних добрив, зменшення енергоємності виробництва, зокрема витрат на пальне та мастильні матеріали; підвищення самодостатності та зменшення залежності виробників від не вигідних умов зовнішнього фінансування;

- вищий рівень цін на органічну сировину та продукцію;

- фінансова підтримка та стимулювання урядом;

- зростаючий попит на органічну продукцію.

7. Маркетингові:

- дослідження ринку;

- логістична мережа;

- маркування органічної сільськогосподарської продукції;

- інформування населення щодо переваг та асортименту органічної сільськогосподарської продукції.

8. Перспективи:

- покращення здоров'я населення країни;

- збереження родючості ґрунтів та навколишнього середовища;

- відновлення біорізноманіття;
- розвиток сільської місцевості та стимулювання місцевого й регіонального виробництва.

Ми згодні з дослідниками у тому, що освоєння нової, органічної технології агровиробництва вимагає більшої інтелектуальної віддачі від фермера, іншими словами, знання та управлінські навички частково заміщують матеріальні ресурси [67]. Таким чином, органічне сільське господарство не є регресом, воно, навпаки, передбачає розумне поєднання всього кращого у традиційній фермерській практиці з найновішими результатами наукових досліджень і розробок.

1.3. Методика оцінки результативності виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки

Фізична праця, яка реалізується у землеробстві, має здатність зберігати у десять разів більше енергії, ніж було витрачено, тому вважаємо, що доцільність і результативність органічного виробництва в аграрному секторі економіки повинні ґрунтуватися на ідеях української наукової школи фізичної економії (див. додаток А). Окрім того, майбутнє всього людства залежить від вміння зберігати енергію за допомогою праці, а отже прогрес суспільства можливий за умови швидкого нагромадження енергії.

Висновки С. Подолинського [111] як одного з представників цієї школи не лише не втратили актуальності, а навпаки, є актуальними, особливо в контексті наукових свідчень наближення людства до певних біофізичних меж:

1) привласнення людьми біомаси Землі сягнуло близько 40% продукції фотосинтезу на суші або 25%, якщо враховувати біомасу океану;

2) руйнування озонового шару, що захищає живий світ на Землі від жорсткого космічного опромінення;

3) деградація приблизно 35% земельних ресурсів планети;

4) втрата біологічного різноманіття довкілля (від 5 тис. до

150 тис. біологічних видів на рік при загальній кількості від 5 млн до 30 млн видів);

5) наростання зміни клімату і глобального потепління [29].

Питання результативності органічного виробництва в аграрному секторі відображено у дослідженнях вітчизняних науковців і практиків. Так, С. Антонцем, В. Писаренком та П. Писаренком на базі ПП "Агроекологія" Полтавської області в тісному зв'язку з наукою з 1979 р. виробляється екологічно чиста продукція рослинництва і тваринництва. Основні результати запровадження органічного землеробства характеризуються [102]:

1. Зменшення часу на обробіток ґрунту в 3 рази, витрат пального – 2-3 рази та мінеральних добрив – у 10 разів.

2. Збереженням врожайності на попередньому рівні й щорічне її підвищення. Спостерігається стійка позитивна динаміка щорічного зростання врожайності зернових культур (окрім 1997 р.): озимої пшениці – у 2,2 рази, соняшнику – у 2 рази, цукрового буряку – у 1,5 рази, кукурудзи – у 1,4 рази. Окрім того, врожайність всіх сільськогосподарських культур є вищою, ніж в Україні та Полтавській області.

3. Підвищення рентабельності за рахунок зменшення витрат та зростання врожаю. Наприклад, рентабельність ПП "Агроекологія" становить 36% порівняно з сусідніми малорентабельними, а інколи і збитковими сільгосп підприємствами.

Ю. Манько експериментально довів перспективність екологізації землеробства упродовж 7 років (2002-2008 рр.) в умовах стаціонарного дослідження на Агрономічній станції Національного університету біоресурсів і природокористування України, розташованій в с. Пшеничне, Васильківського району, Київської області [179].

О. Корніцькою було доведено, що за умов виробництва органічної продукції рослинництва істотного зниження урожайності сільськогосподарських культур в ґрунтово-кліматичних умовах Лісостепу не відбулося. В той же час було

встановлено статистичну достовірність зниження витрат та підвищення рівня прибутку залежно від варіантів системи землеробства. В межах демонстраційного дослідження найкращі результати з усіх досліджуваних показників отримано для варіанту системи органічного землеробства з мінімальним обробітком ґрунту. Частка впливу варіантів системи землеробства на урожайність сільськогосподарських культур становить 8,2%, на витрати – 53,8%, а у величині прибутку – в розмірі 26%. У господарствах органічного виробництва від методів господарювання залежить 83,5% варіації урожайності зернових культур, розмір витрат на 96,2%, а прибуток – на 94,6% [73].

Результати досліджень Г. Шевчук показали, що вирощуванням органічної продукції є перспективним способом раціонального природокористування, забезпечує інноваційний шлях розвитку сільської місцевості та аграрного сектора економіки, вирішує питання якості продукції та конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового сектора, має загальнодержавне значення, оскільки супроводжується синергетичними ефектами [172].

Д. Легезою встановлено, що оптимальний термін впровадження органічного виробництва та сертифікація органічної продукції у сільськогосподарському виробництві наблизений до трьох років, що обумовлює подальше формування органічного руху. Органічне виробництво має розвиватися у господарствах великого розміру, де вартість валової продукції у порівняних цінах перевищує 10 млн грн, що надасть можливість покрити витрати на розвиток виробництва та сертифікацію. Виробництво повинно бути спрямоване на застосування закритого типу виробничого процесу, а саме розвиток диверсифікаційних процесів. Використання власної лабораторії якості більш удосконалисть організацію процесу органічного виробництва, спеціалізація яких є зерно-м'ясною, середній розмір сільськогосподарських угідь дорівнюватиме 5500 га. Прибуток даного типу господарства буде досягати 21 млн грн, при рентабельності

34%. Перевагою органічного агровиробництва є прибутковість вирощування ВРХ, у той час як при звичайному виробництві в Україні виробництво яловичини у 2009 та 2010 рр. було збитковим. Мінімальний обсяг беззбиткового органічного агровиробництва пшениці дорівнюватиме 180 тон, виробництва за інтенсивної технологією – 1713 тон [81].

Отже, органічне сільське господарство, як складова агропромислового комплексу країни, підпорядковується вимогам ринкової економіки, що передбачає необхідність забезпечення результативності, що відображається показниками ефекту та ефективності. Так, ефект представляє собою кінцевий результат від органічного виробництва в аграрному секторі в цілому або проведення тих чи інших заходів. Враховуючи наші дослідження та особливості цього виду виробництва нами виділено такі види ефекту: економічний, енергетичний, технологічний, екологічний та соціальний. Для кожної з зазначених категорій ми визначили оптимальний склад показників, що дозволяє отримати необхідну інформацію в межах поставленої мети (рис. 1.10) [153].

Однак, наведені показники не показують результативності діяльності, що можливо здійснити лише шляхом зіставлення ефекту з витратами на його одержання й визначити його ціну. Саме про це свідчить ефективність, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами, які можуть бути представлені або в певному обсязі за їх первісною (переоціненою) вартістю (застосовувані ресурси), або частиною їх вартості у формі виробничих витрат (виробничо спожиті ресурси) [130]. Враховуючи наведені показники ефекту органічного виробництва в аграрному секторі, доцільно розрізняти такі види його ефективності:

1. Економічна – визначається результативність використання матеріальних та нематеріальних ресурсів, які необхідні для виробництва продукції: сільськогосподарські угіддя, основні засоби, праця, біологічні активи, інновації

тощо.

2. Енергетична – характеризує результативність використання всіх видів енергії в процесі органічного агровиробництва.

3. Технологічна – визначає результативність використання ресурсів, які залучено в органічне сільське господарство як засоби виробництва.

4. Екологічна – характеризує стан навколишнього середовища стосовно окремих складових органічного виробництва в аграрному секторі як технологічного процесу, так і його результатів: ґрунт, бактерії та мікроорганізми, органічна сільськогосподарська продукція.

Рис. 1.10. Структура ефекту від здійснення органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора

5. Соціальна – відображає результат впливу органічного агровиробництва на економічну, демографічну, виробничу, культурну та моральну сфери життя людини.

Більша частина цих показників є загальноживаною, інші показники належать до вузької категорії та орієнтуються на дотримання виробником вимог сертифікаційних і контролюючих органів (рис. 1.11). Оскільки зазначені показники зведено в одну модель вперше, їх оптимальні значення відповідають традиційним, які у подальшому можуть бути уточнені та доповнені (органічне агровиробництво представляє собою динамічну модель розвитку, перебуваючи у постійному пошуку та самовдосконаленні).

Для всебічного вивчення ефективності розраховані за даними органічних підприємств показники вивчаються у динаміці, порівнюються з відповідними традиційними й органічними підприємствами за регіоном, областю, природною зоною (ускладнено відсутністю статичних даних). Сьогодні головним є забезпечення ефективності органічного агровиробництва за всіма показниками, що є базовим критерієм для переходу від традиційної системи до органічної та її стійкого розвитку у майбутньому.

До групи показників економічної ефективності органічного виробництва в аграрному секторі можливо включити показники, які розраховуються таким чином: 1) ресурси і результати виражені у вартісній формі; 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі; 3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі [1]. Оцінка економічної ефективності органічного агровиробництва здійснюється як і традиційного – шляхом розкриття таких взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих результативних сторін діяльності, як загальний ефект від раціонального використання землі на 1 га органічних сільськогосподарських угідь та показники економічності виробництва, які показують ціну одержаного ефекту.

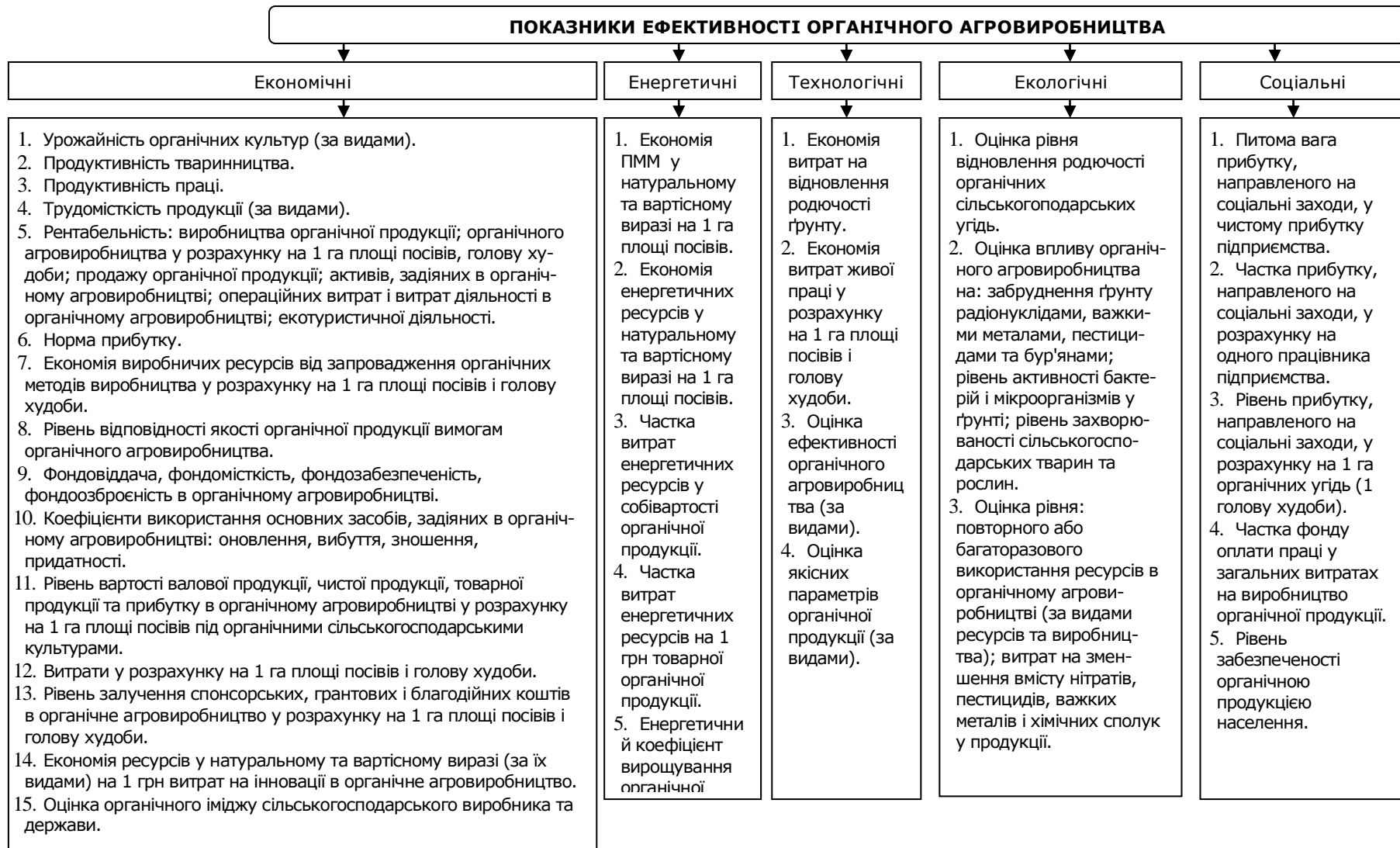

Рис. 1.11. Показники ефективності органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора

Наведені показники доцільно розраховувати за всіма видами ефекту – валовою, чистою, кінцевою та товарною продукцією, валовим і чистим прибутком. Вони дозволяють визначити результативність органічного сільськогосподарського виробництва як складної економічної системи. Доцільно відзначити, що з наведених показників останні два (див. табл. 1.3) є новими для аграрного сектора і не отримали повного відображення у науковій літературі, що обумовлює необхідність їх більш детального дослідження в контексті органічного виробництва в аграрному секторі економіки.

Таблиця 1.3

Показники економічної ефективності органічного агровиробництва

№ п/п	Показники	Формула для розрахунку
1	2	3
1.	Урожайність органічних культур (за видами)	$V_{3ok_i} : PP_{ok_i}$
2.	Продуктивність тваринництва	$VB_{opt} : P_i$
3.	Продуктивність праці	$VB_{op} : VP$
4.	Трудомісткість продукції (за видами)	$V_{op} : VB_{op}$
5.	Рентабельність виробництва органічної продукції	$VP_{rop} : CB_{op}$
6.	Рентабельність органічного агровиробництва у розрахунку на 1 га площі посівів і голову худоби	$Pr_{op/1} : VB_{op/1}$
7.	Норма прибутку	$VP_{rop} : AK$
8.	Рентабельність продажу органічної продукції	$Pr_{op} : Dr_{op}$
9.	Рентабельність активів, задіяних в органічному агровиробництві	$ЧP_o : A_o, ЧP_o : NA_o, ЧP_o : OA_o$
10.	Економія виробничих ресурсів від запровадження органічних методів виробництва у розрахунку на 1 га площі посівів і голову худоби	$EBP_{o_i} : PP_{ok} (PX_{o_i})$
11.	Рентабельність операційних витрат в органічному агровиробництві	$Pod_o : OB_o$
12.	Рентабельність витрат діяльності в органічному агровиробництві	$Pzdo : Vzdo$
13.	Рівень відповідності якості органічної продукції вимогам органічного агровиробництва	$Dr_{op} : V_{yop}$
14.	Фондовіддача в органічному агровиробництві	$VB_{op} : OZ_o$
15.	Фондомісткість в органічному агровиробництві	$OZ_o : VB_{op}$

16.	Фондозабезпеченість в органічному агровиробництві	ОЗ _о : ПП _{ок}
<i>Продовж. табл. 1.3</i>		
1	2	3
17.	Фондоозброєність в органічному агровиробництві	ОЗ _{оср} : ЧО _{ср}
18.	Коефіцієнт зростання основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві	ОЗ _{оп} : ОЗ _{ок}
19.	Коефіцієнт оновлення основних засобів, задіяних в органічному виробництві	ОЗ _{ов} : ОЗ _{ок}
20.	Коефіцієнт вибуття основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві	ОЗ _{овиб} : ОЗ _{оп}
21.	Коефіцієнт зношення основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві	Аоз _о : ОЗ _{оп}
22.	Коефіцієнт придатності основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві	ОЗ _{оп} : Аоз _о
23.	Рівень вартості валової продукції (ВП), чистої продукції (ЧП), товарної продукції (ТП) та прибутку (П) в органічному агровиробництві у розрахунку на 1 га площі посівів під органічними сільськогосподарськими культурами	ВП _о (ЧП _о , ТП _о , П _о) : ПП _{ок}
24.	Витрати у розрахунку на 1 га площі посівів і голову худоби	СВ _{оп} : ВВ _{оп} , ВВ _{ок} : : ПП _{ок} , ВВ _{от} : ПХ _{oi}
25.	Рівень залучення спонсорських, грантових і благодійних коштів в органічне агровиробництво у розрахунку на 1 га площі посівів і голову худоби	РЗ _{ко} : ПП _{ок} (ПХ _{oi})
26.	Рентабельність еко-туристичної діяльності	П _{ек.т} : В _{ек.т}
27.	Економія ресурсів у натуральному та вартісному виразі (за їх видами) на 1 грн витрат на інновації в органічне агровиробництво	ЕР _{оін.} : В _{оін.}
28.	Оцінка органічного іміджу сільськогосподарського виробника та держави	ПРОп _{екс} : СРОп _{екс} , Роп _з : Роп _б , ПЧП _{окн} : ЧП _{оп}

Джерело: розробка автора

АК – авансований капітал;

А_о – активи, задіяні в органічному агровиробництві;

Аоз_о – сума амортизації основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві;

ВВ_{ок} – витрати на вирощування органічних культур;

ВВ_{оп} – вартість валової органічної продукції;

ВВ_{оп/1} – витрати на виробництво органічної продукції у розрахунку на 1 га або 1 голову худоби;

ВВ_{опт} – валове виробництво органічної продукції тваринництва;

ВВ_{от} – витрати на вирощування органічної продукції у тваринництві;
В_{ек.т} – витрати на здійснення екотуристичної діяльності;
Взд_о – витрати від звичайної діяльності в органічному агровиробництві;
ВЗок_і – валовий збір органічних культур (за видами);
Во_{ін.} – витрати на інновації в органічному агровиробництві;
В_{оп} – витрати на оплату праці найманих працівників, зайнятих в органічному виробництві;
ВП – витрати праці (середньорічна чисельність працівників, зайнятих в органічному виробництві);
ВПо (ЧПо, ТПо, По) – валова, чиста, товарна продукція та прибуток від органічного агровиробництва;
ВПр_{оп} – валовий прибуток від реалізації органічної продукції;
Вя_{оп} – витрати на систему забезпечення якості органічної продукції;
Др_{оп} – дохід (виручка) від реалізації органічної продукції;
ЕВРо_і – економія виробничих ресурсів від запровадження органічних методів агровиробництва (за видами ресурсів);
ЕРо_{ін.} – економія ресурсів від використання інновацій в органічному агровиробництві (за видами ресурсів);
НА_о – нематеріальні активи, задіяні в органічному агровиробництві;
ОА_о – оборотні активи, задіяні в органічному агровиробництві;
ОВ_о – операційні витрати в органічному агровиробництві;
ОЗ_о – вартість основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві;
ОЗ_{ов} – вартість основних засобів, введених в органічне агровиробництво;
ОЗ_{овиб} – вартість основних засобів, що вибули з органічного агровиробництва;
ОЗ_{оп}, ОЗ_{ок} – вартість основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві на початок і кінець року відповідно;
ОЗ_{ср} – середньорічна вартість основних засобів, задіяних в органічному агровиробництві;
П_{ек.т} – прибуток від екотуристичної діяльності;
Пзд_о – прибуток від звичайної діяльності в органічному агровиробництві;
Pi – поголів'я худоби та птиці, які утримуються за принципами органічного виробництва (за видами);
Под_о – прибуток від операційної діяльності в органічному агровиробництві;
ППок_і – посівна площа під органічними культурами (за видами);
ППок (ПХо_і) – посівна площа під органічними культурами (поголів'я худоби, яка утримується за принципами органічного виробництва, за

видами);

$Пр_{оп}$ – прибуток від реалізації органічної продукції;

$Пр_{оп/1}$ – прибуток від реалізації органічної продукції у розрахунку на 1 га або 1 голову худоби;

$Пр_{оп_{екс}}$ – прибуток від реалізації органічної продукції на експорт;

$ПЧ_{Пок_н}$ – приріст чистого прибутку від реалізації нових видів органічної продукції.

$РЗ_о$ – рівень залучення спонсорських, грантових і благодійних коштів для ведення органічного агровиробництва;

$Роп_б$ – обсяг реалізованої органічної продукції у базисному році;

$Роп_з$ – обсяг реалізованої органічної продукції у звітному році;

$СВ_{оп}$ – собівартість виробленої органічної продукції;

$СР_{оп_{екс}}$ – собівартість реалізованої органічної продукції на експорт;

$Чо_{ср}$ – середньорічна чисельність працівників, зайнятих в органічному агровиробництві;

$ЧП_о$ – чистий прибуток від органічного агровиробництва;

$ЧП_{оп}$ – чистий прибуток від реалізації органічної продукції.

Так, ефективність інновацій визначається конкретною здатністю інновацій зберегти певну кількість трудових, матеріальних і фінансових ресурсів із розрахунку на одиницю створених продуктів, технічних систем, структур. Ефективність інноваційної діяльності виявляється на двох рівнях: мікроекономічному (рівень окремих суб'єктів господарювання, які прагнуть поліпшити результати свого господарювання й отримати вищий прибуток у довготерміновій перспективі) та макроекономічному рівнях (рівень держави, метою якої є забезпечення динамічного розвитку всього суспільства). Про ефективність реалізації інновацій свідчать також зміни умов праці, зменшення потреб у не поновлюваних ресурсах, створення можливості виконання тих робіт, які були поза межами людських або технічних можливостей, формування нових напрямів науково-технічного розвитку тощо [54].

Отже, ефективність органічного агровиробництва у сучасних умовах господарювання не можлива без впровадження інновацій, навіть за умови використання спрощених методів землеробства. Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність": інновації – новостворені

(застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [48]. До таких інновацій в органічному агровиробництві можна віднести:

1) індивідуальні технології вирощування сільськогосподарських культур і розведення тварин, які враховують природно-кліматичні умови регіону, досвід та можливості виробників, потенційні ринки збуту;

2) засоби захисту рослин та добрива (біодобрива Ріверм, Вермійодіс, ЕМ-препарати "Байкал ЕМ-1-У", Агровит-Кор; біопрепарати, компости тощо), які відповідають вимогам і принципам органічного агровиробництва;

3) ветеринарні засоби лікування: фітотерапевтичні, гомеопатичні продукти, мікроелементи тощо;

4) технічне обладнання для обробітку ґрунту (комбінована сільськогосподарська техніка, нові агрегати або вдосконалення попередніх версій тощо), агрохімічного обстеження ґрунтів (лабораторне обладнання, GPS-системи, системи точного землеробства тощо);

5) альтернативні джерела енергії (геліосистеми, вітрові станції, біогазові установки тощо);

6) методи та технології переробки органічної продукції, що забезпечують збереження смакових якостей, вітамінів, макро- і мікроелементів;

7) впровадження прогресивних форм організації й оплати праці, підвищення кваліфікації кадрів, їх відповідальність за дбайливе та раціональне використання природних ресурсів і закріпленої за ними техніки.

Необхідно відзначити, що цей перелік не є повним, оскільки органічне агровиробництво постійно перебуває у пошуку нових технологій, технічних засобів і методів, які відповідають його принципам та забезпечують стійкий розвиток аграрного сектора економіки. Перебування людини у

тісному зв'язку з природою є передумовою творчого розвитку, пошуку інноваційних рішень, що корисні, у першу чергу, навколишньому середовищу та людству, забезпечують можливість існування майбутніх поколінь (рис. 1.12).

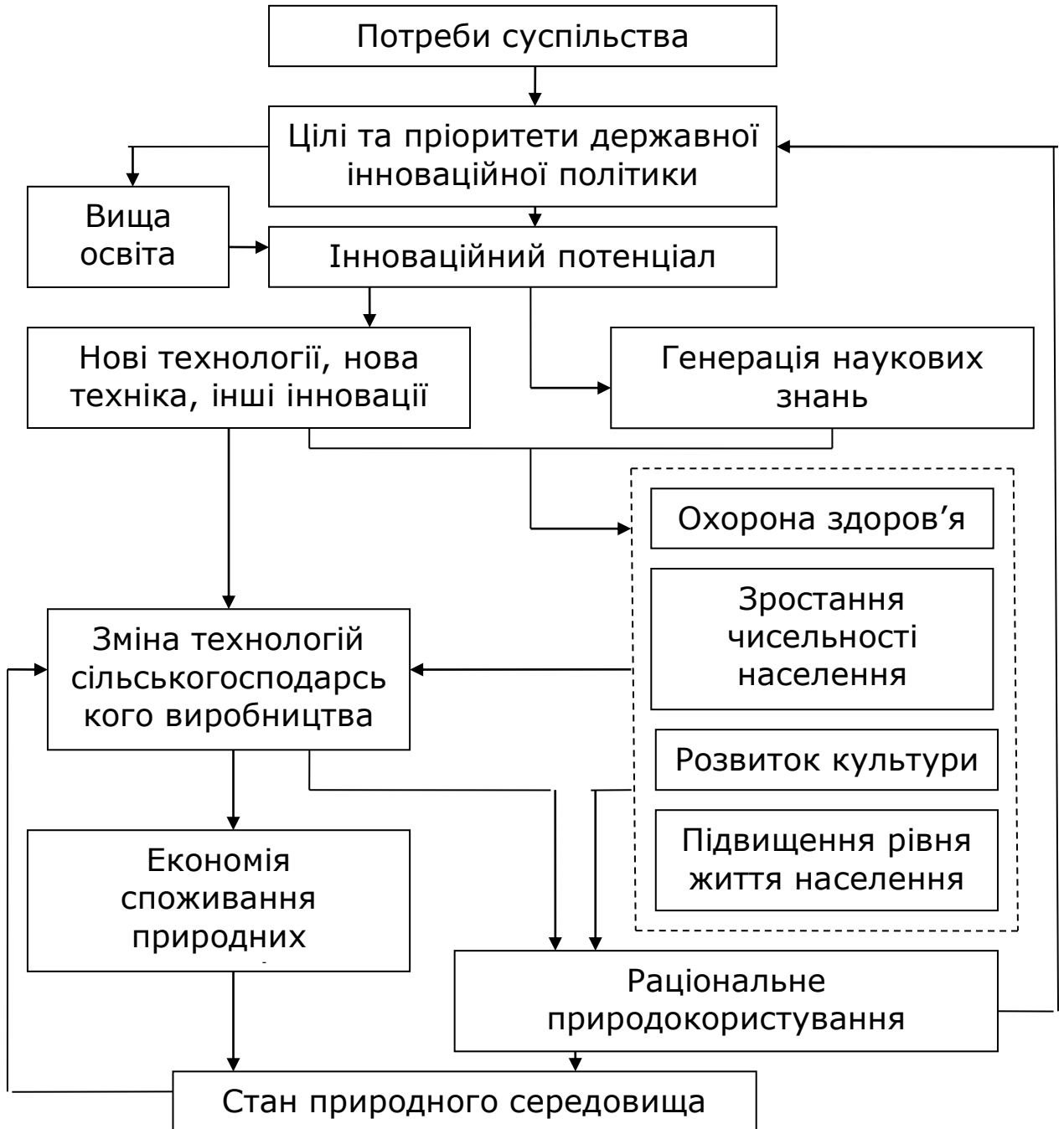

Рис. 1.12. Схема впливу інновацій в органічному агровиробництві на стан природокористування

Джерело: розробка автора

Застосування інновацій в органічному агровиробництві, які дозволяють ефективно використовувати природні ресурси, сприяє поліпшенню екологічної ситуації у сільських регіонах, формуванню стійких мережевих структур з підтримки та просування передового досвіду в галузі еко-ефективності, збереженню і створенню нових робочих місць, підвищенню якості життя населення.

Особливим показником економічної ефективності органічного сільськогосподарського виробництва є імідж виробника та держави, до якого можна віднести такі складові:

1) внутрішні, які сприяють підвищенню іміджу:

- формування законодавчої та нормативно-правової бази, національні програми розвитку за напрямками органічного сільського господарства – кількість прийнятих та діючих, їх динаміка відповідно до попереднього періоду;

- державна підтримка операторів органічного ринку: компенсація витрат на здійснення інспектування та сертифікацію органічного агровиробництва; надання дотацій (субсидій) у період перехідного періоду та впродовж усього періоду органічного агровиробництва; запровадження пільгової системи кредитування; повне відшкодування витрат на страхування аграрних ризиків тощо;

- розбудова відповідної інфраструктури – кількість операторів ринку, відкритих спеціалізованих магазинів, консультативних та сертифікуючих установ, їх динаміка;

- обсяг і площі (загальні, індивідуальні) сільськогосподарських угідь, які сертифіковано як органічні; їх динаміка, частка у загальній площі угідь, які знаходяться в обробітку, відношення до традиційних;

- відображення органічного агровиробництва у статистичній інформації за всіма критеріями за даними Державного комітету статистики України;

2) зовнішні, які є результатом підвищення іміджу:

- зростання абсолютних та відносних показників зовнішньоекономічної діяльності: експорт, інвестиції, гранти, міжнародні програми підтримки тощо;

- включення до міжнародних структур органічного виробництва: IFOAM, Дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), BioFach та ін.

Однією з головних переваг органічного агровиробництва над традиційним є система економії енергоресурсів, яка передбачає оптимізацію їх витрат на виробництво продукції без зниження її якості та номенклатури. Економічна цінність й екологічна обґрунтованість будь-якої технології виробництва продукції характеризується ступенем корисного і безпечного використання енергетичних та інших не поновлювальних ресурсів. Оцінюючи ефективність будь-якої технології та енергоємність виробленої продукції, доцільно враховувати сукупні витрати енергії, визначати її енергетичну ефективність (табл. 1.4). Це зумовлено тим, що органічне сільське господарство є динамічною системою з відповідним рівнем енергонасиченості, великим різноманіттям технологій і техніки. В цих умовах таких важливих критеріїв економічної оцінки, як рентабельність і прибуток недостатньо, оскільки жоден із них повною мірою не враховує морального та виробничого ставлення до природних ресурсів, екологічні умови господарювання.

Таблиця 1.4

Показники енергетичної ефективності органічного агровиробництва

№ п/п	Показники	Формула для розрахунку
1.	Економія ПММ у натуральному та вартісному виразі на 1 га площі посівів	$E_{Впмм_0} : ПП_{ок}$
2.	Економія енергетичних ресурсів у натуральному та вартісному виразі на 1 га площі посівів	$E_{ер_0} : ПП_{ок}$
3.	Частка витрат енергетичних ресурсів у собівартості органічної продукції	$В_{ер_0} : СВ_{оп}$
4.	Частка витрат енергетичних ресурсів на 1 грн товарної органічної продукції	$В_{ер_0} : ВТ_{оп}$
5.	Енергетичний коефіцієнт вирощування органічної культури	$В_{ев_{ок}} : В_{е_{ок}}$

Джерело: розробка автора

$E_{Впмм_0}$ – економія витрат ПММ від запровадження органічних методів агровиробництва;

ПП_{ок} – посівна площа під органічними культурами;
Еер_о – економія енергетичних ресурсів від запровадження органічних методів агровиробництва;
Вер_о – витрати енергетичних ресурсів на виробництво органічної продукції;
СВ_{оп} – собівартість виробленої органічної продукції;
ВТ_{оп} – вартість товарної органічної продукції;
ВеВ_{ок} – валова енергія врожаю органічної культури;
Ве_{ок} – витрати енергії на вирощування органічної культури.

Для визначення напрямів енергозбереження в органічному виробництві в аграрному секторі доцільно проводити енергетичний аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. При цьому необхідно враховувати негативний вплив сільськогосподарської техніки на екологію та передбачати додаткові витрати на збереження навколишнього природного середовища. У сучасному сільськогосподарському виробництві велике значення має врахування енергозатрат у системі технологій вирощування сільськогосподарських культур, заготівлі, переробки, зберігання кормів при різних способах і раціонах годівлі тварин. Враховують також вміст валової й обмінної енергії в одиниці врожаю зерна, кормів, технічної сировини. У рослинництві на одиницю затраченої сукупної енергії в процесі вирощування культури припадає 2-7 і більше одиниць енергії, акумульованої в урожаї. Порівняння енергії, акумульованої в урожаї, із сукупною енергією, затраченою на вирощування і збирання врожаю, дає змогу об'єктивно оцінити технологію вирощування польових культур, заготівлю, приготування, зберігання кормів тощо.

Енергетична ефективність органічного виробництва в аграрному секторі тісно пов'язана з технологічною ефективністю, яка відповідно до технологічного ефекту представлена рядом показників (табл. 1.5).

Щодо розглянутих показників доцільно додати, що економічна ефективність органічного виробництва залежить від технологічної ефективності виробництва, оскільки у короткостроковому періоді виробники органічної продукції не можуть впливати на постійні витрати. Окрім того, показники

технологічної ефективності враховують особливості органічного виробництва в аграрному секторі, які пов'язані з використанням землі та живих організмів. Ці показники дозволяють шляхом порівняння оцінити результативність виробництва за підприємствами у динаміці [130].

Таблиця 1.5

Показники технологічної ефективності органічного агровиробництва

№ п/п	Показники	Формула для розрахунку
1.	Економія витрат на відновлення родючості ґрунту	$\downarrow V_{врг} : ПП_{ок}$
2.	Економія витрат живої праці у розрахунку на 1 га площі посівів і голову худоби	$\downarrow ВП_{воп} : ПП_{ок} (ПХ_{oi})$
3.	Оцінка ефективності органічного агровиробництва (за видами)	$V_{вop_i} : ВР_{вop_i},$ $В_{op_i} : ПП_{ок} (ПХ_{oi})$
4.	Оцінка якісних параметрів органічної продукції (за видами)	$\uparrow О_{соп_i} : ПП_{ок} (ПХ_{oi})$

Джерело: розробка автора

$V_{вop_i}$ – вартість валової органічної продукції (за видами);

$\downarrow V_{врг}$ – зменшення витрат на відновлення родючості ґрунту;

$В_{op_i}$ – валова органічна продукція (за видами);

$\downarrow ВП_{вop}$ – зменшення витрат праці на виробництво органічної продукції;

$ВР_{вop_i}$ – витрати ресурсів на виробництво органічної продукції (за видами);

$\uparrow О_{соп_i}$ – збільшення вміст органічної сировини в органічній продукції (за видами).

$ПП_{ок}$ – посівна площа під органічними культурами;

$ПП_{ок} (ПХ_{oi})$ – посівна площа під органічними культурами (поголів'я худоби, яка утримується за принципами органічного виробництва, за видами);

У свою чергу технологічна ефективність органічного виробництва в аграрному секторі впливає на екологічну, яка є однією з головних принципів цього виду виробництва та контролюється відповідними органами. Екологічна ефективність також складається з групи показників, які враховують екологічний ефект від органічного виробництва в аграрному секторі (табл. 1.6).

Отже, ключову роль в органічному землеробстві відіграє ґрунт, до якого часто вживається термін, характерний для людського організму, – "здоровий ґрунт". Здоровий ґрунт є основною передумовою для росту і розвитку здорових рослин, тварин, як наслідок – людини. Поняття "якість ґрунту" не нове, історично воно пов'язувалось з продуктивністю землеробських систем. В даний час оцінка ґрунту за показником її впливу на ріст і продуктивності рослин вважається недостатньою. Для його характеристики необхідно залучати більш широкий комплекс показників, критеріїв, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності між собою. Це обумовлено тим, що поряд з виробничою функцією ґрунт виконує і ряд невиробничих функцій. Якісний (здоровий) ґрунт повинен, поряд із забезпеченням продуктивної складової, зберігати якість навколишнього середовища і не загрожувати здоров'ю людей. Однією з цілей органічного землеробства є підтримання і розвиток якості ґрунту, його родючості, забезпечується залежністю фермера від нього і, навпаки, стан ґрунту залежить від фермера та обраного ним методу господарської діяльності.

Таблиця 1.6

Показники екологічної ефективності органічного агровиробництва

№ п/п	Показники	Формула для розрахунку
1.	Оцінка рівня відновлення родючості органічних сільськогосподарських угідь	$\uparrow \text{Пр}_{\text{уо}} : \text{ПП}_{\text{ок}}$ $\downarrow \text{ВВ}_{\text{рг}} : \text{ПП}_{\text{ок}}$
2.	Оцінка впливу органічного агровиробництва на забруднення ґрунту радіонуклідами, важкими металами, пестицидами та бур'янами	$\downarrow \text{Воз}_{\text{у}} : \text{Пу}_{\text{о}}$ $\downarrow \text{Пз}_{\text{у}} : \text{Пу}_{\text{о}}$
3.	Оцінка впливу органічного агровиробництва на рівень активності бактерій і мікроорганізмів у ґрунті	$\downarrow \text{Вва}_{\text{у}} : \text{Пу}_{\text{о}}$ $\downarrow \text{Па}_{\text{у}} : \text{Пу}_{\text{о}}$
4.	Оцінка рівня повторного або багаторазового використання ресурсів в органічному агровиробництві (за видами ресурсів та виробництва)	$\uparrow \text{Вт}_{\text{пвр}} : \text{Вр}_{\text{оп}}$ $\uparrow \text{ПВР}_{\text{о}} : \text{РВ}_{\text{оп}}$
5.	Оцінка рівня витрат на зменшення вмісту нітратів, пестицидів, важких металів і хімічних сполук у продукції	$\text{Взз} : \text{ВВ}_{\text{оп}}$ $\text{Взз} : \text{ПП}_{\text{ок}} (\text{ПХ}_{\text{оі}})$

6.	Оцінка впливу органічного агровиробництва на рівень захворюваності сільськогосподарських тварин та рослин	$\downarrow V_{lox}$: PX_{oi} , $\downarrow PX_{ox}$: PX_{oi} , $\downarrow V_{zxoK}$: PP_{oK}
7.	Оцінка впливу органічного агровиробництва на стан природного середовища	$\downarrow V_{Vop}$: $V_{Vop\ n}$

Джерело: розробка автора

$\downarrow V_{va_y}$ – зменшення витрат на відновлення активності ґрунтів з низьким рівнем активності бактерій і мікроорганізмів;

V_{Vop} – вартість валової органічної продукції;

$\downarrow V_{Vop}$ – зменшення викидів від виробництва органічної продукції;

$V_{Vop\ n}$ – обсяг викидів від виробництва органічної продукції на початок періоду.

$\downarrow V_{Vrg}$ – зменшення витрат на відновлення родючості ґрунту;

V_{z} – витрати на запобіжні заходи щодо зменшення рівня вмісту нітратів, пестицидів, важких металів і хімічних сполук;

$\downarrow V_{zxoK}$ – зменшення витрат на запобіжні заходи щодо захворюваності органічних культур;

$\downarrow V_{lox}$ – зменшення витрат на лікування худоби, яка утримується за принципами органічного виробництва (за видами);

$\downarrow V_{oz_y}$ – зменшення витрат на очищення забруднених сільськогосподарських угідь;

V_{rop} – витрати на ресурси, які використовуються для виробництва органічної продукції;

$\uparrow V_{tpvr}$ – збільшення витрат на технології, які забезпечують повторне використання ресурсів;

$\downarrow Pa_y$ – зменшення площі сільськогосподарських угідь, які мають низький рівень активності бактерій і мікроорганізмів;

$\uparrow PVR_o$ – збільшення обсягу ресурсів, які використовуються повторно для виробництва органічної продукції;

$\downarrow Pz_y$ – зменшення площі сільськогосподарських угідь, які забруднені;

PP_{oK} – посівна площа під органічними культурами;

PP_{oK} (PX_{oi}) – посівна площа під органічними культурами (поголів'я худоби, яка утримується за принципами органічного виробництва, за видами);

$\uparrow Ppy_o$ – збільшення площі органічних сільськогосподарських угідь за рахунок угідь, які відновили родючість за результатами органічного агровиробництва;

Pu_o – площа органічних сільськогосподарських угідь;

$\downarrow PX_{ox}$ – зменшення поголів'я хворої худоби, яка утримується за принципами органічного виробництва (за видами);

R_{Vop} – обсяг ресурсів, які використовуються для виробництва органічної продукції;

Після переходу до органічного землеробства спостерігалось:

- підвищення активності мікроорганізмів, яке корелює з періодом екологічної обробки ґрунту;
- більш висока різноманітність споживачів, у тому числі підвищений обсяг біомаси мікроорганізмів порівняно з традиційною системою;
- більш висока активність мікроорганізмів;
- більш ефективне використання доступних ґрунтовим організмам ресурсів.

Для виявлення придатних до органічного виробництва в аграрному секторі земель проводиться їх оцінка у спеціалізованій лабораторії. За результатами лабораторного аналізу визначаються фізичні, хімічні та біологічні властивості ґрунту (рис. 1.13).

Рис. 1.13. Типи аналізів ґрунту

Джерело: складено за [100]

Доцільно зауважити, що вибір відповідних характеристик для визначення якості ґрунту є дискусійним, оскільки залежить від стандартів органічного агровиробництва у країні, територіально-кліматичних умов тощо.

Останнім видом ефективності, однак не менш важливим, ніж всі попередні, є соціальна ефективність органічного агровиробництва, яка походить від економічної. Вона відображає поліпшення соціальних умов життя людей

(покращення умов праці та побуту, поліпшення зовнішнього довкілля, підвищення рівня зайнятості і безпеки життя людей, скорочення тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, ліквідація важкої фізичної праці тощо) [1]. Соціальна ефективність, за однакових інших умов, буде тим вищою, чим вищого рівня економічної ефективності досягнуто. Соціальна ефективність не завжди може бути кількісно визначена. Проте досить ґрунтовно досягнута соціальна ефективність органічного агровиробництва може бути охарактеризована за відповідними показниками (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Показники соціальної ефективності органічного агровиробництва

№ п/п	Показники	Формула для розрахунку
1.	Питома вага прибутку, направлено на соціальні заходи, у чистому прибутку по підприємству	$ЧПсз_0 : ЧП_0$
2.	Частка прибутку, направлено на соціальні заходи, у розрахунку на одного працівника підприємства	$ЧПсз_0 : Чср_0$
3.	Рівень прибутку, направлено на соціальні заходи, у розрахунку на 1 га органічних угідь (1 голову худоби)	$ЧПсз_0 : ПП_{ок} (ПХ_{oi})$
4.	Частка фонду оплати праці у загальних витратах на виробництво органічної продукції	$ФОП_0 : ВВ_{оп}$
5.	Рівень забезпеченості органічною продукцією населення	$Вн_{оп} : ЗВн_{пх},$ $Сн_{оп} : НСн_{оп}$

Джерело: розробка автора

$ЧПсз_0$ – частка прибутку від органічного агровиробництва, направлено на соціальні заходи;

$ЧП_0$ – чистий прибуток від органічного агровиробництва;

$Чср_0$ – середньооблікова чисельність працівників, зайнятих в органічному агровиробництві;

$ПП_{ок} (ПХ_{oi})$ – посівна площа під органічними культурами (поголов'я худоби, які утримуються за принципами органічного виробництва, за видами);

$ФОП_0$ – фонд оплати праці працівників, зайнятих в органічному агровиробництві;

$ВВ_{оп}$ – витрати на виробництво органічної продукції;

$Вн_{оп}$ – витрати населення на органічну продукцію;

$Z_{Впх}$ – загальні витрати населення на продукти харчування;
 $C_{оп}$ – обсяг спожитої населенням органічної продукції;
 $HC_{оп}$ – необхідний обсяг споживання органічної продукції населенням.

Наведені показники соціальної ефективності органічного виробництва в аграрному секторі доцільно аналізувати у динаміці та порівнянні із середньостатистичними даними за відповідними показниками по областям і Україні.

Таким чином, розглянуті показники ефекту й ефективності органічного виробництва в аграрному секторі враховують більшу частину діяльності операторів цього виду виробництва і є базовими. Для їх розрахунку та аналізу кожному фермеру необхідно розробити базову модель з найбільш оптимальним вмістом показників і коефіцієнтів, яку потім доцільно запрограмувати, наприклад, в Microsoft Excel, для здійснення розрахунків. Отримані дані допоможуть визначити напрями розвитку, виявити додаткові або альтернативні джерела, здійснити прогноз на майбутнє.

На нашу думку, до результативного показника органічного виробництва в аграрному секторі економіки України необхідно віднести місткість ринку органічної сільськогосподарської продукції, яка представляє собою можливий обсяг реалізації органічної сільськогосподарської продукції за певного рівня цін. Показник ємності ринку органічної сільськогосподарської продукції розраховується у грошових одиницях і є максимальною сумою, яку можуть отримати продавці цієї продукції за умови незмінних обставин (обсяг пропозиції, рівень попиту, ціни тощо).

У теорії маркетингу практично всі рекомендації щодо розрахунку місткості ринку ґрунтуються на розрахунку обсягу ринку (або фактичної ємності ринку), для розрахунку місткості якого існує багато методів. Однак, як показують дослідження [32, 86, 175, 252, 275], по-перше, на практиці застосовується незначна кількість методів, по-друге, не існує універсального способу розрахунку місткості для будь-якого ринку або

сегмента – кожна група товарів потребує індивідуального підходу. Слід також зазначити, що місткість ринку – величина розрахункова або прогнозована, яка розраховується на підставі певних припущень і узагальнень різних фактів, що мали місце в минулому, а не в майбутньому.

Отже, для визначення місткості ринку органічної сільськогосподарської продукції, на нашу думку, доцільно використати методи, які наведено у табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Порівняльна характеристика підходів щодо визначення місткості ринку органічної сільськогосподарської продукції

Підхід	Переваги	Недоліки
1	2	3
Аналіз вторинної інформації	Вартість здійснення є низькою. Прямий доступ до інформації	Отримана інформація має уривчастий та узагальнений характер, невідомі джерела її отримання
Виробництво та реалізація продукції	Порівняно з дослідженням споживачів є більш дешевим і швидким способом отримання інформації. Дозволяє визначити думку продавців щодо системи збуту	Складність збору інформації через необ'єктивність продавців (надання неточної, помилкової або часткової інформації)
Витрати та поведінка споживачів	Досліджується весь асортимент продукції з використанням великого обсягу інформації. Можливо визначити соціально-демографічні та інші характеристики споживачів, їх мотивацію та поведінку, оцінити виробників, продавців і їх діяльність	Тривалий термін проведення дослідження. Складність перевірки достовірності інформації, яка отримана від споживачів. Витрати на проведення є значними

Продовж. табл. 1.7

1	2	3
Розрахунок ємності ринку у порівнянні з нормами	Низька вартість і незначні витрати часу на проведення. Найбільш придатний для попередньої оцінки місткості	Один із самих неточних методів розрахунку. Не дозволяє оцінити місткість ринку за асортиментом.

споживання	ринку	Виникають перешкоди з визначенням норм споживання
Визначення ємності ринку з використанням обсягів продажу	Вартість проведення є найменшою, що пов'язано з джерелом походження – внутрішня інформація служб маркетингу та збуту, безкоштовні зовнішні джерела. Найменші витрати часу на розрахунок	Отримані дані є недостовірними, не враховуються специфічні особливості ринку, що досліджується. Доступний великим підприємствам-лідерам продажу, які мають точну статистичну інформацію щодо продаж за тривалий період часу

Джерело: складено за [252]

Для отримання повної інформації про результативність органічного виробництва в аграрному секторі, його перспективність та конкурентоспроможність доцільним є проведення SWOT-аналізу. Дослідження вітчизняних і зарубіжних наукових праць [22] показало, що значна увага приділяється значенню та особливостям проведення SWOT-аналізу у процесі визначення рівня конкурентоспроможності галузі та підприємства, планування і формування стратегії. SWOT-аналіз є узагальненою основою для розуміння й управління навколишнім середовищем, яке склалося навколо відповідної галузі або в якому функціонує організація. Ця модель допомагає виділити основні проблеми, які необхідно вирішити, в процесі детального аналізу чотирьох окремих елементів SWOT [142]. Це відносно легкий у застосуванні інструмент для оцінки стратегічного стану галузі та підприємства. Метод SWOT дозволяє встановити лінії зв'язку між зовнішніми можливостями і загрозами та сильними і слабкими сторонами підприємства [91]. SWOT-аналіз – перевірений практикою інструмент для одержання огляду стратегічної ситуації галузі та підприємства, який підпорядковується основному принципу – стратегія повинна забезпечувати відповідність внутрішніх можливостей (сильних і слабких сторін) з зовнішньою ситуацією (частково відображеною у можливостях і небезпеках) [22].

У теорії стратегічного управління [22, 141, 174]

представлена послідовність проведення SWOT-аналізу, яка передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, потім загроз і можливостей зовнішнього середовища, а після цього встановлення взаємозв'язків між ними.

Як зазначено вище, іноді метод SWOT ще називають TOWS-аналізом або розширеною SWOT-матрицею, звертаючи увагу на необхідності визначення, перш за все, зовнішніх можливостей та загроз, а вже потім внутрішніх сильних і слабких сторін. У багатьох працях зі стратегічного управління зустрічається термін "SWOT-аналіз", але насправді використовується саме розширена SWOT-матриця [22, 174]. Тому ми погоджуємося із тими науковцями [42], які вважають доцільною таку послідовність здійснення SWOT-аналізу: визначення і аналіз зовнішніх можливостей і загроз, аналіз внутрішніх сильних і слабких сторін для органічного агровиробництва в Україні, розроблення та прийняття стратегічних і тактичних рішень.

Таким чином, дослідження результативності органічного виробництва в аграрному секторі повинно бути комплексним, враховувати екологічні, економічні, технологічні, енергетичні та соціальні складові, узгоджуватися з регіональним природно-ресурсним потенціалом, ґрунтуватися на традиціях органічного землеробства з одночасним впровадженням інноваційних технік і технологій, забезпечуючи стійкий розвиток галузі.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Аналітична оцінка розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України

Органічна система господарювання не є новою – до "зеленої революції" 1940-1970 рр. (активне виведення нових більш продуктивних сортів, розширення іригації, використання хімічних добрив і пестицидів, сучасної техніки) це був єдиний спосіб виробництва сільськогосподарської продукції. Приблизно з середини 70-х років ХХ ст. органічне землеробство існує як окрема "офіційна" галузь сільського господарства у розвинених країнах світу, при якій дотримуються основного принципу: збереження здоров'я та різноманіття природної системи, як гарантії отримання високих урожаїв сьогодні і в майбутньому. Система правил органічного землеробства в Євросоюзі існує з 1992 р.

Органічне господарювання є найдинамічнішою галуззю у світовому аграрному секторі, яка зросла на 25% у період з 1993 р. до 1998 р., а з 1998 р. щорічний приріст складає 8-41%. Найбільші темпи приросту земель під органічним виробництвом у світі спостерігалися у 2000 р. (41,3%), 2001 р. (35,2%), 2003 р. (36,3%) і 2004 р. (33,7%). За останні 10 років зменшення темпів приросту земель під органічним виробництвом було лише у 2010 р. і складало 0,25 відсотків (рис. 2.1).

За останніми даними FiBL та IFOAM у всьому світі продовжується зростання площі органічних сільськогосподарських угідь і кількості виробників органічної сільськогосподарської продукції (див. рис. 2.1). Так, органічне сільське господарство набуло розповсюдження у 162 країнах світу у 2011 р., що на 5,2% більше, ніж у 2008 р. (табл. 2.1). При цьому, площа органічних сільськогосподарських угідь (у тому числі на перехідній стадії) складає 37,2 млн га. Регіонами з

найбільшими площами органічних сільськогосподарських земель є Океанія (12,2 млн га), Європа (10,6 млн га) і Латинська Америка (6,9 млн га). Найбільші площі органічних сільськогосподарських земель знаходяться в Австралії (12,0 млн га), Аргентині (3,8 млн га) і США (1,9 млн га).

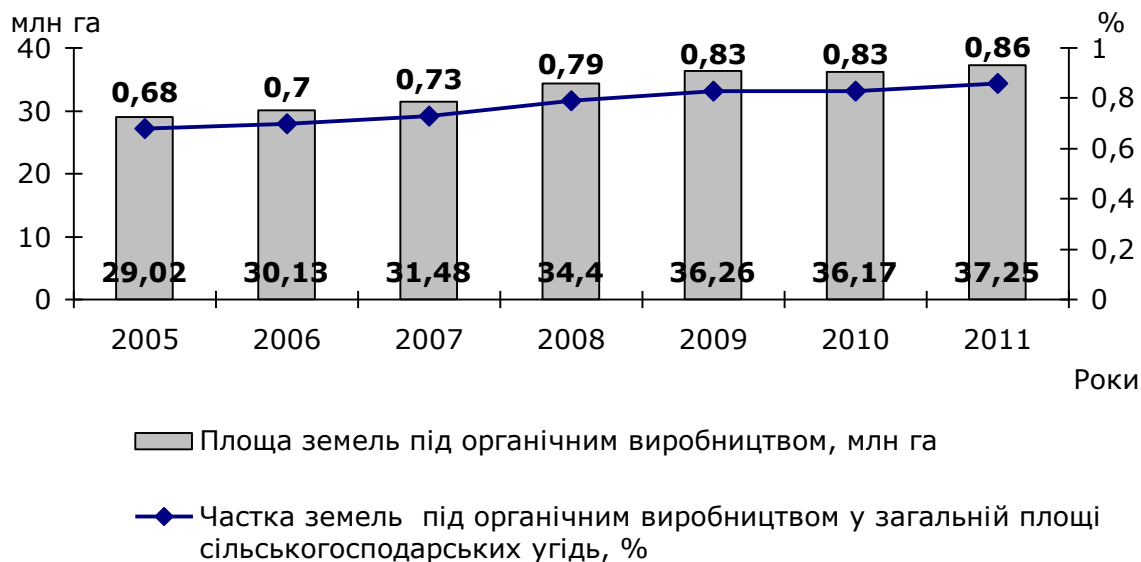

Рис. 2.1. Частки земель під органічним виробництвом та темпи їх приросту в світі, 2000-2010 рр.

Джерело: розраховано та побудовано за даними FiBL [261]

На сьогодні 0,86% сільськогосподарських угідь у світі є органічними. Проте в деяких країнах їх частка є більшою середньосвітових значень: Фолклендські острови (35,9%), Ліхтенштейн (29,3%) та Австрія (19,7%) (див. табл. 2.1). Десять країн мають більше 10% органічних земель, що на 2,0 млн га (6%) більше порівняно з 2008 р., перш за все, завдяки зростанню відвідних площ в Європі на 2,4 млн га (рис. 2.2). Найбільший приріст органічних сільськогосподарських угідь у 2011 р. був у Китаї (510 тис. га), Індії (304,3 тис. га) та Іспанії (165,2 тис. га), тоді як у 2010 р. – у Франції (168 тис. га), Польщі (155 тис. га) та Іспанії (126 тис. га).

Однак, у 2011 р. мала місце негативна динаміка щодо органічних "дикоросів", які зменшилися у світі на 10,5 млн га до 32,5 млн га. Тоді як у 2010 р. їх площа збільшилася відносно 2009

р. на 2,6% і становила вже 43 млн га, з яких 38,1% знаходилися в Африці, а 31,2% – в Європі.

Таблиця 2.1

Показники, що характеризують стан органічного сільського господарства у світі, 2008-2011 рр.

Показники	Роки				Країна-лідер, 2011 р.
	2008	2009	2010	2011	
Кількість країн, які ведуть сертифіковане органічне виробництво	154	160	160	162	-
Землі під органічним сільським господарством, млн га	35,2	37,1	37,0	37,2	Австралія (12,0), Аргентина (3,8), США (1,9)
Кількість країн, які мають землі під органічним сільським виробництвом: - більше 5%; - більше 10%	22 6	24 7	18 7	15 10	Фолклендські острови (Мальвінські) (35,9%), Ліхтенштейн (29,3%), Австрія (19,7%)
Землі несільськогосподарського призначення з органічним статусом, млн га	31,9	41,0	43,0	32,5	Фінляндія (7,8), Бразилія (6,2), Камерун (6,0)
Кількість виробників органічної сільськогосподарської продукції, млн	1,4	1,8	1,6	1,8	Індія (547591), Уганда (188625), Мексика (169570)
Обсяг органічного ринку, млрд дол. США	50,9	54,9	44,5	62,9	США (29,0), Німеччина (9,2), Франція (5,2)

Джерело: складено за даними FiBL [261]

У 2010 р. кількість виробників органічної сільськогосподарської продукції у світі зменшилася відносно 2009 р. з 1,8 млн до 1,6 млн через негативну динаміку в Індії (на 40,9%). Однак, у 2011 р. їх кількість збільшилася до 1,8 млн, головним чином, за рахунок збільшення виробників на 36,7% та 31,6% в Індії та Мексиці відповідно. Отже, за структурою світового виробництва органічної продукції найбільша кількість виробників знаходиться в Азії (34%),

Африці (30%), Латинській Америці (18%) та Європі (16%) (рис. 2.3).

Доцільно відзначити, що запровадженню виробництва органічної сільськогосподарської продукції у багатьох країнах ЄС з 1989 р. сприяла державна підтримка. При цьому передбачалося, що до 2010 р. приблизно 30% земель, задіяних у сільському господарстві країн ЄС, будуть використовуватися для виробництва органічної продукції. Провайдерами такого виробництва стали "зелені" господарства, кількість яких у країнах Європейського Союзу лише за 2003-2005 рр. зросла більше, ніж удвічі, а площа земель, переведених на органічне землеробство, за аналогічний період збільшилася на 117,8 тис. га [180].

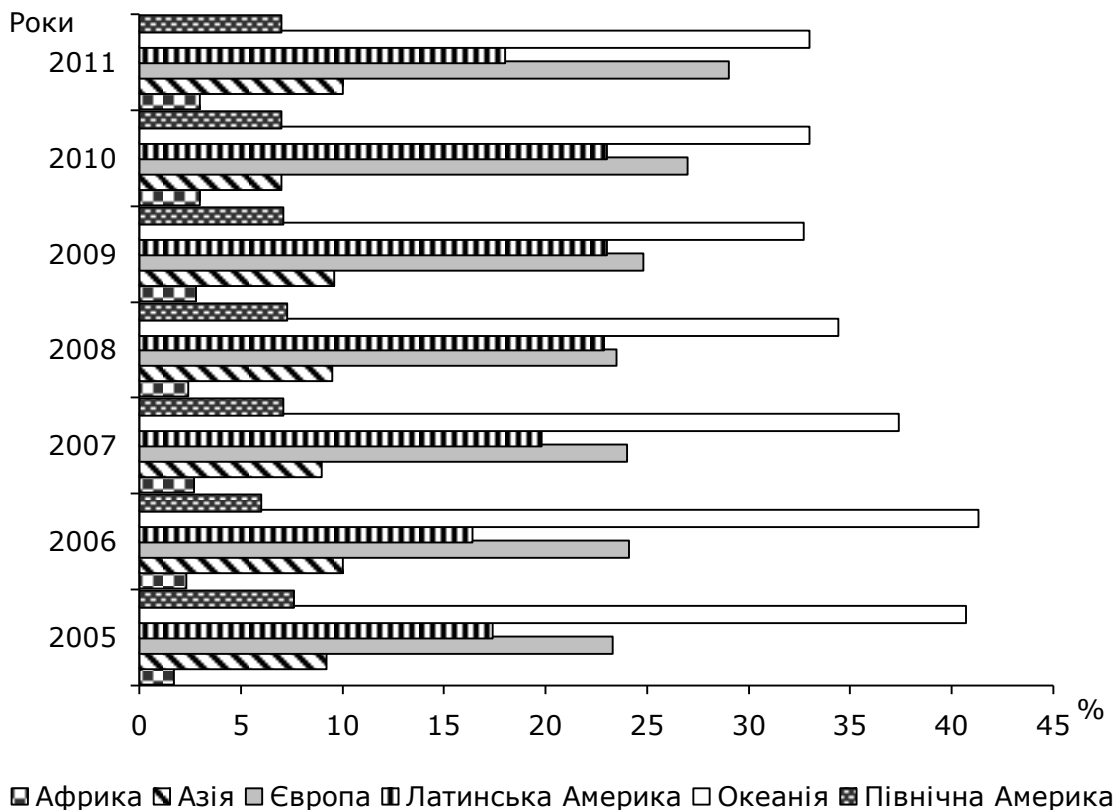

Рис. 2.2. Частка земель, зайнятих під органічним виробництвом, за континентами, 2005-2011 рр.

Джерело: розраховано та побудовано за даними FiBL [261]

Ефективним є досвід Данії, в якій у лютому 2004 р. проголошено реалізацію програми "План дії II" з метою

підтримки датських виробників органічних продуктів. Виділена фінансова допомога у розмірі 338 млн дол. на 2004-2009 рр. частково компенсувала витрати фермерів на виробництво органічної продукції та маркетинг [78]. Зазначена акція охопила понад 10% датських фермерів, кількість яких протягом наступних 5 років збільшилася втричі.

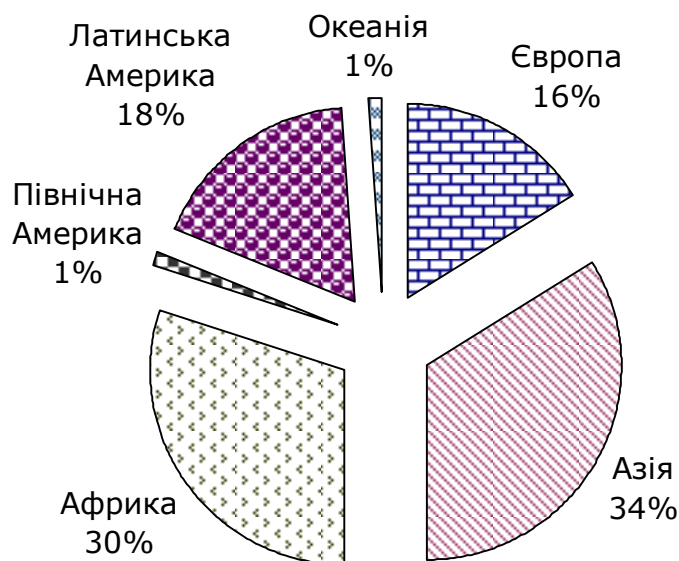

Рис. 2.3. Структура виробників органічної сільськогосподарської продукції за континентами, 2011 р.

Джерело: розраховано та побудовано за даними FiBL [261]

Підтримка органічного сільського господарства в ЄС та сусідніх країнах включає гранти в рамках програм розвитку села, правовий захист, європейські та національні плани заходів. З метою збільшення рівня поінформованості про органічне сільське господарство в 2008 р. в ЄС було розгорнуто інформаційну кампанію – один з ключових інструментів Європейського плану заходів стосовно органічної харчової продукції та органічного сільського господарства. До того ж, більшість країн-членів ЄС мають національні плани заходів, які досить ефективно втілюються в життя [196].

В Україні розвиток органічного сільського господарства як окремої галузі розпочався наприкінці 90-х років ХХ ст., коли великі міжнародні трейдерські компанії спочатку знаходили

збанкрутілі фермерські господарства. Потім іноземними сертифікаційними органами проводилася їх органічна сертифікація і продукція відправлялася на експорт. Низька якість органічних зернових на той час повністю влаштовувала замовника, оскільки в Європі тривав бум на тваринництво, а корми з України були значно дешевші. У цьому випадку власниками сертифікатів були іноземні трейдери, які до сьогодні не розкривають інформацію щодо кількості угідь, на яких вони працюють [228], що перешкоджає достовірному висвітленню вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції. Тому, дані про частку органічного виробництва в Україні та кількість зайнятих під органічною продукцією земель можна зустріти лише у щорічних виданнях FiBL, однак, враховуючи вищезазначені історичні особливості розвитку ринку, ця цифра є умовною.

Отже, за даними FiBL сьогодні Україна входить до двадцятки світових країн-лідерів органічного руху, таких як США, Великобританія, Німеччина, Франція, Швеція, Швейцарія, Нідерланди. За площею сертифікованих за органічними стандартами сільськогосподарських угідь Україна протягом 2005-2011 рр. входить до десятки європейських країн (у 2011 р. – 12 місце).

При загальній тенденції до скорочення площ сільськогосподарських угідь, площа угідь, сертифікованих за органічними стандартами, щорічно зростає – з 164449 га у 2002 р. до 270320 га у 2011 р. (додаток Л). Частка сертифікованих площ серед загального обсягу сільськогосподарських угідь в Україні у 2011 р. склала майже 0,7% проти 0,4% у 2002 р. При цьому, Україна займає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічних сільськогосподарських угідь, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. Окрім того, в Україні сертифіковано 280 тис. га дикоросів.

Однак, площа сертифікованих за органічними стандартами сільськогосподарських угідь в Україні та Європі

збільшувалася нерівномірно: у 2006 р. в Україні – на 54 га (0,02%), в Європі – на 505630 га (7,48%); у 2007 р. – на 7838 га (3,24%) та 503910 га (6,93%); у 2008 р. – на 20112 га (8,05%) та 499490 га (6,43%); у 2009 р. – 209 га (0,08%) та 934900 га (11,31%); у 2010 р. – 33 га (0,01%) та 798500 га (8,68%), у 2011 р. – 94 га (0,03%) та 635041 га (6,35%) відповідно (див. додаток Л). Тоді як серед європейських країн за рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями Україна посідає друге місце. При цьому площа сільськогосподарських угідь на душу населення в середньому в Європі становить 0,43 га, в Україні – 0,90 га, площа ріллі на душу населення – 0,24 га та 0,67 га відповідно. Отже, Україна належить до найбільш землезабезпечених країн світу, що відкриває перспективи до розвитку органічного агровиробництва.

В Україні у 2011 р. зареєстровано 155 операторів органічного виробництва (за даними Федерації органічного руху України у 2012 р. – 164, а до кінця 2012 р. – очікувалося понад 170), що становить 0,05% від загальноєвропейського рівня (незмінна з 2008 р.) і відповідає 33 місцю серед 44 країн Європи, де розвивається органічне агровиробництво. Протягом 2005-2008 рр. їх кількість щорічно збільшувалася на 11-28%, тоді як у 2009 р. – на 2,5%, що є наслідком світової економічної кризи та зниженням потоку інвестицій. У 2010-2011 рр. їх кількість зросла на 7,7% та 5,1% відповідно, що свідчить про зростання зацікавленості в органічному виробництві в аграрному секторі. З 2002 р. по 2010 р. частка господарств, які займаються органічним господарством, у загальній кількості суб'єктів господарювання у сільському господарстві зросла з 0,05 до 0,25 відсотків. В той же час, кількість останніх мала динаміку до зменшення до 2006 р., та подальше щорічне зростання. Як наслідок цього, у 2011 р. загальна кількість суб'єктів господарювання у сільському господарстві склала 91,6% від значення 2002 р. (91,1% - у 2012 р.).

Характеризуючи органічне виробництво в аграрному секторі економіки, на нашу думку, доцільно порівняти середні площі сільськогосподарських угідь на 1 виробника органічної сільськогосподарської продукції (див. додаток Л). Так, в Україні виробники мають у середньому у користуванні сільськогосподарські угіддя площею понад 1,7 тис. га (проти 3,4 тис. га у 2005 р.), тоді як у сусідніх європейських країнах їх площа не більше 450 га на одного виробника (за виключенням Російської Федерації). Це пояснюється меншою загальною площею сільськогосподарських угідь відповідних країн та їх раціональним використанням (створення невеликих фермерських господарств для забезпечення високої ефективності господарювання).

За даними FiBL в Україні 74,6% органічних сільськогосподарських угідь з 270,3 тис. га у 2011 р. були під ріллею (201,6 тис. га), більша частина якої використовується для зернових сільськогосподарських культур (рис. 2.4):

- злакові (пшениця – 42,2%, ячмінь – 19,1%, кукурудза – 17,7%, жито – 5,3%, овес – 2,8%, гречка – 2,5%, просо – 1,6%, трітікале – 1,4%, інші – 7,5%) – 126,1 тис. га;

- насіння олійних (соняшнику – 49,3%, рапсове – 44,9%, соєве – 3,3%, лляне – 1,8%, гарбузове – 0,3%) – 37,9 тис. га;

- білкові (горох – 34,5%, інші – 65,5%) – 9,9 тис. га;

- картопля та овоче-баштанні (цукровий буряк – 80,4%, кормовий буряк – 10,9%, картопля – 6,4%, інші – 7,0%) – 7,5 тис. га;

- медичні та ароматичні культури (ароматичні – 86,7%, медичні – 12,3%, кулінарні – 1,0%) – 1,6 тис. га;

- овочі (кавуни – 8,6%, гарбузи – 7,5%, дині – 8,6%, капуста – 1,6%, ревінь – 1,3%, морква – 1,0%, цибуля – 0,6%, селера, свіжі трави – по 0,2%, огірки, корнішони, часник, салат-латук, пастернак, редис, солодкий перець, томати – по 0,1%, інші – 0,2%) – 5,4 тис. га;

- фрукти – 385 га;

- горіхи – 261 га;

- ягоди – 430 га.

Площа під багаторічними культурами в Україні займає приблизно 0,5% органічних сільськогосподарських земель, що становить 1260 га: ягоди (430 га або 34,1%), фрукти (385 га або 30,6%), горіхи (261 га або 20,7%), медичні й ароматичні культури (100 га або 7,9%), виноград (84 га або 6,7%). Перелоги, пасовища та сіножаті займають відповідно: 12,1%, 8,2% і 4,5% органічних сільськогосподарських земель; 7,9%, 0,4% і 0,5% від загальних сільськогосподарських угідь.

При цьому серед сільськогосподарських культур, за даними FiBL, у 2011 р. в Україні більше 49,1% вирощується злакових культур: пшениця, ячмінь, кукурудза, жито, овес, гречка, просо, трітікале. З олійних культур, частка яких складає майже 14,8%, вирощується: соняшник, ріпак, соя, льон (рис. 2.5).

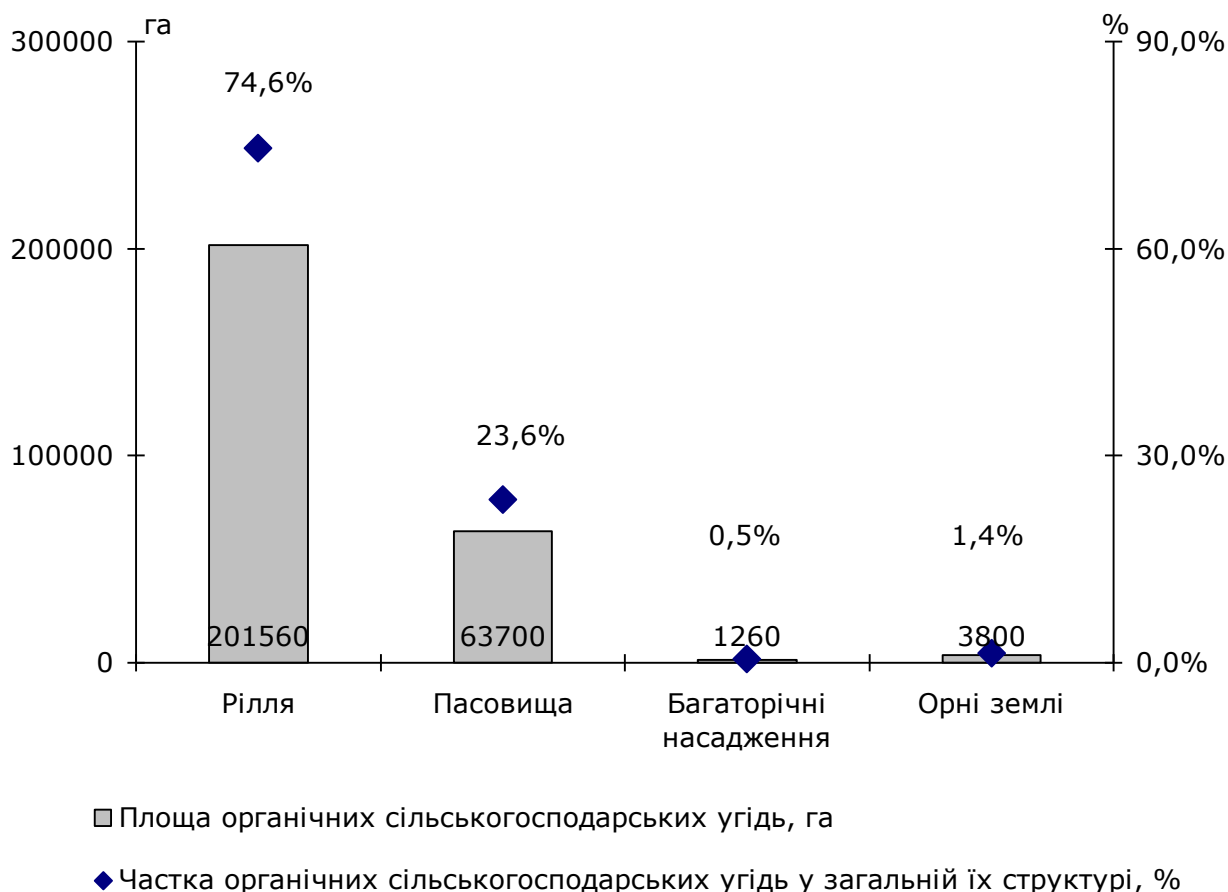

Рис. 2.4. Структура органічних сільськогосподарських угідь в Україні, 2011 р.

Джерело: побудовано та розраховано за даними FiBL [261]

Таким чином, на нашу думку, перспективними в Україні є вирощування органічних овочів у відкритому та закритому ґрунтах, фруктів та ягід. Також, можливе зменшення обсягів вирощування таких олійних культур, як ріпак та соняшник, посівна площа яких складає 20 тис. га і 22 тис. га відповідно, оскільки, вирощування цих культур супроводжується зниженням родючості ґрунтів. Так, ріпак сприяє вносу значної кількості біогенних елементів й активній мінералізації речовин у ґрунті.

Через високу рентабельність ріпаку на українських чорноземах зменшуються посіви вівса, гречки, пшениці, що спричиняє зростання цін на відповідні продукти харчування. Експерти відзначають, що Україна сьогодні виступає лише експортером ріпаку, як сировини, яку переробляють на біопаливо в Європі.

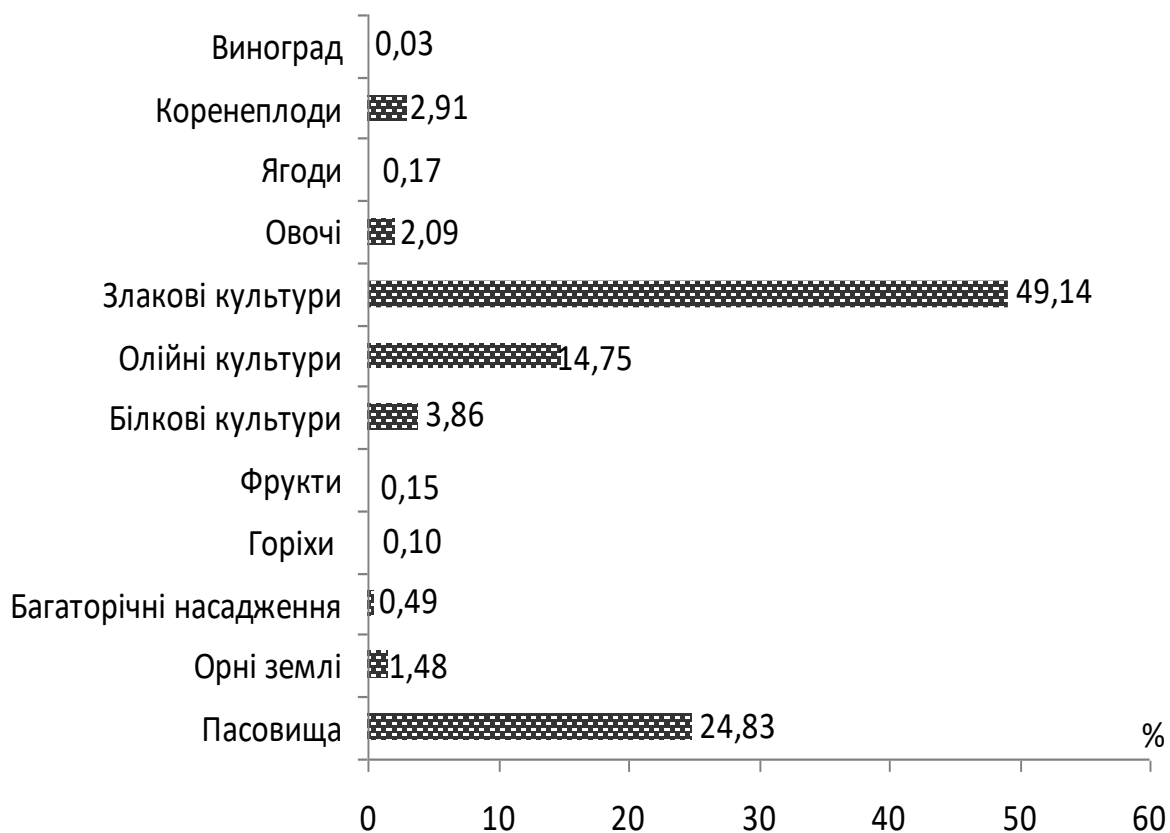

Рис. 2.5. Структура ріллі з органічним статусом в Україні, 2011 р.

Джерело: побудовано та розраховано за даними FiBL [261]

Відносно соняшнику доцільно зазначити, що його сучасні високоінтенсивні гібриди з урожайністю 50-60 ц/га та вмістом олії 47–52% характеризуються високими виносом елементів мінерального живлення. В залежності від генотипу 1 ц врожаю виноситься 4-6 кг азоту (N), 2-5 кг фосфору (P_2O_5), 10-12 кг калію (K_2O), приблизно 1,7 кг магнію (MgO), 3,0 кг сірки (SO_4). Французькі вчені також встановили, що врожаєм (стебла і кошики) соняшників 35 ц/га виноситься велика кількість біогенних елементів [256].

Таким чином, для розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки та забезпечення продовольчої безпеки України на державному рівні доцільно встановлювати норми посівів сільськогосподарських культур, які завдають негативного впливу на сільськогосподарські землі. На думку фахівців, впровадження ефективних технологій вирощування ріпаку, контроль за дотриманням сівозміни та організація його переробки в Україні є більш ефективними діями, ніж примусове зменшення обсягів вирощування цієї прибуткової культури в Україні [242].

На нашу думку, необхідне поєднання дій з боку виробників та уряду, оскільки за останні десятиріччя в Україні спостерігається катастрофічне руйнування сільськогосподарських угідь та зниження родючості ґрунтів – основного джерела забезпечення продовольчої безпеки країни та добробуту сільського населення.

Використання застарілих агротехнологій, порушення головних законів і правил сільськогосподарського виробництва призвело до катастрофічного руйнування та деградації сільськогосподарських земель: 57,5% зазнає впливу ерозії, щорічний приріст еродованих земель складає 80-90 тис. га. Внаслідок ерозії щорічно втрачається приблизно 11 млн т гумусу; 0,5 млн т азоту; 0,4 млн т фосфору та

0,7 млн т калію; 38% орних земель країни є переущільненими. Має місце негативна динаміка збільшення площі кислих і солонцевих ґрунтів. Сьогодні більше 40% орних земель України потребують проведення їх хімічної меліорації (комплексу заходів, спрямованих на поліпшення фізико-хімічних та фізичних властивостей ґрунтів – гіпсування та вапнування) [49].

Наші дослідження показали, що сучасний стан національного ринку органічної сільськогосподарської продукції відповідає світовій тенденції. Так, до кризового 2008 р. мала місце позитивна динаміка його зростання, яка відновилася з 2009 р. (табл. 2.2). У 2011 р. оборот на ринку органічної сільськогосподарської продукції становив 5,1 млн євро, що перевищує більше ніж вдвічі обсяг 2010 р. та у 1,3 рази показник 2005 р. Доцільно відзначити, що обсяг українського органічного ринку з 2009 р. щорічно вдвічі зростає, незважаючи на кризу та високі ціни [210]. Така ж позитивна динаміка характерна й для ринку органічної сільськогосподарської продукції Польщі, обсяг якого є найбільшим серед представлених країн.

Таблиця 2.2

**Динаміка ринку органічної сільськогосподарської продукції
в Україні та світі, 2005-2011 рр.**

Країни	Обсяг ринку за роками, млн євро									Споживання на душу населення за роками, євро								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	динаміка		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	динаміка	
								2011/ 2005	2011/ 2010								2011/ 2005	2011/ 2010
Україна	4,0	4,0	5,0	0,5	1,2	2,4	5,1	1,2	2,1	0,08	0,09	0,11	0,01	0,03	0,1	0,1	1,3	1,0
Російська Федерація	-	-	30,0	60,0	65,0	-	-	-	-	-	-	0,2	0,4	0,5	-	-	-	-
Польща	30,0	50,0	20,0	50,0	-	58,9	120,0	4,0	2,0	0,79	1,3	1,0	1,3	-	1,5	3,1	3,9	2,1
Чеська Республіка	12,0	26,8	51,6	68,0	68,3	59,0	-	-	-	1,2	3,0	5,0	6,6	6,5	7,4	-	-	-
Словаччина	-	4,3	-	4,3	-	4,0	-	-	-	-	1,0	-	0,8	-	0,7	-	-	-
Угорщина	5,6	20,0	-	-	25,0	-	-	-	-	0,6	2,0	-	-	2,5	-	-	-	-
Румунія	-	2,5	-	-	-	45,0	80,0	-	1,8	-	2,5	-	-	-	2,1	3,7	-	1,8

Джерело: розраховано та побудовано за даними FiBL [261]

Вітчизняний ринок органічної сільськогосподарської продукції має значний потенціал, оскільки його обсяг є найменшим серед сусідніх європейських країн, тоді як за площею сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом Україна відстає лише від Чеської Республіки та Польщі (див. додаток Л і табл. 2.2). Негативний вплив на вітчизняний ринок органічної сільськогосподарської продукції спричинила економічна та політична нестабільність у 2008-2009 рр., що призвело до його падіння у 10 разів. При цьому рівень споживання на душу населення (0,08 євро у 2005 р. і 0,01 євро у 2011 р.) вказує на недостатній рівень підтримки органічного агровиробництва з боку держави та відсутність необхідної інфраструктури ринку органічної сільськогосподарської продукції.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України приблизно 70% українських виробників органічної сільськогосподарської продукції орієнтовані на експорт [105]. Основними експортними ринками для України є Європейський Союз, США, Канада та Японія. Однак, точні дані щодо обсягу та асортименту цієї продукції відсутні через неврегульованість митного контролю.

На нашу думку, переорієнтація аграрного виробництва на органічну продукцію суттєво вплине на позиціонування України у світі, покращить фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, оскільки доходи від виробництва цього виду продукції значно вище, ніж на звичайну. В свою чергу собівартість органічних продуктів, в порівнянні з неорганічними, може бути вищою на 20-100%, що пов'язано з додатковими витратами, які стосуються особливостей виробництва і необхідності сертифікації. Причин такої націнки декілька:

1) невеликі розміри обсягів виробництва призводять до необхідності розподілу витрат на відносно невеликий обсяг продукції;

2) більшість органічних продуктів мають коротший термін придатності, що збільшує витрати на їх зберігання та перевезення;

3) врожайність органічних культур дещо нижча у перехідний період;

4) ведення органічного агровиробництва вимагає більшої уваги, високої кваліфікації кадрів;

5) відсутні дотації та пільги від держави, як це практикується за кордоном.

Однак, якщо порівняти мінімальну заробітну плату, вартість земель і сертифікаційних послуг у країнах ЄС і Україні, національна органічна сільськогосподарська продукція повинна бути дешевшою. Крім того, масове застосування агрохімії у сільському господарстві в ЄС почалося набагато раніше, ніж в Україні, що дозволило вітчизняним сільськогосподарським землям зберегти свій біологічний потенціал. Окрім того, деякі землі взагалі не оброблялися агрохімічними засобами вже понад десять років через нестачу фінансових ресурсів у фермерів, що дозволяє їм переходити на виробництво органічної продукції за менший термін і з меншими витратами. З іншого боку, в Україні відсутнє стабільне дотування сільського господарства, а для органічних підприємств взагалі немає ніяких особливих привілеїв. В результаті вартість органічної сільськогосподарської продукції, яка пропонується сьогодні в Україні, за нашими дослідженнями більше на 50-400% ніж традиційної (табл. 2.3).

Відповідно до наведених даних органічна сільськогосподарська продукція, яка має відповідний сертифікат, як мінімум вдвічі дорожче за традиційну продукцію. Найбільш дорогими є органічні крупи та м'ясо через більші витрати на їх виробництво. Однак, на нашу думку, національним виробникам доцільно поставляти на внутрішній ринок органічну продукцію за більш доступними (нижчими) цінами, компенсуючи вартість за рахунок експорту, рентабельність якого може доходити до 200 відсотків. Також

зменшити різницю між традиційною й органічною продукцією можливо завдяки збільшенню чисельності виробників та обсягу виробленої продукції.

Таблиця 2.3

Порівняння цін на органічну та звичайну сільськогосподарську продукцію, жовтень 2013 р.

Продукт	Пакування/ вага	Ціна на органічно сертифікований продукт, грн	Середня роздрібна ціна на звичайний продукт, грн	Різниця між цінами, рази
Яйця				
Яйця курячі	уп./10 шт.	22,0	11,5-15,0	1,5-1,9
Яйця перепелині	уп./20 шт.	20,0	15,0	1,3
Овочі та фрукти				
Картопля	1 кг	11,7	4,8	2,4
Капуста	1 кг	12,4	2,3	5,4
Буряк	1 кг	14,8	2,4	6,2
Морква	1 кг	15,0	4,0	3,8
Цибуля	1 кг	9,8	5,0	2,0
Яблука	1 кг	22,0	6,0-10,0	2,2-3,7
Крупи				
Гречана зелена	уп./1 кг	33,5	25,0	1,3
Пшоняна	уп./1 кг	28,0	4,2	6,7
Пшенична	уп./1 кг	21,3	5,4	3,9
Перлова	уп./1 кг	28,0	3,3	8,5
М'ясо				
Свинина	розвіс/кг	84,5-96,2	40,0-60,0	1,6-2,1
Телятина	розвіс/кг	70,0-375,0	50,0-70,0	1,4-5,4
Курка	розвіс/кг	75,0	23,0	3,3
Індичка	розвіс/кг	95,0	40,0	2,4
Кролик	розвіс/кг	100,0	45,0-95,0	1,1-2,2
Перепілка	розвіс/кг	125,0	100,0	1,3

Джерело: розраховано і побудовано за даними Державної служби статистики України [218] та інтернет-магазину "ОрганікЕра" [259]

Таким чином, динаміка швидкого та стійкого зростання міжнародної торгівлі органічними продуктами надає

можливість Україні поліпшити економічне становище населення в сільській місцевості та розвинути органічний сектор. В останні роки український ринок органічної сільськогосподарської продукції почав зростати за рахунок збільшення іноземних покупців та зростання внутрішнього ринку.

Україна з населенням 45,5 млн громадян має значний потенціал для органічного виробництва, переробки, торгівлі та споживання. В даний час асортимент сертифікованих органічних продуктів представлений:

1) продукцією рослинництва: зернові, зернобобові, олійні, овоче-баштанні, фрукти, ягоди, рослинні ефірні олії, гриби, горіхи, мед;

2) продукцією тваринництва: м'ясо, молоко;

3) продуктами переробки: крупи, пластівці, мука, джеми, сиропи, соки, консервовані овочі, вершкове та рослинне масло, сири, ковбаси.

Однак, асортимент вітчизняної органічної сільськогосподарської продукції в Україні є недостатнім, що призводить до задоволення зростаючого попиту споживачів імпортною продукцією. Однак, конкретних даних щодо обсягів імпортно-експортних операцій з органічної продукції в Україні сьогодні не існує через відсутність офіційної статистики з органічного сільського господарства.

Вся органічна сільськогосподарська продукція як в Україні, так і за кордоном, підлягає обов'язковій сертифікації, особливості якої було розглянуто нами у підрозділі 1.2. Сертифікація якості продовольчої продукції в Україні знаходиться під контролем державних компаній, які акредитовані Національною агенцією з акредитації України [255]. До прийняття Закону України "Про виробництво і обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII, сертифікацію органічної сільськогосподарської продукції в Україні здійснювали 13 приватних сертифікаційних органів відповідно до міжнародних стандартів, що звільняло їх від необхідності проходити акредитацію у Національній агенції з акредитації України. Ці

сертифікаційні органи у більшості представлені іноземними компаніями: Німеччина: Lacon, ABCert, BCS Oko-Garantie, Ceres; Швейцарія: Інститут Marketecology (IMO), SGS; Угорщина: Biokontroll, HUNGARIA OEKO GARANCIA KFT; Італія: ICEA, Suolo E Salute S.R.L; Туреччина: ETKO; Нідерланди: Control Union; Франція: EcoCert; Австрія: Austria Bio Garantie; Польща: Ekogwarancja PTRE; Румунія: Biocert Malopolska [210].

З приватних сертифікаційних органів лише ТОВ "Органік Стандарт" є єдиним українським сертифікаційним органом, який було засновано у 2007 р. п'ятьма українськими організаціями, що представляють органічний сектор України. Він є частиною українсько-швейцарського проекту зі співробітництва та міжнародної технічної підтримки відповідно до договору між урядами України і Швейцарії щодо технічної та фінансової співпраці з Швейцарською Конфедерацією від 13.10.1997 р. [260].

На кінець 2013 р., за нашими дослідженнями, ТОВ "Органік Стандарт" здійснює сертифікацію та контроль 88 операторів ринку органічної продукції у 18 областях України (на 57% більше, ніж у 2010 р.) та Республіці Білорусь, з них 21 – сертифіковано швейцарським IMO (рис. 2.6).

Наведена структура показує, що у 2013 р. 84% виробників органічної сільськогосподарської продукції сертифіковано та контролюється трьома приватними сертифікаційними органами: Органік Стандарт (Україна), IMO (Швейцарія), ETKO (Туреччина). Так, на 12 іноземних сертифікаційних компаній приходить 46,9 відсотків. Це дозволяє стверджувати про доцільність запровадження державного сертифікаційного органу виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні, який повинен здійснювати контроль за вітчизняними й іноземними приватними сертифікаційними органами, які надають свої послуги в межах України. Таким чином, буде здійснюватися офіційний облік виготовленої, реалізованої на внутрішньому та зовнішньому ринках продукції, контроль за дотриманням вимог органічного виробництва тощо.

За даними зазначених сертифікаційних органів можемо

зробити висновок, що більшість виробників органічної сільськогосподарської продукції знаходиться у таких областях: Київській – 21,2%, Херсонській – 8%, Вінницькій, Львівській і Чернігівській – по 7,1%, Автономній Республіці Крим і Харківській – по 5,3% (див. додаток М). При цьому, сертифікаційний орган ТОВ "Органік Стандарт" має найбільшу частку в абсолютному та відносному значенні у таких областях: Київській (66,7%), Харківській (100%), Чернігівській (75%), Одеській (83,3%). Швейцарський сертифікаційний орган ІМО здійснює сертифікацію та контроль (за допомогою ТОВ "Органік Стандарт"), головним чином, у таких областях: Автономній Республіці Крим (42,9%), Вінницькій, Київській і Кыровоградській (37,5, 15,4 та 100% відповідно). Значна частка клієнтів ЕТКО знаходиться у Херсонській (88,9%) і Київській (16,7%) областях.

У зв'язку з тим, що в Україні поки що відсутні державні стандарти сертифікації органічного агровиробництва, сертифікуючі органи можуть проводити сертифікацію та контроль за іноземними стандартами (додаток Н). За нашими дослідженнями в Україні проекти з виробництва органічної сільськогосподарської продукції сертифіковано за трьома стандартами: EU Organic (91%), NOP (7,4%), Біо Свісс (1,6%).

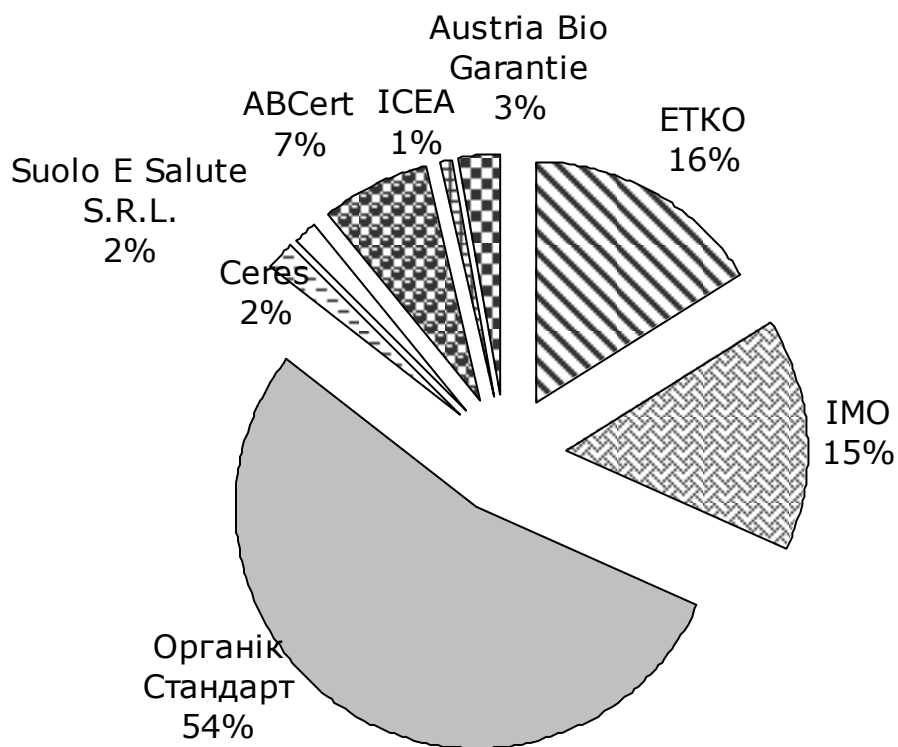
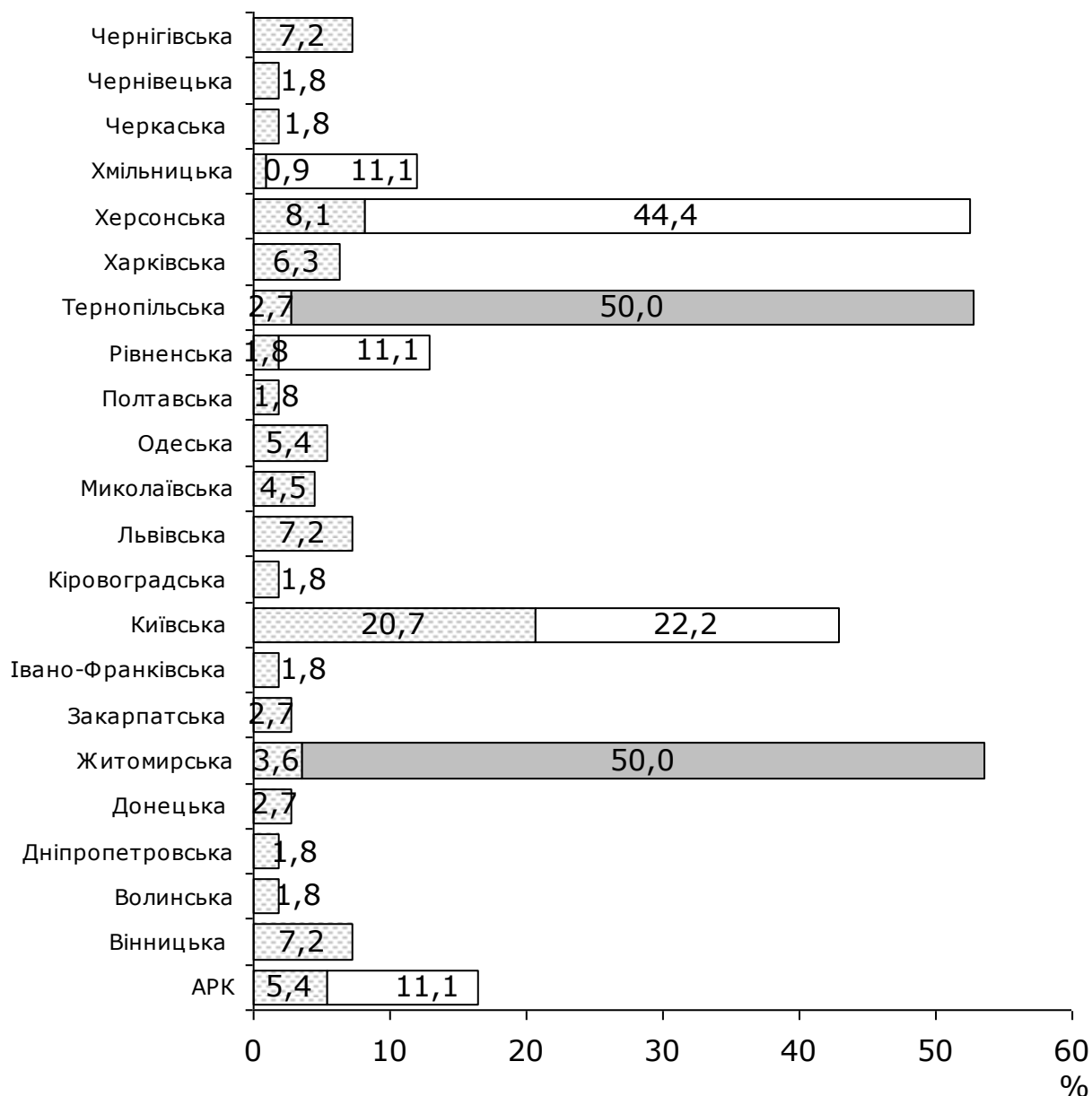

Рис. 2.6. Структура приватних сертифікаційних органів на ринку органічної сільськогосподарської продукції України, 2013 р.

Джерело: побудовано за даними сертифікаційних компаній [220, 221, 226, 227, 231, 233, 236, 238, 240, 246, 249, 251, 257, 260, 266, 267]

При виборі стандарту сертифікації та контролю вони керуються ринком збуту продукції: на внутрішній – EU Organic і БІОЛан, на експорт – EU Organic і NOP. Так, наприклад, 92% (20,7% від загальної кількості) сертифікованих проектів з органічного виробництва у Київській області обрали стандарт EU Organic, 30,8% (44,4% від загальної кількості) у Херсонській області – стандарт NOP (рис. 2.7).

- Стандарт, рівнозначний постанові Ради ЄС 834/2007, 889/2008
- NOP (США)
- Bio Suisse (Швейцарія)

Рис. 2.7. Структура стандартів сертифікації та контролю, за якими сертифікуються виробники органічної сільськогосподарської продукції, за областями України, 2013 р.

Джерело: власні дослідження

Незначною є частка американських та швейцарських сертифікатів, а за японськими стандартами не видано взагалі ні одного сертифіката. За двома міжнародними стандартами

(EU Organic і NOP) сертифіковано 98,4% проектів з органічного виробництва в областях України. У шістнадцяти областях сертифікація і контроль органічного виробництва здійснюється лише за стандартом EU Organic.

Доцільно також відзначити, що сертифікаційним органом ЕТКО (Туреччина) 18 виробникам видано 18 сертифікатів згідно зі стандартами EU Organic і 5 – згідно зі стандартами NOP. Також сертифікаційним органом ІМО (Швейцарія) 77,8% виданих сертифікатів – за стандартами EU Organic, по 11,1% – за стандартами NOP і Bio Suisse. Серед сертифікатів ТОВ "Органік Стандарт" всі 100% – стандарти EU Organic (тоді як надає послуги з інспекції та сертифікації за стандартами EU Organic, NOP, JAC) . Інші сертифікаційні органи сертифікують і контролюють вітчизняних виробників органічної сільськогосподарської продукції за стандартами EU Organic і NOP.

У загальній кількості всіх сертифікованих проектів органічного виробництва у 2013 р. найбільшою є частина таких видів діяльності, як: рослинництво (33,6%), переробка (24,8%), торгівля (16,4%) і заготівля дикорослих рослин (7,1%). Іншими видами органічного агровиробництва займається незначна частка операторів ринку органічної продукції: виробництво добрив та засоби захисту рослин – 9 проектів (4%), тваринництво – 8 (3,5%), бджільництво – 4 (1,8%) (рис. 2.8).

Рослинництво найбільш розвинуто у Київській (18,4%), Херсонській (10,5%), Чернігівській (9,6%), Харківській (8,4%), Вінницькій (9,2%), Вінницькій і Харківській (по 7,9%) областях, що відповідає спеціалізації сільського господарства регіонів. При цьому сільськогосподарські землі Херсонської області, за дослідженнями В. Кисіля [58], придатні для вирощування екологічно чистої продукції, Миколаївської області – придатні на 40%, Харківській – придатні не більше 30%, Вінницької області – обмежено придатні приблизно на 60%, Чернігівської області – обмежено придатні на 50% (див. рис. 2.10). В Київській, Чернігівській і Житомирській областях сільськогосподарські землі є лише до 30% обмежено придатними для вирощування

екологічно чистих зернових культур. Автономна Республіка Крим здебільшого спеціалізується на вирощуванні лаванди.

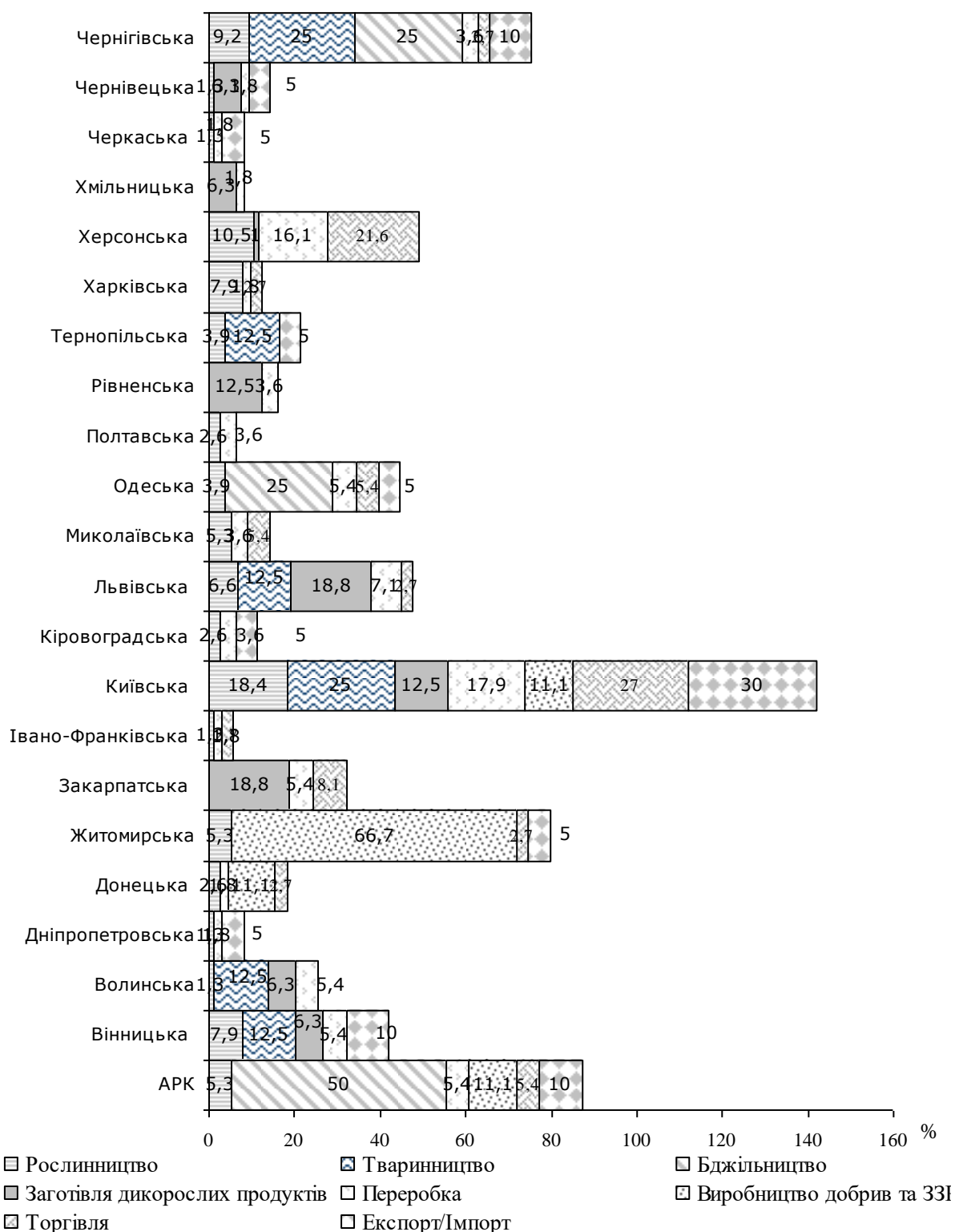

Рис. 2.8. Структура сертифікованого органічного агровиробництва за областями України, 2013 р.

Джерело: власні дослідження

З метою переробки органічної продукції сертифіковано 56 проектів у 21 області України. При цьому, вони, головним чином, сконцентровані у Київській (17,9%) і Херсонській (16,1%), областях.

Торгівля, експорт та імпорт, як вид діяльності в органічному виробництві, має свої особливості, відмінні від процесу виробництва, оскільки в останньому головну роль відіграють природно-кліматичні умови. Для торговельних умов головним фактором розвитку є географічне розташування та налагодженні шляхи збуту органічної продукції (головним чином, експорт). Так, Київська область, в якій сертифіковано 27% проектів з торгівлі органічною продукцією та 30% - з експорту (імпорту), має розвинуту дорожньо-транспортну мережу. Херсонська область, в якій знаходиться 21,6% проект з торговельної діяльності органічною продукцією відповідно до стандартів EU Organic і NOP, завдяки виходу у Чорне море можуть експортувати органічну продукцію до Турції (сертифікуючий орган ЕТКО контролює 88,9% виробників). Подібні можливості є у Автономній Республіці Крим (вихід у Чорне море), Закарпатській, Івано-Франківській та Рівненській областях (кордон зі Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Білоруссю).

Заготівлею органічних дикорослих рослин в Україні, за нашими дослідженнями, займаються 16 виробників з 10 областей, з яких у: гірській місцевості – 6, зоні Лісостепу – 5, Поліссі – 3, Степу – 2.

Більше 90% продукції екпортується у європейські країни у свіжому, сушеному або замороженому вигляді: чорниця, ожина, малина, лісова полуниця, смородина, бузина, гриби, волоські горіхи, лікарські трави, фіточаї тощо. Переробкою дикорослих рослин займаються 5 виробників у Київській, Закарпатській та Львівській областях.

Тваринництво за органічними стандартами представлено у Київській і Чернігівській (по 2 виробника), Вінницькій, Волинській, Львівській і Тернопільській областях (по 1 виробнику). Добрива та засоби захисту рослин для

органічного агровиробництва виробляються у Житомирській (6 виробників), Київській і Донецькій областях, Автономній Республіці Крим (по 1 виробнику). Бджільництво сертифіковано в Автономній Республіці Крим (2 виробника), Одеській та Чернігівській областях (по 1 виробнику).

Таким чином, наші дослідження показали, що за останні 3 роки у 2 областях України зникли виробники органічної продукції: Запорізькій – 4 оператори, що спеціалізувалися на переробці, Сумській – 2 оператори за напрямом рослинництво та 1 – заготівля дикорослих продуктів. У Луганській же області виробники органічної сільськогосподарської продукції взагалі відсутні. Це пов'язано з несприятливими екологічними умовами, які обумовлені розташуванням на території області 1500 підприємств та установ вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної, нафтохімічної енергетичної промисловості. На ці підприємства приходиться приблизно 80% викидів забруднюючих речовин в атмосферу, тоді як їх частка не перевищує 11% від загальної кількості. Сільськогосподарське освоєння Луганської області значно вище, ніж в цілому в Україні і складає більше 80%. Це порушило екологічну рівновагу між окремими видами угідь – луками та пасовищами, ріллею, лісами, болотами і водними екосистемами. З метою поліпшення стану земель в області розроблена "Програма еколого-ландшафтної системи землеробства в Луганській області на період до 2010 року", згідно з якою передбачалося скорочення площі ріллі на 313 тис. га, які мають на схилах більше 5° [241].

Проведені нами дослідження показали, що органічне агровиробництво в Україні має як проблеми, які перешкоджають або стримують його розвиток, так і перспективи, які необхідно використовувати сьогодні та закладати основи для використання у майбутньому. Для цього необхідно достовірно оцінити зовнішні можливості та загрози, а також внутрішні сильні та слабкі сторони галузі. З цією метою, на нашу думку, доцільно використовувати метод SWOT-аналізу, що дає змогу здійснити комплексне аналітичне

оцінювання зовнішнього і внутрішнього середовища органічного агровиробництва в Україні. Групування факторів, які впливають на розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки, дозволить сформувати стратегію розвитку галузі на державному рівні з її подальшим використанням виробниками органічної продукції.

Вперше SWOT-аналіз органічного агровиробництва в Україні було здійснено за результатами спільного проекту №2005/101880 "Розвиток органічного агровиробництва в Україні" в рамках програми БІСТРО 2003 ЄС між Міністерством аграрної політики України (сьогодні – Міністерство аграрної політики та продовольства України) й консорціумом європейських країн під керівництвом компанії Scanagri (Данія) [215]. За результатами цього проекту та нашими власними дослідженнями сучасний SWOT-аналіз органічного агровиробництва в Україні наведено у додатку П.

На основі встановлення взаємозв'язків між сильними і слабкими сторонами органічного агровиробництва й зовнішніми можливостями і загрозами можна розробити та обґрунтувати систему заходів необхідних для формування стратегії розвитку галузі. Результати SWOT-аналізу дозволяють нам визначити передумови розвитку органічного агровиробництва в Україні:

1. Стабільність політичної й економічної ситуації в Україні, прийняття відповідної нормативно-правової бази, державна підтримка вітчизняних виробників органічної продукції, формування та регулювання діяльності державних органів сертифікації та контролю органічного агровиробництва.

2. Стан сільськогосподарських земель, агроекологічні умови.

3. Стабільність ринків сільськогосподарської продукції, розвинена інфраструктура ринку органічної продукції.

4. Розвинутий агропромисловий комплекс, перспективність впровадження інноваційних технологій у виробництво та переробку органічної сільськогосподарської

продукції.

5. Відповідний науковий потенціал та практичний досвід використання технологій сільського господарства.

6. Наближення до ринків збуту органічної сільськогосподарської продукції (як в межах України, так і за кордон).

Отже, перспективи розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні, на наш погляд, визначаються такими факторами:

1) політичними: формування відповідної законодавчої та нормативно-правової бази, що регулює органічне виробництво в Україні та використання ГМО; імідж країни як виробника органічної сільськогосподарської продукції; регіональна політика щодо підтримки органічного виробництва;

2) організаційними: досвід вітчизняних виробників у виробництві органічної продукції; кваліфікація управлінського та виробничого персоналу; впровадження інновацій;

3) технологічними: збільшення врожайності зернових та олійних культур за умови дотримання вимог органічного агровиробництва; наявність та доступність необхідної сільськогосподарської техніки, органічних добрив і біологічних засобів захисту рослин; забезпеченість матеріальними ресурсами;

4) енергетичними: використання ресурсозберігаючих технологій; пошук відновлювальних джерел енергії; поступовий розвиток безвідходного виробництва; економія ПММ;

5) економічними: вартість органічної сільськогосподарської продукції як мінімум на 30% вище за традиційну; зменшення витрат на ПММ; відсутні витрати на мінеральні добрива та засоби захисту рослин; фінансова підтримка іноземними організаціями;

6) маркетинговими: незначна кількість конкурентів; попит на органічну сільськогосподарську продукцію стабільно зростає як в Україні, так і за кордоном; участь у міжнародних і вітчизняних виставках органічної продукції;

7) природно-кліматичними та екологічними: наявність земель, придатних для органічного агровиробництва; невикористаний потенціал сільського господарства; позитивний вплив на навколишнє середовище;

8) соціальними: позитивний вплив органічної сільськогосподарської продукції на здоров'я населення; розвиток сільської місцевості; підвищення рівня зайнятості сільського населення; розбудова закладів соціально-культурної сфери села; розвиток "зеленого" туризму; обмін досвідом між іноземними та вітчизняними учасниками ринку органічної продукції.

Наші висновки ґрунтуються на зацікавленості вітчизняних споживачів в органічних продуктах харчування, оскільки сьогодні їх якість стала значно гіршою, вплив деяких продуктів на здоров'я людини залишається не дослідженим. У зв'язку з цим більшість споживачів в Україні прагнуть до ведення здорового способу життя та споживання якісної продукції, оскільки харчування є невід'ємною складовою повноцінного життя та високого рівня працездатності.

2.2. Перспективи розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України

Стрімкий розвиток ринкової економіки та збільшення потреб суспільства у споживанні збільшило асортимент продовольчих та непродовольчих товарів. При цьому їх якість стала значно гіршою, вплив деяких продуктів на здоров'я людини залишається не дослідженим. У зв'язку з цим більшість споживачів в усьому світі прагнуть до здорового способу життя та підвищення якості продукції, оскільки харчування є невід'ємною складовою повноцінного життя та високого рівня працездатності.

Зміна уподобань споживачів, у свою чергу, повинна вплинути на сучасні методи ведення сільськогосподарського виробництва, зумовити його перехід від традиційного до органічного, відмову від хімічних добрив і ГМО. Таким чином,

безпека споживання та необхідність збереження навколишнього природного середовища стають важливими факторами впливу на спосіб виробництва, розвиток його органічної складової.

Значні перспективи для розвитку вітчизняного органічного агровиробництва було закладено низкою законодавчих та нормативно-правових актів щодо регулювання та контролю обігу, використання, ввезення, переміщення і випробування ГМО в Україні (додаток Р). Необхідно зазначити, що сьогодні у суспільстві відсутня єдина позиція щодо них та ГМ-рослин (трансгенозів). Тому нами було проведено власне дослідження позитивних і негативних наслідків від їх використання у сільському господарстві (табл. 2.4) [148].

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно підкреслити, що роль ГМО в порятунку населення світу від голоду дуже перебільшена. Такий підхід не враховує те, що справжня причина голоду в цих країнах полягає не у відсутності продуктів харчування та вітамінів, а в обмеженому доступі до них і у бідності населення. У 2002 р. в Індії було знищено 60 млн т зерна, тому що населення не мало коштів для його придбання, у Замбії в 2003 р. з тієї ж причини на складах згнило 300 тис. т маніоки [36, 198].

Рішення проблеми та забезпечення безпеки продуктів харчування полягає у подоланні соціальних і економічних бар'єрів, які обмежують купівельну спроможність бідних людей у галузі продуктів харчування. Дорогі технології, такі як генна інженерія, що належать великим корпораціям, тільки збільшують ці бар'єри, приводячи малозабезпечені сім'ї до ще більшої бідності.

Вперше світове співтовариство всерйоз замислилося над доцільністю використання ГМО у 2000 р. Вчені заговорили про можливий негативний вплив трансгенних продуктів на здоров'я людини. Більш того, під сумнів була поставлена економічна вигода від їх застосування. У 2000 р. була опублікована "Світова заява вчених" [200], в якій йшлося про

небезпеку генної інженерії, а потім "Відкритий лист вчених" [250] урядам всіх країн щодо безпеки та доцільності використання ГМО, яке підписали 828 фахівців з 84 країн. У 2008 р. в результаті трирічної роботи приблизно 400 вчених, урядів, представників громадянського суспільства і приватного сектора ООН була представлена доповідь, в якій повідомлялося, що ГМО не допоможуть врятувати світ від голоду і сільськогосподарської кризи [188]. На думку експертів, необхідно приділяти більше уваги традиційній селекції та екологічно чистому сільськогосподарському виробництву.

Таблиця 2.4

Наслідки використання ГМО та ГМ-культур у сільському господарстві

Позитивні	Негативні
1	2
<p>1. Трансгенні культури мають такі переваги: більш висока врожайність, кращі якості продуктів харчування, у тому числі за рахунок утримання більшої кількості поживних речовин, збільшена різноманітність харчових продуктів у раціоні, що позитивно впливає на здоров'я споживачів і сприяє зростанню рівня життя.</p>	<p>1. Можливість схрещення трансгенозів з дикоросами, що може призвести до появи бур'янів, які стійкі до гербіцидів.</p>
<p>2. Принципи генетичної модифікації є більш безпечними у порівнянні з іншими методами селекції рослин, такими як радіація або хімічний мутагенез.</p>	<p>2. Порушення біологічного балансу: витиснення трансгенними рослинами природних диких видів, що загрожує зникненню рослин, тварин і комах, які залежать від них.</p>
<p>3. Зменшення обсягів використання гербіцидів та інсектицидів для ГМ-культур збільшує прибутки виробників, позитивно впливає на навколишнє середовище, попереджає негативні наслідки для здоров'я. Однак, в огляді "Економічні наслідки впровадження ГМ культур в період з 1996 по 2004 роки" зазначено: у США та Аргентині за вказаний період вплив ГМ- технологій на врожайність виявилось невираженим; вартість насіння трансгенозів на</p>	<p>3. Вживання ГМ-продуктів призводить до негативного впливу на здоров'я людей:</p> <ul style="list-style-type: none"> - алергічні реакції; - дестабілізація геному, що призводить до природжених хвороб та безпліддя; - активізація прихованих вірусів; - онкологічні захворювання; - надлишкова вага; - прихована загроза спадковості через наявність нових білків, які невідомі імунній системі; - високий рівень смертності та захворюваності новонароджених; - ГМО мають властивість затримуватися в організмі людини і у результаті так званого "горизонтального поширення" вбудовуватися в генотип мікроорганізмів кишечника негативний вплив на психологічний стан

третину вище за звичайне; при вирощуванні деяких видів ГМ-	людини.
--	---------

Продовж. табл. 2.4

1	2
рослин доводиться засто- совувати більше сільськогосподарської хімії, оскільки у комах-шкідників з часом виробляється імунітет.	
4. Трансгенози стійкі до засухи, морозів, солей.	4. Негативний вплив трансгенозів на тварин та комах.
5. Скорочення кількості необхідної для обробки землі зменшує парникові викиди з ґрунтів.	5. Проблема неконтрольованого потрапляння у продукти харчування ГМ-компонентів, які абсолютно для цього не призначалися, що може загрожувати здоров'ю людини.
	6. Генетичне зараження та потрапляння ГМО у навколишнє середовище у 43 країнах.
	7. Відсутні довгострокові систематичні дослідження щодо впливу застосування ГМО на здоров'я людини, навколишнє природне середовище.
	8. Залежність виробників сільськогосподарської продукції від фірм-виробників ГМ-культур, оскільки останні не дають життестійкого потомства, що не дозволяє фермерам використовувати частину врожаю для наступного посіву (зазвичай фермери використовують для цього 5-8% урожаю минулого року).
	9. Навмисне впровадження ГМ-культур у гуманітарну допомогу країнам, що розвиваються, що створює загрозу продовольчої безпеки цих країн, оскільки насіння контролюються декількома транснаціональними корпораціями (Syngenta і Monsanto).
	10. Фінансові позови компаніями-розробниками

	ГМ-культур проти фермерів щодо незаконного використання ГМ-насіння, яке у деяких випадках з'являлося на їх полях випадково шляхом перехресного опилення.
	11. Монополізація світового ринку продовольчих товарів транснаціональними корпораціями.

Джерело: дані [8, 18, 43, 106, 181, 182, 184, 186, 189, 197, 243]

Також у доповіді спеціального доповідача ООН з питання про право на харчування О. де Шуттера було зазначено, що сьогодні наукові дані демонструють переважання агроекологічних методів у підвищенні виробництва продуктів харчування у країнах, де спостерігається проблема голоду (особливо у несприятливому середовищі). На сьогоднішній день, агроекологічні проекти зумовили середнє збільшення врожайності на 80% в 57 країнах, що розвиваються, середнє зростання для всіх африканських проектів становило 116 відсотків. Останні проекти, які здійснювались в 20 країнах Африки показали подвоєння врожайності сільськогосподарських культур за період від трьох до десяти років [263].

Наші дослідження засвідчили, що 83,4% населення України негативно ставляться до ГМО, надаючи перевагу природним продуктам харчування (див. рис. 3.8). Також відповідно до даних телефонного опитування "Продукти з ГМО на нашому столі", яке проводилось Інститутом Горшеніна у листопаді 2009 р., 85,6% респондентів знають що таке ГМО, 93,4% вважають маркування продуктів з вмістом ГМО необхідним і 61,2% ніколи не будуть купувати таку продукцію [206].

В зв'язку з цим на законодавчому рівні було прийнято ряд нормативно-правових актів, які регулюють та контролюють обіг, використання, ввезення, переміщення та випробування ГМО в Україні (див. додаток Р). Так, Законом України "Про безпечність та якість харчових продуктів" від 23.12.1997 р. №771/97-ВР визначено, що на всіх харчових продуктах, які знаходяться в обігу в Україні, повинно повідомлятися про наявність чи відсутність у них ГМО, що відображається на етикетці харчового продукту написом "з ГМО" чи "без ГМО" відповідно (ст. 38) [46]. В результаті надпис "без ГМО" з'явився на харчових продуктах, які не можуть взагалі його містити (наприклад, мінеральна вода). Однак, ці законодавчі акти мають певні професійні недоліки [129], тоді як дієва система біобезпеки потребує зваженої

державної політики, професійного підходу та експертного громадського контролю.

Тим паче, зі збільшенням останнім часом кількості сертифікованих лабораторій, оперативний контроль за продуктами можна здійснювати на регіональному рівні. Наприклад, у м. Дніпропетровську Українська екологічна асоціація "Зелений Світ" спільно з Регіональним державним науково-технічним центром стандартизації, метрології та сертифікації провели дослідження щодо вмісту ГМО в продуктах, які продаються мешканцям у торгових точках міста та області. За період з 09.10.2009 р. по 31.03.2010 р. було перевірено 773 зразки, з яких 26 містили ГМО, 14 зразків продуктів харчування мали на рівні 0,9%, у двох – ця межа була перевищеною [239]. За даними Всеукраїнської екологічної ліги, останні 4 роки частка ГМ-продуктів на українському ринку зросла до 30 відсотків [216].

Негативне ставлення до ГМО у 32 країнах світу проявилось через створення зон, вільних від ГМО, а 6 країн оголосили себе повністю вільними від ГМО: Польща, Греція, Швейцарія, Австрія, Венесуела і Чилі [268]. В Україні Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти 07.07.2010 р. було розглянуто проекти Законів України "Про заборону використання в Україні генетично модифікованих організмів" (реєстр. №5286) і "Про проголошення території України вільної від генетично модифікованих організмів" (реєстр. №5286-1) [120]. Однак, за висновками головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України ці законопроекти за результатами розгляду у першому читанні було відхилено, оскільки:

- така спрощена процедура встановлення правовідносин у цій сфері приведе до неузгодженості із законодавством України та базовим Законом України "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів";

- у законопроектах відсутнє необхідне фінансово-економічне обґрунтування, що не відповідає частині третьої ст. 91 Регламенту Верховної Ради України.

Доцільно відзначити, що розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні розпочався з регіонального рівня завдяки міжнародним проектам (наприклад, БІСТРО ЄС "Розвиток органічного агровиробництва в Україні" у 2005-2006 рр., "Сталий розвиток агровиробництва в Україні – ЕкоФінЛан" у 2003-2010 рр., "Створення регіонального кластеру виробників екологічної продукції" у 2007-2008 рр., "Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні" у 2005-2010 рр. тощо).

З досвіду інших країн можна відзначити, що з початку фермерами та споживачами утворювалися клуби, які вирощували та споживали безпечні продукти харчування. Потім відбувався етап загальнонаціональної організації: приймалися закони, розвивалася інфраструктура виробництва, переробки і реалізації органічної продукції. Так, сьогодні в Україні у 19 областях функціонує 59 регіональних клубів органічного землеробства [202], які з 2003 р. об'єднують однодумців щодо впровадження органічного землеробства, здорового способу життя та захисту навколишнього середовища. Окрім того, на базі вищих аграрних навчальних закладів (Полтавська державна аграрна академія, Дніпропетровський державний аграрний університет, Житомирський національний агроекологічний університет, Запорізький національний університет, Миколаївський національний аграрний університет) створюються Центри природного землеробства. Тут планується відроджувати українські традиції вирощування натуральних сільськогосподарських культур: без використання мінеральних добрив та ГМО. На дослідних ділянках за біотехнологіями культивуватимуть зерно, овочі, фрукти. У цьому напрямі планується заснування 5-8 експериментальних екопоселень з вирощенням екологічно чистого насіння пшениці й ячменю (перше – у Полтавській області), що передбачається проектом двадцятирічної програми "Концепція Національної програми землеробства в Україні" [209].

Отже, в Україні виробництво органічної сільськогосподарської продукції поступово розвивається, розширюється і збільшує темпи приросту, головним чином, завдяки активній діяльності його учасників. Ефективність і життєздатність цього виробництва в аграрному секторі економіки України буде визначатися державною політикою, яка у поєднанні з унікальними природно-кліматичними умовами, допоможе забезпечити внутрішній ринок доступною органічною сільськогосподарською продукцією для всіх верств населення. Це дозволить залучити у вітчизняний аграрний сектор іноземні інвестиції, що допоможуть у подальшому розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції та створенні умов щодо її експорту.

На сьогодні вітчизняні виробники можуть розраховувати лише на власні виробничі можливості та фінансові ресурси. Однак, їх досвід дозволяє стверджувати про перспективність органічного агровиробництва, про що було зазначено у публікаціях таких вітчизняних вчених, як: В. Писаренко [102], І. Шувар [179] (табл. 2.5), Ю. Манько [85], В. Потапенко [114], Л. Кошова [76].

Таблиця 2.5

Порівняльна оцінка ефективності моделей систем землеробства на Агрономічній дослідній станції Національного університету біоресурсів і природокористування України, 2002-2008 рр.

Показники	Промислова система (контроль)	Екологічна		Біологічна	
		абсолютні величини	± % до контролю	абсолютні величини	± % до контролю
1	2	3	4	5	6
Господарська ефективність					
Продуктивність ріллі, кормових одиниць, т/га	9,7	9,4	-1,0	7,5	-23,0
Стабільність, %	93,2	95,0	+2,0	91,4	-2,0
Адекватність ресурсному забезпеченню	1,1	1,0	-8,0	1,1	0
Енергетична ефективність					

Коефіцієнт енергетичної ефективності, КЕЕ	7,4	9,4	+27,0	14,3	+93,0
Витрати пального на 1 га, кг	120,0	102,0	-15,0	92,0	-23,0
Економічна ефективність					
Рентабельність, %	88,0	95,5	+8,5	91,7	+4,2

Продовж. табл. 2.5

1	2	3	4	5	6
Обсяг умовно чистого прибутку з 1 га, грн	1693	1754	+3,6	1457	-14,0
Екологічна оцінка					
Вміст цукру в коренеплодах буряків, %	16,4	17,5	+6,7	18,3	+ 11,6
Вміст білку в зерні пшениці, %	11,8	12,0	+ 1,7	11,2	-5,1
Вміст важких металів у зеленій масі конюшини, мг на 1 кг сухої речовини:					
- мідь	4,4	3,6	-18,2	3,3	-25,0
- цинк	19,7	16,5	-16,3	16,0	-19,0
- свинець	3,2	3,0	-6,3	3,0	-6,0
Баланс валових форм елементів мінерального живлення рослин у ґрунті NPK, кг/га	+ 179	+ 188	+5,0	+80	-55,0

Джерело: дані [179]

Нами також досліджувалися питання щодо економічної ефективності органічного агровиробництва в умовах Південного Степу [147], що засвідчили його рентабельність та необхідність впровадження виробниками сільськогосподарської продукції.

Додатково підвищити ефективність органічного виробництва в аграрному секторі можливо за рахунок систем обробітку ґрунту, які за своїми характерними особливостями можуть бути віднесені до чотирьох умовних груп: традиційної, консервувальної, мульчувальної, нульової (табл. 2.6).

На дослідних полях Українського науково-дослідного інституту прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва ім. Л. Погорєлова

(далі УкрНДІПВТ) (зона центрального Лісостепу України) були проведені порівняльні експериментальні дослідження зазначених систем обробки ґрунту при вирощуванні озимої пшениці після гречки. Тип ґрунту – чорнозем глибокий, середньосуглинистий, малогумусний [124]. В результаті досліджень були отримані економічні показники, представлені у табл. 2.7.

Таблиця 2.6

Характеристика систем обробітку ґрунту

Система обробітку	Основний напрям	Вплив на ґрунт	Закладення рослинних залишків	Переваги
Традиційна	Попередження проростання насіння бур'янів і падалиці, руйнування капілярів і підрізання бур'янів до оранки, підготування рівномірного за глибиною насінневого ложа та дрібно-грудкової структури посівного шару ґрунту, закладення насіння на задану глибину за умови сівби в якісно підготовлений ґрунт	Розпушування ґрунту з повним обертанням скиби на глибину 20-32 см	Повна закладення рослинних залишків при оранці на глибину 8-12 см	Носять лише економічний характер
Консервувальна	Мульчування ґрунту, повне підрізання бур'янів, закладення насіння на задану глибину	Безвідвальний основний обробіток на глибину 25-40 см	До 50% рослинних залишків подрібнюються і перемішуються	Додаткове накопичення продуктивної вологи в метровому шарі ґрунту (до 30 мм)
Мульчувальна	Мульчування ґрунту, закладення насіння на задану глибину	Обробіток верхнього шару ґрунту на глибину до 10 см	Не менше 30% рослинних залишків подрібнюються та перемішуються	Збереження продуктивної вологи у кореневмісному шарі до 15 мм
Нульова система (пряма сівба)	Мульчування ґрунту, хімічна прополка бур'янів, закладення насіння на задану глибину	ґрунт не обробляється	Рослинні залишки не збираються та залишаються на поверхні поля	Збереження продуктивної вологи у кореневмісному шарі ґрунту до 10 мм

Джерело: побудовано за [124]

Наведені результати показали, що мульчувальна система обробітку ґрунту забезпечує найменшу собівартість озимої пшениці (854,1 грн/т) і найбільш у рентабельність (40,5%). При цьому найбільша собівартість і найменша прибутковість (1070 грн/т і 12,2% відповідно) була отримана в умовах нульової системи обробітку ґрунту, що пов'язано з низькою врожайністю (34,4 ц/га). Урожайність озимої пшениці у варіанті з мульчувальною системою обробітку отримана на рівні консервувальної системи і, відповідно, на 1,6 ц/га і 9,5 ц/га більше традиційної та нульової системи обробки [149].

Таблиця 2.7

Порівняльна оцінка ефективності систем обробітку ґрунту

Показник	Системи обробки ґрунту			
	мульчу- вальна	консерву- вальна	нульо- ва	тради- ційна
1. Абсолютна ефективність виробництва:				
1.1. Урожайність, ц/га	43,9	44,2	34,4	42,3
1.2. Прямі експлуатаційні витрати, грн/га:				
- основний обробіток ґрунту	90	153	104	183
- посів	70	70		73
1.3. Витрати палива, кг/га	56	63	50	67
1.4. Витрати праці, чол.-год./га	3,9	4,1	3,5	4,7
1.5. Прямі експлуатаційні витрати на машинно-тракторні агрегати, грн/га	1034	1096	976	1126
2. Собівартість продукції:				
2.1. Витрати на виробництва зерна, грн:				
- насіння	294			
- добрива	1183			
- засоби захисту рослин	513			
- витрати на експлуатацію МТА	1034	1095	977	1123
- інші витрати	547	561	583	567
2.2. Собівартість, грн/т	854,1	866,3	1069,7	914,3
3. Економічна ефективність:				
3.1. Прибуток, грн	345,9	333,7	130,3	285,7
3.2. Рентабельність, %	40,5	38,6	12,2	31,3

Джерело: дані [124]

Необхідно зауважити, що витрати на добрива та засоби захисту рослин на дослідних полях УкрНДІПВТ ім. Л. Погорелова однакові для всіх систем обробітку ґрунту (див. табл. 2.7), що свідчить про їхнє хімічне походження. Тоді як в органічному землеробстві відповідними правилами дозволені лише органічні добрива та біологічні засоби захисту рослин, вартість яких знижує собівартість продукції приблизно на 30%.

Таким чином, використання в органічному сільськогосподарському виробництві мульчувальна та консервувальна системи обробітку ґрунту з дотриманням правил органічного виробництва призводить до підвищення врожайності сільськогосподарських культур [102]: 1) зернових – на 97%, ранніх зернових – на 110-116%; 2) цукрових буряків – на 64%; 3) соняшнику – на 74%. Також додатково ефективність органічного сільського господарства може бути збільшена за рахунок використання таких інноваційних технологій, як GPS-навігація та система паралельного водіння.

Перспективними сьогодні залишається вирощування зернових, зернобобових і олійних культур на внутрішній ринок та експорт. Собівартість їх вирощування є меншою за традиційну продукцію рослинництва за рахунок економії на: ПММ, витрат на оплату праці (зменшена кількість агротехнологічних операцій), мінеральних добривах і засобах захисту рослин (біологічні аналоги є більш дешевими). При цьому, за умов дотримання принципів органічного землеробства, урожайність зернових і олійних культур зростає (з досвіду ПП "Агроекологія" і фермера В. Ярошенка з Полтавської області), ціна на сертифіковану органічну продукцію вище як мінімум на 30 відсотків. Існує також досвід, коли фермери, що втратили профільний ринок, вимушені були реалізовувати органічну сільськогосподарську продукцію трейдерам за цінами, що відповідають рівню традиційно вирощених сільськогосподарських культур. У цих умовах виробники змогли отримати прибуток від реалізації, розмір якого був менший, ніж планувалося.

Вирощування органічних овочів і фруктів також є перспективним напрямом в Україні, оскільки наші дослідження показали, що їх частка у загальній площі

сільськогосподарських земель з органічним статусом, дорівнює 4,4 відсотка. Однак, їх урожайність може знизитися у 2-4 рази через відмову від використання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин. Для їх вирощування, збирання, зберігання та транспортування необхідно: більше ручної праці, додаткові витрати на біологічні засоби захисту рослин та добрива, спеціалізовану сільськогосподарську техніку, пакування, складські приміщення тощо. Це призводить до високих цін на органічні овочі та фрукти, їх недоступність для більшості споживачів, що, відповідно, знижує кількість виробників цієї продукції.

Ґрунтово-кліматичні умови України є досить сприятливими для вирощування багатьох видів продукції рослинництва, насамперед, овочів. Саме тому згідно з рішенням Продовольчої і сільськогосподарської комісії ООН (ФАО) Україну віднесено до числа держав, які у недалекому майбутньому мають стати донорами продовольства у світі. Безперечно, цей висновок відноситься і до можливостей України у галузі овочівництва, оскільки сьогодні за валовим виробництвом овочів відкритого ґрунту Україна входить до числа світових лідерів (табл. 2.8).

Але існуючий рівень вітчизняного валового виробництва забезпечує лише 15-20 місце в списку найбільших світових виробників, що не відповідає агроресурсному потенціалу України, потребам внутрішнього і зовнішнього ринків. Тоді як протягом останніх трьох років споживання фруктів та овочів у домогосподарствах України у розрахунку на одну особу збільшилося на 10 відсотків. Такі ж тенденції відслідковуються і у багатьох інших країнах світу. Проте, середній рівень споживання фруктів та овочів на душу населення в Україні все ще залишається нижчим за світові стандарти – споживання яблук складає 9 кг на рік, тоді як в Росії та Білорусі цей показник складає 22 кг та 29 кг відповідно. Подальше відновлення економіки України та зростання доходів населення дозволяє прогнозувати продовження росту споживання плодоовочевої продукції [121].

У той же час, через невирішеність ряду питань, темпи росту галузі овочівництва не відповідають потенційним

можливостям України, потребам внутрішнього та зовнішнього овочевих ринків. Потенційно вітчизняні виробники мають можливість стати головними виробниками і постачальниками овочів до Європи, оскільки наші природно-кліматичні умови значно кращі для ведення овочівництва ніж умови Іспанії, яка постачає 30% овочевої продукції Європи, та умови Польщі, що також знайшла свою нішу на європейському овочевому ринку [170].

Окрім вирощування органічних овочів і фруктів, особливо актуальним сьогодні для України є розвиток тваринницької галузі за органічними стандартами, оскільки за нашими дослідженнями на кінець 2013 р. існує лише 8 підприємств: 3 – у Чернігівській, 2 – у Вінницькій, по 1 – у Тернопільській, Волинській та Львівській областях. Доцільно відзначити, що виробництвом м'ясо-молочної продукції за традиційною технологією в Україні займаються як сільськогосподарські підприємства, так і господарства населення, які займають більшу частку (рис. 2.9).

Підсумки роботи у тваринницькому комплексі України протягом останніх 20 років показують низхідну динаміку. Так, за даними Державної служби статистики, зниження поголів'я ВРХ продовжувалося з 1990 по 2011 рр. За перше десятиліття, з 1990 по 2000 рр., ВРХ в Україні зменшилося на 58%, а наступні 10 років – на 55 відсотків. Чисельність корів за цей період скоротилася на 70% і на кінець 2011 р. становила 4,4 млн голів, у тому числі: корів 2,6 млн голів, із них в індивідуальних господарствах утримувалося 2,915 млн голів (корів – 1,998 млн голів), у сільськогосподарських підприємствах – 1,5 млн голів (корів – 583,7 тис. голів). У 2012 р. поголів'я ВРХ збільшилося на 5%, що є результатом впровадження програми «Державна підтримка галузі тваринництва», якою передбачено близько 1 млрд грн дотацій селянам за збереження молодняку ВРХ, яка не оподатковується. Так, за телят віком 3-5 місяців передбачено 250 грн за голову, 6-8 місяців – 500 грн, 9-11 місяців – 750 грн, 12-15 місяців – 1000 грн. При цьому, поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах зменшилась на 4,1 тис. голів (корів – на 8,5 тис. голів), а у господарствах населення

зросло на 224,2 тис. голів (корів – зменшилося на 19,4 тис. голів). Таким чином, поголів'я корів продовжує зменшуватися з 1990 р., а зростає лише поголів'я молодняку ВРХ у господарствах населення, за яку вони отримують дотації.

Таблиця 2.8

Динаміка світових обсягів виробництва свіжих овочів, 2005-2011 рр.

109

Країни	2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2011 р./ 2005 р.	2011 р./ 2010 р.
	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%	млн т	%	%	%
Загальносвітове виробництво	234,1	100,0	243,6	100,0	246,1	100,0	249,7	100,0	247,9	100,0	240,1	100,0	268,8	100,0	114,9	112,0
Китай	141,9	60,6	145,5	59,8	146,9	59,7	147,9	59,2	148,9	60,1	153,8	64,1	159,4	59,3	112,4	103,6
Індія	22,1	9,5	27,5	11,3	29,2	11,8	31,4	12,6	28,0	11,3	31,7	13,2	27,6	10,3	124,6	86,9
В'єтнам	6,6	2,8	6,4	2,6	6,6	2,7	6,2	2,5	7,5	3,0	7,4	3,1	8,7	3,2	131,8	117,7
Нігерія	5,2	2,2	5,7	2,3	4,9	2,0	5,7	2,3	4,5	1,8	6,0	2,5	6,0	2,2	115,6	100,8
Філіппіни	3,8	1,6	4,0	1,6	4,6	1,9	4,5	1,8	4,4	1,8	4,8	2,0	4,8	1,8	125,7	99,2
М'янма	3,4	1,4	3,2	1,3	3,2	1,3	3,6	1,4	3,6	1,5	3,9	1,6	4,0	1,5	118,1	102,3
Республіка Корея	3,3	1,4	3,5	1,4	3,2	1,3	3,4	1,4	3,2	1,3	3,0	1,3	3,5	1,3	107,7	116,2
Японія	2,7	1,2	2,8	1,1	2,8	1,1	2,8	1,1	2,9	1,2	2,7	1,1	2,8	1,0	102,6	101,1
Росія	2,5	1,0	2,5	1,0	2,1	0,8	2,2	0,9	2,2	0,9	2,1	0,9	2,4	0,9	98,0	115,4
Корейська Народна-Демокра-тична Республіка	2,5	1,0	2,4	1,0	2,3	0,9	2,4	0,9	2,5	1,0	2,3	1,0	2,0	0,8	83,3	89,1
Італія	2,4	1,0	2,2	0,9	2,2	0,9	2,2	0,9	2,1	0,8	2,0	0,8	2,1	0,8	86,8	105,0
Бразилія	2,4	1,0	2,4	1,0	2,4	1,0	2,4	1,0	2,7	1,1	2,7	1,1	2,8	1,1	120,4	103,3
Непал	2,1	0,9	2,2	0,9	2,3	0,9	2,6	1,0	2,8	1,1	3,0	1,2	3,2	1,2	154,6	106,7
Іран	2,0	0,9	1,8	0,7	1,9	0,8	1,6	0,6	2,1	0,8	2,9	1,2	3,8	1,4	190,0	129,9
Куба	1,9	0,8	1,0	0,4	0,9	0,4	0,8	0,3	0,9	0,3	0,9	0,4	0,7	0,3	38,9	81,8
Пакістан	1,1	0,4	1,1	0,4	1,0	0,4	1,0	0,4	1,0	0,4	0,9	0,4	н/д	-	-	-
Бангладеш	1,0	0,4	1,1	0,4	1,1	0,4	1,2	0,5	1,3	0,5	1,3	0,5	1,3	0,5	128,2	102,3
Таїланд	1,0	0,4	1,0	0,4	1,1	0,5	1,1	0,4	1,1	0,4	1,1	0,5	1,1	0,4	105,9	98,2
Україна	0,9	0,4	1,4	0,6	1,2	0,5	1,3	0,5	1,3	0,5	1,3	0,5	1,6	0,6	166,7	117,4

Джерело: дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAOSTAT) [204]

При цьому зниження виробництва молока за 20 років становить лише 53%, що пояснюється, передусім, зростанням продуктивності молочного стада в аграрних підприємствах [7]. За нашими розрахунками, населення України забезпечене молоком і молокопродуктами на 57% від норми, м'ясом – на 68% (див. табл. 3.3). При цьому, в 2012 р. більше 77,7% від загального виробництва молока і 42,5% м'яса приходить на господарства населення. Це призводить до їх низької конкурентоспроможності, недосконалої системи ринкових відносин, відсутністю продуманих напрямів стратегічного розвитку м'ясо-молочного підкомплексу агропромислового комплексу (АПК).

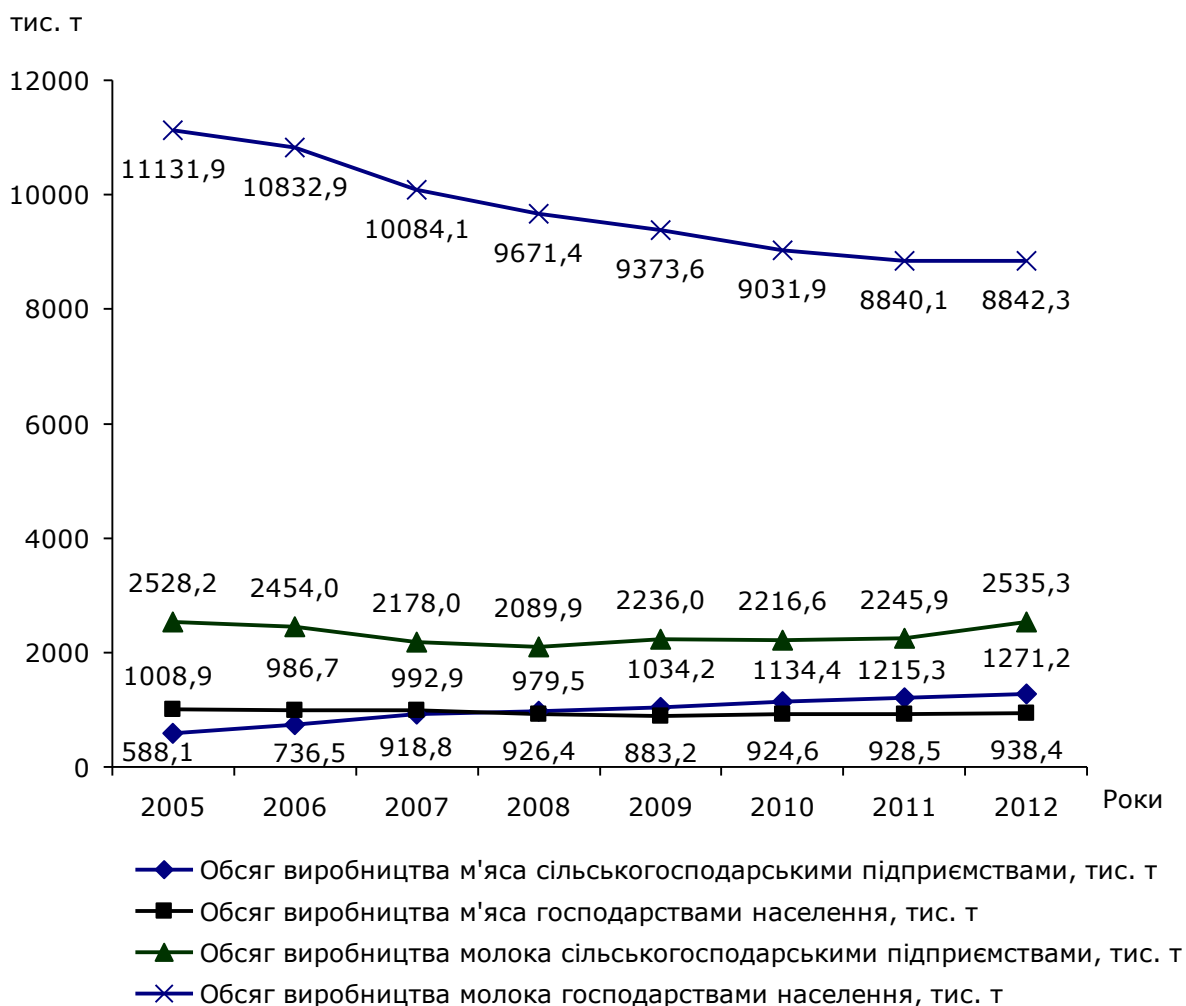

Рис. 2.9. Виробництво м'ясо-молочної продукції сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення в Україні, 2005-2012 рр.

Джерело: дані [131]

За 2012 р. в Україні надої зросли на 2,6% до 11,4 тис. т при зменшенні поголів'я корів на 1,1 відсоток. За даними Державної служби статистики України, на початок вересня 2013 р. в Україні залишалося лише 2596,3 тис. голів [218]. Доцільно зауважити, що падіння виробництва молочної сировини у країні відбувається за рахунок дрібних приватних господарств, оскільки вони забезпечують більше 77% від загального виробництва молока і 42% м'яса.

Таким чином, головними перешкодами, що стоять перед розвитком м'ясо-молочної галузі та її органічної частини є:

- 1) невідповідність закупівельних цін на молоко, м'ясо, вовну і ресурси витратам на їх виробництво;
- 2) нестабільна цінова ситуація, низька платоспроможність населення;
- 3) висока енергоємність виробництва одиниці продукції тваринництва;
- 4) морально застаріла організація виробництва продукції тваринництва;
- 5) зменшення обсягу експорту продукції тваринництва;
- 6) недосконалість:
 - системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань тваринництва;
 - фінансово-економічного механізму державної підтримки тваринництва;
 - механізму державного регулювання імпорту продукції тваринництва та надання кредитів вітчизняним виробникам такої продукції;
 - системи організації виробництва продукції тваринництва;
- 7) неузгодженість процесів виробництва, переробки та реалізації продукції тваринництва.

Забезпечення стабільного розвитку тваринництва потребує концентрації фінансових, матеріально-технічних, управлінських ресурсів, залучення науково-технічного потенціалу. На сьогодні необхідно вжити заходів до підвищення інвестиційної привабливості тваринництва, технічної і технологічної модернізації виробництва продукції тваринного походження, поліпшення її якості та просування

на зовнішній ринок, приведення системи контролю за безпечністю та якістю продукції тваринного походження і санітарного контролю у сфері її виробництва у відповідність з міжнародними вимогами.

На нашу думку, перспективним є саме органічний напрям у тваринництві, суть якого полягає у постійному перебуванні худоби на свіжому повітрі з безперешкодним доступом до зелених пасовищ, які мають ряд переваг – екологічний та економічний (собівартість молока менше на 50-70 відсотків) [271]. При цьому необхідна правильна організація всього процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Так, у Європі неприпустимо займатися вирощуванням органічного овочівництва чи зернових без паралельного розвитку на цій території тваринництва, оскільки вони тісно доповнюють один одного. Тому європейські фермерства дуже часто поєднують органічне рослинництво і тваринництво. При цьому тваринництво дає не тільки чисте м'ясо, молоко, а ще природні добрива, які, замінюючи мінеральні, роблять ґрунт біологічно активним та стимулюють його високу родючість.

Органічне агровиробництво, як прогресивна технологія, дозволяє отримувати продукти харчування, які позитивно впливають на здоров'я людей, тому що вироблені без застосування мінеральних добрив, пестицидів, стимуляторів росту, ГМ-рослин при вирощуванні кормів, не використовуються хімічні ліки, мінеральні корми хімічного і біохімічного походження, стимулятори росту.

Органічне тваринництво доцільно, на нашу думку, розвивати, перш за все, у тих регіонах, де достатньо розвинуте органічне рослинництво (Херсонській, Полтавській і Вінницькій областях). Паралельно з рослинництвом органічне тваринництво має перспективи у таких областях: Львівській, Миколаївській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Харківській, Луганській, Сумській.

Регіони України, які за дослідженнями В. Кисіля, мають обмежено придатні та непридатні землі для органічного виробництва продукції рослинництва і тваринництва мають

перспективи в інших видах органічного агровиробництва (рис. 2.10):

1) переробці та експорту органічної продукції (наявність відповідної виробничої бази, вигідного географічного розташування та розвинутої транспортної мережі, розвинутої мережі збуту сільськогосподарської продукції): Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Чернівецька;

2) виробництво органічних добрив (окрім тих, які отримано в результаті органічного рослинництва та тваринництва) та засобів захисту рослин (наявність практичного досвіду, відповідної виробничої та наукової бази): Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Харківській, Херсонській; виробництво спеціалізованої сільськогосподарської техніки для органічного виробництва (наявність відповідної виробничої та наукової бази): Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська.

Таким чином, органічне агровиробництво, яке характеризується мінімальним використанням хімічних добрив та засобів захисту рослин, не використовує генетично модифіковані організми, базується на бережливому ставленні до природи і одночасно є ефективним, в аграрному секторі економіки України має значні перспективи завдяки:

1. Природно-кліматичним умовам: приблизно 40% території України займають потенційно родючі ґрунти, які не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів (Північно-Полтавський, Вінницько-Прикарпатський, Південно-Подільський, Північно-східно-Луганський (рис. 2.10); високий вміст гумусу (3-5%) і суглинковий механічний склад чорноземів забезпечують високу врожайність, особливо зернових та олійних культур; виробничий потенціал сільського господарства України, який використовується лише

на 30%, дозволяє виробляти у 10 разів більше, ніж було витрачено (так званий "закон Подолинського") [111].

2. Науково-практичною базою: Національна академія аграрних наук України, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Полтавська державна аграрна академія, Інститут агроєкології та природокористування, Житомирський національний агроєкологічний університет, Миколаївський національний аграрний університет, Білоцерківський національний аграрний університет, Вінницький державний аграрний коледж.

3. Дослідженнями таких вітчизняних вчених, як: С. Антонєць, М. Артиш, С. Бегей, Н. Берлач, В. Гудзь, В. Вовк, М. Капштик, В. Кисіль, М. Кобець, Ю. Манько, Є. Милованов, В. Писаренко, П. Писаренко, І. Примак, М. Рибак, П. Стецишин, В. Пиндус, В. Рекуненко, О. Ходаківська, М. Шидула, І. Шувар та ін.

4. Досвіду виробників органічної сільськогосподарської продукції: ПП "Агроєкологія", ПСП "Деркул", ПСП "Зоря", СТОВ племзавод "Здобуток", Група аграрних компаній ЕтноПродукт, спілка селянських господарств "П'ятидні", СГПП "Рать", ПП "Галекс-Агро" та ін.

5. Забезпеченості вітчизняною сільськогосподарською технікою від: ВАТ "Хмільниксільмаш", ВАТ "КБ "Бердянськсільмаш", ВАТ "Галечина-машзавод", ВАТ "Уманьферммаш", ВАТ "Борекс", ВАТ "Білоцерківсільмаш", ВАТ "Завод "Фрегат", ВАТ "Червона Зірка".

6. Наявністю біологічних засобів захисту рослин та добрив від вітчизняних виробників: ТОВ "Терравіта", ВАТ "Біоветфарм", ТОВ "Центр Біотехніка", ВКПФ "Ганоль", ПП "БТУ-Центр", НТВ "Відродження", ТОВ "Компанія Беста", ТОВ "Агрофірма Гермес", МЕФ "Аква Віта", ПП "НВ Біолєнд" та ін.

7. Інформаційно-консультаційній допомозі учасників руху органічного виробництва: Федерації органічного руху України, Швейцарсько-українського проекту "Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні" (FiBL, Міжнародна Громадській Асоціації

учасників біовиробництва "БІОЛан Україна", ТОВ "Органік Стандарт", Центру органічного землеробства "Полтава-Органік", Всеукраїнської громадської організації "Асоціація Агроекологів України", Клубів органічного землеробства, Агро-Екологічного Центру в Полтаві, Центр екологічної безпеки споживачів "ЕКОСТАНДАРТ", Спілка учасників органічного агровиробництва "Натурпродукт", інтернет-магазинів "Натур-Бутік" і "ОрганікЕра" та ін.

8. Нормативно-правовій базі, яка підтримує та стимулює розвиток органічного виробництва в Україні, обмежує застосування генетично модифікованих організмів (див. табл. 3.7).

9. Зростаючому попиту на органічну сільськогосподарську продукцію – за результатами досліджень більше 60% населення готові купувати цю продукцію (див. рис. 3.3, 3.12, 3.13, табл. 3.4).

10. Збереженню екології та високій якості продукції: органічне агровиробництво – це виробнича філософія, яка забезпечує бережливе ставлення до навколишнього середовища, збереження здоров'я населення і майбутніх поколінь, толерантного ставлення до сільськогосподарських тварин.

Щодо перспективності розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції свідчить щорічна найбільша міжнародна виставка органічних продуктів "БіоФак" (BioFach), яка проходить у м. Нюрнберг (Німеччина). Під час виставки була висока зацікавленість міжнародної спільноти навколо стендів українських компаній. Україна розглядається Європою і світом як потенційна країна щодо стрімкого розвитку органічного виробництва і великих можливостей. Саме тому, Швейцарська програма сприяння імпорту (Osec/SIPPO) та FiBL (Швейцарія) підтримали українські компанії для участі у виставці BioFach. Компанії повертаються в Україну з контактами від потенційних партнерів та покупців, здобувши нові ідеї щодо розвитку та маркетингу органічної сільськогосподарської продукції на українському та міжнародному ринках.

Найбільші перспективи розвитку виробництва органічної

сільськогосподарської продукції в Україні пов'язані з позитивним впливом органічних продуктів на здоров'я людини та масовим виробництвом продуктів харчування низької якості. Сьогодні більше 94% українських споживачів пов'язують якість продуктів харчування зі станом здоров'ям (див. рис. 3.8). Окрім того, здоров'я окремих людей і цілих груп населення, особливо останнє десятиліття, знаходиться в центрі уваги цілого ряду організацій з самих різних точок зору (профілактика інфекційних захворювань, програми щеплень, виявлення ряду унікальних хвороб, профілактика виробничих травм, інформування населення в межах програми виявлення раку тощо). Проте недостатньо уваги приділялося впливу сільськогосподарської системи на якість продуктів і тим самим її вплив на здоров'я людини та ряду хімічних речовин, які використовуються у сільському господарстві, що негативно впливають на людський організм.

Так, використання виробниками овочів і фруктів мінеральних добрив більше норми з метою прискорення природного циклу росту і розвитку, призводить до накопичення в цих продуктах нітратів. Нітрати – це солі азотної кислоти, які під дією кисню та в організмі людини перетворюються на нітрити, які є отрутою, спричиняють кисневе голодування та порушення роботи центральної нервової системи. Взагалі, людський організм має здатність нешкідливо засвоювати нітрати, що надходять з продуктами харчування. Частина з них переробляється в корисні амінокислоти, білки й інші з'єднання, частина виводиться у незмінному вигляді. Однак, нітрати знижують вміст вітамінів в їжі. При значній їх концентрації, їх надлишок перетворюється на шкідливі нітрити. Регулярне їх надходження в організм людини навіть в невеликих дозах зменшує кількість йоду, що призводить до збільшення щитовидної залози. Встановлено, що нітрати також пов'язані з виникненням пухлин в шлунково-кишковому тракті та сприяють розвитку шкідливої кишкової мікрофлори, яка виділяє в організм людини токсини [205]. Отже, шкода нітратів для здоров'я людини є незаперечною.

У зв'язку з цим, вміст нітратів в овочах і фруктах не повинен перевищувати норм ГДК, які затверджені Міністерством охорони здоров'я України та контролюються спеціальними санітарно-епідеміологічними службами різного рівня з метою визначення безпечності харчових продуктів для здоров'я людини. Згідно з висновками Всесвітньої організації охорони здоров'я, безпечним для здоров'я вважається 5 мг нітратів на 1 кг людського тіла, що для дорослої людини складає приблизно 350 мг.

Доцільно зауважити, що сьогодні Україна фактично вже знаходиться на порозі відкриття своїх кордонів для неконтрольованого ввозу імпортової продукції невідомого походження (відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про скасування окремих пунктів Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації" від 23.12.2009 р. №1689-р [125]). І це відбувається у той час, коли переважна більшість цивілізованих країн світу посилює захист свого ринку від доступу небезпечних товарів. Тоді як за оцінками вчених, з їжею до організму надходить понад 70% усіх забруднювачів (ксенобіотиків, контамінантів). При розбалансованому харчуванні, дефіциті його найважливіших компонентів (білків, незамінних аміно- і жирних кислот, мікроелементів, вітамінів) зростає небезпека несприятливого впливу забруднених продуктів на життєві функції організму, на здоров'я у цілому. В 2001 р. вченими медиками та деякими політиками України були розпочаті активні спроби прийняти "Концепцію державної політики в галузі здорового харчування населення України", яка не отримала відповідної підтримки і не була прийнята, тоді як вона могла б сприяти контролю за безпекою харчування нації.

Сьогодні, український споживач, в переважній своїй більшості, схильний довіряти вітчизняному продукту і виробнику, тоді як вітчизняний бізнес не забезпечує відповідну якість свого товару, ігноруючи її. Все це не тільки не сприяє репутації, а й загрожує здоров'ю та безпеці нації у майбутньому. Держава в свою чергу не вживає жодних заходів, які б припинили такі загрозливі тенденції або ж вони впроваджуються

дуже повільно, навіть не зважаючи на вступ країни до СОТ і постійне декларування руху до ЄС.

На відміну від європейських країн головним критерієм для бізнесу і споживача в Україні виступає зовсім не якість товару в цілому та продуктів харчування зокрема, а ціна. Норми безпеки, які повинні міститися в державних стандартах, залишаються незмінними вже тривалий час, зусилля вітчизняних стандартизаторів і споживачів ігноруються державними інститутами. Державний контроль не в змозі припинити як випуск вітчизняної низькоякісної продукції, так і ввіз на територію України товарів невідомої якості, що в першу чергу стосується продуктів харчування та напівфабрикатів. Все це відбувається на фоні існування досить розвинутої системи стандартизації, метрології і сертифікації та наявності відповідних кадрів. Така ситуація може призвести до істотного погіршення здоров'я населення, зростання соціальної напруги, зниження рівня вітчизняного виробництва.

Є ще одна причина, через яку знижується якість продуктів харчування, – це використання дешевої сировини для їх виробництва, скорочення технологічних циклів і використання високотехнологічного обладнання. В зв'язку з цим, у розвинутих країнах існує багаторівнева система захисту населення від недоброякісного товару, створюючи тим самим безпеку через контроль якості.

Модернізація ж систем безпечності та якості харчових продуктів тваринного й рослинного походження дасть змогу забезпечити продовольчу безпеку країни в умовах євроінтеграції аграрного сектора економіки, підвищити конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку. В Україні для цього напрацьована певна законодавча база – це Закони: "Про безпечність та якість харчових продуктів" від 06.09.2005 р. №2809-IV; "Про ветеринарну медицину" від 16.11.2006 р. №361-V; "Про карантин рослин" від 19.01.2006 р. №3369-IV. Вони є гармонізованими з міжнародними вимогами, Угодами

СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, Санітарним кодексом наземних тварин Міжнародного Епізоотичного Бюро, Концепцією Загальнодержавної цільової економічної програми проведення моніторингу залишкових кількостей препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі на 2008-2013 рр. [70]. На сьогодні в харчовій промисловості розроблено більше 400 національних стандартів на харчову продукцію, гармонізованих до міжнародних і європейських стандартів.

Отже, якість продуктів харчування для населення повинна, на нашу думку, мати статус національної ідеї, підлягати суворому державному контролю та забезпечуватися національними програмами розвитку. Активну участь у впровадженні цієї ідеї можуть приймати наукові установи, які у співпраці з виробниками, можуть реалізувати свій потенціал і забезпечити інноваційно-інвестиційний розвиток України.

Таким чином, якість продукції має вплив на здоров'я людини та залежить від системи виробництва. Якість продуктів органічного виробництва відрізняється від якості звичайної сільськогосподарської продукції, оскільки вона визначається якістю сільськогосподарської системи і методів переробки у цілому, що визначається відповідними правилами та підлягає суворій системі контролю з метою отримання високої якості (див. рис. 1.5). Це означає, що вона залежить від того, яким методом були вирощені рослини, як здійснювалося утримання худоби і як отримані біопродукти були перероблені (відсортовані), складовані та надійшли до споживачів. З якістю біопродуктів пов'язаний вказаний метод виробництва з етичної, моральної, соціально-психологічної та екологічної точок зору, коли споживач усвідомлює, що метод виробництва, який використовується, був екологічним, безпечним для навколишнього середовища, тактовним щодо утримання сільськогосподарських тварин і тваринного світу взагалі, дбайливим до поновлюваних ресурсів, сировини та енергії. Крім

того, якість продуктів органічного виробництва залежить від технології їх виробництва,

Пріоритетом органічного виробництва є якість, тоді як традиційного виробництва – кількість виробленої продукції. Як було нами відзначено, принципи та методи органічного виробництва перешкоджають внесенню чужорідних і шкідливих для здоров'я людини речовин та потрапляння їх залишків в агроєкосистему, або гарантують їх мінімальну присутність. В результаті органічні продукти мають природні (натуральні) внутрішні поживні та фізіологічні властивості, забезпечується висока біологічна якість окремих її компонентів, наприклад, білків, ензимів, вітамінів і мінеральних речовин. Тут на перший план виступають взаємозв'язок між харчуванням і здоров'ям, імунітетом, життєвою активністю, способом життя і світоглядом [155].

Однак існуючі сьогодні інструкції та приписи не дозволяють декларувати органічні продукти як більш якісні, ніж продукти, отримані традиційним способом, які відповідають граничним значенням величин вказаних законів і положень. Тоді як за результатами досліджень іноземних організацій, між ними є значна різниця (додаток С) [132].

Необхідно відмітити, що сьогодні критерії, якими користується сучасна наука при оцінці якості продуктів, виходять з сучасного рівня пізнання і визначаються конкретними умовами, в яких формувалося поняття якості. На дослідження якості органічних продуктів необхідно у майбутньому звернути особливу увагу, оскільки цього вимагають їх споживачі (рис. 2.11) [77].

На якості продукції тваринництва інтенсивного виробництва можуть негативно позначитися, крім іншого, залишки антибіотиків і гормонів. Більше того, в останні роки дискутуються питання про небезпеку перенесення хвороб з тварин на людину (наприклад, синдром "коров'ячого сказу", пташиний грип). В органічному виробництві суворо заборонено профілактичне використання антибіотиків і застосування гормонів росту, що відхиляє небезпеку,

пов'язану із застосуванням цих речовин. При споживанні органічних продуктів виникає проблема, пов'язана не тільки з переходом від традиційних продуктів до екологічних, але з тим, що ця зміна найчастіше супроводжується зміною звичок у харчуванні. Для органічного виробництва характерний більш широкий погляд на якість продуктів як на біологічний показник, що відображає процес споживання, тому при характеристиці їх якості поруч із класичними аналітичними і мікробіологічними методами часто застосовуються різні альтернативні оцінки (сенсорні характеристики, тести на перевагу, тести на збереження, люмінесцентні методи, емісія біофотонів, образотворчі методи – кристалізаційних метод тощо). До характеристик продуктів тваринництва слід додати як критерій якості етичну складову, пов'язану з благополуччям тварин.

Рис. 2.11. Критерії оцінки якості органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: розробка автора

З наведеного прикладу видно, що дослідження в області якості продуктів тваринництва повинні будуть ще відповісти на ряд питань, у тому числі, як в області застосування сучасних аналітичних методів, так і вказаних альтернативних методів оцінки.

Таким чином, перспективи розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції як в Україні, так і всьому світі забезпечені його впливом на навколишнє середовище, яке останнім часом вимагає до себе більшої уваги через: збереження тваринного та рослинного світу, охорони ґрунтів і вод, раціонального використання ресурсів, зменшення загального рівня забруднення, пошуку альтернативних джерел енергії (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Вплив на навколишнє середовище органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Показник	Характер впливу
1	2
Біологічне різноманіття та ландшафт	<ol style="list-style-type: none"> 1. Використовується більше сільськогосподарських генетичних ресурсів, враховуючи комах і мікроорганізми. 2. Більше різноманітність і повторюваність дикої флори та фауни. 3. Сприяє збільшенню різноманіття ландшафтів. 4. Сільськогосподарські угіддя сприяють кращому поєднанню прилеглих біотопів.
Ґрунт	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшується кількість перегною, фізична стійкість, здатність використовувати воду, що призводить до зниження ризику ерозії. 2. Підвищується рівень біологічної активності, збільшується кількість біомаси, прискорюється переробка поживних речовин, покращується структура ґрунту. 3. Достатня кількість симбіотичних мікоризних грибків.
Вода	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність загрози з боку синтетичних засобів захисту рослин, які залужують підземні та поверхневі води. 2. Значно більший низький рівень вилуження азоту.
Клімат і повітря	<ol style="list-style-type: none"> 1. Більш низький рівень викидів парникових газів, менша кількість реактивних речовин від використання засобів

	захисту рослин. 2. Високий показник секвестрації вуглекислого газу у ґрунті.
--	---

Продовж. табл. 2.9

1	2
Енергія	1. Значно більш низький показник використання прямої енергії (легкозаймісті речовини, мастильні матеріали) та непрямой енергії (добрива і пестициди) для даної території. 2. Висока ефективність використання енергії (відповідно до кількості видобутого або виробленого продукту); іноді краще, ніж у традиційному виробництві.

Джерело: дані [31]

Окремої уваги заслуговує вплив органічного агровиробництва на біологічне різноманіття з точки зору екології та агроєкології (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Вплив органічного агровиробництва на біологічне різноманіття

Рівень біологічного різноманіття	Характеристика	Механізм впливу органічного агровиробництва
1	2	3
Генетичний	Нестабільність видів тварин, сортів рослин і штамів мікроорганізмів, що використовуються у сільському господарстві або пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом	Використання сортів, видів і штамів, які ефективні в локальних умовах (кліматичних, ґрунтових). Для селекції рослин використовуються також старі місцеві сорти та матеріали, що зберігаються у банках генів
Видовий	Широкий спектр пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом видів (ґрунтові організми, запилювачі, фітофаги тощо) і одночасно різноманітність непродуктивних видів,	Екологічні системи господарювання є корисними для різноманітності як рослин, так і тварин. Практикується підвищене агробіологічне різноманіття з широким і різним набором сівозмін та кількістю вирощуваних

	які пов'язані з іншими (невиробничими) функціями ландшафту	культур, з великою різноманітністю трав
Біотопний	Відображує різноманітність ландшафтних біотопів	Рекомендації з органічного агровиробництва передбачають

Продовж. табл. 2.10

1	2	3
		охорону узбіч полів, які є важливим біотопом у землеробському ландшафті, служать притулком, екологічною нішею для зникаючих видів рослин, зимовищем для багатьох видів тварин, багаті квітучими рослинами
Екосистемний	Різноманітність агроecosystem та їх роль серед інших ландшафтних екосистем, що складають ландшафтну структуру	Розміщення територій високо над рівнем моря спонукає на ведення органічного агровиробництва. Використовується дроблення та черезсмузжя посівів сільськогосподарських культур, які ведуть до підвищення біологічного різноманіття

Джерело: дані [100]

Позитивний вплив органічних фермерських підприємств на збільшення біологічного різноманіття у порівнянні з традиційними підтверджує табл. 2.11, яка є результатом спостережень у фермерських підприємствах Європи.

Таблиця 2.11

Вплив органічного агровиробництва на біологічне різноманіття порівняно з традиційним

Представники фауни і флори	Щільність	Різноманіття
----------------------------	-----------	--------------

Рослини	у 5 разів більший обсяг біомаси супутніх рослин на ріллі, відносно невелика щільність	на ріллі на 57% більше дикорослих видів рослин, у 2 рази більше рідкісних рослин, деякі види зустрічаються лише в органічних господарствах
Безхребетні	у 1,6 разів більше членистоногих, у 1-5 разів більше павуків	у 1-2 рази більше видів павуків у посівах зернових культур
Птахи	на 25% більше птахів на межах полів, у 2,2 рази більше жайворонків, що гніздуються	—

Джерело: дані [100]

Таким чином, органічна системи агровиробництва забезпечує відновлення ландшафтів, зокрема багатих на представників фауни і флори луків в Центральній Європі.

Наші дослідження показали, що вітчизняний ринок органічної сільськогосподарської продукції має значні перспективи розвитку завдяки природному потенціалу найкращих ґрунтів в Європі та унікальним природно-кліматичним умовам, оскільки кожна природно-кліматична зона сприяє розвитку різних галузей сільського господарства. Тому, ми погоджуємося з думкою П. Писаренка щодо відповідності природних зон України природно-кліматичним умовам окремих європейських країн. Це дозволяє нам визначити перспективи розвитку вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції (табл. 2.12).

Так, в умовах Полісся та Лісостепу найбільш перспективним напрямом є використання органічних земель для отримання зелених кормів, що передбачає розвиток тваринництва, та вирощування злаків. Достатній рівень опадів у цих зонах створює сприятливі умови для вирощування горіхів, фруктів та овочів. Для Степової зони України можливим є використання досвіду Італії, де майже 60% приходить на сільськогосподарські культури (злаки, зелений корм, овочі, бобові культури). З багаторічних насаджень в умовах Степу доцільно вирощувати виноград і горіхи. Природно-кліматична зона Карпат, на нашу думку, має

значний потенціал у заготівлі дикорослих рослин для отримання органічної сільськогосподарської продукції та зелених кормів для розвитку галузей тваринництва (наприклад, вівчарства).

За умови ефективного розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки обсяг ринку органічної продукції в Україні може бути на рівні таких країн як Австралія (536 млн євро) і Нідерланди (590,5 млн євро), що займають 14 та 15 місце відповідно серед 50 країн світу за обсягом ринку органічної продукції [261]. При цьому споживання органічної сільськогосподарської продукції на душу населення буде складати в середньому 13,9-14,6 євро проти існуючих 0,03 євро [155].

Таблиця 2.12

Перспективи регіонального розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні

Природно-кліматична зона	Практика відповідної європейської країни	Напрямок регіонального розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні
Полісся	Польща	1. Сільськогосподарські культури (70-80% від загальної площі органічних сільськогосподарських культур): зелений корм (30-40%), злаки (30-40%), овочі (5%), бобові та олійні культури (до 5%), коренеплоди (до 5%). 2. Багаторічні насадження (20-30%): горіхи (15-20%), фрукти (5-10%).
Лісостеп		
Степ	Італія	1. Сільськогосподарські культури (50-60%): злаки (20-30%), зелений корм (20-30%), овочі (3-5%), бобові культури (3-5%). 2. Багаторічні насадження (40-45%): виноград (20-30%), горіхи (10-15%).

Карпати	Північні Німеччина і Франція	<p>Німеччина:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сільськогосподарські культури (80-90%): злаки (40-50%), зелений корм (30-35%), бобові культури (5-10%), овочі (2-5%). 2. Багаторічні насадження (до 5%): виноград (2-3%), фрукти (1-2%). <p>Франція:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сільськогосподарські культури (80-90%): зелений корм (40-50%), злаки (20-30%), бобові культури (5-7%), олійні культури (5-7%), овочі (2-5%). 2. Багаторічні насадження (10-15%): виноград (10-12%), фрукти (3-5%), горіхи (2-3%).
---------	------------------------------	--

Джерело: побудовано за даними FiBL [261]

Дані табл. 2.7 свідчать, що найбільший споживчий потенціал мають області, які входять до зони Карпат та Степу. Це найбільш привабливі природно-кліматичні зони для виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Значний потенціал мають міста з населенням більше 1 млн осіб та високим рівнем життя (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса).

Таким чином, перспективи розвитку органічної системи агровиробництва в Україні обумовлені її перевагами, які забезпечують екологічну безпеку, економію виробничих та природних ресурсів, відновлення ландшафтів, зростання результативності виробництва, високу якість і безпечність сільськогосподарської продукції, диверсифікацію виробництва, підвищення рівня життя сільського населення, підвищення аграрного та екологічного іміджу України тощо.

РОЗДІЛ 3
РОЗВИТОК РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНИ

3.1. Оцінка місткості ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні

Починаючи з 1990-х років, у багатьох країнах світу формуються ринки органічної продукції, які на сьогоднішній день стрімко зростають, що пов'язано з підвищенням кількості екологічних катастроф, конфліктами навколо харчових продуктів на державному рівні, зростанням рівня свідомості споживачів щодо власного майбутнього та майбутнього нащадків, навколишнього середовища. Високі темпи споживання, розширення асортименту, розповсюдження органічного агровиробництва в усьому світі дають підстави стверджувати, що органічні продукти є найпріоритетнішим напрямом у харчуванні людини.

Так, у США та Західній Європі органічні продукти сьогодні займають відповідну ринкову нішу і характеризуються щорічним приростом на рівні 10-12% [207], навіть за умови, що їх вартість у середньому на 40-50% вище від традиційних. Вони реалізуються, головним чином, через спеціалізовані відділи звичайних продовольчих магазинів та магазини здорового харчування.

Ретроспективний огляд органічного ринку свідчить про те, що в 2009 р., у зв'язку зі світовою економічною кризою, в секторі органічного землеробства спостерігалася негативна динаміка – економічний спад сприяв скороченню числа органічних виробників. Так, наприклад, у Великобританії, на одному з найбільших ринків органічної продукції, з 2006 р. продажі мають стабільну тенденцію до скорочення, що призвело до зменшення обсягу ринку органічної продукції на 32,1% до 1,9 млрд євро [252]. Однак, продаж органічних продуктів у світі в 2009 р. збільшився на 7,9% відносно 2008 р. і становив 54,9 млрд дол. США (на Південну і Північну Америки приходить 48,7% вартості всього світового ринку органічних продуктів). У 2010 р. продаж

органічної продукції збільшився на 7,7% відносно 2009 р. і становив 59,1 млрд дол. США, з яких 49% приходить на Північну Америку, а 47% – на Європу. Обсяг ринку органічної сільськогосподарської продукції у 2011 р. збільшився на 3,4%, що свідчить про зменшення темпів його щорічного приросту. При цьому з 67,2 млрд дол. США 50% приходить на Північну Америку, а 46% - на Європу.

За загальним валовим споживанням органічних продуктів у Європі лідером є Німеччина, де у 2011 р. їх споживання становило 6,6 млрд євро і характеризується щорічною позитивною динамікою до зростання (табл. 3.1). При цьому рівень споживання на одну людину на рік має стабільну динаміку до зростання – з 47 євро у 2005 р. до 81 євро у 2011 р. [159]. Це пояснюється тим, що Німеччина з 80-х років ХХ ст. почала впроваджувати політику здорового харчування [207].

Найбільше витрачають на придбання органічних продуктів швейцарці та датчани (177,4 та 161,9 євро на рік на душу населення відповідно), що пояснюється високим рівнем доходів споживачів та розвитком економіки. При цьому найбільшими є витрати на овочі, фрукти, молочні, хлібобулочні та м'ясні продукти.

У США більше 40% американців споживають органічну сільськогосподарську продукцію, яких можна умовно розділити на такі категорії [161]:

- органічна інтегрована група (37% всіх органічних споживачів) – люди, які вживають органічні продукти більше одного разу на день;
- органічна середня група (39%) – вживають органічні продукти, принаймні, раз на тиждень;
- органічна початкова група (24%) – вживають органічні продукти нерегулярно, час від часу.

Світові доходи операторів ринку органічної продукції у 2009 р. відносно 2000 р. збільшилися у 3,0 рази завдяки подвійним щорічним темпам зростання (за виключенням 2009 р.). За прогнозами, до 2014 р. вартість світового ринку органічної продукції становитиме 96,5 млрд дол. США, що

відповідатиме зростанню у 60,7% відносно 2009 р. [228]. Підвищення темпів зростання світового ринку органічних продуктів передбачається шляхом збільшення споживчих витрат і відновлення світового аграрного сектора після економічного спаду.

Таблиця 3.1

Динаміка ринку органічної сільськогосподарської продукції у провідних країнах світу, 2005-2010 рр.

Країни	Обсяг ринку за роками, млрд євро									Споживання на душу населення за роками, євро								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	динаміка		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	динаміка	
								2011/ 2005	2011/ 2010								2011/ 2005	2011/ 2010
Світовий ринок*	33,2	40,2	46,1	50,9	54,9	59,1	62,8	1,89	1,06	-	-	-	-	-	-	-	-	-
США	12,9	11,1	13,4	-	17,8	20,2	21,0	1,63	1,04	50,6	54,6	67,2	-	58,0	65,0	67,2	1,33	1,03
Німеччина	3,9	4,6	5,3	5,9	5,8	6,0	6,6	1,69	1,10	47	56	64	71,2	70,7	73,1	81,0	1,72	1,11
Франція	2,2	1,7	1,9	2,6	3,0	3,4	3,8	1,73	1,12	37	27	30	40,5	47,2	52,3	58,0	1,57	1,11
Великобританія	2,3	2,8	2,6	2,5	2,1	2,0	1,9	0,83	0,95	39	47	42	40,8	33,5	32,2	30,0	0,77	0,93
Італія	2,4	1,9	1,9	2,0	1,5	1,6	1,7	0,71	1,06	42	32	32	33,0	25,0	29,8	28,0	0,67	0,94
Швейцарія	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	1,2	1,4	1,75	1,17	103	102	105	119,2	131,5	152,5	177,4	1,72	1,16
Австрія	-	0,5	0,7	0,8	0,9	1,0	1,1	-	1,10	-	64	89	97,4	103,8	117,8	127,0	-	1,08
Швеція	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	2,25	1,13	48	42	53	67,8	75,4	86,1	94,0	1,96	1,09
Данія	0,3	0,4	0,6	0,7	0,8	0,8	0,9	3,00	1,13	57	80	106	131,8	138,6	142,2	161,9	2,84	1,14
Люксембург	-	-	0,04	0,04	0,05	0,07	0,07	-	1,00	-	-	85	84,9	103,3	127,5	134,3	-	1,05
Ліхтенштейн**	0,0025	0,003	0,003	0,003	0,0034	-	-	1,36	1,13	71,8	86	85	84,5	100,0	-	-	1,39	1,18

Джерело: розраховано та побудовано за даними FiBL [261]

*Дані наведено у дол. США для відображення позитивної динаміки, оскільки з 2006 р. курс долара США до євро зменшився.

**Динаміка розрахована для 2009 р.

Світова динаміка розвитку ринку органічної продукції свідчить про те, що він вже зайняв відповідну нішу на ринку продуктів харчування, які користуються попитом, і перевищує його пропозицію. Вітчизняний же ринок органічної сільськогосподарської продукції знаходиться на початку становлення та лише привертає увагу державних органів. Сьогодні точно неможливо визначити обсяг та перспективи цього ринку, оскільки відсутні професійні дослідження органічного сільського господарства в Україні. Отже, актуальними є наукові роботи і дослідження щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції: кількість виробників і асортимент продукції; проблем та перспектив розвитку органічного сільського господарства; забезпеченості виробництва; обсягів внутрішнього ринку та експортного потенціалу; маркетинг органічної продукції тощо. Однак, дослідження ставлення споживачів до органічної продукції є достатньо розповсюдженими. Вони носять інформаційний характер та направлені на вивчення попиту на органічну продукцію населенням.

Так, вперше у 2004 р. ДП "Держзовнішінформ" на замовлення проекту FiBL в Україні було проведено дослідження [101], яке сьогодні втратило свою актуальність через динамічний розвиток ринку органічної продукції. У 2010 р. ДП "Держзовнішінформ" провело два маркетингові дослідження [228]:

- "Спостереження одного дня (експрес-опитування покупців органічних продуктів у спеціалізованих торгових точках м. Києва)" – опитування покупців, які купили органічний продукт у спеціалізованих торговельних місцях м. Києва протягом одного дня (13.05.2010 р.);

- "Київський ринок органічної продукції очима представників торгівлі" – інтерв'ю з представниками керівництва спеціалізованих торговельних місць м. Києва 19-28.05.2010 р. Так, протягом одного дня було опитано 120 покупців органічної продукції у таких торговельних точках м. Києва: "Натур Бутік" (3 магазини), "Органік Ера", "Еко Шик",

"Кошик здоров'я", "Чумацький шлях", "Delight". У результаті було з'ясовано, що [169]:

1) дві треті покупців представляють сегмент регулярних покупців, які купують органічні продукти не менше, ніж один раз на місяць;

2) сума покупки у більшості випадків не перевищила 100 грн, однак третина респондентів витратила від 100 до 300 грн.

У рейтингу органічних продуктів найбільшим попитом користуються крупи: практично кожна друга органічна покупка, незалежно від торгової точки (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рейтинг органічних продуктів у закупці "одного дня", %

Група органічних продуктів	Всього	Натур Бутік	Чумацький шлях	Delight
Крупи	47	49	50	40
Соки	24	10	79	31
Чай	18	28	7	-
Хліб/вироби/борошно	13	21	-	-
Макаронні вироби	11	4	7	26
Оливкова олія	9	-	14	26
Соуси	8	-	-	26
Мед	7	11	-	-
Повидло/джем/сироп	6	8	-	-
Цукор	5	-	7	14

Джерело: дані [230]

Органічні соки (24% загальної суми покупок) купують у всіх вибраних торгових точках. Активно купують макаронні вироби (26%) і оливкову олію органічного походження (26%), користується попитом органічний цукор (14%). До рейтингу продуктів органічної покупки одного дня увійшли деякі продукти, які були придбані тільки в одній з 3 торгових точок, а саме: органічні хліб (21%), мед (11%), повидло/джем/сироп (8%). Попитом також користувалися: ягоди, гриби, бальзамічний оцет, шоколад, проте це були поодинокі покупки, тому ці товари не увійшли у загальний рейтинг.

Очевидно, що відмінності у переліку продуктів органічної покупки "одного дня" покупців різних торгових точок

обумовлені специфікою їх органічного асортименту.

Дослідження також показали, що київські торгові точки додають до свого асортименту органічну продукцію, оскільки це підвищує їх імідж і відповідає вимогам часу. Сучасний тренд здорового способу життя є дуже привабливим і допомагає приносити додаткові вигоди. Між тим, на сьогодні ці торговельні точки не мають всіх обов'язкових атрибутів стратегічного маркетингу для ефективного розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні.

Доцільно також розглянути соціологічні дослідження останніх років, які направлені на вивчення тенденцій, пріоритетів, поведінки споживачів, приріст зацікавлення, обізнаності, готовності платити більше за якісну продукцію харчування. Так, наприкінці 2009 р. на замовлення Асоціації "БІОЛан Україна" за підтримки FiBL компанією Gfk Ukraine було проведене дослідження, яке свідчить про те, що в усіх регіонах України вже є повне розуміння що таке органічна продукція і бажання таку продукцію споживати [228].

Відповіді давали мешканці 6 регіонів України (Київ, Східний, Північний, Південний, Західний та Центральний) у кількості 1000 осіб віком від 15 до 59 років. Розподіл інформації відбувався за віком, статтю, регіоном, розміром населеного пункту та рівнем життя сім'ї.

Взагалі в Україні 39% людей знають, що таке органічні продукти харчування. Різні регіони, звичайно, давали різні показники. Зокрема, як і очікувалося, Західний регіон (51,3%) та урбаністичні центри (38,2%) знають краще, що таке органічна продукція, ніж в інших регіонах. У першому випадку це пов'язано з географічним розташуванням – наближеність до ЄС, що дозволяє мешканцям регіону частіше бувати за кордоном і бачити таку продукцію на прилавках (наприклад, у Польщі), або працювати на підприємствах, які виробляють таку продукцію.

Відносно великих міст – така ситуація пояснюється тим, що великий відсоток населення користується Інтернетом, де тема здорового харчування досить активно обговорюється. Так,

мешканці міст ведуть здоровий спосіб життя, що передбачає комплексний підхід: достатній рівень свідомості (екологічна освіченість), розумне харчування, відсутність шкідливих звичок, піклування про здоров'я своїх дітей, підвищена увага до проблем навколишнього середовища. Жителі обласних центрів та великих міст часто бувають за кордоном у країнах, де органічні продукти харчування можна купити у супермаркетах і спеціалізованих магазинах.

Відповіді двох вікових груп на запитання "Чи можете Ви відрізнити здорову їжу від інших продуктів?" мали певні відмінності. Більший відсоток тих, хто не може цього зробити, припадає на 15-19 років (38,1%), оскільки підлітки ще мало замислюються над такими питаннями, крім того, мають для цього недостатній життєвий досвід.

Більше уваги своєму харчуванню – походженню та складу продуктів, умовам, в яких вони були вирощені, – приділяють люди 40-49 років (76,8%). Такий результат пояснюється кращим матеріальним становищем вікової групи, більшою обізнаністю щодо здорового способу життя та харчування зокрема, можливістю відвідувати магазини та супермаркети у Європі, де здорова їжа та спосіб життя є нормою.

Необхідно відзначити, що органічну продукцію погодилися купувати споживачі, які мають достатню фінансову спроможність, щоб обирати продукти харчування, корисніші для здоров'я (рис. 3.1).

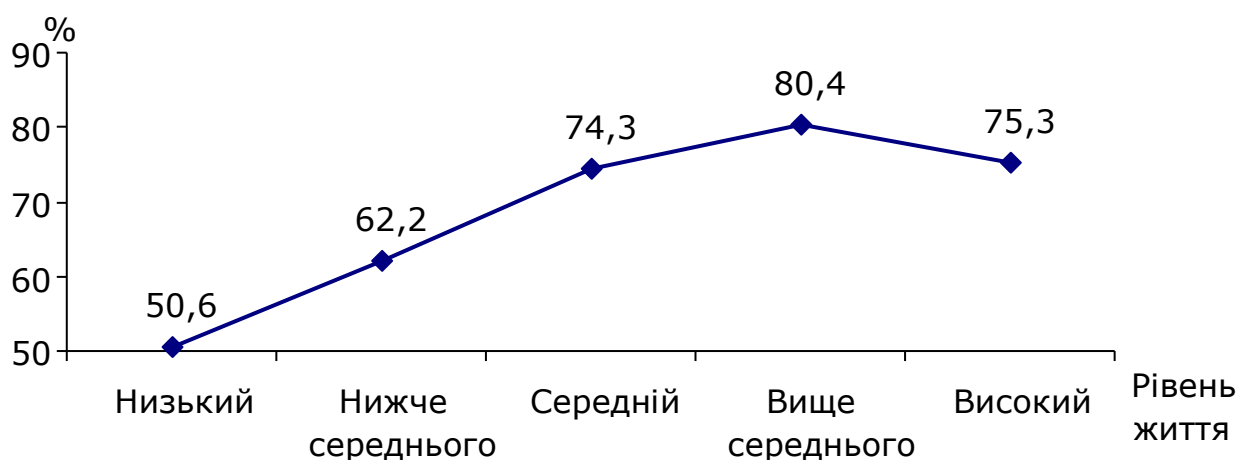

Рис. 3.1. Залежність споживання органічної продукції від рівня життя споживачів

Джерело: дані "БІОЛан Україна" [228]

Відповідно до результатів дослідження компанії Gfk Ukraine, мешканці Центрального та Північного регіону готові платити більше за органічну продукцію (86% і 85,8% відповідно), тоді як у Південному та Східному регіон – 54,3% і 68,5% відповідно.

Серед респондентів, які погодилися купувати екологічно безпечні продукти, частка жінок трохи вище (позитивно відповіли 78,1% опитаних жінок), ніж частка чоловіків (позитивно відповіли 70,4% опитаних чоловіків). Це можна пояснити таким чином:

- жінки більш схильні до турботи про своє здоров'я з метою народження здорових дітей;
- вони схильні у більшій мірі турбуватися про своїх дітей;
- жінки приймають рішення або в значній мірі впливають на прийняття рішення щодо купівлі продуктів харчування.

На основі отриманих результатів 77,8% респондентів у віці від 20 до 29 років готові платити більше за продукти, які не містять ГМО, вирощені без синтетичних добрив та без застосування пестицидів, і тільки у віковій групі 15-19 років частка готових купувати таку продукцію скорочується до 71,5% (рис. 3.2).

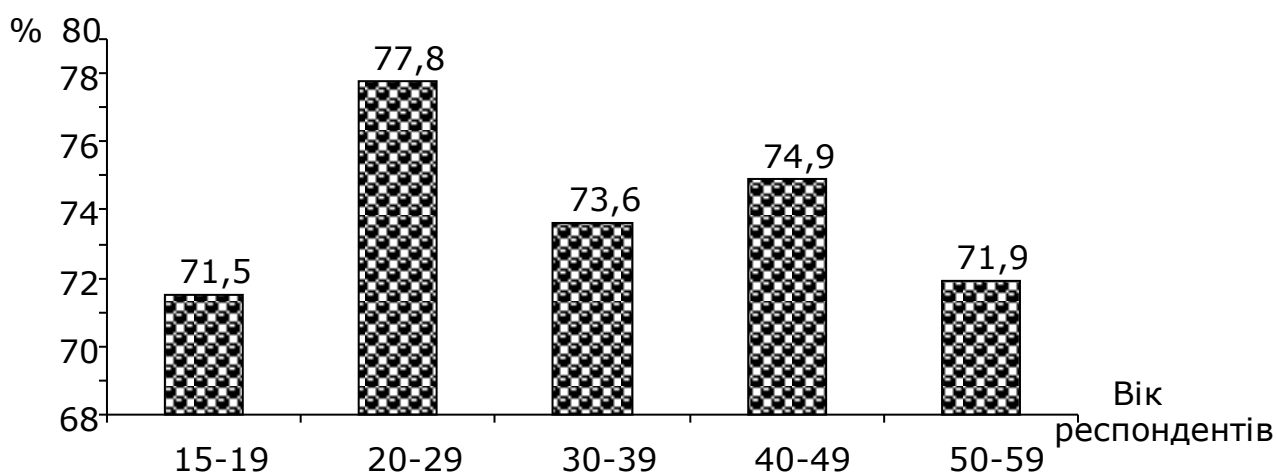

Рис. 3.2. Потенційні покупці органічної продукції в залежності від віку

Джерело: дані "БІОЛан Україна" [228]

В іншому соціологічному опитуванні "Дослідження трендів: Чи готові українці купувати екологічно чисті товари?", проведеного компанією Appleton Mayer з 16 серпня по 6 вересня 2010 р., було опитано 2450 осіб в семи містах України (Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Одесі та Львові) [224].

Відповідаючи на запитання "Чи готові ви купувати екологічно чисті товари, враховуючи, що їх вартість буде вище вартості стандартних товарів?", 60% респондентів відповіли позитивно і лише 16% заявили, що їх не цікавлять такі товари. Найбільш еластичними виявилися цінові коридори "10-25%" і "25-40%", що складає відповідно 60 і 47% опитаних. Відповідаючи на запитання "Які екологічно чисті товари для вас будуть найбільш актуальними?", 39% респондентів обрали м'ясо та м'ясну продукцію, 36% – молоко і молочну продукцію, 29% – овочі й фрукти (включаючи продукти їх переробки), а 16% – хлібобулочні та макаронні вироби (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Переваги споживачів щодо груп органічних продовольчих товарів

Джерело: дані [224]

Окремо необхідно відзначити соціологічні дослідження ринку органічної продукції вітчизняними науковцями, які досліджуючи проблеми та перспективи розвитку цього ринку, оцінювали реальну ситуацію щодо готовності національного ринку до споживання екологічно чистої продукції. Однак, ці дослідження, на нашу думку, мають принципові неточності – органічна продукція прирівнюється до екологічно чистої, тоді як їх спільність – відсутність гранично допустимої концентрації заборонених речовин за результатами лабораторного аналізу. Органічна продукція має свою особливість – вирощена на органічній основі без застосування будь-яких синтетичних добрив, хімічних препаратів, хімічних речовин і відповідає міжнародним стандартам якості (див. рис. 1.5).

Так, у 2006-2007 рр. групою науковців (В. Підліснюк, Т. Стехановська, Л. Сокол) було проведено опитування у м. Києві, Черкаській, Вінницькій, Хмельницькій, Чернігівській

областях. Загальна кількість опитаних – 400 осіб віком від 17 до 70 років. Результати показали [136]:

1. Виявило бажання споживати екологічно чисту продукцію 83,7% опитаних.

2. Обумовленість потреби у споживанні цієї продукції станом здоров'я вважало 54,3% опитаних.

3. Обізнано про популяризацію екологічно чистої продукції за кордоном 67,8% респондентів.

4. Готовність купувати екологічно чисту продукцію, навіть, якщо її вартість буде вищою, засвідчило 49,5% респондентів; 40,3% – не може визначитись з відповіддю, оскільки невідомо, на скільки вищою буде ціна.

5. Постійно купувати екологічно чисту продукцію виявило бажання 60,5% опитаних і більше 66% погодились відвідувати для цього спеціалізовані магазини.

6. Частина екологічно чистої продукції у загальній масі виробництва має бути 65,4% за думкою опитаних.

7. Виявили готовність сприяти впровадженню екологічно чистої продукції в Україні 78,3% респондентів шляхом: залучення до освітньо-інформаційного процесу впровадження (38,2%), виробництва (14,8%), просування на ринку (7,2%) і реалізації (18,1%).

Проведене дослідження показало, що український ринок має бути зацікавлений у поширенні екологічно чистої продукції – населення виявляє значну зацікавленість цим питанням та готове сприяти якомога ширшому впровадженню даної продукції у виробництво.

Впродовж 2007-2008 рр. було проведено соціологічне дослідження Б. Шуваром серед 302 студентів аграрних вищих навчальних закладів Західного регіону України віком 18-25 років на тему "Чи готові Ви платити за екологічно чисту продукцію більше й отримувати якісний товар, ніж за звичайну?". Дослідження засвідчило [177]:

- 81% опитаних знає про екологічно чисту продукцію;
- для 90% опитаних важливо, щоб продукція була екологічно чистою;
- 44% родин респондентів екологічно чисту продукцію не

вживає, оскільки 69% мешкає у містах, де немає спеціалізованих крамниць, відділень у супермаркетах;

- 90% опитаних з високим рівнем доходів готові постійно купувати екологічно чисту продукцію, тоді як готовність респондентів із середнім та вище середнього рівнем доходів складає відповідно 20 і 25 відсотків.

Отже, дослідження показали, що динаміка розвитку ринку органічної продукції в Україні буде прямо залежати від активності українських виробників і торгових компаній. Наповнений неякісними товарами внутрішній ринок України буде тільки стимулювати споживачів до активного споживання органічної продукції. В цій ситуації перед виробниками постає завдання – вчасно сформулювати пропозицію таких товарів.

Однак, компаніям, які вирішили серйозно зайнятися виробництвом та (або) просуванням органічної сільськогосподарської продукції на території України, необхідно експериментувати. До того ж весь цикл – від вибору сировини та виробництва до продажу кінцевого продукту – повинен ґрунтуватися на аналізі всіх складових як внутрішнього, так і зовнішнього бізнес-середовища.

Проаналізувавши наведені вище соціологічні дослідження ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні нами з січня по червень 2011 р. було проведено анкетування населення Миколаївської області на тему "Ваше ставлення до органічної продукції" (додаток Т). Завдання, які необхідно було вирішити за результатами цього опитування, полягали у:

1) визначенні бажання населення купувати органічну сільськогосподарську продукцію;

2) з'ясувати рівень обізнаності населення щодо відповідної продукції;

3) встановленні вимоги щодо органічної продукції: асортимент, ціна, місце покупки;

4) визначенні респондентами зв'язку між станом здоров'я та продуктами харчування.

Для цього анкету умовно було розділено на 5 блоків: загальний (5 питань), організаційний (5 питань), ціновий (2 питання), перспективи (3 питання), про себе (3 запитання в

1). Опитування проводився серед кінцевих споживачів сільськогосподарської продукції, тобто тих, хто купує цю продукцію з метою споживання її, а не для подальшого перепродажу.

Ми досліджували можливість споживання органічної продукції населенням Миколаївської області, оскільки значна частина населення Півдня України має можливість вирощувати таку продукцію на особистій присадибній ділянці. У цьому випадку продукція у більшій мірі може називатися екологічно чистою, що розглядається нами як перший етап на шляху до екологізації сільського господарства та допомагає поширенню органічного руху не лише у Миколаївській області, а і в Україні. Більш того, у кожному великому місті є відповідні клуби органічного землеробства, де кожний бажаючий має змогу отримати необхідну консультацію щодо вирощування або придбання органічної продукції.

Доцільно відзначити, що область відзначається розвиненим сільським господарством, яке є другою за обсягами та першою за зайнятістю трудових ресурсів галуззю матеріального виробництва. Площа сільськогосподарських угідь Миколаївської області досягає 2 млн га, у тому числі орної землі – 1,7 млн га [203]. На одного мешканця області доводиться майже 1,3 га ріллі, а на одного працівника, зайнятого в сільському господарстві – понад 11 га орної землі [265]. Сільськогосподарське освоєння території області у порівнянні з іншими регіонами надзвичайно високе (86,6%) [241]. Тому всі землі потребують захисту та охорони від негативних процесів, забруднення й погіршення екологічного стану. При цьому загальний рівень забруднення земель області можна оцінити як слабо- та середньозабруднений, що надає перспективи для розвитку органічного виробництва.

Дослідженням охоплено 752 особи віком від 14 до 75 років, які представляють приватні та державні організації, навчальні заклади, науковців, підприємців, домогосподарок і безробітних (рис. 3.4).

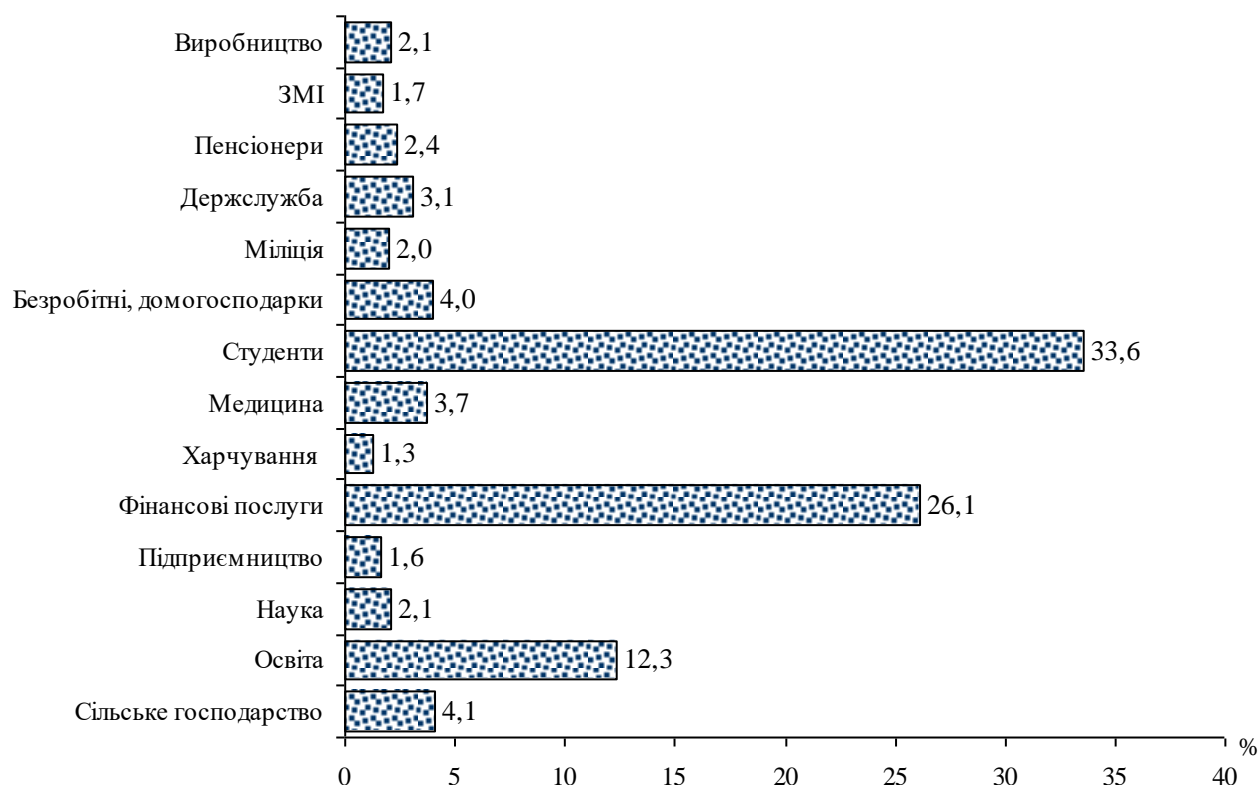

Рис. 3.4. Структура опитаних на тему "Ваше ставлення до органічної продукції", за видами діяльності

Джерело: власні дослідження

Опитуванню підлягали всі верстви населення незалежно від рівня доходів, оскільки проведені Асоціацією "БІОЛан" дослідження показали, що 50,6% респондентів з низьким рівнем життя готові купувати органічну продукцію [101]. Окрім того, в них є можливість вирощувати її самостійно на власних присадибних ділянках.

У нашому дослідженні ми з'ясували ставлення покупців до свіжої органічної сільськогосподарської продукції (м'яса, молока, овочів, фруктів, риби), оскільки асортимент переробленої продукції у м. Миколаєві доступний головним чином через Інтернет-магазини (за виключенням дитячого харчування "НІРР").

Ми припускаємо, що споживання органічних продуктів не є базовою потребою, як, наприклад, щоденна потреба у різних продуктах харчування для забезпечення фізіологічних потреб

людини. Потреба в органічних продуктах харчування приходить за умови, що базові потреби людини задоволені і вона має достатньо матеріальних ресурсів для придбання органічної продукції, яка поки що за ціною є більш дорогою порівняно з продукцією, виробленою за традиційною технологією.

Найбільшими серед опитаних є дві вікові групи – 14-20 років та 21-25 років (рис. 3.5), що пояснюється більшою комунікабельністю молоді, доступом до Інтернету та анкетуванням студентів вищих навчальних закладів м. Миколаєва. Під час опитування саме на ці категорії було зроблено акцент, оскільки через 10-15 років вони, як майбутнє покоління, будуть визначати напрями розвитку економіки та суспільства. Тому, формування правильного мислення серед молоді є першочерговим завданням у їх вихованні [150].

За даними аналізу загального блоку анкети 96,1% опитаних звертає увагу на походження продуктів харчування, 94,6% – пов'язує з ними власне здоров'я (рис. 3.6); 81,4% – хвилюється за власне здоров'я та здоров'я близьких і не вживають або обмежують вживання неякісних продуктів харчування. Негативне ставлення до ГМ-продуктів або тих, що містять ГМО, підтвердили більше 83,4% опитаних, тоді як позитивне ставлення до органічних продуктів зазначили 88%.

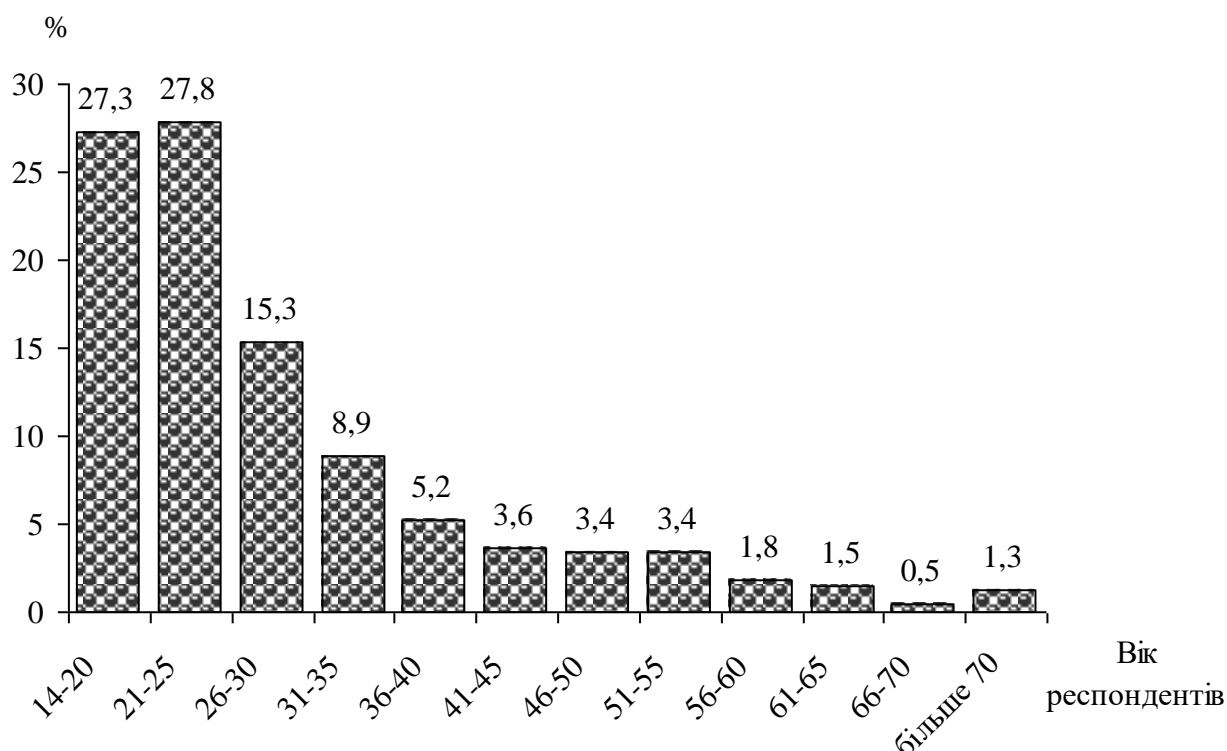

Рис. 3.5. Вікова структура опитаних за темою "Ваше ставлення до органічної продукції", %

Джерело: власні дослідження

При цьому відповіді на зазначені запитання показали, що опитані вікової категорії старше 25 років висловлюють власні думки, які свідчать про актуальність наведених запитань та невдоволеність споживачів сучасними продуктами харчування (більше 94%). Достатньо глибокі міркування щодо впливу якості продуктів харчування на здоров'я показали деякі респонденти з 14 до 25 років, тоді як на цю категорію опитаних приходить 63,6% байдужих до походження продуктів харчування (1,9% від загальної кількості опитаних у віці 14-25 років).

Серед причин небажання купувати органічну продукцію визначним є відсутність довіри, що така продукція є дійсно органічною (рис. 3.7). Отже, підвищити обсяги продажів цієї продукції сільського господарства можна буде як через підвищення репутації сільгоспвиробників, так і через інформування потенційних споживачів щодо технології

виробництва, проведення рекламних кампаній тощо.

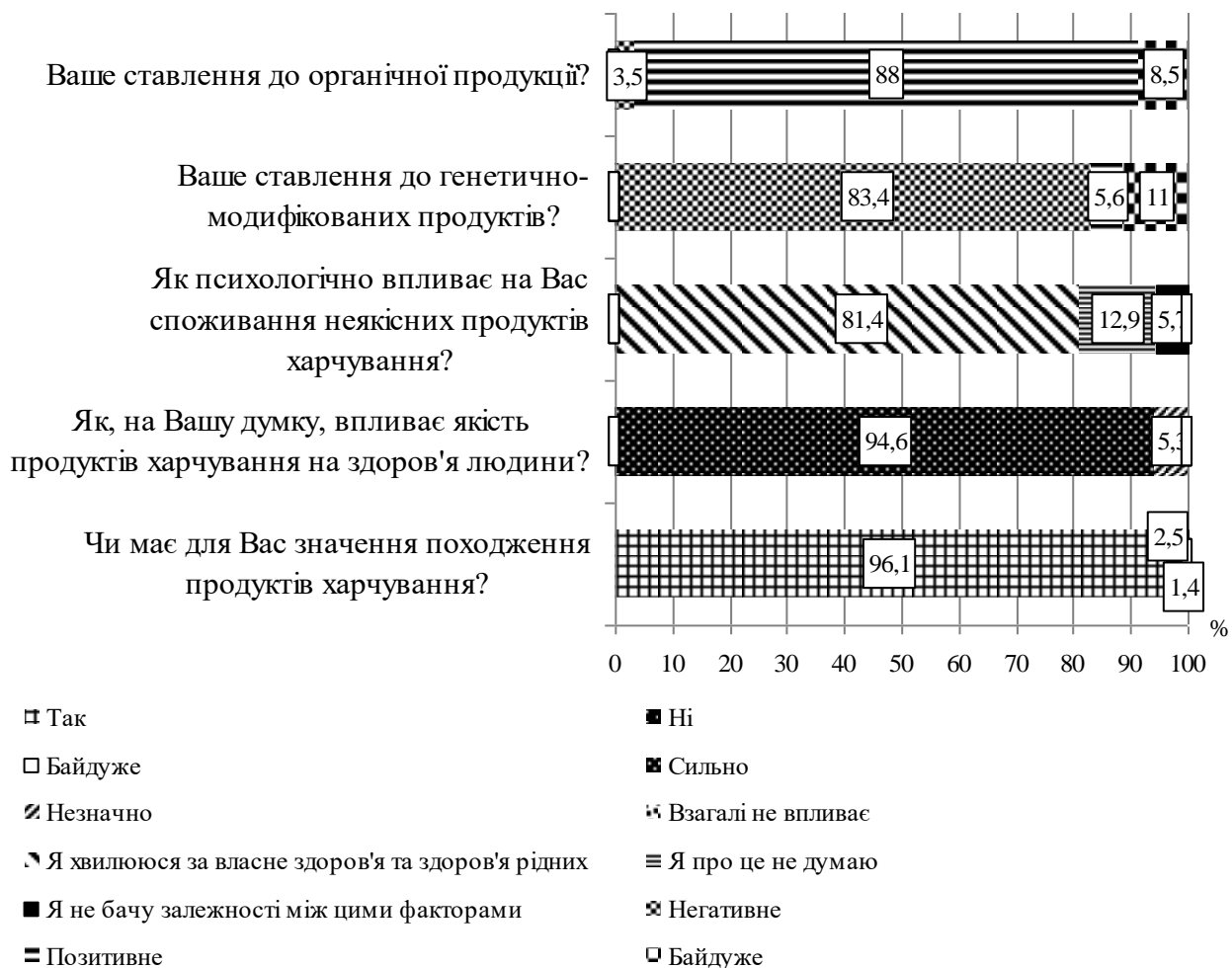

Рис. 3.6. Відповіді респондентів опитування за темою "Ваше ставлення до органічної продукції" на загальні питання анкети

Джерело: власні дослідження

При виборі органічної сільськогосподарської продукції довіра споживачів розділилася між:

- 1) державними установами, які здійснюють відповідний контроль, – 32,1%;
- 2) об'єднаннями виробників та споживачів – 25,7%;
- 3) міжнародними організаціями – 27,9%.

При цьому нікому не довіряють 3,3% опитаних, виробникам – лише 8,5%.

Орієнтацію на придбання органічної продукції у

торговельній мережі засвідчили 44,4% опитаних, тоді як 20,8% – не зустрічали її там. Розвинена мережа збуту сільськогосподарської продукції через ринки продовольчих товарів дозволяє 34,5% опитаним не звертати увагу на органічну продукцію у торговельній мережі. Це свідчить про недостатню інформованість населення щодо особливостей та переваг органічної продукції, оскільки вона повинна пройти відповідну сертифікацію.

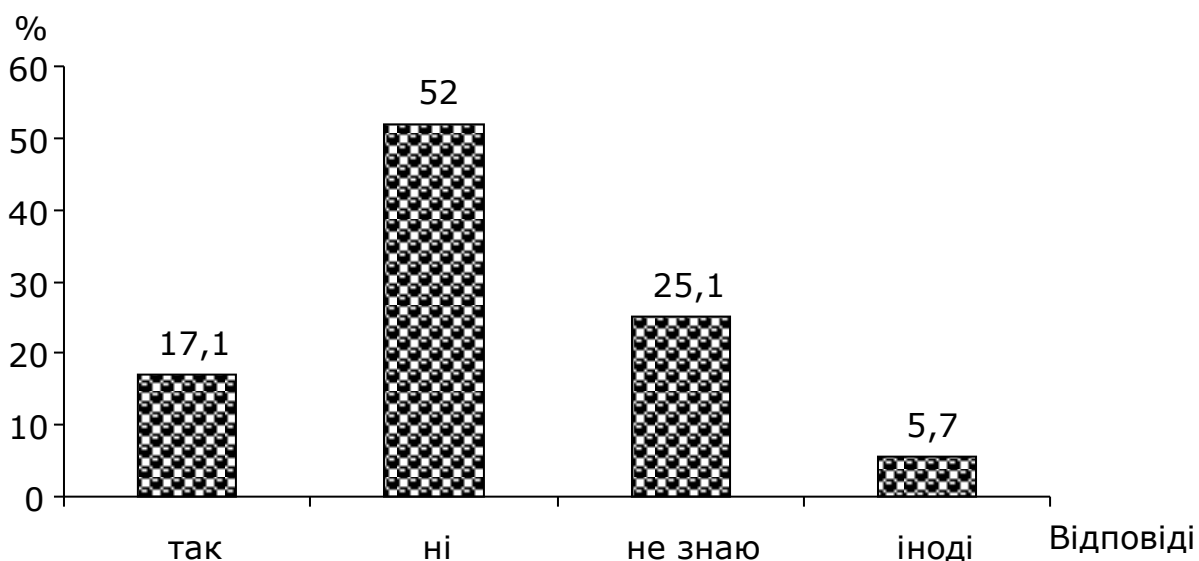

Рис. 3.7. Довіра споживачів до виробників органічної сільськогосподарської продукції за міжнародними стандартами

Джерело: власні дослідження

За уподобаннями до органічних продуктів серед опитаних згідно з рис. 3.8 найбільшу перевагу віддають: овочам і фруктам (22,2%), м'ясу та м'ясній продукції (20,8%), молоку й молочній продукції (18,9%). Ці продукти є основними у споживчій корзині. За умови недостатньої пропозиції цих продуктів від виробників органічної продукції, споживачі орієнтуються на продуктові ринки або врожай з власних земельних ділянок. Тому лише 7,5% від опитаних зазначили, що актуальними для них є всі види органічної продукції. Додатково респонденти зазначали такі види продукції, які б

вони хотіли бачити як органічні: дитяче харчування, гриби, кава, чай, вино, кисломолочна продукція тощо.

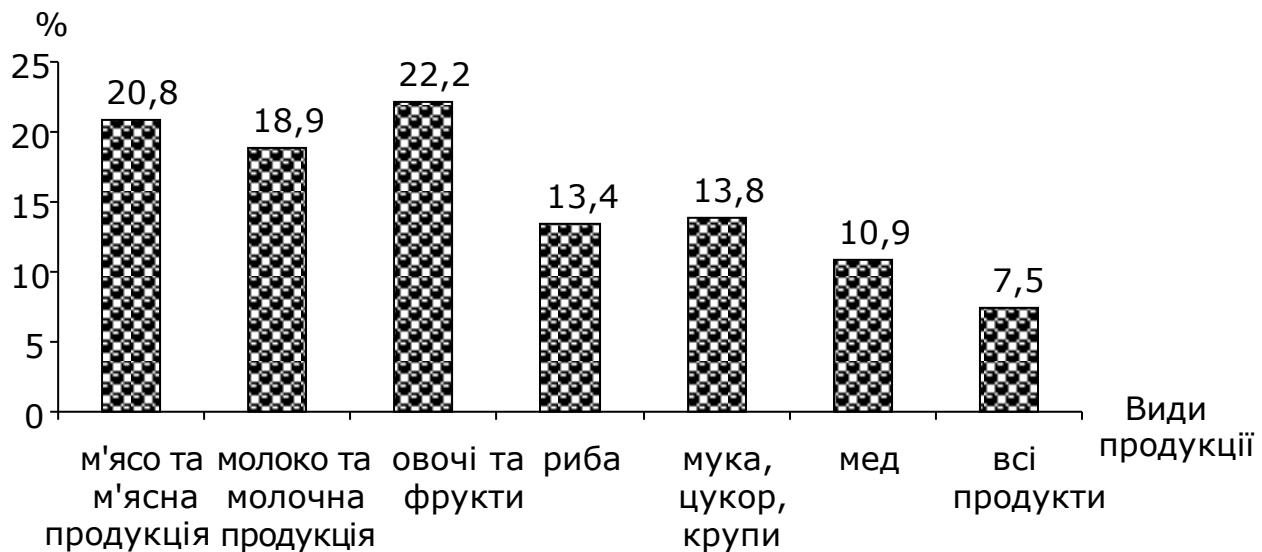

Рис. 3.8. Переваги споживачів за видами органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: власні дослідження

Окремо доцільно розглянути уподобання споживачів щодо місця придбання органічних продуктів: на ринку – 9,8%; у спеціалізованому магазині – 26,9%; у супермаркеті – 20%; місце не має значення, головне щоб продукція була органічною – 42,7%.

Тобто, головним критерієм вибору органічної продукції є якість і ціна, оскільки 45,4% готові витратити на неї стільки коштів, скільки це буде потрібно для повноцінного харчування. Однак, 47,3% вважають, що її вартість повинна бути такою, як звичайної (рис. 3.9). Це підтверджує факт недостатньої інформованості про органічне агровиробництво та його особливості (низька родючість ґрунтів не дозволяє сільськогосподарським виробникам збільшувати свої врожаї відразу після переходу від традиційної системи, а перехідний період може тривати 2-3 роки; витрати на сертифікацію та контроль; особливі умови зберігання, транспортування, переробки тощо).

Отже, при купівлі органічної сільськогосподарської продукції найважливішою для покупців буде прийнятна ціна

такої продукції, оскільки витрати на продукти харчування мають тенденцію до зростання і за даними Державної служби статистики України складають 51,6% від сукупних витрат [218].

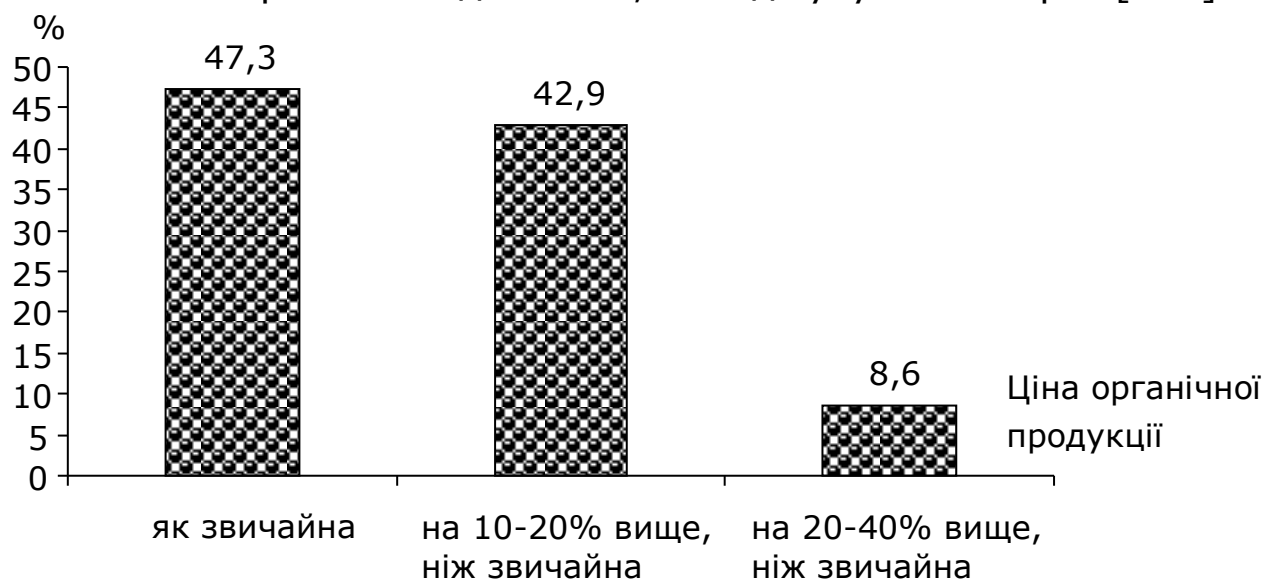

Рис. 3.9. Розподіл відповідей респондентів на питання щодо вартості органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: власні дослідження

На другому місці за важливістю стоїть висока репутація виробників даної продукції. Тобто зусилля виробників з підвищення своєї репутації є вагомим чинником у переконанні покупців в екологічній безпеці їхньої продукції. Також для споживачів важлива не стільки популярність товарної марки, скільки інформація про виробника. На третьому за важливістю місці стоїть відповідність продукту маркуванню та його висока якість. Одним з найменш важливих факторів при покупці органічної сільськогосподарської продукції сільського господарства респонденти назвали рекламу та інформування покупців про переваги такої продукції. Найменш важливим при купівлі цієї продукції є привабливе та зручне упакування, оскільки додаткові витрати виробника на упакування відображаються на зростанні ціни цієї продукції, що знижує купівельноспроможний попит.

Наступні запитання анкети дозволили кожному респонденту висловити свою думку щодо розвитку

виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні (навіть за умови байдужого ставлення за відповіддю на попереднє запитання):

1) стимули щодо виробництва органічної продукції для виробників: а) надання пільг (податкових, за кредитами, лізинг тощо) – 37,7%; б) стимулювання використання новітніх енерго- та ресурсозберігаючих технологій – 26%; в) прийняття державних програм розвитку, відповідних законодавчих актів – 35,3%;

2) стимули для збільшення попиту на органічну продукцію: а) доступні ціни – 48,9%; б) реклама у ЗМІ – 16,8%; в) доступність у торговельній мережі – 34,1%;

3) важливість подальших наукових досліджень у цій сфері обумовлена: а) аграрним напрямом країни – 36,1%; б) незадовільною якістю продуктів харчування – 37,9%; в) турботою за майбутні покоління – 23,9%.

При цьому, 1,7% опитаних вважає подальші дослідження у галузі органічного агровиробництва недоцільним, оскільки сьогодні споживач достатньо забезпечений продуктами харчування.

На основі отриманих нами результатів найбільш позитивно (90,9% опитаних) ставляться до органічної продукції респонденти у віковій категорії 41-45 років та 56-60 років (рис. 3.10).

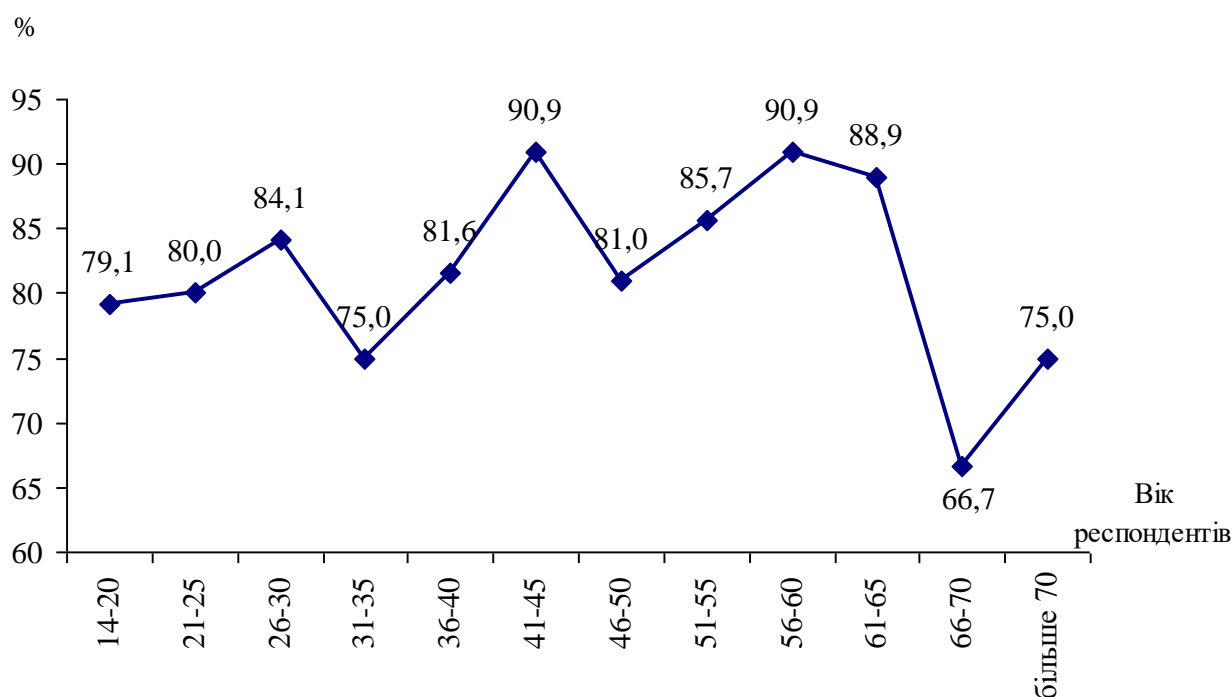

Рис. 3.10. Питома вага респондентів з позитивним ставленням до органічної сільськогосподарської продукції в залежності від віку

Джерело: власні дослідження

Це пов'язано, головним чином, з тим, що після 40 років відбувається переоцінка цінностей, фінансові можливості стають більш стабільними, приділяється увага власному здоров'ю та здоров'ю рідних. З виходом на пенсію після 56 років людина приділяє більше часу собі та рідним, отримує пенсію й має можливість продовжувати працювати. Найменш позитивно ставляться до органічної продукції у віці 66-70 років (66,7% опитаних даної вікової групи), оскільки відчувається недолік фінансових ресурсів та обмежені можливості ведення виробництва на власних присадибних ділянках.

У середньому 42,7% населення віком від 14 до 70 років готові витратити на органічну сільськогосподарську продукцію стільки коштів, скільки буде потрібно для повноцінної харчування (рис. 3.11). Ми допускаємо, що потреби у цій продукції різняться за віковою категорією, однак позитивною є тенденція щодо визначення її місця у раціоні українських споживачів.

Також можна зазначити, що у середньому 27,7% опитаних готові щомісяця витратити 300-600 грн на органічну сільськогосподарську продукцію за умови, що вона буде представлена у торговельній мережі. Це потребує від виробників та постачальників розширення асортименту продукції, забезпечення її доступності для споживачів через мережу збуту.

Таким чином, майже 38% населення України не задоволені якістю продуктів харчування. Однак, для того, щоб 88% споживачів, які позитивно ставляться до органічної сільськогосподарської продукції, купували її, необхідно забезпечити: жорсткий контроль якості; широкий асортимент та доступність; ціну, яка на 10-20% вище за звичайну, що можливо за умови державної підтримки, зростання кількості сільськогосподарських виробників та обсягів виробленої сировини.

Необхідність розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні підтверджується зниженням рівня споживання продуктів харчування й їх якістю. Оптимальним вважається відповідність фактичного споживання продуктів харчування раціональній нормі. При цьому значення індикатора достатності повинно дорівнювати одиниці (табл. 3.3).

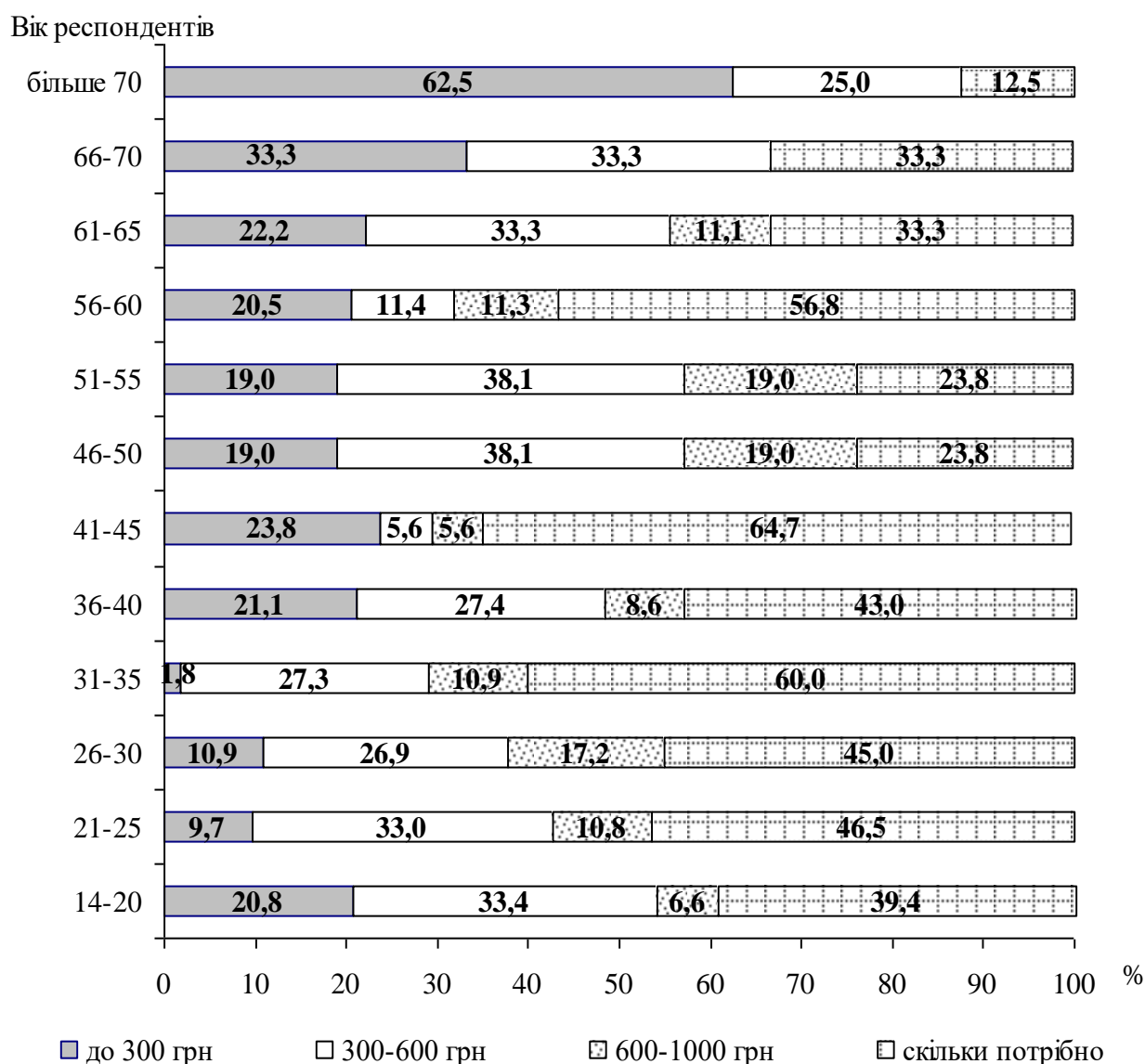

Рис. 3.11. Потенційні витрати респондентів на органічну сільськогосподарську продукцію на місяць в залежності від віку

Джерело: власні дослідження

У 2000-2012 рр. в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося в межах раціональних норм. Однак, найбільше відставання фактичного споживання від раціонального у 2012 р. спостерігалось за такими групами: молоко і молокопродукти – на 43%, плоди, ягоди і виноград – на 41%, м'ясо і м'ясопродукти – на 32%, риба та рибопродукти – на 32%.

Таблиця 3.3

**Раціональне та фактичне споживання продуктів харчування
населенням України, 2000-2012 рр.**

(на одну особу за рік, кг)

Продукти харчування	Раціональні норми споживання*	Фактичне споживання за роками											Індикатор достатності споживання, 2012 р.
		2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
М'ясо і м'ясні продукти	80	33	35	39	39	42	46	51	50	52	51,2	54,4	0,68
Молоко і молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380	199	226	226	226	235	225	214	213	206	205	215	0,57
Яйця, шт.	290	166	214	220	238	251	252	280	280	290	310	307	1,06
Риба і рибні продукти	20	8,4	12,0	12,3	14,4	14,1	15,3	17,5	16,0	14,5	13,4	13,6	0,68
Цукор	38	37	36	38	38	40	40	41	38	37	39	38	1,00
Олія	13	9,4	11,3	13,0	13,5	13,6	14,3	15,0	15,0	14,8	13,7	13,0	1,00
Картопля	124	135	138	141	136	134	130	132	131	129	139	140	1,13
Овочі і баштанні культури	161	102	114	115	120	127	118	129	135	144	163	163	1,01
Плоди, ягоди та виноград	90	29	33	34	37	35	42	44	47	48	53	53	0,59
Хлібні продукти	101	125	125	126	124	120	116	115	114	111	110	109	1,08

Джерело: дані Державної служби статистики України [218]

*Затверджено МОЗ України "Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки".

Необхідно відмітити, що у 2009-2012 рр. під впливом падіння доходів населення та зростанням цін відбулося зменшення фактичного споживання риби і молока (до 2011 р.) населенням країни, незважаючи на його суттєве відставання від раціональних норм.

Споживання м'яса та м'ясних продуктів, овочів та фруктів має стабільну динаміку до зростання, що пояснюється, головним чином, збільшенням їх імпорту. Так, у 2012 р. обсяг імпорту м'яса та їстівних субпродуктів склад 722013,8 млн дол. США, що у 2,3 рази більше їх експорту. При цьому, має місце стабільна динаміка до зростання цих продуктів харчування (окрім 2010-2011 рр.) – обсяг 2012 р. перевищив 2005 р. у 4,3 рази. Щодо імпорту овочів доцільно відзначити його перевищення над експортом у 2012 р. у 1,1 рази та позитивну зростаючу динаміку (окрім 2010 р.). Якщо експорт у 2012 р. становив 138537,9 млн дол. США (більше за 2005 р. у 11,7 рази), то імпорт – 146654,7 млн дол. США (у 12,4 рази) [218].

Упродовж 2012 р. споживання м'яса та м'ясопродуктів на душу населення зросло порівняно з попереднім роком на 3,2 кг, молока і молокопродуктів – на 10 кг, плодів, ягід та винограду – на 0,9 кг, картоплі – на 1 кг, овочів і баштанних культур – на 0,6 кг, риби і рибопродуктів – на 0,2 кг. Тоді як споживання інших продуктів у цьому році зменшилося: яєць – на 3 шт., цукру – на 0,9 кг, олії – на 0,7 кг. За трьома продовольчими групами, а саме: "хліб і хлібопродукти", "картопля", "овочі та баштанні культури" фактичне споживання перевищило раціональну норму, що свідчить про незбалансованість харчування населення.

У 2010 р. вдруге після 2009 р. за останні 6 років споживання цукру на одну особу в Україні було менше за раціональну норму і становило 37 кг на рік (37,9 кг у 2009 р.), що є наслідком стрімкого зростання цін на нього (в 1,3 рази) на світових та внутрішньому ринках у сезоні 2009/2010 рр., обумовленого зменшенням виробництва цукросировини. У 2012 р. ситуація дещо нормалізувалася, що призвело до

споживання цукру у межах норми.

Таким чином, головною причиною недоспоживання зазначених продуктів харчування є темпи зростання цін, які значно перевищують відповідні темпи заробітної плати. Окрім того, існує прямий зв'язок між сукупними витратами на продукти харчування населення та номінальною середньомісячною заробітною платою [133].

Особливого значення м'ясні та молочні продукти, овочі й фрукти набувають за результатами опитування "Ваше ставлення до органічної продукції", яке проводилося нами на базі Миколаївського державного аграрного університету. Так, за результатами аналізу 752 анкет було визначено, що серед різних груп органічних продуктів найбільшим попитом користуються овочі і фрукти, м'ясо та м'ясна продукція, молоко й молочна продукція (відповідно 22,2, 20,8 і 18,9% опитаних, див. рис. 3.8).

Для визначення фактичних обсягів виробництва зазначених органічних продуктів, нами було використано прогноз на 2013-2015 рр. рівня споживання продуктів харчування населенням України (див. табл. 3.3) за допомогою поліноміального тренду, де x – споживання відповідної групи продуктів за 2000-2010 рр.

Наведений поліноміальний тренд (рис. 3.12) дозволяє скоротити помилку прогнозової моделі ($R^2=0,9979$), на основі якої будується остаточний прогноз обсягу споживання м'яса і м'ясних продуктів. З метою врахування можливих змін економічних тенденцій нами використано методи експоненціального згладжування, які лежать в основі трендової моделі.

Економічна сутність цієї поправки полягає в тому, що вона дозволяє швидко визначити нові економічні тенденції, що намітилися:

$$F_{пр\ t} = aF_{ф\ t-1} + (1-a)F_{м\ t}, \quad (3.1)$$

де $F_{пр\ t}$ – прогнозне значення обсягу споживання;

$F_{ф\ t-1}$ – фактичне значення споживання у попередньому році;

$F_{м\ t}$ – значення моделі;

а – константа згладжування.

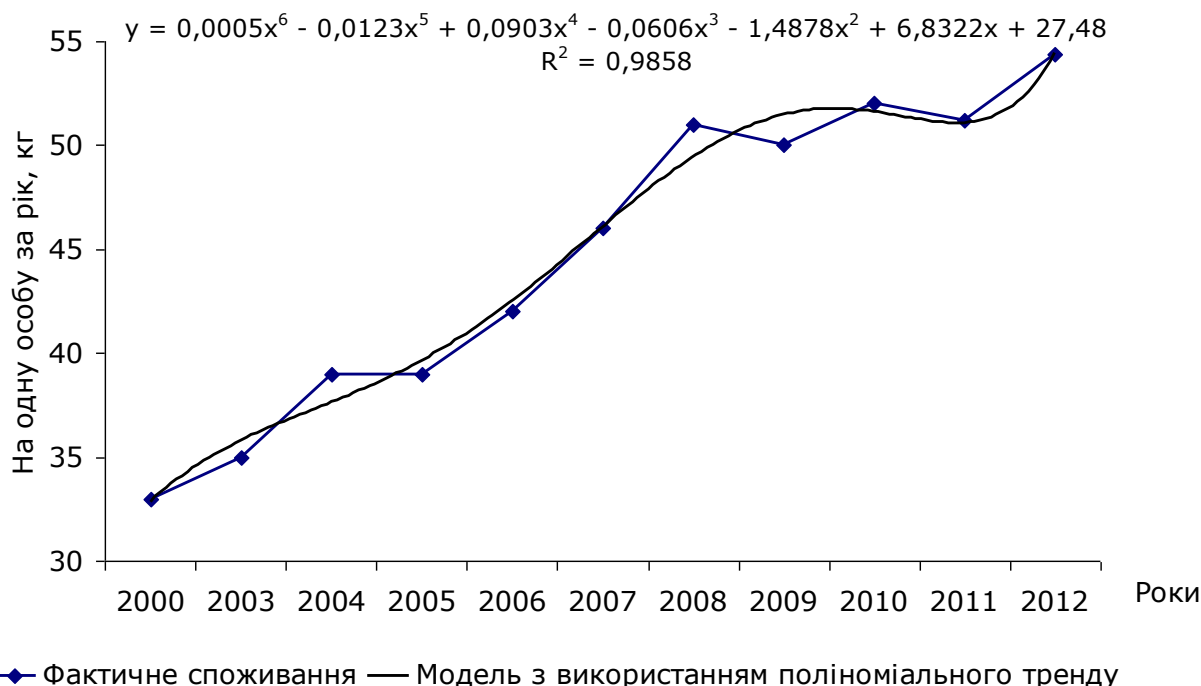

Рис. 3.12. Динаміка споживання м'яса і м'ясних продуктів в Україні, 2000-2012 рр.

Джерело: власні розрахунки

Таким чином, прогноз споживання м'яса і м'ясних продуктів населенням України у 2011 р. визначається за допомогою прогнозової моделі:

$$F_{M2012} = 0,0005x^6 - 0,0123x^5 + 0,0903x^4 - 0,0606x^3 - 1,4878x^2 + 6,8322x + 27,48 = 48,6 \text{ кг.}$$

Фактичне значення споживання м'яса і м'ясних продуктів у 2012 р. ($F_{ф \ t-1}$) склало 54,4 кг. Приймаємо коефіцієнт згладжування 0,9. Набудемо прогнозного значення обсягу споживання м'яса і м'ясних продуктів у 2013-2015 рр. за формулою (2.1):

$$F_{пр2013} = 0,9 \times 54,4 + (1 - 0,9) \times 48,6 = 53,8 \text{ кг;}$$

$$F_{M2014} = 50,5 \text{ кг; } F_{пр2012} = 53,5 \text{ кг;}$$

$$F_{M2015} = 52,3 \text{ кг; } F_{пр2013} = 53,4 \text{ кг.}$$

Остаточний прогноз обсягу споживання молока і молочних продуктів за допомогою методу експоненціального згладжування (рис. 3.13) за формулою (2.1) становить на:

- 2013 р.: $F_{M2013} = 220,8$ кг; $F_{пр2013} = 215,6$ кг;
- 2014 р.: $F_{M2014} = 215,6$ кг; $F_{пр2014} = 215,6$ кг;
- 2015 р.: $F_{M2015} = 209,2$ кг; $F_{пр2015} = 214,9$ кг.

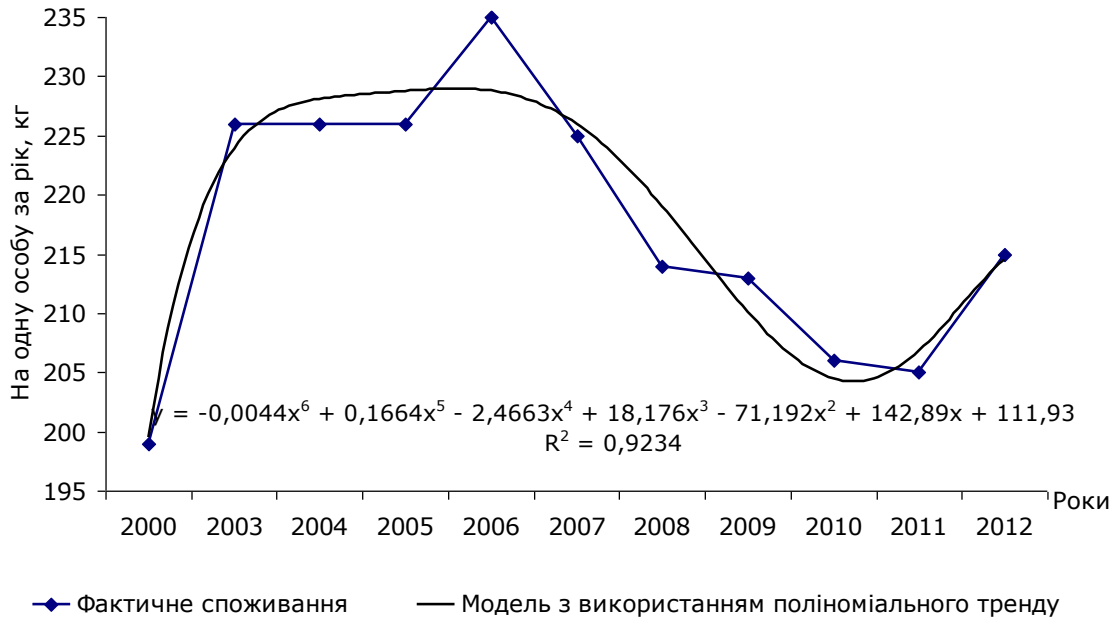

Рис. 3.13. Динаміка споживання молока і молочних продуктів в Україні, 2000-2012 рр.

Джерело: власні розрахунки

Застосування поліноміального тренду та методу експоненціального згладжування (рис. 3.14) за формулою (3.1) дозволяє здійснити прогноз споживання плодів, ягід і винограду в Україні на:

Рис. 3.14. Динаміка споживання плодів, ягід і винограду в Україні, 2000-2012 рр.

Джерело: власні розрахунки

- 2013 р.: $F_{M2013} = 43,1$ кг; $F_{Pr2013} = 52,0$ кг;
- 2014 р.: $F_{M2014} = 45,0$ кг; $F_{Pr2014} = 51,3$ кг;
- 2015 р.: $F_{M2015} = 47,1$ кг; $F_{Pr2015} = 40,9$ кг.

Як показали результати опитування щодо органічної сільськогосподарської продукції, 88% респондентів позитивно ставляться до неї, 45,4% готові витратити на неї стільки коштів, скільки це буде потрібно для повноцінного харчування. Це дозволяє визначити необхідні обсяги органічної сільськогосподарської продукції, яка користується найбільшим попитом (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Обсяги виробництва органічної сільськогосподарської продукції для забезпечення споживачів України, 2013 р.

Продукти харчування	Розрахунковий обсяг споживання органічної продукції на одну особу за рік, кг	Чисельність населення, яке потенційно здатне і погоджується купувати органічні продукти харчування, тис. осіб*	Розрахункова кількість органічної продукції, що може бути спожита, тис. т
М'ясо і м'ясні продукти	53,8	1695	91,2

Молоко та молочні продукти	215,6	1540	332,1
Плоди, ягоди і виноград	52,0	1809	94,1

Джерело: власні розрахунки

*Розраховано як добуток середньої чисельності зайнятого населення в Україні за 2012 р. (20,4 млн осіб або 44,7% від загальної чисельності) і частки населення, яке потенційно здатне та погоджується купувати екологічно чисті продукти харчування ($0,88 \times 0,454 \times k$, де k – частка опитаних, які віддали перевагу відповідній групі органічної продукції (відповідно 0,208; 0,189; 0,222)).

Розрахунки показали, що з урахуванням мінімальних потреб в органічних продуктах обсяги їх виробництва є сьогодні недосяжними для виробників органічної сільськогосподарської продукції (їх чисельність у 2012 р. дорівнювала 162 господарства). Окрім того, ціни на органічну продукцію, яка сьогодні реалізується, є вищими за ціни на звичайну продукцію на 50%-200%, що значно зменшує купівельний попит на неї.

За результатами наших досліджень можна провести сегментацію ринку органічної сільськогосподарської продукції з урахуванням рівня життя споживачів і призначенням органічних продуктів харчування. Так, споживачів цієї продукції за рівнем доходу можна, на нашу думку, поділити на п'ять груп:

- 1) з низьким – до 1000 грн на одного члена сім'ї;
- 2) з нижчим за середній – 1000-2500 грн;
- 3) із середнім – 2500-3500 грн;
- 4) із вищим за середній – 3500-5000 грн;
- 3) з високим – більше 5000 грн.

Споживачі з низьким рівнем доходу будуть купувати органічні продукти харчування тільки в разі однакової ціни з продуктами, вирощеними за традиційною технологією, інакше вони будуть шукати можливість вирощувати органічну продукцію й споживати її, а надлишки за сприятливої кон'юнктури реалізовуватимуться на ринку. Крім вирощеної

продукції, ці споживачі використовують лісову продукцію (гриби, ягоди) та дикороси для приготування різноманітних чаїв і напоїв.

Споживачі з рівнем доходу нижчим за середній за рівнем споживання органічних продуктів харчування значно не будуть відрізнятися від попередньої групи. Однак, вони зможуть собі дозволити купувати органічні продукти на суму не більше 100 грн на місяць за умови, що їх ціна не буде перевищувати 25% від традиційної.

Споживачі з середнім рівнем доходу (при витрачанні коштів на закупівлю продуктів харчування у розмірі 20-30% сукупного сімейного доходу) віддаватимуть перевагу продуктам харчування, придбаним у спеціалізованих магазинах або спеціалізованих відділах торгових мереж із реалізації органічних продуктів, якщо ціни на ці продукти у порівнянні з традиційними однакові або вищі на 30-40 відсотків. Значне місце у їх споживанні займає сільськогосподарська продукція, вирощена за органічною технологією власноруч. До цієї групи належать молоді та середнього віку люди, які мають проблеми зі здоров'ям і ведуть здоровий спосіб життя.

Споживачі із рівнем доходу вищим за середній (витрати на закупівлю продуктів харчування складають 15-20% сукупного сімейного доходу) віддають перевагу продуктам харчування, придбаним в Інтернет-магазинах і спеціалізованих магазинах, якщо ціни на ці продукти порівняно з традиційними однакові або вищі на 40-55 відсотків. До цієї групи належать переважно люди середнього віку, які реалізували свої можливості, займають керівні посади, отже, обмежені у часі, що не дозволяє їм власноруч вирощувати органічну продукцію. Однак, вони ведуть здоровий спосіб життя та є постійними покупцями цієї продукції.

Споживачі з високим рівнем доходів (витрачають на харчування до 15% сукупного сімейного доходу) здійснюють регулярні закупівлі органічних продуктів харчування через спеціалізовану торговельну мережу, замовляють сільськогосподарську продукцію, вирощену за органічною

технологією в екофермерів та особистих селянських господарствах.

За цільовим призначенням ринок органічних продуктів харчування поділяється на [154]:

1. Продукти дитячого харчування.

2. Продукти дієтичного харчування для осіб, хворих на цукровий діабет, та інших, яким рекомендовано спеціальні дієти з використанням екологічно чистих продуктів харчування.

3. Органічні продукти харчування для всіх категорій населення.

Однак, наведені групи відчують гострий дефіцит в органічних продуктах харчування, що відкриває перед виробниками перспективи для розвитку в Україні. Це особливо актуально за умови насичення вітчизняного ринку продуктів харчування низькоякісною та небезпечною продукцією, світовими тенденціями щодо підвищення якості та культури харчування.

На основі отриманих результатів наведених досліджень нами зроблена характеристика потенційного споживача органічної продукції аграрного сектора (табл. 3.5).

Отже, вітчизняні виробники повинні забезпечити існуючий попит на органічну сільськогосподарську продукцію та провести маркетингову політику щодо залучення інших верств населення до її споживання.

Таблиця 3.5

Характеристика потенційного покупця органічної сільськогосподарської продукції

Критерій	Характеристика
Вік	20-30 років та 40-50 років
Рівень доходів	Середній, вищий за середній, високий
Сфера діяльності	Сільське господарство, медицина, торгівля, освіта
Спосіб життя	Турбота про власне здоров'я та здоров'я рідних
Місце здійснення покупки	Не має значення, головне щоб продукція була органічною
Вид продукції, якій надається перевага	Фрукти, овочі, м'ясо-молочна продукція

Загальна сума щомісячних витрат на органічну продукцію	До 50% сукупного доходу сім'ї
--	-------------------------------

Джерело: розробка автора

Таким чином, розвиток вітчизняного ринку цієї продукції складається і залежить від: споживача, виробника, постачальника, продавця, дистриб'ютора, законодавчих та контролюючих органів тощо (рис. 3.58) [161].

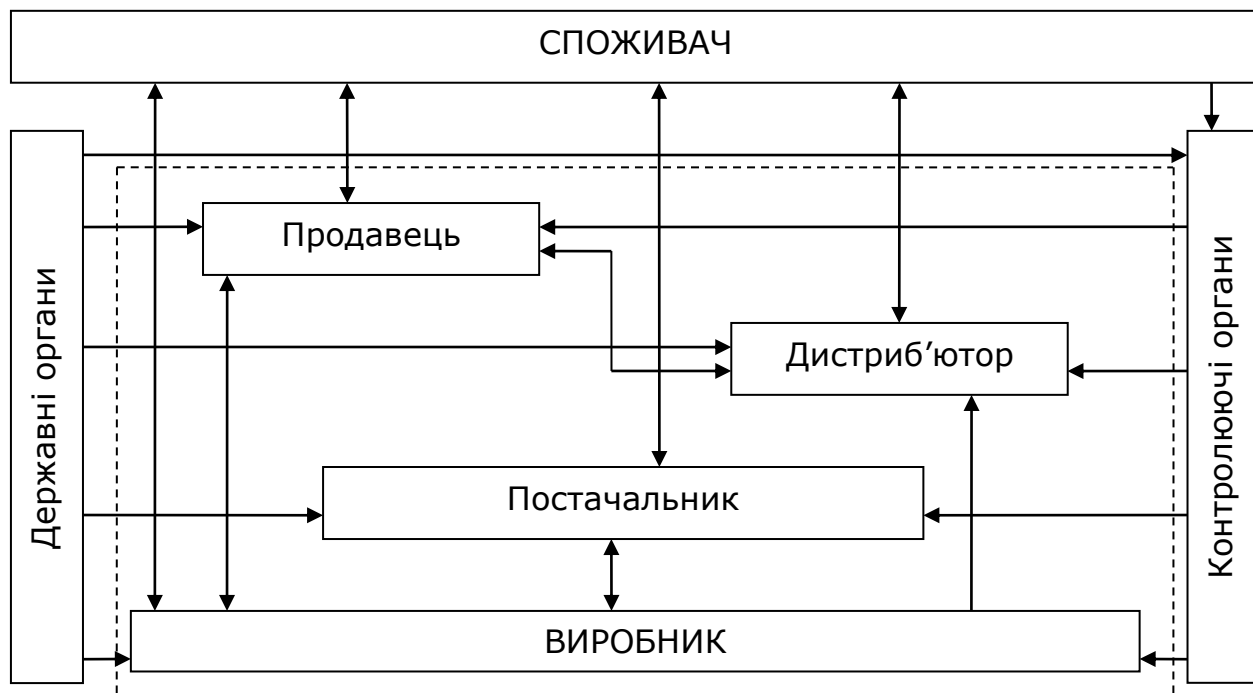

Рис. 3.15. Схема взаємозв'язку основних суб'єктів ринку органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: розробка автора

Для забезпечення ефективного розвитку ринку, кожен з його суб'єктів повинен володіти певним обов'язковим набором атрибутів (табл. 3.6). Якщо обов'язковий набір атрибутів не забезпечений або не повністю забезпечений, потрібно знати причини цього явища і мати можливість їх усунення. Крім того, в процесі взаємодії основних учасників ринку органічної сільськогосподарської продукції обов'язково виникають будь-які взаємні претензії, проблеми, незадоволені очікування, які можна і потрібно вчасно вирішувати. Тільки за цих умов можливий ефективний розвиток цього ринку. Однак, спочатку ці проблеми потрібно виявити, тобто вміти діагностувати, що є

завданням комплексного маркетингового дослідження, яке крок за кроком починає реалізовуватися в Україні.

Таблиця 3.6

Умови ефективного функціонування ринку органічної продукції аграрного сектора в Україні

Учасник ринку	Характеристика та умови участі на ринку
1	2
Державні та місцеві органи	Встановлюють умови функціонування ринку через законодавчо-нормативні акти, що визначають особливості виробництва, переробки та реалізації органічної продукції, забезпечують перспективи розвитку. <i>Умови:</i> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Забезпечити ефективну взаємодію всіх учасників ринку. 3. Знати попит на органічну сільськогосподарську продукцію. 4. Створити умови ефективного виробництва органічної сільськогосподарської продукції.
Контролюючі органи	Контролюють виконання законодавчо-нормативних актів всіма учасниками ринку. <i>Умови:</i> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Здійснювати контроль за дотриманням вимог законодавчих органів. 3. Знати попит на органічну сільськогосподарську продукцію.
Кредитно-фінансові установи	Здійснюють фінансове забезпечення виробників органічної сільськогосподарської продукції <i>Умови:</i>

Продовж. табл. 3.6

1	2
	1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Виконувати вимоги законодавчих та контролюючих органів. 3. Знати попит на органічну сільськогосподарську продукцію. 4. Приймати участь у державних програмах з розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції (пільгове кредитування).
Споживачі	Головні суб'єкти, які визначають умови на ринку та зазнають впливу від інших учасників. <i>Умови:</i> 1. Знати, що таке органічний продукт.

	<p>2. Мати бажання його купити.</p> <p>3. Мати можливість його купити.</p> <p>4. Впливати на інших учасників ринку через контролюючі органи.</p>
Виробники та постачальники	<p>Необхідні для задоволення потреб ринку та попиту споживачів. На українському ринку представлені виробниками та переробниками органічної сільськогосподарської продукції, компаніями, які постачають на український ринок імпортні органічні продукти.</p> <p><i>Умови:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Виконувати вимоги законодавчих та контролюючих органів. 3. Знати попит на органічну сільськогосподарську продукцію. 4. Мати бажання задовольнити потреби споживачів. 5. Мати можливість задовольнити ці потреби.
Продавці та дистриб'ютори	<p>Задовольняють попит споживачів за допомогою пропозиції виробників та постачальників. Головний суб'єкт ринку, від якого може повністю залежати стимулювання та формування попиту і пропозиції на ринку органічної сільськогосподарської продукції, мають стратегічне значення. На українському ринку представлені, насамперед, спеціалізованими торговельними точками, спрямованими на продаж натуральних, екологічно чистих і органічних продуктів, а також супермаркетами, які включають в свій асортимент органічні продукти.</p> <p><i>Умови:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Виконувати вимоги законодавчих та контролюючих органів. 3. Знати попит на органічну сільськогосподарську продукцію. 4. Мати бажання задовольнити потреби споживача.

Продовж. табл. 3.6

1	2
	<ol style="list-style-type: none"> 5. Забезпечити асортимент органічної продукції шляхом залучення їх виробників і постачальників. 6. Залучити споживачів до органічних продуктів взагалі та до своєї торгової точки зокрема, сприяти підвищенню інформованості про органічні продукти серед населення взагалі і серед своїх покупців. 7. Стимулювати та формувати попит і пропозицію на ринку органічної сільськогосподарської продукції, забезпечувати ефективну комунікацію між споживачем і виробником (постачальником).

Вища аграрна освіта	Надання освітніх, консультаційних та дорадчих послуг виробникам органічної продукції. <i>Умови:</i> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Виконувати вимоги законодавчих та контролюючих органів. 3. Знати попит на органічну сільськогосподарську продукцію. 4. Мати можливість задовольнити потреби у відповідних послугах. 5. Забезпечити формування екологічної свідомості.
Аграрні наукові та науково-дослідні установи	Проведення наукових досліджень і розробка ноу-хау для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, надання освітніх, консультаційних та дорадчих послуг виробникам цієї продукції. <i>Умови:</i> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Виконувати вимоги законодавчих та контролюючих органів.
Виробництво органічної сільськогосподарської продукції	Розробка та реалізація біологічних добрив та засобів захисту рослин для виробників органічної сільськогосподарської продукції. <i>Умови:</i> 1. Знати, що таке органічний продукт. 2. Виконувати вимоги законодавчих та контролюючих органів. 3. Знати попит на органічну продукцію. 4. Забезпечити асортимент відповідної продукції. 5. Мати бажання задовольнити потреби споживачів. 6. Мати можливість задовольнити ці потреби.

Джерело: розвинуто [230]

Сьогодні український ринок органічної сільськогосподарської продукції поступово розвивається, розширюється його асортимент, що дозволяє споживачу купувати не тільки вітчизняні органічні крупи, з яких все починалося, а і продукти м'ясо-молочної групи, овочі, фрукти, зелень. Крім того, деякі виробники та продавці органічної продукції почали переходити на інший, більш якісний рівень – надавати споживачеві вже перероблені продукти – сухі сніданки, консерви, ковбаси, сири тощо (на сьогодні асортимент цієї продукції включає понад 150 найменувань). Звичайно, це вимагає від виробників та переробників додаткових практичних та фінансових вкладень, оскільки кожен етап виробництва органічних продуктів харчування повинен відповідати вимогам і

пройти ретельну сертифікацію. Однак, враховуючи тренди та попит, це дозволить їм зайняти свою нішу на ринку та забезпечити фінансову стабільність.

3.2. Формування позитивної кон'юнктури ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні

Сьогодні продовольчі ринки є важливим і невід'ємним елементом сучасної ринкової економіки, представляють собою розвинену форму організації процесу товарного обігу сільськогосподарської продукції та продовольства. Вони забезпечують поєднання виробництва та споживання сільськогосподарської продукції, налагодження ланцюгу руху товарів АПК від виробників до споживачів через ринковий механізм "пропозиція – ціна – попит".

Продовольчий ринок є частиною загального ринку товарів, який допомагає задовольняти щоденні потреби людини у харчуванні, сприяючи її розвитку, здоров'ю та відтворенню, забезпечуючи при цьому благополуччя та безпеку країни. В той же час, продовольчий ринок створює робочі місця для значної частини населення (головним чином сільського), що позитивно впливає на його добробут, формуючи їх відповідний рівень життя. У зв'язку з цим, ми погоджуємося з І. Коварш щодо визначенням поняття "ринок продовольства": "... продовольчий ринок являє собою сукупність соціально-економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників та підприємств переробної галуззі цієї продукції, з одного боку, і споживачів, з іншого, з приводу обміну, у результаті якого відбувається збут і купівля продовольчих товарів" [64, с. 9].

Продовольчий ринок сприяє формуванню інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, що створює передумови до поглиблення інтеграційних процесів для сільськогосподарських підприємств зі збереження та збільшення агропромислового капіталу, зміцнення продовольчої безпеки країни [107]. Виходячи з цього, особливості функціонування цього ринку визначаються

соціально-економічними відносинами, його суб'єктами є сільськогосподарські виробники та споживачі, галузі переробної промисловості, сфери АПК [64].

Необхідно зазначити, що ринкова кон'юнктура змінюється під впливом численних факторів та впливає на економічне становище виробників і споживачів. При цьому частка продавців і покупців визначається співвідношенням між попитом та пропозицією [64]. С. Гарковенко під кон'юнктурою ринку розуміє "стан економіки в цілому, окремої галузі або конкретного товарного ринку, що формується певними факторами і виражається в конкретних показниках" [34, с. 65]. У новому тлумачному словнику кон'юнктура ринку розуміється як "сукупність певних умов, збіг обставин, стан речей, які характеризують стан товарного господарства (рух цін, розміри випуску продукції тощо)" [95, с. 886].

Відповідно до нашої позиції, кон'юнктура ринку органічної сільськогосподарської продукції – це сукупність конкретних умов, що склалися у певний проміжок часу, під впливом суспільно-економічних, природно-кліматичних, соціальних і політичних чинників, здійснюють вплив на співвідношення попиту та пропозиції, встановлення ціни у процесі руху органічної продукції зі сфери виробництва у сферу торгівлі та сферу споживання.

На стан кон'юнктури ринку впливають такі фактори: розвиток продуктивних сил, рівень товарного виробництва та обсяги експортно-імпортних операцій, умови формування попиту населення, його обсяги, структура, якість і динаміка, матеріальна база й якість торговельного обслуговування населення, рівень цін, стан соціального забезпечення населення і його доходи, рівень культури, освіченості та духовності населення тощо. Кон'юнктура ринку може бути сприятлива, коли ринок збалансований, і несприятлива — за умов розбалансованості ринку [213]. Отже, кон'юнктура ринку органічної сільськогосподарської продукції, на нашу думку, є позитивною, коли зазначені вище умови сприяють розвитку органічного виробництва в Україні, забезпечують збалансування попиту та пропозиції на цю продукцію,

супроводжуючись при цьому перманентним регулюванням і контролем з боку держави.

Сучасний етап розвитку органічного сільського господарства в аграрному секторі економіки України потребує становлення орієнтованих на сучасні ринкові принципи господарювання виробників і залежить від кон'юнктури ринку органічної сільськогосподарської продукції, який є невід'ємною складовою продовольчого ринку. На нашу думку, ринок органічної сільськогосподарської продукції забезпечує задоволення потреб людини у продуктах харчування з корисними властивостями, створює передумови для повноцінного розвитку та відтворення, відновлення і підтримання здоров'я, утворюючи високий рівень розвитку, благополуччя та безпеки країни на засадах стійкого розвитку. Відповідно ринок органічної сільськогосподарської продукції представляє собою сукупність соціально-економічних відносин виробників органічної сільськогосподарської продукції та підприємств, які переробляють, і/або реалізують цю продукцію, та споживачів з приводу купівлі-продажу органічної сільськогосподарської продукції.

В цьому вирішальним є питання щодо забезпечення відповідного рівня цін на органічну сільськогосподарську продукцію, який би забезпечував економічну ефективність її виробництва та відповідав платоспроможному попиту населення України. У науковій праці О. Шпичака зроблена спроба обґрунтувати мінімальну ціну реалізації екологічно чистої продукції з урахуванням рівня ефективності виробництва звичайної продукції. Зокрема, ним запропонована така формула розрахунку зазначеної ціни [176]:

$$Ц_{ч} = \frac{С_{ч} \cdot (100 + Н_{р})}{100}, \quad (3.2)$$

де $С_{ч}$ – собівартість екологічно чистої продукції, грн/ц;
 $Н_{р}$ – розрахунковий рівень рентабельності, що його забезпечує реалізація продукції за орієнтовними

закупівельними цінами, %.

Аналіз наведеної формули (3.2) дає підстави для очевидного висновку: її застосування для визначення мінімальної ціни реалізації (пропозиції) забезпечує товаровиробнику такий же рівень рентабельності виробництва органічної (екологічно чистої) продукції, як і звичайної продукції. Безумовно, цей методичний підхід є кроком вперед до розв'язання досліджуваної проблеми. Проте практична реалізація цього підходу не забезпечує, на думку В. Сучкової, повної економічної рівновигідності виробництва звичайної та органічної продукції [139]. Адже для аграрного товаровиробника важливішим є не те, скільки прибутку він одержує на одиницю витрат (рівень рентабельності), а скільки прибутку акумулюється на 1 га посіву культури або на одну голову тварин. За такого підходу ефективнішим і економічно доцільним може бути те виробництво, за яким досягнуто нижчого рівня рентабельності порівняно з іншим, але при цьому одержують більшу масу прибутку на одиницю площі чи на голову тварин. Якщо цей висновок застосувати до нашого предмета дослідження, то є підстави вважати, що розглянута методика не забезпечує паритетності доходів — у програші будуть товаровиробники органічної продукції. Вони одержать менший прибуток на 1 га посіву через нижчу, як правило, врожайність культур за органічного виробництва порівняно з урожайністю, одержаною за звичайною технологією, а також через нижчу інтенсивність виробництва — тут, зазвичай, менші витрати на одиницю площі.

Вимога забезпечення паритетності доходу (прибутку) повною мірою врахована у роботі В. Андрійчука [1]. Запропонована в ній методика дає змогу сільськогосподарським товаровиробникам одержувати на 1 га посіву культури, вирощуваної за органічною технологією, таку саму величину прибутку, як і за звичайної технології. Важливо, що за вказаною методикою також передбачається врахування рівня ризику, що притаманний органічному агровиробництву. Проте автором не розкривається методика оцінки ризику для умов цього виробництва.

Ми погоджуємося з думкою В. Сучкової, що рівень ризику ведення органічного агровиробництва пов'язаний з більшою ймовірністю втрати частини врожаю через можливий інтенсивний розвиток хвороб і шкідників, меншу стійкість рослин до стресових факторів. Тому важливо визначити ступінь ризику ведення органічного агровиробництва за певним видом продукції. Для цього потрібно за фактичними даними про врожайність певної культури за кілька років при її вирощуванні за органічною і звичайною технологіями розрахувати середньоквадратичне відхилення, а потім – коефіцієнт варіації за формулою (3.3) [139]:

$$V = \frac{\delta_{(x)}}{M_{(x)}}, \quad (3.3)$$

де $\delta_{(x)}$ – середньоквадратичне відхилення:

$$\delta_{(x)} = \frac{\sum (X_i - M_{(x)})^2}{n};$$

$M_{(x)}$ – математичне очікування: $M_{(x)} = \sum_{i=1}^n X_i \times P_i$, де X_i –

значення випадкової величини (у нашому випадку – урожайність); $i = 1, 2, 3, \dots, n$;

P_i – відповідні ймовірності появи i -ої випадкової величини. Математичне очікування приблизно дорівнює середньоарифметичному значенню випадкової величини.

Оскільки виробництво органічної сільськогосподарської продукції більше підвладне впливу неконтрольованих факторів порівняно із звичайним виробництвом, то слід очікувати, що розрахований коефіцієнт варіації за першим із них буде вищим, ніж за другим. Ця різниця, на погляд В. Сучкової, являє собою кількісний вимір ризику ведення органічного агровиробництва, який і повинен бути врахований при визначенні ціни продукції. З урахуванням викладеного формула розрахунку вказаної ціни набуде такого вигляду [139]:

$$C_{\text{ОП}} = \left(C_{\text{ОП}} + \frac{\text{ОП}_3}{Y_{\text{ОТ}}} \right) \cdot [(V_{\text{ОВ}} - V_{\text{ЗВ}}) + 1], \quad (3.4)$$

де $C_{\text{ОП}}$ — собівартість виробництва 1 ц органічної продукції, грн;
 ОП_3 — операційний прибуток з 1 га посіву культури за звичайної технології, грн;

$Y_{\text{ОТ}}$ — урожайність культури за органічного виробництва, грн;

$V_{\text{ОВ}}$ — коефіцієнт варіації врожайності культури за органічної технології;

$V_{\text{ЗВ}}$ — коефіцієнт варіації врожайності культури за звичайної технології.

Однак, практичне використання ціни пропозиції на органічну сільськогосподарську продукцію з урахуванням ступеня ризику є неможливим через відсутність статистичних даних щодо врожайності сільськогосподарських культур у динаміці. Тому визначити таку ціну можна за першим множником наведеної формули, скоригувавши результат у бік збільшення на коефіцієнт ризику, визначений експертним шляхом.

Отже, ціну пропозиції на органічну продукцію В. Сучкова пропонує визначати за методикою, яка щонайменше забезпечує економічну рівновигідність виробництва цієї продукції з виробництвом аналогічної продукції за звичайною технологією [139]. Але оскільки органічне виробництво є більш ризикованим, то ціна за органічну сільськогосподарську продукцію, на її думку, повинна бути вищою за економічно рівновигідну величину ціни пропозиції на коефіцієнт ризику. Вважається, що при обґрунтуванні ціни пропозиції на органічні продукти потрібно брати до уваги не лише можливу дохідність від її виробництва за окремою рослинницькою галуззю, але й продуктивність сівозміни в цілому. Це зумовлено тим, що за органічного виробництва родючість і біологічна активність ґрунту має підтримуватися посівами бобових культур, у тому числі однорічних та багаторічних трав, використанням зелених добрив, посівів рослин з глибоким корінням, а також нерідко і введенням у сівозміну

чистого пару з метою "стерилізації" ґрунту від накопичених хвороб, шкідників і бур'янів. Такі заходи можуть призвести до зниження загальної продуктивності сівозміни за показником одержання чистого прибутку на 1 га сівозмінної площі, оскільки частина ріллі виводиться з товарного виробництва. Крім того, на продукцію бобових культур може скластися несприятлива ринкова кон'юнктура, що за умов інтенсивного землеробства призвело б до скорочення посівних площ таких культур. Водночас як за органічного землеробства такий захід стає проблематичним.

Ми погоджуємося з зауваженням В. Сучкової, що вирощування однорічних і багаторічних трав вимагає розвитку тваринницьких галузей, дохідність яких у сучасних умовах є нижчою порівняно з більшістю рослинницьких галузей. Потрібно при цьому враховувати й те, що гній в органічному землеробстві може бути використаний за умови, коли виробництво тваринницької продукції є також органічним. А воно пов'язане з підвищеним ризиком недоодержання продукції, оскільки передбачає відмову від використання хімічних алопатичних ветеринарних ліків (включаючи антибіотики, кокцидіостатики). Економічна ефективність органічного тваринництва порівняно з інтенсивним, за однакових інших умов, може бути нижчою не лише через вказану причину, а й через заборону використання стимуляторів росту для розвитку тварин, синтетичного азоту, або небілкових азотистих сполук, вітамінів, або провітамінів неприродного походження. Забороняється також годувати жуйних тварин продуктами ссавців, за винятком молока та молочних продуктів [139].

Збільшення витрат в органічному тваринництві пов'язане також із вимогами до розведення тварин; перевага віддається репродукції природним шляхом (хоча допустиме і штучне запліднення) та забороняється гормональна репродукція й технологія пересадження ембріонів.

Собівартість органічної продукції тваринництва зростатиме і через так званий "ефект відлуння". Джерело

його виникнення — згодовування органічних кормів, які мають вищу собівартість порівняно із собівартістю кормів, вироблених за традиційною технологією. Усі ці обставини, на думку В. Сучкової, зумовлюють необхідність встановлення значно вищих цін на органічну продукцію не лише рослинництва, а й тваринництва [139].

Однак, на нашу думку, відновлення балансу поживних речовин у ґрунті та підвищення природної родючості ґрунтів можливе лише шляхом використання органічних технологій, що сприяє збільшенню врожайності сільськогосподарських культур. При цьому заборона на використання мінеральних добрив та засобів захисту рослин, які останнім часом мають стабільну динаміку до зростання, дозволяють збільшити одержання чистого прибутку на 1 га сівозмінної площі. Фахівці в органічному агровиробництві також зазначають, що витрати на органічний спосіб ведення господарства можуть бути нижчі на 20-25 відсотків [19]. Отже, органічне сільське господарство економічно ефективніше за інтенсивне у середньому на 50% за рахунок ліквідації втрат сільськогосподарської продукції у замкнутому циклі виробництва, вивільнення величезного обсягу резервів природних ресурсів [178].

Доцільно відзначити, що висока природна родючість земель в Україні та їх незначне агрохімічне забруднення дозволяє за даними ФАО збільшити врожайність сільськогосподарських культур до 6,2 т/га, тоді як середня фактична врожайність дорівнює 2,5 т/га [201]. Це найбільший у світі потенціал, який може бути використаний максимально ефективно із застосуванням органічних технологій землеробства. Саме тому згідно з рішенням ФАО Україну віднесено до числа держав, які в недалекому майбутньому мають стати донорами продовольства у світі.

Отже, аграрний сектор України, використовуючи свій потужний потенціал, за відповідних умов у 2015 р. спроможний забезпечити виробництво 80 млн т зерна, понад 15 млн т олійних культур, 4 млн т м'яса та ін. Україна не тільки може повністю забезпечити продовольчу безпеку держави, але й зробити її

одним з найважливіших гравців на світовому аграрному ринку, ситуація на якому продовж останніх років стрімко змінюється і є надто сприятливою для розвитку вітчизняного аграрного сектора [52].

В той же час, найбільш перспективним сегментом західноєвропейського агропромислового ринку є ринок екологічно чистих продуктів харчування. Розвиток органічного землеробства у світі став поштовхом до вирощування екологічно чистої продукції для українських сільськогосподарських товаровиробників. Однак, в Україні внутрішній ринок органічних продуктів харчування ще не достатньо сформований, що обумовлено недостатнім розвитком каналів збуту та рівнем поінформованості споживачів щодо переваг цієї продукції. Більша частина виробленої вітчизняними органічними господарствами продукції експортується, оскільки вони є сировинними – вирощують зернові, бобові та олійні культури. Започаткування в Україні політики, спрямованої на формування замовлення на органічні молочні, м'ясні, круп'яні та інші продукти, які б ішли на безпосереднє харчування населення, допомогло б вирішенню більшості проблем, які стримують сьогодні розвиток вітчизняного органічного ринку. Тоді як, розвиток внутрішнього ринку вимагає посилення національної системи гарантій органічної продукції для захисту українських споживачів (рис. 3.16).

Формування відкритого ринку органічної сільськогосподарської продукції та інтеграція України у світовий господарський простір є, на нашу думку, економічною основою підвищення ефективності аграрного сектора економіки, забезпечення продовольчої безпеки, важливою умовою для подальшого економічного та соціального розвитку сільських територій. Для цього необхідна налагоджена інфраструктура ринку органічної сільськогосподарської продукції, що забезпечує здійснення обмінних процесів від виробника до споживача цієї продукції (місцеві та оптові ринки, заклади роздрібної торгівлі, ярмарки,

торгові доми, біржі тощо).

З теоретичної точки зору, інфраструктура ринку є базисом ефективної інтеграції та регіональної спеціалізації економіки. За умови її розвиненості, сільськогосподарське виробництво орієнтується на характерні для певної території природно-кліматичні умови, а не на ринки збуту, що дозволяє отримувати максимальну кількість високоякісної сільськогосподарської продукції при мінімальних витратах [91].

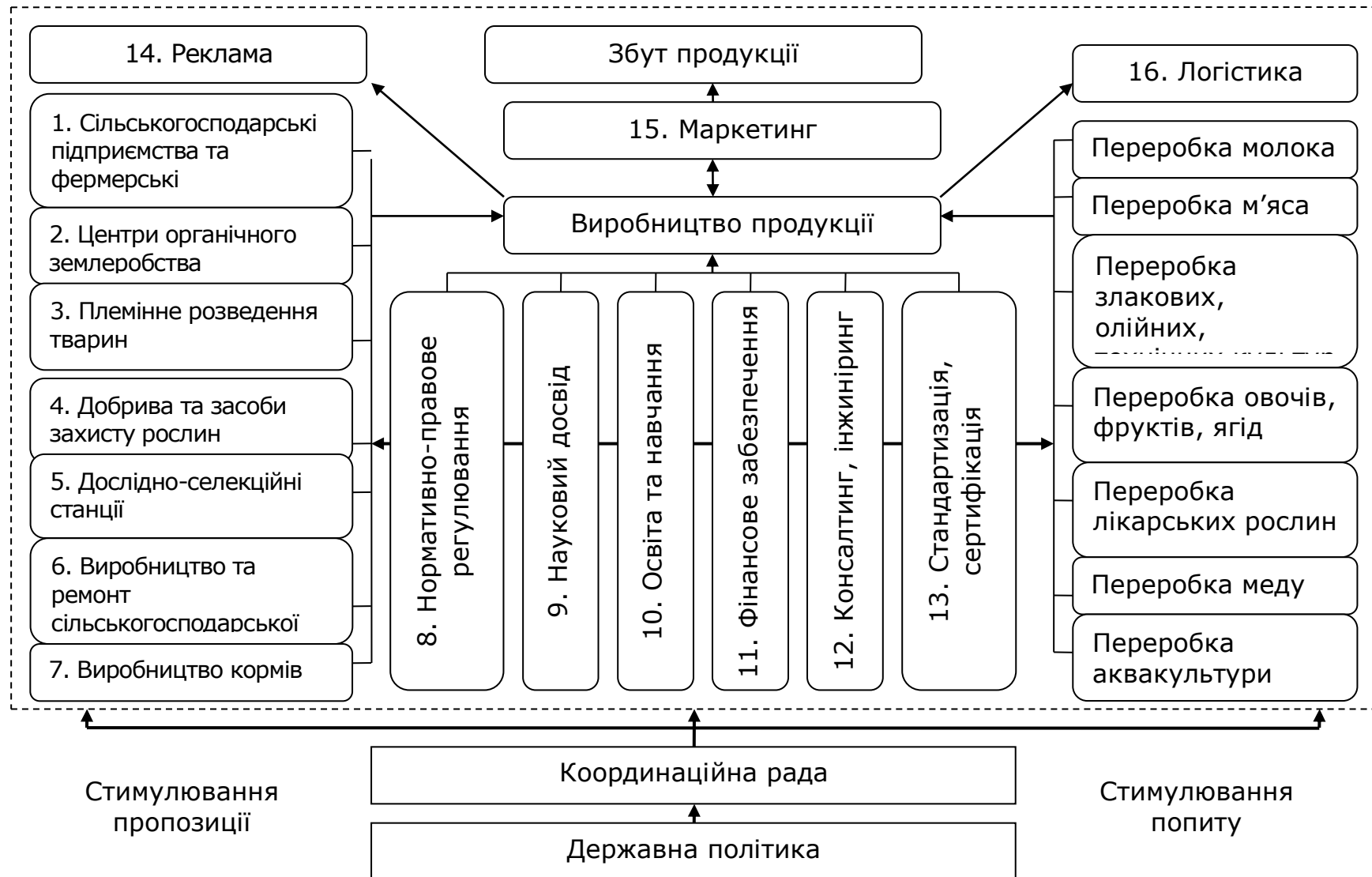

Рис. 3.16. Організація ринку органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: розвинуто [51]

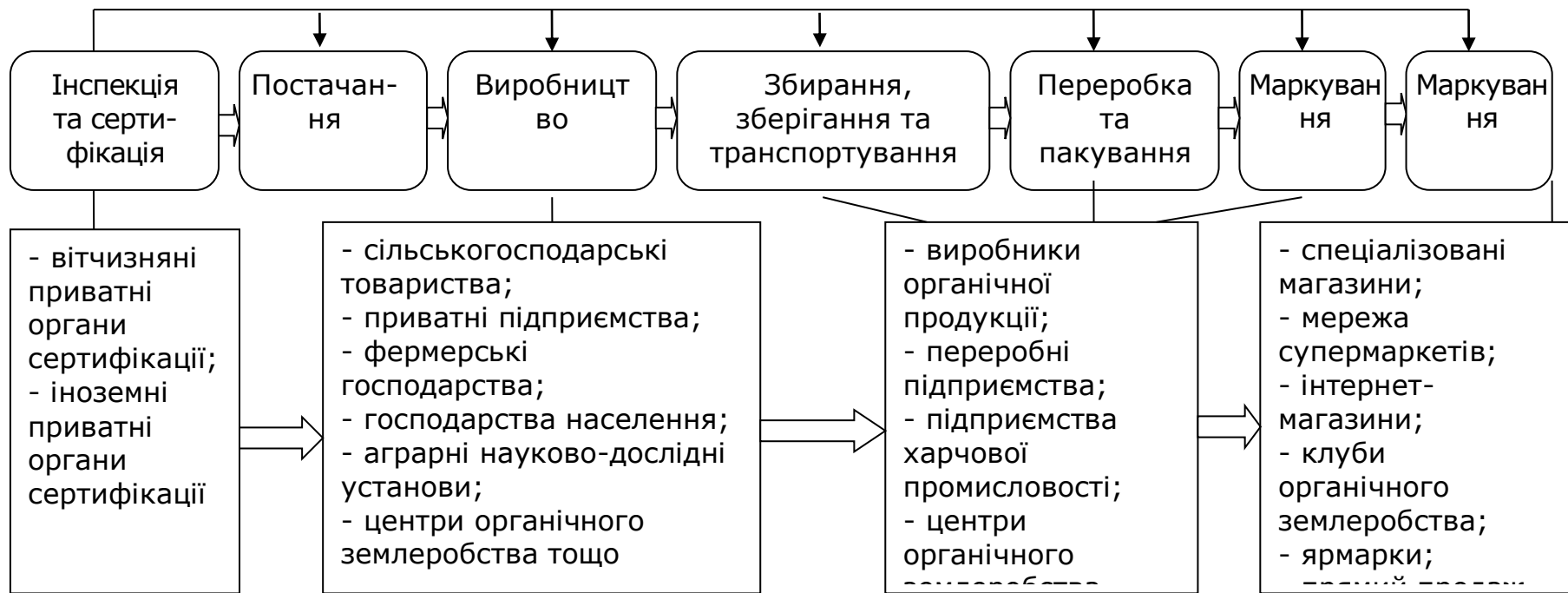

Рис. 3.17. Логістичний ланцюг ринку органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: розробка автора

Сучасний стан ринку органічної сільськогосподарської продукції характеризується повільним формуванням інфраструктури, що збільшує втрати цієї продукції, погіршує її якість, сприяє формуванню завищених цін, створює недолік фінансового й інформаційного забезпечення даного процесу. Існуючі проблеми ускладнюються відсутністю мережі посередницьких структур, які б на конкурентній основі сприяли збуту продукції за вигідною ціною та формуванню ринкової інформації [59, 83]. Логістичний ланцюг ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні на сучасному етапі представлений на рис. 3.17.

За час реформування агропромислового комплексу в Україні склалася достатньо диверсифікована структура господарських суб'єктів, зокрема за розмірами господарств, організаційно-правовим формами тощо. У зв'язку з цим виробничий сектор, який постачає на ринок органічну сировину для переробної та харчової промисловості, представлений різними за масштабами, сферою діяльності та спеціалізацією господарствами. Окрім того, виробництвом органічної сільськогосподарської продукції сьогодні займаються аграрні науково-дослідні установи, навчально-науково практичні центри при вищих аграрних навчальних закладах, центри органічного землеробства та приватні господарства.

Особливості органічного виробництва передбачають обов'язкову його інспекцію та сертифікацію, яку, за нашими дослідженнями, сьогодні в Україні здійснюють лише приватні вітчизняні та іноземні установи (див. рис. 2.6).

У сфері збирання, зберігання та транспортування органічної сільськогосподарської продукції діють як виробники цієї продукції, так і переробні підприємства та підприємства харчової промисловості, які мають відповідні сертифікати на цей вид діяльності. Вони ж і здійснюють транспортування органічної сировини відповідно до вимог стандартів з органічного агровиробництва.

Переробку, пакування та маркування можуть виконувати вже зазначені оператори ринку органічної сільськогосподарської продукції відповідно до вимог стандартів з органічного

агровиробництва, одні з яких виконують виключно посередницькі функції, формуючи партії продукції для переробки від різних постачальників, інші – поєднують виробництво, заготівлю, зберігання та переробку.

Серед інститутів інфраструктури ринку органічної сільськогосподарської продукції, які забезпечують її збут, первинною ланкою виступають суб'єкти спеціалізованої та роздрібної торгівлі, співпраця з якими, як правило, передбачає мінімальні витрати на транспортування, зберігання продукції, організацію торгівлі, інші маркетингові заходи. Привабливість вищезгаданих інфраструктурних елементів найбільш актуальною є для великих за розміром і масштабами діяльності виробників органічної сільськогосподарської продукції. Тоді як невеликі господарства надають перевагу реалізації власної продукції шляхом прямого продажу, через клуби органічного землеробства, Інтернет-магазини та ярмарки (у більшості випадків без відповідних сертифікатів).

В той же час, коли мова йде про велике товарне виробництво органічної сировини, місцева інфраструктура не може повністю забезпечити реалізацію його інтересів. Це обумовлює необхідність розвитку різних форм оптової торгівлі, з яких найбільш демократичною та прозорою на сьогодні є товарна біржа [146].

Товарна біржа представляє собою постійно діючий оптовий ринок, що функціонує в певному місці зі встановленими правилами торгівлі та регламентом [41]. В той же час, сфера діяльності товарної біржі, зазвичай, охоплює міжрегіональний, національний і міжнародний ринки. У зв'язку з цим на регіональному рівні основну роль повинні відігравати елементи інфраструктури нижчого рівня (агроторгові дома, оптові ринки тощо), що обумовлює необхідність їх функціонального й організаційного визначення [146].

Так, створення агроторгових домів є передумовою розвитку товарно-грошових відносин, більш вигідної реалізації виробленої продукції та поліпшення матеріально-технічного постачання сільськогосподарських товаровиробників. Ці ринкові інституції функціонують, як правило, на районному чи регіональному рівні,

виступаючи за суттю проміжною ланкою між товаровиробником і системою аграрних бірж у процесах збуту виробленої продукції та матеріально-технічного постачання [146].

Доцільно відзначити, що реалізацію органічної сільськогосподарської продукції можливо здійснювати через оптовий продовольчий ринок, що на думку Ю. Цимбалюк надає такі переваги [146]: "створюються умови для цілорічного постачання населення свіжими, високоякісними продуктами харчування за прийнятними цінами; для сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств вирішується проблема збуту, створюються додаткові робочі місця та зменшується відтік сільського населення; держава вирішує проблему легалізації оптової торгівлі й додаткового надходження коштів у бюджет. При цьому забезпечується захист вітчизняних товаровиробників і продовольчого ринку країни в цілому".

Заслугує на увагу досвід організації оптових продовольчих ринків у Російській Федерації, зокрема у Московському регіоні та Волгограді. Їх функціонування забезпечується системою маркетингу, інформаційним забезпеченням, потужною сучасною матеріальною базою (транспорт, складськими приміщеннями та торговельними павільйонами, обладнанням для зберігання конкретних груп продовольчих товарів) і кваліфікованим персоналом. При цьому торгівля здійснюється як великими, так і дрібнооптовими партіями продукції, якої пропонується до 5000 найменувань [27, 97].

У світовій практиці використовується шість каналів збуту органічної сільськогосподарської продукції, що впливає не лише на її реалізацію, а й на проведення рекламної компанії та залучення нових учасників (табл. 3.7) [154].

Отже, сьогодні у світі в реалізації органічної сільськогосподарської продукції достатньо ефективно використовуються інноваційні методи. У той же час, основними каналами збуту органічної продукції в Україні залишаються Інтернет-магазини, спеціалізовані магазини у великих містах, супермаркети традиційної продукції, щорічні ярмарки та виставки. Це свідчить про необхідність запозичення світового

досвіду з урахуванням національних особливостей ринку органічної сільськогосподарської продукції.

Мотивація ж споживачів органічної сільськогосподарської продукції поєднує такі вимоги та сподівання [90]:

1) здорове та екологічно безпечне харчування вищої смакової якості;

2) збереження природного середовища у процесі виробництва;

3) не містить в собі ГМО;

4) зв'язок з виробником – місцевий чи регіональний, або навіть прямиий;

5) висока якість продуктів та їх свіжість.

Таблиця 3.7

Канали збуту органічної сільськогосподарської продукції

Канал збуту	Приклади
1. Організація та проведення спеціалізованих міжнародних та регіональних виставок, ярмарок	BioFach, Міжнародний зелений тиждень, Vivaness, Biolife тощо
2. Міжнародні конкурси	Міжнародна Органічна Винна Премія (MUNDUSvini International Wine Awards), Bio-Weinpreis MUNDUSvini BioFach
3. Просування через роздрібну мережу	Роздрібна мережа (дискаунтери), спеціалізовані магазини, постачання від виробників, супермаркети традиційної продукції
4. Сприяння ЄС та Міжнародної федерації органічного руху (IFOAM)	Субсидювання, проведення наукових досліджень (Всесвітній конгрес IFOAM)
5. Інформування споживачів	Рекламні заходи та акції, кулінарні курси, екскурсії на біоферми, розширення мережі навчальних ділянок з вирощування органічних овочів, премія за профілактику здорового способу життя
6. Розвинута система прямого постачання від виробників до споживачів	Пряме постачання продукції від виробників у дитячі їдальні та заклади громадського харчування, замовлення через мережу Інтернет (абонентські кошики), оренда ділянок для вирощування органічних

	овочів, торговельні автомати з продукцією місцевого виробництва, ринки органічної сільськогосподарської продукції, співучасть кооперативів споживачів у вирощуванні та збуті тощо
--	---

Джерело: побудовано за даними [11, 145]

Така мотивація зумовлює готовність частини споживачів платити додаткову премію (10-50% від звичайної ціни) за органічні продукти харчування, купуючи які споживач повинен усвідомлювати, що вживаючи екологічно чисту та безпечну продукцію, економить кошти на придбання ліків у майбутньому. З метою мотивації споживачів доцільно також звертати їх увагу на екологічність, кращі смакові властивості, свіжість, привабливий зовнішній вигляд цієї продукції. Це дозволить обґрунтувати високий рівень цін на органічні продукти харчування.

Розглядаючи тенденції розвитку каналів збуту органічної сільськогосподарської продукції, Україна може використати європейський досвід, де споживачі купують органічну продукцію безпосередньо у фермерів, у відділах органічної продукції у супермаркетах, а також у спеціалізованих магазинах натурального та здорового харчування. Наприклад, у Швейцарії та Австрії, які вважається піонерами у цій галузі, органічна сільськогосподарська продукція продається поряд із звичайними продуктами у великих супермаркетах, тоді як у Німеччині – через спеціалізовані магазини здорового харчування.

Необхідно зазначити, що у тих країнах, де домінують супермаркети, ринок органічної продукції має вищі темпи розвитку та більший обсяг продажу. На думку маркетологів, органічна сільськогосподарська продукція повинна продаватися з відповідним інформаційним супроводом в окремих відділах. При цьому, у більшості випадків упакування цієї продукції є непримітним, що підкреслює її натуральність, однак програє традиційній [109].

У кожній країні ЄС існують свої правила виробництва, переробки та імпорту органічної сільськогосподарської продукції [254], збут якої відображено в табл. 3.8. Отже, важливу роль у

становленні ринку органічної сільськогосподарської продукції, забезпеченні прозорості та оперативності дій його суб'єктів відіграє система інформаційного забезпечення. Його роль на сьогодні обумовлена необхідністю отримання своєчасної та достовірної інформації про вплив науково-технічного процесу на розвиток світового та національного ринків.

Система інформаційного забезпечення суб'єктів ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні на сьогодні перебуває лише на етапі становлення. Взагалі відсутні мережа консультаційних фірм, дорадчих інституцій, інформаційний супровід органів державної та місцевої влади. Необхідну інформацію усі зацікавлені суб'єкти ринку можуть отримати від учасників руху органічного агровиробництва, незалежних консультантів, через засоби масової інформації. Проте достовірна та вичерпна інформація про кон'юнктуру ринку органічної сільськогосподарської продукції, цінову ситуацію, прогнози розвитку галузі сьогодні відсутня. З іншого боку, відсутність такої інформації, заважає прозорості цього ринку, є причиною недостовірної оцінки ситуації та відповідної поведінки господарюючих суб'єктів. У зв'язку з цим їх діяльність, зокрема при окресленні подальших перспектив свого розвитку та розробці оперативних заходів, ґрунтується головним чином на власній інтуїції [146].

Таблиця 3.8

Особливості роздрібного збуту продукції органічного сільського господарства в країнах ЄС

Країна ЄС	Структура національного ринку збуту			Перевищення вартості органічних продуктів, %
	Мережеві супермаркети, %	Напряма від виробника (ринки, доставка додому), %	Спеціалізовані магазини, ресторани, булочні, %	
Австрія	70	15	15	59
Данія	90	7	3	20-30
Нідерланди	42	17	41	35-40
Німеччина	80	10	10	35
Франція	42	30	28	25-35
Швеція	91	7	2	30

Джерело: дані [114, с. 61]

На сьогодні найбільш повно інформаційне забезпечення операторів ринку органічної сільськогосподарської продукції здійснює ряд Інтернет-ресурсів. Серед них слід, насамперед, відзначити web-сервери Федерації органічного руху України, Міжнародної Громадської Асоціації учасників біовиробництва "БІОЛан Україна", Клубу органічного землеробства, Агро-Екологічного Центру в Полтаві, де можна ознайомитися з новинами, особливостями органічного агровиробництва, відповідною літературою, запланованими конференціями та іншими заходами щодо підтримки розвитку цього сектора економіки, отримати консультацію тощо.

Крім того, в Україні функціонує ряд видань, які поширюють у друкованому варіанті, так і через власні Інтернет-сайти інформацію про стан ринку органічної сільськогосподарської продукції, подають матеріали маркетингових й аналітичних досліджень, прогнози, зокрема: електронний Organic-журнал, Інформаційний сайт новин АПК "AgriUkraine.com", Інформаційно-аналітичний журнал "Агроперспектива", Український журнал із питань агробізнесу "Пропозиція", місячний виробничо-практичний журнал "Дім, сад, город" тощо. Щоправда, інформація щодо органічного сільського господарства на зазначених Інтернет-сайтах (окрім першого) з'являється не несистематично, час від часу.

Разом із тим, у країнах Західної Європи та Північної Америки існують спеціалізовані галузеві інформаційні системи, які надають оперативну та всебічну інформацію про поточний стан ринку органічної сільськогосподарської продукції, цінову ситуацію, обсяги виробництва, експорту й імпорту, останні новини галузі та багато іншої корисної як для виробників, так і для інших учасників інформації.

Отже, на сьогодні до інформаційного забезпечення органічного виробництва в аграрному секторі доцільно залучити дорадчі служби, основними напрямками діяльності яких є:

- 1) підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення органічного виробництва в сільському господарстві;

2) сприяння розвитку та стабільному функціонуванню ринку органічної сільськогосподарської продукції;

3) сприяння поширенню органічного виробництва у сільській місцевості тощо.

Таким чином, наявність та доступ до інформаційних джерел, на нашу думку, забезпечить транспарентність ринку органічної сільськогосподарської продукції, сприятиме розвитку конкуренції та утворенню цивілізованих економічних відносин. Крім того, залучення до цього процесу дорадчих служб та вищих аграрних начальних закладах забезпечить прозорість ринку органічної сільськогосподарської продукції, а отже, підвищить попит на неї.

РОЗДІЛ 4
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА
ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ

4.1. Концепція розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України

Складна ситуація, що склалася на світовому та вітчизняному продовольчому ринку через нестабільні природно-кліматичні умови ведення сільського господарства, вичерпаність природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, низьку якість продуктів харчування та збільшення чисельності населення вимагають від урядів країн прийняття заходів для забезпечення продовольчої безпеки населення. Це підтверджується оцінками експертів ВОЗ, які визначають центральну проблему глобального розвитку в потенційному обсязі і межах можливостей нашої планети стосовно забезпечення безперервного та стійкого виробництва продуктів харчування [28].

В той же час, повноцінне та безпечне харчування є одним з найважливіших чинників, які визначають здоров'я населення. Воно необхідне для зростання та розвитку дітей, підвищення імунітету, збільшення тривалості життя, підвищення працездатності, створює умови для швидкого пристосування людини до навколишнього середовища. Успішне вирішення проблеми харчування залежить від створення стійкої бази виробництва якісної сільськогосподарської сировини, сучасної харчової індустрії та доступних продуктів харчування для всіх верств населення. При цьому в центрі уваги повинні бути якість харчових продуктів і продовольча безпека, яка базується на надійному самозабезпеченні країни основними видами вітчизняного продовольства [9].

Відповідно до наших досліджень органічне виробництво в аграрному секторі економіки України має стабільну динаміку до зростання, яка все ж таки є меншою від потенційно

можливої з урахуванням унікальних природно-кліматичних умов. На підтвердження цього необхідно навести результати наукових досліджень Р. Безуса та Г. Антонюка, які за допомогою методу Data Envelopment Analysis (DEA) з'ясувала на скільки ефективно Україна використовує свій потенціал у виробництві органічної сільськогосподарської продукції. Для аналізу було використано річні дані за 2009 р. у розрізі 35-ти країн світу. В сукупності для аналізу одержали панель даних, що складається із 140 спостережень. Ресурси та виготовлена продукція, що використовується для аналізу технічної ефективності, представлені такими змінними [10]:

- 1) площа сертифікованих для виробництва органічної продукції земель на одного виробника, га;
- 2) кількість сільськогосподарської техніки (тракторів) на 100 га органічних земель, шт.;
- 3) обсяг органічних добрив на 1 га органічних земель, т;
- 4) обсяг реалізованої органічної сільськогосподарської продукції на одну особу, дол. США.

Одержані результати дають змогу зробити такі висновки (табл. 4.1): до групи країн, які оптимально і найбільш ефективно використовують ресурси в галузі виробництва органічної продукції, варто віднести Швейцарію, Ліхтенштейн, Корею і Австрію; Данія, Швеція та Австралія достатньо ефективно використовують ресурси в органічному виробництві й показник їх технічної ефективності становить 88, 84 і 62% відповідно; Люксембург, Німеччина, Італія, Норвегія, Франція використовують свій потенціал у галузі виробництва органічної продукції менше ніж на половину, показник ефективності цих країн коливається в межах 30-51%. Решта досліджуваних країн (у тому числі й Україна) потрапили до групи тих, які неефективно використовують ресурси у виробництві органічної продукції [10].

Це пояснюється певними об'єктивними проблемами, які створюють перешкоди розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України та потребують термінового вирішення (табл. 4.2), оскільки саме воно допоможе вирішити

екологічні, економічні та соціальні проблеми сьогодення [162]:

- зменшити антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище внаслідок ведення сільськогосподарської діяльності;

Таблиця 41

Коефіцієнт технічної ефективності виробництва органічної сільськогосподарської продукції в розрізі країн світу, 2009 р.

№ п/п	Країна	Коефіцієнт ефективності	Група
1	2	3	4
1.	Швейцарія	1,00	Найефективніші виробники органічної продукції
2.	Ліхтенштейн	1,00	
3.	Республіка Корея	1,00	
4.	Австрія	1,00	
5.	Данія	0,88	Високий рівень ефективності в галузі виробництва органічної продукції
6.	Швеція	0,84	
7.	Австралія	0,62	
8.	Люксембург	0,51	Невисокий рівень технічної ефективності в галузі виробництва органічної продукції
9.	Німеччина	0,49	
10.	Італія	0,34	
11.	Норвегія	0,30	
12.	Франція	0,30	
13.	Нідерланди	0,25	
14.	Великобританія	0,20	
15.	Бельгія	0,20	
16.	Ірландія	0,17	
17.	Фінляндія	0,14	
18.	США	0,13	Неефективні виробники органічної продукції
19.	Чехія	0,12	
20.	Греція	0,10	
21.	Іспанія	0,09	
22.	Хорватія	0,09	
23.	Естонія	0,08	
24.	Португалія	0,05	
25.	Кіпр	0,04	
26.	Словенія	0,02	
27.	Словаччина	0,02	
28.	Угорщина	0,02	
29.	Туреччина	0,01	
30.	Польща	0,01	
31.	Болгарія	0,01	

32.	Україна	0,00
33.	Російська Федерація	0,00
34.	Румунія	0,00
35.	Чорногорія	0,00

Джерело: дані [10]

- відновити та зберегти родючість сільськогосподарських угідь, зберегти біорізноманіття;
- впровадити ресурсозберігаючі технології та технічні засоби, зменшити енергоємність сільськогосподарського виробництва;
- забезпечити населення якісними та безпечними сертифікованими органічними як продуктами харчування, так й іншими товарами;
- покращити здоров'я населення;
- підвищити рівень освіти сільського населення;
- поліпшити добробут сільського населення шляхом диверсифікації діяльності, підвищити рівень зайнятості та розвитку сільських територій;
- захистити права споживачів;
- забезпечити інноваційний розвиток органічного сільськогосподарського виробництва;
- створити екологічний імідж України, підвищити конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на світових ринках;
- забезпечити продовольчу безпеку України.

Таблиця 4.2

Фактори, що спричиняють повільний розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки України

Фактори	Характеристика
1	2
Інституційно-правові	<p>1. Недосконалість законодавчої бази, відсутність правил щодо органічного виробництва, неврегульованість питань інспекції та сертифікації органічної продукції, маркування тощо.</p> <p>2. Незавершена земельна реформа, неврегульованість питання щодо продажу землі сільськогосподарського призначення.</p> <p>3. Відсутня система державного контролю за</p>

	<p>використанням і охороною сільськогосподарських земель.</p> <p>4. Необхідність створення ефективної інституційної інфраструктури, яка включає сертифікаційні установи, асоціації виробників органічної продукції та відповідну торговельну мережу.</p> <p>5. Потребує розвитку стратегія інтеграції в існуючі міжнародні структури для полегшення доступу на зовнішні ринки</p>
--	---

Продовж. табл. 4.2

1	2
	<p>органічної сільськогосподарської продукції.</p> <p>6. Існує недолік інформаційно-консультаційного забезпечення та компетентних дорадчих сільськогосподарських служб.</p> <p>7. Відсутність співпраці між виробниками інноваційної та органічної продукції.</p>
Фінансово-економічні	<p>1. Відсутність державної підтримки на період переходу до органічного сільськогосподарського виробництва у зв'язку з тим, що: можливі фінансові втрати під час конверсії та зміни кон'юнктури ринку; необхідні додаткові витрати на технічне переобладнання.</p> <p>2. Відсутність пільгового кредитування виробників органічної сільськогосподарської продукції.</p> <p>3. Висока вартість позикових коштів (відсоткові ставки на сільськогосподарські кредити дорівнюють 25-29%).</p> <p>4. Відсутність можливості страхування ризиків, що пов'язано з фінансовими витратами.</p>
Соціально-психологічні	<p>1. Необхідність зміни стереотипів мислення.</p> <p>2. Недолік екологічного мислення та освіти.</p> <p>3. Інноваційна пасивність управлінських структур сільськогосподарських підприємств.</p> <p>4. Низька технологічна культура сільськогосподарського виробництва.</p> <p>5. Високий рівень бідності населення.</p> <p>6. Висока комерціалізація сільськогосподарського виробництва, поширення монокультури.</p> <p>7. Недостатній рівень споживання продуктів харчування населенням.</p> <p>8. Загроза світової продовольчої кризи.</p>
Технологічні	<p>1. Значна розораність земель.</p> <p>2. Практично припинені й недостатньо поновлюються заходи з охорони земель (будівництво протиерозійних</p>

	гідротехнічні споруд, залуження сильно деградованої та забрудненої шкідливими речовинами ріллі, насадження полезахисних смуг тощо). 3. Високе техногенне навантаження на площі Центральної та Східної України.
Природно-кліматичні	1. Втрата сільськогосподарських угідь через деградацію. 2. Глобальна зміна клімату.

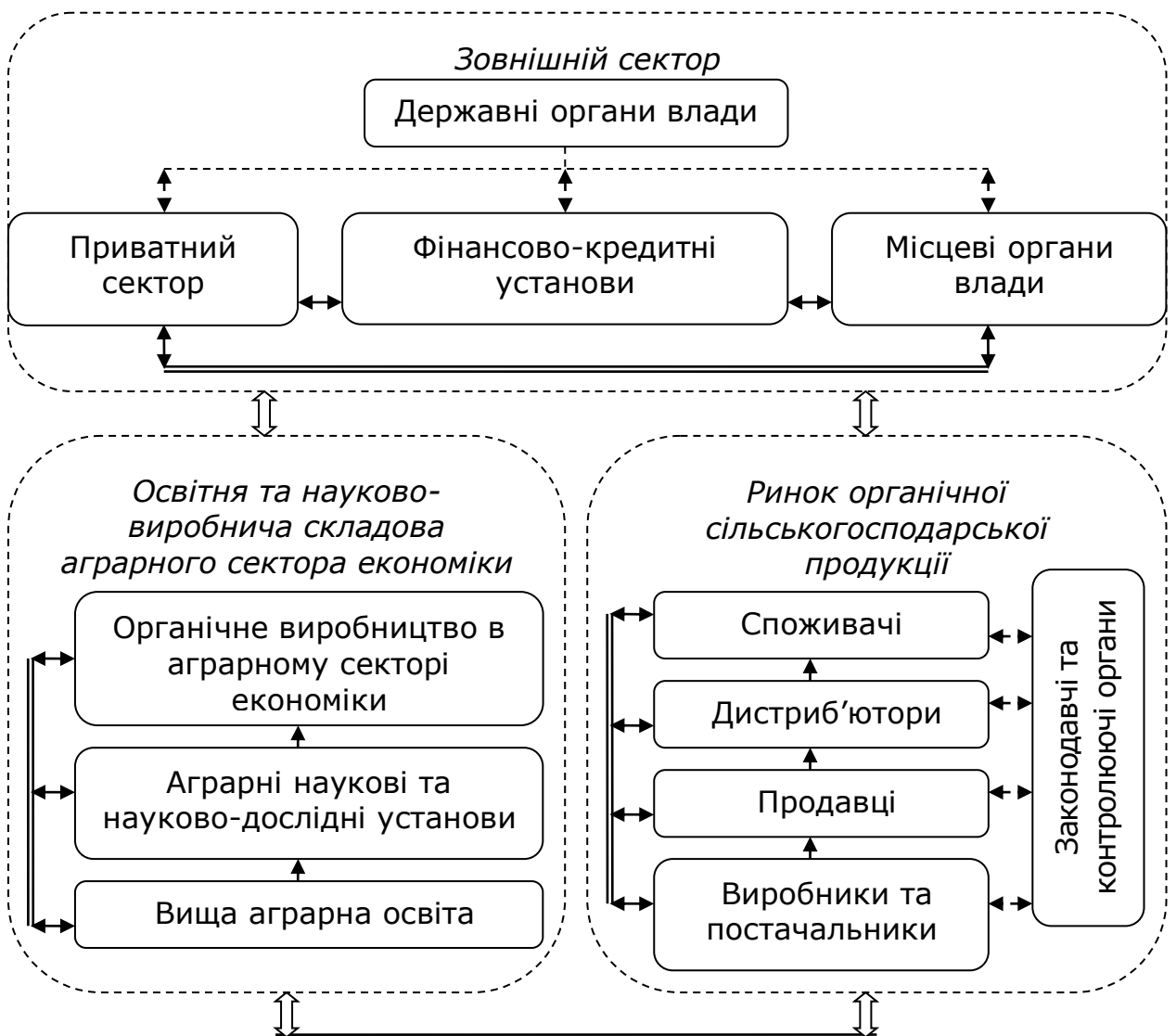
Джерело: розробка автора

Отже, сьогодні розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки України не можливий без спільної співпраці всіх його учасників, дії яких повинні відповідати його загальній концепції. Ця концепція розвитку ґрунтується на поєднанні моделі інноваційного розвитку агропромислового сектора "аграрна освіта – аграрна наука – агропромислове виробництво" з ринком вітчизняної органічної сільськогосподарської продукції, іншими суб'єктами господарювання за підтримки державних та місцевих органів влади (рис. 4.1) [164].

В той же час, для успішної реалізації концепції розвитку органічного виробництва є деякі наявні фактори поточної ситуації в аграрному секторі України та у світі [28], які можуть бути використані, як база підтримки для його розвитку, або навпаки – заважати становленню та розвитку. У концепції державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні Федерації органічного руху України розглядаються передумови, проблеми, можливості та ризики, що впливають на розвиток цієї галузі аграрного сектора [258]. Однак, на нашу думку, програма відповідного рівня повинна ґрунтуватися на чітко визначених цілях та принципах (табл. 4.3).

Організаційно-правові заходи щодо забезпечення розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції включають в себе весь обсяг діяльності органів державної влади, спеціалізованих установ та організацій, некомерційних самоврядних організацій, органів місцевого самоврядування, посадових осіб вказаних органів, що спрямовують владний вплив на регулювання поведінки

об'єктів в органічному сільському господарстві [63]. В даному разі первинне місце посідають саме заходи правового характеру, що полягають у прийнятті, зміні чи визнанні такими, що втратили чинність, нормативно-правових актів різного характеру та ієрархії, норми яких у своїй сукупності врегульовують суспільні відносини у сфері органічного сільського господарства, спрямовують їх у напрямі становлення та розвитку даної галузі АПК. У даному випадку мова йде, перш за все про правове регулювання.

Примітки:

→ - залежність між структурними елементами

↔ - вплив структурних елементів

||↔ - взаємодія суб'єктів з метою розвитку органічного

Рис. 4.1. Модель взаємодії складових органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора

Отже, з метою сприяння розвитку органічного сільського господарства діяльність держави (в особі уповноважених органів) повинна безпосередньо впливати на процес господарювання в галузі органічного сільського господарства (створення органів акредитації, сертифікації, маркування, специфікації; стимулювання виробників щодо переходу до органічного сільського господарства; налагодження координації між органами державної влади щодо ефективнішого сприяння розвитку даної галузі АПК; практичне здійснення положень Програми розвитку органічного сільського господарства в Україні). Це підтверджує, що первинну роль в зазначеному процесі відіграє правове забезпечення розвитку цієї галузі АПК, оскільки нормативно-правове закріплення пріоритетів в подальшому буде значним чином впливати і на організаційну діяльність державних органів [13].

Таблиця 4.3

Характеристика складових концепції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України

Складові концепції	Характеристика
1	2
Передумови	1. Зменшення використання мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин тощо. 2. Запровадження органічного агровиробництва на вітчизняних підприємствах, що дозволяє використовувати їх як консультаційні та навчальні центри. 3. Досвід в органічному агровиробництві завдяки реалізації міжнародних проектів. 4. Існування внутрішнього попиту на органічну сільськогосподарську продукцію. 5. Значний потенціал для експорту сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції з України внаслідок сприятливої ситуації на світових ринках

	(стабільно зростаючий попит). 6. Розвиток і популяризація виробництва органічної сільськогосподарської продукції громадянськими організаціями та об'єднаннями.
Цілі	1. Екологічні – збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу. 2. Соціальні – підвищення рівня життя населення, забезпечення якісним продовольством. 3. Економічні – забезпечення беззбиткового виробництва, економія ресурсів. 4. Технологічні – використання інноваційних технік і технологій, які забезпечують раціональне природокористування.

Продовж. табл. 4.3

1	2
Принципи	1. Здоров'я – органічне сільське господарство підтримує та зміцнює здоров'я ґрунту, рослин, тварин, людей і всієї планети цілісно та в повному обсязі. 2. Екології – органічне сільське господарство враховує функціонування циклів живої екологічної системи, покращує його, без втручання в них та грубого порушення у системі. 3. Справедливості – органічне сільське господарство базується на відносинах, які гарантують соціальну справедливість, беручи до уваги суспільне життя та життєві можливості. 4. Дбайливого ставлення – раціональність і відповідальність – основні вимоги ведення органічного сільського господарства з метою захисту здоров'я, благополуччя середовища, теперішнього та майбутніх поколінь.
Можливості	1. Використання вітчизняного та іноземного досвіду ведення органічного агровиробництва, розвитку ринку органічної сільськогосподарської продукції. 2. Популяризація вживання органічних продуктів харчування, як невід'ємної частини здорового способу життя, через всі види засобів масової інформації. 3. Формування довіри споживачів до сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції з метою забезпечення зростання попиту на неї. 4. Широке використання таких регіональних особливостей, як місцеві традиції, інновації, нові продукти, місцеві види рослин і тварин. 5. Забезпечення громадської підтримки (зацікавленість неурядових, громадських і галузевих організацій та асоціацій).

	<p>6. Забезпечення органічного агровиробництва прямою фінансовою підтримкою та створення системи непрямой підтримки шляхом надання пільг та преференцій.</p> <p>7. Більш широке використання програм допомоги виробникам за рахунок "зеленої скриньки" у зв'язку із вступом України до СОТ.</p>
Ризики	<p>1. Ризики втрати врожаю, зумовлених несприятливими погодними умовами.</p> <p>2. Негативний вплив світової продовольчої кризи на ринкову кон'юнктуру органічної сільськогосподарської продукції.</p> <p>3. Нестабільна політична ситуація у країні.</p> <p>4. Зменшення фінансової підтримки аграрного сектора економіки через фінансову та банківську кризи.</p>

Продовж. табл. 4.3

1	2
	<p>5. Нерозвинена мережа вітчизняних сільськогосподарських ринків.</p> <p>6. Незавершеність земельної реформи, відсутність прозорого та цивілізованого ринку сільськогосподарських земель.</p> <p>7. Існування псевдоорганічних продуктів харчування.</p>

Джерело: розробка автора

Ми погоджуємося з Н. Берлач, що на даний момент в Україні існує досить розгалужена правова база, яка тією чи іншою мірою регламентує певні аспекти суспільних відносин у сфері органічного сільського господарства (див. додаток Р). При цьому система правових та організаційних норм, що безпосередньо відносяться до сертифікації, виробництва, переробки, перевезення, маркування й реалізації органічної сільськогосподарської продукції є закріпленими в різних законодавчих актах, а тому не можуть створювати повноцінної системи, тобто впорядкованої, взаємозалежної та

взаємообумовленої сукупності правових норм, що регулюють певним чином відокремлене коло суспільних відносин (а саме – відносини в процесі здійснення органічного сільського господарства) [13].

Існуюча нормативно-правова база щодо органічного виробництва в Україні може бути згрупована за напрямом впливу та органами прийняття: державні та місцеві – прямого впливу (містять заплановані показники, передумови становлення і розвитку органічного агровиробництва); державні – непрямого впливу (визначають умови, які сприяють розвитку органічного агровиробництва). Так, до державних нормативно-правових актів прямого впливу можна віднести:

1. Закон України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII, яким визначено правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю і спрямований на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні [117].

2. Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" від 16.01.2003 р. №433-IV, яким визначено середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності для високотехнологічного розвитку сільського господарства і переробної промисловості до 2013 р.: біодобрива; екологічно чисті харчові продукти та продукти з високими оздоровчими властивостями з овочевих та зернових культур [50].

2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року передбачає: довести обсяг частки

органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10%; розвиток рослинництва повинен здійснюватися шляхом стимулювання ведення органічного сільського господарства; унормувати розвиток органічного землеробства, створити систему його сертифікації з метою формування агроекологічного іміджу України [39].

3. Галузева програма "Комплексна біологізація захисту рослин – 2008-2012" визначає:

- розроблення та впровадження не менш як на 5% сільськогосподарських угідь країни біологічних технологій виробництва органічної продукції рослинництва без використання засобів хімізації;

- переведення промислового тепличного овочівництва на використання виключно технологій біологізації рослинництва з рівнем заміщення пестицидів на біологічні засоби захисту рослин не менше 85 відсотків;

- технічне переоснащення та розширення мережі біофабрик і біолабораторій, створення деяких нових виробничих об'єктів біометоду;

- створення на державному, регіональному та зональному рівнях системи наукового, інженерно-технічного, технологічного й агробіологічного сервісного забезпечення біологізації захисту рослин та підготовки фахівців і виробничого персоналу сільськогосподарських підприємств з цього напрямку [68].

До державних нормативно-правових актів непрямого впливу відносяться Конституція України, Земельний, Лісовий, Водний, Цивільний та Господарський кодекси України, закони України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про безпечність та якість харчових продуктів", "Про підтвердження відповідності" тощо [117].

Отже, доповнюючи нормативно-правову базу, значні перспективи розвитку органічного виробництва в аграрному секторі можуть бути реалізовані, на нашу думку, через стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій "Рідне село", яка дозволить через кооперацію дрібних і середніх виробників органічної сільськогосподарської продукції залучити необхідні

фінансові ресурси та засоби виробництва за доступними цінами. Це дозволить розвивати одночасно декілька напрямів органічного виробництва (рослинництво та тваринництво), забезпечить налагодження системи збуту органічної сільськогосподарської продукції, сприятиме розвитку земельного туризму, розвитку сільських територій тощо.

Однак, на сьогодні повною мірою не визначені основні вимоги, обмеження та заборони щодо виробництва й реалізації органічної сільськогосподарської продукції, допустимі рівні вмісту антропогенних речовин і т. д. Не відпрацьована система належного контролю й юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо органічної продукції. Не визначено поділ повноважень щодо регулювання аналізованої сфери суспільних відносин між органами державної влади. Так само, як і не налагоджена взаємодія між ними [13].

Особливої актуальності на сучасному етапі розвитку органічного агровиробництва набувають також нормативно-правові акти щодо регулювання та контролю обігу, використання, ввезення, переміщення і випробування ГМО в Україні.

Сьогодні аграрний сектор економіки України поступово переходить до інноваційної моделі розвитку, що необхідно для створення умов суттєвого підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу аграрного сектора зокрема та держави взагалі, вдосконалення організаційно-функціональної структури аграрного сектора відповідно до умов ринку, сприятиме активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств, підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, забезпеченню продовольчої безпеки країни тощо. Однак, використання досягнень науково-технічного прогресу у більшості випадків призводить до зростання екологічного навантаження на ґрунти, водойми, атмосферу тощо.

В Україні триває процес деградації ґрунтів. Через неконтрольованість з боку держави легендарні українські родючі чорноземи стали вже швидше міфом, аніж реальністю. За останні роки Україна вже втратила близько 20% ґрунтів внаслідок

хімічного, радіаційного і біологічного забруднення, водної та вітрової ерозії, правильного використання мінеральних добрив і порушення принципу сівозмін. В Україні досі ніхто не несе покарання за нераціональне використання землі та її виснаження [20].

Безвідповідальне ставлення сільгоспвиробника і безконтрольність держави за останні роки привели до колосальної втрати чорноземів. Одним із чинників втрати чорнозему є водна ерозія, її розвитку сприяє інтенсивне розорювання схилів горбів, недотримання елементарних агротехнічних правил обробітку ґрунту. Вона зумовлює зміну не тільки фізичних властивостей, але й знищує гумусовий горизонт. Внаслідок цього помітно зменшуються запаси гумусу, азоту, фосфору, калію й інших поживних елементів, що свідчить про те, що ґрунт втрачає свою родючість [126].

Екологічні проблеми сьогодення вимагають впровадження ресурсозберігаючих технологій в усіх галузях виробництва. Особливо це актуально для аграрного сектора економіки, який є стратегічним щодо забезпечення високого рівня життя всього населення, збереження здоров'я нації та продовольчої безпеки України. Для цього необхідно, перш за все, впроваджувати у сільськогосподарське виробництво технології, які зберігають і відновлюють національне багатства України – чорноземи. Такі технології використовують органічне агровиробництво, яке ґрунтується на своїх принципах (здоров'я, екології, справедливості, турботи), відповідає концепції стійкого розвитку аграрного сектора економіки.

Таким чином, постає актуальним питання щодо впровадження екологічних інновацій (еко-інновацій) в органічне сільське господарство, як запоруку його екологічної, економічної, технічної та соціальної ефективності. Під інноваціями в широкому значенні розуміється прибуткове використання новацій у вигляді нових технологій, видів продукції, послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного чи іншого характеру [22]. Найбільш

повним, на нашу думку, є визначення еко-інновацій як створення нових і конкурентно-оцінених товарів, послуг, процесів, систем і процедур, розроблених для задоволення людських потреб та забезпечення кращої якості життя для кожного, яке досягається разом із мінімальним використанням природних ресурсів (сировини і матеріалів, енергії та площі земної поверхні) у розрахунку на одиницю випуску, а також мінімальними викидами токсичних речовин [191].

При цьому, ефект від запровадження еко-інновацій розглядають упродовж усього життєвого циклу продукту (послуги чи системи) (табл. 4.4), а не обмежують лише процесами проектування та виробництва, що створює можливість виникнення змін у поведінці споживачів, їхньому способі життя і/або використання виробів [151].

Використання еко-інновацій забезпечує високий рівень екологічної безпеки виробництва, продукції та послуг при одночасному зміцненні конкурентних позицій бізнесу. У розвинених країнах світу саме за рахунок нових знань і впровадження нововведень у сільське господарство отримують високий рівень доданої вартості, не порушуючи при цьому екологічної рівноваги довкілля [122].

Таблиця 4.4

Класифікація еко-інновацій в органічному агровиробництві

Ознака	Характеристика	Приклади
Продукція (послуги)	Спричиняють мінімальний вплив на довкілля впродовж усього життєвого циклу. Охоплює всі ланки життєвого циклу, може потребувати розвитку інфраструктури, зміни звичок, відповідного інформування. Використовують еко-дизайн, довкільні технології, технологічні інновації для стійкості, дематеріалізацію виробів.	Органічні продукти харчування, органічне насіння сільськогосподарських культур, біодобрива, біологічні засоби захисту рослин, зелений туризм тощо.
Процес	1. Застосування нового або помітно покращеного способу виробництва і/або постачання.	Ресурсозберігаючі технології виробництва, концепція управління

	<p>2. Застосування нових методів у практиці бізнесу, організації робочого простору або у зовнішніх зв'язках організацій, а також навчання та перепідготовку персоналу.</p> <p>3. Маркетинг інновацій (дизайн, пакування, розміщення та просування продукції), зокрема екологічне маркування виробів і процесів. Релевантними підходами тут є чистіше виробництво, безвідходні технології, ефективність використання ресурсів.</p>	<p>"зелений офіс", концепція "еко-ефективності", модель "чисте виробництво", міжнародні стандарти еко-менеджменту й аудиту (ISO 14000, EMAS), методи підвищення ресурсної продуктивності на основі концепції MIPS, новий системний екологічний дизайн і спеціальне маркування продукції тощо.</p>
Система	<p>Принципово нові технологічні системи, які змінюють умови ринку, спричиняють різні види системних змін у виробництві, суспільстві та поведінці.</p>	<p>Концепція аналізу життєвого циклу, стратегія "від колиски до колиски", аналіз потоку сировини і матеріалів, інтегрована оцінка довкілля та сталості, закриті матеріальні цикли, стале виробництво і споживання, еко-достаток, іматеріалізація, системи, орієнтовані на споживача і сталий спосіб життя.</p>

Джерело: дані [44, 144]

Очевидно, що у майбутньому підприємства, які зроблять зрівноважений розвиток провідною ідеєю своєї діяльності, отримають конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Однак, більшість підприємців не поспішають впроваджувати еко-інновації, мотивуючи це тим, що діяльність за принципами зрівноваженого розвитку чи розвиток ринку "зелених товарів" ставить їх у не вигідне становище порівняно з їхніми конкурентами, виробництво за принципами зрівноваженого розвитку потребує нового обладнання та процесів, а споживачі, у свою чергу, не зможуть платити більше за екологічно чисту продукцію.

Доцільно відзначити, що впровадження еко-інновацій на

сільськогосподарських підприємствах здійснюється одночасно з традиційним виробництвом, оскільки вони направлені на вдосконалення або створення нових продуктів, суттєве оновлення технологій виробництва.

При цьому перехід до оновленого виробництва потребує додаткових витрат (фінансів, часу, енергії тощо), які можливо знайти лише при ефективному управлінні сільськогосподарським виробництвом. Однак, дослідження показують, що підприємства, які почали впроваджувати еко-інновації у рамках зрівноваженого розвитку, проходять через п'ять різних стадій змін (табл. 4.5).

Також на впровадження еко-інновацій на сільськогосподарському підприємстві впливає досить багато чинників, які як перешкоджають, так і сприяють їх розвитку [122]:

1. Організаційно-економічні: недолік інвестиційних ресурсів для фінансування інноваційних проектів; відсталість матеріальної та науково-технічної бази; відсутність резервних потужностей; домінування спрямованості економічних інтересів підприємця на поточне виробництво.

2. Фінансово-кредитні: недолік власних та запозичених фінансових ресурсів; недосконалість системи оподаткування інноваційно-інвестиційної діяльності; відсутність пільг і дотацій; недостатність державної фінансової підтримки.

Таблиця 4.5

Етапи, компетенції та можливості розвитку еко-інновацій в аграрному секторі економіки України

Етапи	Головне завдання	Необхідні компетенції	Інноваційні можливості для вітчизняного органічного сектора
1	2	3	4
Етап 1. "Приховані можливості"	Впевнитись у тому, що дотримання "зелених норм" відкриє шлях до інновацій	- здатність передбачати і формувати правила; - вміння працювати з іншими виробниками, у тому числі з конкурентами, для реалізації творчих рішень	- мотивація сільськогосподарських виробників та їх партнерів до експериментів з технологіями, матеріалами та процесами за принципами стійкого розвитку
Етап 2. Переорієнтація виробничого процесу на принципи зрівноваженого розвитку	Підвищення ефективності впродовж всього виробничого ланцюгу	- проведення експертизи життєвого циклу продукції; - можливість перебудови діяльності з метою зменшення використання природних та інших ресурсів, мінімізувати шкідливі викиди та відходи; - впевненість у тому, що всі процеси партнерів відповідають принципам зрівноваженого розвитку	- розвиток джерел надходження сировини відповідної принципам стійкого розвитку; - збільшення використання екологічно чистих джерел енергії; - пошук інноваційних шляхів використання застарілих технологій
Етап 3. Введення екологічно чистого виробництва	Виробництво екологічно чистої продукції	- знання, яка продукція є найбільш шкідливою для навколишнього природного середовища; - здатність згенерувати суспільну підтримку "зеленим" пропозиціям; - управлінські інновації для впровадження екологічного виробництва з метою виготовлення екологічно чистої продукції;	- застосування у виробництві екологічних методів, як наприклад органічні; - розробка компактно й екологічно безпечної упаковки; - виробництво та просування продукції із високими екологічними характеристиками;

Продовж. табл. 4.5

1	2	3	4
Етап 4. Розробка нових бізнес-рішень	Пошук нових каналів збуту екологічної продукції	- здатність розуміти, що хочуть споживачі та прорахувати різні способи задоволення цих вимог; - можливість зрозуміти, яким чином партнери можуть підвищити цінність пропозицій	- визначення нових каналів збуту, які наближають виробника до споживача; - розробка бізнес-рішень, які поєднують виробничу та збутову інфраструктури
Етап 5. Створення нової виробничої платформи	Розгляд будь-якого питання через призму стійкого розвитку	- знання того, як відновлювальні та невідновлювальні ресурси впливають на екологічне виробництво; - інтеграція успішного досвіду в інші види виробництва	- побудова бізнес платформи, що дозволить клієнтам та постачальникам більш ефективно управляти ресурсами; - розробка технологічних процесів, які потребуватимуть мінімальної кількості ресурсів; - розробка технологій, які дозволять використовувати побічні продукти як джерело енергії

Джерело: розвинуто [24]

3. Політико-правові: недосконалість і нестабільність нормативно-правової бази; існування обмежень з боку податкового, патентно-ліцензійного законодавства.

4. Управлінські: вертикальна структура управління; орієнтація виробників на короткострокову окупність інвестицій; відсутність спільних інтересів учасників інноваційно-інвестиційних процесів.

5. Соціально-психологічні: неприйняття змін у виробництві, поведінці, робочих місцях тощо; страх невизначеності, невдач і втрат.

Ринкові умови господарювання створюють рівні умови щодо розвитку всіх суб'єктів господарювання. Однак ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств залежить головним чином від природно-кліматичних умов, які сьогодні важко передбачити, що, у свою чергу, підвищує ризиковість сільськогосподарського виробництва та його залежність від додаткових джерел фінансування.

Особливо актуальним є фінансова підтримка органічного агровиробництва, яке знаходиться у скрутних умовах господарювання через нормативно-правову невизначеність. На сьогодні державна підтримка суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у сфері виробництва та обігу органічної продукції (сировини), буде надаватися відповідно до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р. № 1877-IV. Ця підтримка була запланована лише у проекті Закону "Про виробництво і обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" (реєстраційний №9707 від 13.01.2012 р.) у вигляді компенсації витрат, надання фінансових гарантій виробникам та експортерам органічної продукції (і сировини), надання дотацій (субсидій) у перехідний період і протягом всього періоду виробництва та обігу органічної продукції та сировини, пільгової системи кредитування, повному відшкодування витрат на страхування аграрних ризиків, надання пільг в оподаткуванні,

при платі за оренду землі державної і комунальної власності і т.д. [158].

Тоді як у розвинених країнах Європи фермери, які бажають займатися органічним землеробством, можуть взяти пільгові кредити і продати свою продукцію вдвічі дорожче. В Україні ж поки що органічне виробництво не отримує фінансової підтримки з боку держави, а її виробники повинні розраховувати на власні або кредитні фінансові ресурси.

Кредитування цієї пріоритетної для нашої країни галузі економіки з кожним роком стає більш вигідним та здійснюється, головним чином, такими комерційними банками: АТ "Райффайзен Банк Аваль", ПАТ "Банк "Київська Русь", ПАТ "VAB Банк", ПАТ "Креді Агріколь Банк", ПАТ "Державний ощадний банк України" [214].

Водночас державна підтримка досі залишається надто слабкою. На сьогодні Міністерство аграрної політики і продовольства України заявило про принципово нову систему кредитування галузі сільського господарства під іпотеку землі, що дасть змогу залучити додаткові інвестиції у вітчизняний агропромисловий комплекс [61].

Крім іпотеки землі як основної застави для отримання кредиту, нова система передбачає створення Державного земельного фонду як інституту контролю за обігом земель та управління землями державної власності. Міністерство пропонує також створити Державний земельний іпотечно-інвестиційний банк і ввести обов'язкове страхування сільськогосподарської продукції. Нова схема кредитування припускає й введення пільгового кредитування (до 10% річних) у спеціалізованому банку [158].

Однак, поки державна система кредитування перебуває на стадії розробки, сільськогосподарські виробники залучають кредитні кошти. Так, за даними Національного банку України, станом на кінець серпня 2013 р. кредити сільськогосподарським підприємствам становили 39,8 млрд грн (6,3 % від загального обсягу портфеля корпоративних кредитів) за відсотковою ставкою до 27,3% річних (у 2012 р. – 36,5 млрд грн), з яких

20,3 млрд грн (51%) – короткострокових, 16,5 млн грн (41,5%) – середньострокових і 3,5 млрд грн (8,8%) – довгострокових [245].

Доцільно відзначити, що протягом останніх років пільгове кредитування сільськогосподарських виробників здійснювалося за різними схемами – від бартерних розрахунків до різноманітних програм зниження відсоткової ставки за кредитом. Разом з тим, такі заходи залишались неефективними для малих та середніх агропідприємств.

На сьогодні розвиток органічного агровиробництва в Україні відбувається завдяки лише підприємницькій ініціативі та міжнародній підтримці через реалізацію низки проектів (додаток У) [166]. Однак, на Полтавщині, наприклад, налічується майже 60 сільськогосподарських підприємств, які зацікавлені у виробництві екологічно чистої продукції [79]. Тут за підтримки Фонду "Євразія" розпочато реалізацію проекту "Створення регіонального кластера виробників екологічної продукції", метою якого є налагодження конкурентоспроможного виробництва екологічно чистої продукції без трансгенних та хімічних домішок. Поки що спроба забезпечити споживчий попит на екологічно чисті продукти харчування вітчизняного виробництва у Полтавській області, здійснена в рамках даного проекту, не мала успіху, в основному, тому що виробники змушені нести додаткові витрати: на отримання товарного знаку "Екологічно чисто та безпечно", на рекламу своєї продукції з цим товарним знаком, на інформування споживачів про переваги екологічно чистої продукції харчування та про гарантії, які надає даний знак тощо. Таким чином, фермерським господарствам не вигідно переходити на органічні методи господарювання, коли можливий додатковий зиск нівелюється додатковими витратами.

Однак, загострення екологічних проблем в умовах надзвичайно високого рівня пізнання і розвитку потребує термінового переходу сільського господарства від інтенсивних методів до екологічно безпечних. Як було вже нами зазначено, необхідність екорозвитку була виголошена у Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р. на "Загальнопланетарному

саміті" (Конференції ООН) з природного середовища і розвитку (РіО-92). При цьому, в одному з принципів екорозвитку зазначається, що екологічна безпека суспільства тісно пов'язана з рівнем культури, освіченості та вихованості людей у цьому суспільстві [69].

Таким чином, розвиток органічного сільського господарства залежить від ефективності функціонування соціальної та ринкової інфраструктури. Під соціальною інфраструктурою ми маємо на увазі сукупність галузей невиробничої сфери, що створюють загальні умови для раціональної організації основних видів діяльності людини – трудової, суспільно-політичної, духовної культури та побуту. До галузей соціальної інфраструктури відносять: торгівлю у тій її частині, що здійснює реалізацію продукції, громадське харчування, житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення, пасажирський транспорт і зв'язок, що обслуговує населення та невиробничі галузі; освіту й охорону здоров'я; фізичну культуру і спорт; туристично-екскурсійні організації; соціальне забезпечення; культуру та мистецтво; масову інформацію; науку та наукове обслуговування; підготовку кадрів; кредит і державне страхування; органи державного управління громадських організацій [138].

Україна, обравши шлях європейської інтеграції, повинна поступово формувати та реалізувати концепцію стійкого розвитку не лише у виробництві, а й у соціальному забезпеченні. Сьогодні вже на державному рівні визнано проблеми та причини низького рівня життя населення, які стримують економічний розвиток, у тому числі і органічного виробництва, та модернізацію економіки України (табл. 4.6).

Для їх вирішення Програмою економічних реформ на 2010-2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" передбачено [116]:

1) збереження та розвиток людського і соціального капіталу шляхом підвищення ефективності та стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти й

медичного обслуговування;

2) модернізація інфраструктури й базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і ЖКГ, а також розвитку транспортної інфраструктури й ринку землі. Перехід від дотацій до самоокупності виробництва та соціальних послуг;

3) підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби та виконавчої влади.

Таблиця 4.6

Фактори, що перешкоджають розвитку соціальної інфраструктури в Україні та їх причини

Галузь	Проблеми	Причини
1	2	3
Медичне обслуговування	<ul style="list-style-type: none"> – низька якість медичних послуг; – нерівний доступ до послуг охорони здоров'я. 	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність зв'язку між якістю медичних послуг і видатками на її фінансування, а також відсутність мотивації медичних кадрів до якісної праці; – низький рівень профілактики та частки первинної медико-санітарної допомоги у структурі медичних послуг; – неефективне використання бюджетних коштів на охорону здоров'я; – дублювання медичних послуг на різних рівнях надання медичної допомоги, відсутність механізму управління потоками пацієнтів на різних рівнях надання медичних послуг; – низька самостійність медичних закладів при використанні фінансових ресурсів.
Система пенсійного страхування	<ul style="list-style-type: none"> – низький розмір пенсій переважної більшості пенсіонерів і нерівні умови пенсійного забезпечення; – пенсійні видатки зростають швидкими темпами порівняно з можливостями економіки щодо їх 	<ul style="list-style-type: none"> – численні пенсійні пільги за професійною та соціальною ознаками ставлять під сумнів справедливість пенсійної системи і знижують стимули участі у ній; – низький рівень залучення населення до пенсійного страхування – внески сплачують тільки $\frac{3}{4}$ зайнятих або понад половини населення працездатного віку; – недостатня диверсифікованість механізмів пенсійного забезпечення.

	забезпечення.	
Система освіти	<ul style="list-style-type: none"> – невідповідність якості освіти сучасним вимогам; – недостатня доступність освіти для сільського населення; – неефективність механізму державного фінансування системи освіти; 	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність єдиної системи управління якістю освіти та її моніторингу; – відсутність державних норм визначення вартості освітніх послуг у ВНЗ і ПТУ; – неефективність норм бюджетного фінансування дошкільних, загально-освітніх і позашкільних закладів; – обмеженість автономності та відсутність реальних стимулів для ефективні-

Продовж. табл. 4.6

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> – наростання диспропорцій між підготовкою фахівців і попитом на них на ринку праці; – відсутність єдиного освітнього простору. 	<ul style="list-style-type: none"> шого використання бюджетних і залучених коштів у навчальних закладах (зокрема в умовах скорочення контингенту учнів); – наявність (унаслідок несприятливої демографічної ситуації) великої кількості малокомплектних шкіл у сільській місцевості; – неефективність моніторингу потреб ринку праці, відсутність урахування сучасних потреб роботодавців системою професійно-технічної та вищої освіти; – неузгодженість дій державних структур при плануванні потреби у фахівцях.
Соціальна підтримка	<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою; – низька адресність при наданні соціальної підтримки; – механізм надання житлових субсидій та пільг з оплати житлово-комунальних послуг побудований на завищених нормативах їх споживання, що призводить до неефективного використання коштів бюджету. 	<ul style="list-style-type: none"> – надання більшості видів допомоги відбувається без урахування рівня доходів і майна/власності у розпорядженні одержувача допомоги; – відсутність необхідної інформації для обліку та моніторингу фактично спожитої соціальної допомоги й оцінювання доходів претендентів на її одержання; – відсутність у системі соціальної підтримки стимулів для ефективного використання виділених на неї коштів, завищені норми споживання комунальних послуг для населення.

Житлово-комунальне господарство	<ul style="list-style-type: none"> – підприємства ЖКГ перебувають у критичному фінансово-економічному стані; – заборгованість населення перед підприємствами ЖКГ значно зростає, що призводить до зростання боргів самих підприємств галузі; – система управління експлуатацією житла підприємствами ЖКГ і регулювання природних монополій застаріла та є неефективною; 	<ul style="list-style-type: none"> – неефективне управління підприємствами ЖКГ; – відсутність механізмів стягнення заборгованості за спожиті житлово-комунальні послуги призводить до зростання неплатежів з боку населення; – монополізація ринку житлово-комунальних послуг і відсутність приватних операторів з обслуговування багатоквартирних будинків призводить до неефективного управління витратами;
---------------------------------	--	--

Продовж. табл. 4.6

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> – основні засоби перебувають у критичному стані; – якість житлово-комунальних послуг не відповідає потребам споживачів і технічним стандартам. 	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність ефективного власника багатоквартирних будинків; – несприятливі умови для залучення приватних інвестицій у галузь призвели до технічної та технологічної деградації і зносу основних засобів.
Транспорт на інфраструктуру	<ul style="list-style-type: none"> – недостатнє бюджетне фінансування програм модернізації та будівництва об'єктів інфраструктури; – транзитний потенціал країни не використовується повною мірою через неефективність митних процедур. 	<ul style="list-style-type: none"> – недостатнє державне фінансування, що не покриває потреби утримання та розвитку транспортної інфраструктури; – слабкість механізмів залучення приватних інвестицій в інфраструктурні проекти; – адміністративні обмеження на підвищення тарифів залізничного транспорту, що не дозволяє накопичувати кошти для капітальних інвестицій; – недосконалість законодавчої і нормативно-правової бази; – нереалізованість програми реформування залізничного транспорту та Укрзалізниці; – недостатня пропускна спроможність морських портів; – концентрація активів транспортної

		інфраструктури місцевого значення під управлінням центральних органів влади.
--	--	--

Джерело: побудовано за даними [262]

Також у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року зазначено, що найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. З метою вирішення цих та інших проблем, що перешкоджають розвитку аграрного сектора економіки України, на державному рівні передбачено забезпечити [39]:

- продовольчу безпеку та продовольчу незалежність держави;
- розвиток рослинництва;
- державний землеустрій та державний земельний кадастр;
- охорону та підвищення родючості ґрунтів, екологізацію сільськогосподарського виробництва;
- системи моніторингу земель;
- меліорацію земель;
- формування ринку земель сільськогосподарського призначення;
- розвиток тваринництва;
- розвиток ринку матеріально-технічних ресурсів і послуг;
- формування та розвиток інфраструктури аграрного ринку;
- державне регулювання аграрного ринку;
- гарантування безпечності й якості продовольства;
- підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників;
- формування агроекологічного іміджу України;
- розвиток організаційно-правових форм господарювання;
- розвиток зовнішньоекономічної діяльності.

Однак, при цьому державна система управління відчуває нестачу кваліфікованих фахівців, які можуть швидко

сприймати нові вимоги еколого-економічної політики, здатні компенсувати екологічну неосвіченість керівників різного рівня й ефективно вирішувати сучасні екологічні проблеми. У зв'язку з цим постає завдання забезпечити якісне поліпшення екологічної аграрної освіти та виховання [152].

Сьогодні підготовка таких фахівців можлива за умови подальшого вдосконалення всієї системи екологічного виховання та освіти за рахунок використання міжнародного досвіду розвинених країн. Це пояснюється перш за все тим, що проблеми екологічної освіти і виховання вийшли за національні межі та набули міжнародного характеру.

Одним із недоліків існуючої системи екологічної освіти є те, що природа розглядається як енергетичний та сировинний ресурс матеріального виробництва, її цінність визначається, перш за все, як господарська. Екологічний аспект розуміння природи як необхідного середовища життєдіяльності людини залишався на периферії екологічної освіти, головним критерієм якої було раціональне природокористування. Передбачалося, що у результаті використання досягнень НТП застаріла природомістка техніка та технології з великим обсягом виробничих відходів будуть замінені менш ресурсоємними й екологічнобезпечними, що, у свою чергу, вимагає підготовки нових спеціалістів з високим рівнем екологічної освіти [104].

Отже, умови сьогодення вимагають від сучасної аграрної вищої освіти формування більш високого рівня екологічної свідомості та екологічного складу мислення як важливої складової загальнолюдської моралі, які мають найбільший сенс на етапі професійного становлення людини. При цьому, ми погоджуємося з думкою Л. Мельника, що екологічна освіта повинна бути неперервною (має починатися на дошкільному рівні та продовжуватися на всіх етапах формальної і неформальної освіти) [104]. Однак, саме ВНЗ повинні закріпити отриманні екологічні знання, надати нові та навчити застосовувати їх для подальшого розвитку особистості та суспільства.

На нашу думку, загальне визначення екологічної освіти

можна інтерпретувати для екологічної аграрної освіти як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок теорії та практики раціонального природокористування й охорони природи, формування екологічного мислення і світогляду з урахуванням новітніх досягнень в усіх галузях економіки, що базуються на принципі індивідуальної екологічної відповідальності за результати сільськогосподарської діяльності з метою забезпечення стійкого розвитку економіки країни та сільського господарства.

У зв'язку з цим, головними ідеями екологічної аграрної освіти є [104]:

- світогляд на основі сучасної екологічної картини світу та його вплив на стан сільського господарства;
- усвідомлення єдності всього живого та неживого у природі;
- пізнання себе як частини навколишнього світу;
- розуміння різноманітності цінностей природи (матеріальні, емоційні, естетичні тощо);
- перехід від антропоцентричного підходу до вивчення природних процесів та явищ до екоцентристського і поліцентристського підходів;
- розуміння причин суперечностей (виникнення екологічних проблем) у системі "людина – природа – суспільство" як невідповідність природних і соціальних законів;
- розуміння екологічної кризи як кризи культури;
- розуміння внеску екологічної культури у загальну культуру людини;
- усвідомлення морального вибору методів сільськогосподарського виробництва, які узгоджені з екологічними і моральними імперативами;
- виховання екологічної відповідальності за стан навколишнього природного середовища, власне здоров'я та здоров'я інших людей, майбутніх поколінь;
- розуміння концепції стійкого розвитку людства як коеволюції суспільства і природи;
- розуміння необхідної гармонізації взаємовідносин

суспільства і природи як соціальної проблеми.

Окремо необхідно зауважити про недолік кваліфікованих спеціалістів у галузі органічного агровиробництва, підготовку яких в Україні здійснюють лише декілька вищих аграрних навчальних закладів: Миколаївський національний аграрний університет, Полтавська державна аграрна академія, Іллінецький державний аграрний коледж, Тальянківський технікум Уманського державного аграрного університету, Золочівський коледж Львівського національного аграрного університету, Білгород-Дністровський державний аграрний коледж та Новочорторійський аграрний технікум ЖНАЕУ [156].

Впровадження відповідних спеціальностей або додаткових біо-модулів до існуючих спеціальностей здійснювалося завдяки програмі Темпус, яка представляє собою програму зовнішньої допомоги Європейського Союзу (додаток Ф). Її мета – шляхом фінансування сприяти модернізації системи вищої освіти у країнах-партнерах (країнах-сусідах) ЄС через активізацію взаємодії та збалансованого співробітництва між вищими навчальними закладами країн-членів ЄС та країн-партнерів [269].

На базі Іллінецького державного аграрного коледжу сьогодні діє проект ЕкоЛан, який розпочав свою діяльність у 2003 р., заснований на існуючих швейцарсько-українських зв'язках та досвіді Швейцарського аграрного інституту з впровадження проекту "Стале виробництво та експорт до Швейцарії сертифікованої органічної твердої пшениці". Цей проект спільно фінансувався Швейцарською агенцією із розвитку та співробітництва та Швейцарською експортною компанією Vlatman AG [247].

Перша фаза проекту у 2003-2004 рр. впроваджувалась із наголосом на освіту та навчання фахівців, які спеціалізувались на веденні органічного сільського господарства. Друга фаза проекту фокусувалась на виробництві та маркетингу органічної сільськогосподарської продукції у період з 2005 по 2007 рр., в результаті чого було

створено асоціацію "БіоЛан Україна", шляхом впровадження та підтримки діяльності продуктових лінійок, кожна із яких виводить на український ринок новий вид органічної продукції, та підтримує її до налагодження сталої реалізації впродовж тривалого періоду часу.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене ми стверджуємо, що розвиток органічного сільського господарства відповідно до своїх принципів та методів виробництва є передумовою розвитку соціальної сфери села та сільських територій (рис. 4.3).

Після процесу виробництва та встановлення ціни органічна сільськогосподарська продукція постачається споживачам. Особливість товароруку цієї продукції у її постачанні за місцем, кількістю та асортиментом відповідно до попиту. Швидкість виконання замовлення, гарантія поставок, доступність і зручність сукупно впливають на рівень задоволеності споживача та його готовності купувати органічну сільськогосподарську продукцію [4].

Однак сьогодні, як показали наші дослідження, інфраструктура ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні перебуває на стадії становлення, що не дозволяє забезпечити відповідний розвиток органічного сільського господарства.

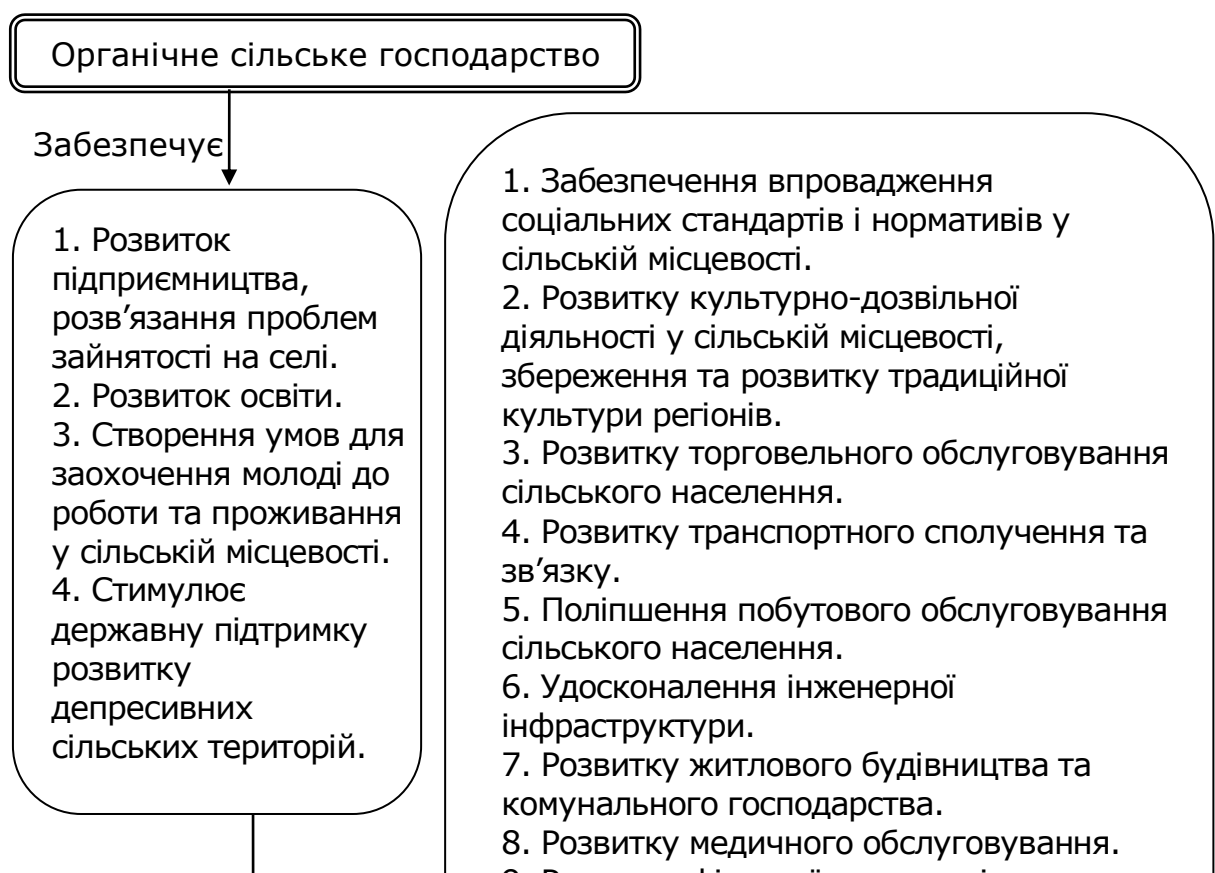

Рис. 4.3. Вплив розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки на розвиток соціальної сфери села та сільських територій

Джерело: розробка автора

Серед основних причин низької ефективності виробництва цієї продукції в Україні через недосконалу структуру ринку можна відзначити:

- 1) недостатню обізнаність населення щодо переваг споживання органічної сільськогосподарської продукції;
- 2) невисокий платоспроможний попит на внутрішньому ринку і, як наслідок, – експортно-орієнтоване виробництво

цієї продукції;

3) недостатню кількість висококваліфікованих фахівців у галузі вирощування, переробки та зберігання органічної сільськогосподарської продукції;

4) виробництво в основному сировини, а не готової продукції;

5) відсутність сертифікованих місць переробки та зберігання органічної сільськогосподарської продукції;

6) відсутність налагодженої мережі збуту цієї продукції.

В той же час, зазначені проблеми, які виникають і можуть мати місце у процесі становлення та розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України, вже вирішені за кордоном. При цьому Україна має можливість оцінити ефективність цих заходів з урахуванням національних особливостей цих країн.

Ми погоджуємося з думкою В. Вовка, що розвиток органічного виробництва в аграрному секторі України потребує кваліфікованих спеціалістів, ефективних інститутів та сучасної законодавчої бази, яка враховуватиме світові та європейські тенденції [29]. Це обумовлює необхідність використання Україною досвіду IFOAM, FiBL, ЄС, а також у країн-лідерів з виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

Таким чином, з метою забезпечення розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України необхідне виконання наступних завдань [258]:

- стимулювати розвиток органічного агровиробництва шляхом надання виробникам органічної сільськогосподарської продукції фінансової підтримки, а також низки пільг та преференцій;

- розвивати ринок органічних продуктів і збільшувати, разом із зростаючим ринком, ефективність виробництва та переробки органічної сільськогосподарської продукції;

- при веденні органічного агровиробництва досягти позитивного впливу на стан ґрунтів, агроландшафти та довкілля у цілому;

- сформувати та закріпити довіру споживачів до органічного агровиробництва, сертифікованої та відповідним чином маркованої органічної сільськогосподарської продукції, сприяти захисту їх інтересів;

- розвинути державну спеціалізовану систему сертифікації, надання консультацій, проведення наукових досліджень та навчання для сектора органічного агровиробництва;

- залучити території, на яких ведеться органічне агровиробництво до структури національної екомережі, як ефективного механізму збереження ландшафтного біорізноманіття;

- забезпечити контроль за станом ґрунтів та підвищити відповідальність власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель;

- забезпечити захист органічної сільськогосподарської продукції від забруднення ГМО;

- розширити застосування біологічних методів захисту рослин та тварин, ґрунтозахисних технологій і проведення доволених методів хімічної меліорації ґрунтів для підвищення їх родючості.

Отже, розроблена нами концепція розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України направлена на вирішення екологічних, економічних та соціальних проблем сьогодення:

- зменшення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище внаслідок ведення сільськогосподарської діяльності;

- відновлення та збереження родючості сільськогосподарських угідь, збереження біорізноманіття;

- впровадження ресурсозберігаючих технологій і технічних засобів, зменшення енергоємності сільськогосподарського виробництва;

- забезпечення населення якісними та безпечними сертифікованими органічними як продуктами харчування, так і іншими товарами;

- покращення здоров'я населення;

- підвищення рівня освіти сільського населення;

- поліпшення добробуту сільського населення шляхом диверсифікації діяльності, підвищення рівня зайнятості та розвитку сільських територій;
- захист прав споживачів;
- забезпечити інноваційний розвиток органічного агровиробництва;
- формування екологічного іміджу України, підвищення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світових ринках;
- забезпечення продовольчої безпеки України.

У підсумку необхідно зазначити, що з вересня 2007 р. в Україні діє програма розвитку органічного виробництва (за підтримки ЄС), якою заплановано до кінця 2012 р. довести частку земель сертифікованих органічних господарств до 2%, до кінця 2015 р. – до 7%. Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року заплановано довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10% [45]. Основними засадами державної екологічної політики України на період до 2020 року передбачено збільшення частку земель, що використовуються в органічному сільському господарстві, до 7% [39].

Однак, на думку С. Антонця та В. Писаренка сьогодні в Україні третина сільськогосподарських площ могла б забезпечити вагоме вирішення завдань, поставлених Президентом і урядом, а саме: зростання престижу держави в аграрному секторі; вагомі кроки з відродження АПК України; збільшення ринку екологічно безпечних продуктів харчування населення та сировини для харчової промисловості; зростання експорту сільськогосподарської продукції; збереження і природне відтворення родючості українських земель; створення сприятливих умов для екологічно безпечного розвитку сільських територій і соціальної сфери села, покращення добробуту селян; гармонійного поєднання екології з економікою, що відповідає концепції екологічної політики України [2].

4.2. Організаційно-економічні механізми реалізації концепції розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України

Сьогодні органічне агровиробництво, використовуючи значний природний потенціал, дозволяє забезпечити економічні, соціальні та екологічні вигоди, сприяти розвитку аграрного сектора, підвищити агроекологічний імідж України. Однак, щоб забезпечити відповідний розвиток і скористатися перевагами цього виробництва, Україна повинна подолати низку обмежень та перешкод:

1) створити відповідну нормативно-правову базу щодо органічного сільського господарства та відповідної продукції з урахуванням їх особливостей і світового досвіду;

2) забезпечити пріоритетність органічного сільського господарства відносно традиційного шляхом прийняття відповідних державних і регіональних програм розвитку;

3) залучити до органічного агровиробництва кредитно-фінансові установи з метою його пільгового кредитування та приватний сектор (суб'єктів господарювання всіх форм власності) як потенційного інвестора;

4) забезпечити належний науковий рівень ведення органічного сільського господарства шляхом залучення освітньої та консультаційної системи;

5) визначити пріоритетність розроблення та впровадження інноваційних технік і технологій в органічному агровиробництві шляхом налагодження взаємовигідної співпраці виробників інноваційної (наукові, науково-дослідні установи, виробники сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин, добрив тощо) й органічної продукції;

6) забезпечити створення необхідної інфраструктури ринку органічної сільськогосподарської продукції та передбачити відповідальність всіх його учасників.

У зв'язку з цим постає необхідність дослідження організаційно-економічного механізму розвитку органічного виробництва в аграрному секторі, який розроблено нами з урахуванням проведених досліджень (рис. 4.4).

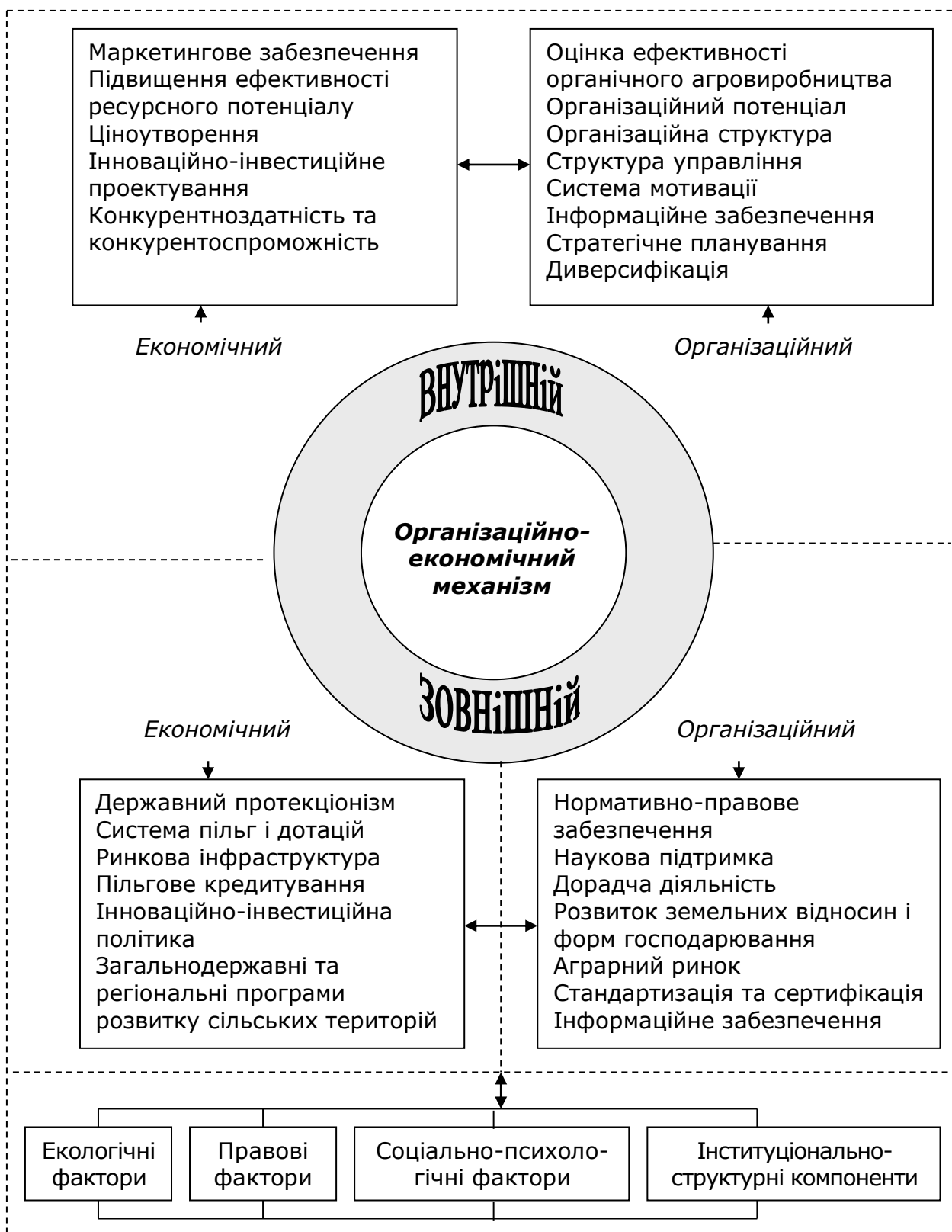

Рис. 4.4. Загальна схема організаційно-економічного механізму розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора

Для реалізації розробленої нами концепції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки доцільним є формування партнерства, яке дозволяє об'єднати інтереси та потреби різних зацікавлених сторін в Україні, а також залучити до активної співпраці [30]:

- сільськогосподарських виробників, зокрема фермерські господарства та їхні асоціації;
- державні органи влади та управління;
- приватні консультаційні компанії та сертифікаційні установи;
- організації споживачів;
- наукові установи та громадські організації;
- представників фінансового ринку.

Однак, перш за все, реалізація концепції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки потребує створення відповідної нормативно-правової бази, головним елементом якої є прийняття галузевого законодавчого акту про органічне агровиробництво, відповідних правил та норм виробництва (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Заходи щодо забезпечення розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки України

Напрямок	Необхідні заходи
1	2
Нормативно-правове забезпечення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Узгодженість Закону України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09.2013 р. №425-VII з сучасними вимогами та відповідними нормативно-правовими актами ЄС. 2. Впровадження у практику базових агроекологічних вимог і стандартів відповідно до регламентів ЄС.
Створення системи стимулювання та фінансової підтримки	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стимулювати учасників органічного агровиробництва шляхом вдосконалення податкової політики. 2. Вдосконалення державної підтримки розвитку сільських територій і сільського господарства відповідно до вимог СОР. 3. Підтримка реалізації державних регіональних інноваційно-інвестиційних проектів, які спрямовані на застосування методів органічного агровиробництва.
Наукова та дорадча підтримка	<ol style="list-style-type: none"> 1. Державна підтримка та реструктуризація аграрної науки і освіти, запровадження навчання сільського населення основам ведення органічного агровиробництва, підготовка фахівців у цій галузі на засадах державного замовлення, перепідготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів, розширення наукових досліджень з питань органічного агровиробництва.

	2. Створення підсистеми органічного агровиробництва у єдиній інформаційно-довідковій системі АПК України.
--	---

Продовж. табл. 4.7

1	2
	3. Розвиток сільськогосподарських дорадчих служб, розповсюдження вітчизняного та світового досвіду ведення органічного агровиробництва.
Розвиток земельних відносин і форм господарювання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення системи державного управління земельними ресурсами, зокрема у зонах санітарної охорони водних об'єктів, у тому числі у басейнах річок Дніпро, Дністер, Дунай, Рось та ін. 3. Стимулювання вилучення з інтенсивного використання деградованих, малопродуктивних і техногенно-забруднених сільськогосподарських угідь. 4. Забезпечення сталого функціонування меліоративних систем та ефективності використання меліорованих земель. 5. Захист і відтворення родючості ґрунтів, зокрема шляхом використання ґрунтозахисних технологій. 6. Формування екомережі як ефективного механізму збереження ландшафтного біорізноманіття.
Розвиток сфери виробництва	<ol style="list-style-type: none"> 1. Державна підтримка конкурентоспроможності вітчизняної органічної сільськогосподарської продукції. 2. Запровадження науково обґрунтованих систем ведення сільськогосподарського виробництва. 3. Державна підтримка виробництва органічних добрив, біологічних засобів захисту рослин і тварин. 4. Впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій.
Розвиток аграрного ринку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування внутрішнього ринку сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції. 2. Вдосконалення форм реалізації органічної сільськогосподарської продукції. 3. Сприяння експортній діяльності виробників органічної сільськогосподарської продукції та розширення державної підтримки зовнішнього маркетингу. 4. Підвищення аграрного та екологічного іміджу України.
Безпека харчування та виробництво якісних продуктів харчування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення захисту прав споживачів шляхом удосконалення державного контролю за якістю та безпекою продовольчих товарів, гармонізація національних стандартів якості з міжнародними. 2. Запровадження національної системи сертифікації та маркування органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. 3. Стимулювання розширення виробництва органічних продуктів харчування та в першу чергу – дитячого харчування. 4. Створення зон сільськогосподарського виробництва вільних від використання ГМО.
Удосконалення управління	<ol style="list-style-type: none"> 1. Налагодження міжінституційної взаємодії й об'єднання зусиль різних міністерств та відомств з метою сприяння розвитку органічного агровиробництва (Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України). 2. Передбачення розвитку сектора органічного агровиробництва в загальнодержавних та регіональних програмах розвитку сільських територій. 3. Забезпечення подальшого розвитку системи професійних і міжпрофесійних об'єднань органічних виробників та переробників органічної сільськогосподарської продукції (Федерації органічного руху України та ін.) та наділення їх відповідними повноваженнями.

	4. Звільнення органів виконавчої влади від невластивих їм функцій.
--	--

Джерело: розвинуто [258]

Це дозволить визначити правові, економічні та соціальні основи ведення органічного агровиробництва, запровадить вимоги щодо вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної сільськогосподарської продукції (сировини) та органічних продуктів харчування. Окрім того, буде надано широкі можливості для органічних сільськогосподарських товаровиробників у створенні та управлінні власними господарськими структурами, що відповідно, прискорить перехід їх діяльності до формату цивілізованих ринкових відносин.

Враховуючи той факт, що в Україні розвиток органічного сільського господарства відбувається достатньо стабільними темпами (5-10% щороку), необхідним є створення дієздатної системи адміністративно-правового регулювання, елементи якої взаємодіючи один з одним, будуть ефективно сприяти розвитку перспективної галузі аграрного сектора відповідно до спеціалізованих принципів (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Система принципів адміністративно-правового регулювання органічного сільського господарства в Україні

Принцип	Зміст принципу
1	2
Пріоритетності	Недостатність бюджетного фінансування обумовлює необхідність вибору між традиційним та органічним сільським господарством, яке потребує значних капіталовкладень і є більш перспективним
Інноваційної спрямованості	Стимулювання розвитку наукових досліджень відповідно до вимог органічного виробництва
Економічного та нормативно-правового протекціонізму	Створення економічних переваг для українського органічного продовольства з метою нарощування продажів на внутрішньому і на зовнішньому ринках. Нормативно-правові прийоми захисту вітчизняного виробника: встановлення додаткових процедур сертифікації, експертиз для доступу на внутрішній ринок, підписання та ратифікація міжнародних договорів, гармонізація міжнародного законодавства, що стосується українських виробників органічної продукції

Прибутковості	Державне регулювання цін з метою встановлення відповідності між загальними витратами виробництва та платоспроможним попитом на органічну сільськогосподарську продукцію
---------------	---

Продовж. табл. 4.8

1	2
Пріоритетності розвитку інфраструктур и ринку на основі недержавних інституцій	Створення умов для розвитку недержавних інституцій, що займаються акредитацією експертів, сертифікацією фермерських господарств, налагодженням діяльності переробних підприємств, створенням торгівельних мереж, що реалізують органічну сільськогосподарську продукцію, стимулюванням наукових досліджень у цій сфері тощо
Концептуально го підходу	Прийняття основоположного документу, який би закладав головні напрями державної політики у сфері розвитку органічного сільського господарства і яким би керувалася як держава, так і приватні структури у виборі своєї подальшої діяльності
Поєднання стабільності та гнучкості	Державне регулювання структурного складу експортних поставок. Доступ вітчизняних виробників до світових ринків технологій, обладнання, проміжних та кінцевих продуктів, що стимулює процес реструктуризації та покращання виробничої ефективності
Концентрація державно-владних повноважень	Ефективний розподіл повноважень між існуючими органами влади, або ж через створення спеціального органу, якому була б надана основна частина управлінських повноважень у цій сфері, належне виконання яких перевірялося б контролюючим органом
Соціальна спрямованість	Діяльність держави щодо стимулювання створення належного рівня соціального забезпечення населення в місцях виробництва органічної сільськогосподарської продукції шляхом розвитку соціальної інфраструктури

Джерело: дані [17]

На думку Н. Берлач, зазначені принципи адміністративно-правового регулювання органічного сільського господарства повинні реалізуватися у нормативно-правових нормах, які б конкретизували їх зміст та надавали можливість реалізувати їх на практиці, а також у процесі управління суспільними відносинами в органічному агровиробництві. Це позитивно вплине як на якість регулювання, так і на його результативність [13].

Однак, сьогодні існують певні нормативно-правові акти, що прямо або опосередковано впливають на органічне сільське господарство (див. додаток Р). При цьому необхідно звернути увагу на створення спеціальних правових норм, що будуть створювати перспективи для подальшого розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Напрями нормативно-правового забезпечення ведення органічного виробництва в аграрному секторі економіки України

Напрямок	Необхідні заходи
1	2
1. Повноваження	<p>1. Розробка та прийняття національних Правил ведення органічного виробництва з урахуванням світового досвіду.</p> <p>2. Додаткове закріплення за центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики у сфері органічного виробництва повноваження щодо: реалізації науково-технічного потенціалу органічного виробництва; забезпечення реалізації державної інноваційної політики як пріоритетного фактору здійснення органічного виробництва; забезпечення належної адаптації законодавства ЄС до системи вітчизняних нормативно-правових актів; залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у розвиток органічного виробництва в Україні; участі в підготовці та укладенні міжнародних договорів, що регулюють відносини у сфері органічного виробництва; координації міжнародного співробітництва у сфері органічного виробництва.</p>
2. Фінансування	<p>1. Передбачити державне фінансування у сфері органічного виробництва шляхом надання субвенцій, які є рівноцінним видом прямих бюджетних трансфертів і надаються за цільовим призначенням як допомога на програми та заходи соціального розвитку.</p> <p>2. Долучити до переліку діяльності, яка буде фінансуватися за кошти держави відшкодування витрат на консультаційне та науково-технічне забезпечення.</p>
3. Навчання, дорадництво	<p>Передбачити форми участі вищих аграрних навчальних закладів у процесі наукового та дорадчого забезпечення органічного виробництва шляхом: впровадження типових моделей органічного виробництва на практиці, спеціальних навчальних програм, проведення спеціалізованих семінарів тощо з врахуванням необхідності встановлення та підтримання зв'язків з іншими сферами народного господарства з використанням останніх досягнень науки, техніки, а також практики у цій сфері в Україні та світі.</p>
4.	<p>1. Забезпечити діяльність приватних міжнародних і вітчизняних</p>

Сертифікація	організацій, що здійснюють сертифікацію, з метою розвитку органічного сільського господарства України на світовому рівні. 2. Передбачити можливість надання ними відповідних консультаційних послуг.
5. Маркування	1. Встановити вимоги щодо маркування продукції "біо", "екологічна" та "конверсійна" (перехідна) відповідно до міжнародної практики. 2. Передбачити можливість маркування органічної продукції, що експортується, термінами "органічна", "біо", "екологічна".

Продовж. табл. 4.9

1	2
6. Реалізація	Передбачити реалізацію органічної сільськогосподарської продукції безпосередньо від виробника до споживача.
7. Специфікація	Запровадження обов'язкового інформування про географічне походження продукції, детальні умови її виробництва, а також іншу інформацію, передбачену умовами договору чи законодавства.
8. Контроль, нагляд, відповідальність	1. Встановлення строків проведення перевірок контролюючого органу, що дозволить збільшити виконавчу дисципліну та ефективність функціонування таких установ – не менше 1 разу на рік. 2. Чітко визначити відповідальність виробників органічної продукції та сертифікаційних органів за порушення законодавства.

Джерело: вдосконалено [14]

На нашу думку, заслуговує на увагу можливість імплементації міжнародного законодавства з метою удосконалення нормативно-правового регулювання органічного господарства в Україні. Дослідження Н. Берлач показують, що присутність у національних стандартах норм зарубіжного походження, а також визнання їх "еквівалентними" зарубіжним аналогам зробить простішими для суб'єктів ринку не лише більшість необхідних офіційних процедур, а й дасть змогу виробникам з меншими зусиллями створювати нові канали збуту за кордоном і не витратити додаткові кошти на проведення повторних сертифікацій, інспекційних перевірок тощо. Адже наявність уніфікованого правового поля надасть можливість ефективного залучення іноземних інвестицій у цю сферу [15].

Головними принципами Європейського законодавства щодо здійснення органічного сільського господарства є такі положення:

1) комплексний, цілісний підхід "від фермера-товаровиробника продукції-сировини до виготовлення та реалізації готових до вживання продуктів харчування";

2) основна правова відповідальність за безпеку харчових продуктів покладається на операторів ринку на усіх стадіях виробництва, переробки та реалізації харчових продуктів;

3) реєстрація власників технологічних потужностей харчового напряму здійснюється державними й альтернативними організаціями;

4) обов'язковість системи безпечності харчових продуктів;

5) простежуваність будь-якого продукту на усіх стадіях виробництва та обігу;

6) контроль на підставі маркування та відповідності документації;

7) прозорість та інформування населення про існуючі ризики;

8) використання міжнародного законодавства, норм та регламентів;

9) неупереджений, регулярний, на основі оцінки ризику, на всіх стадіях, однаковий для внутрішнього виробника та імпортера контроль безпеки харчових продуктів і кормів.

Насамперед, заслуговують на увагу нормативні акти міжнародного характеру, до імплементації яких Україна може вдатися вже сьогодні. Адже переймаючи досвід інших країн, наша держава буде спроможна запозичувати лише позитивні моменти закордонного адміністративно-правового досвіду, маючи можливість уже сьогодні оцінити ефективність тих або інших заходів чи принципів, утілених у життя іншими країнами – впровадити у практику базові агроекологічні вимоги та стандарти відповідно до законодавчих актів ЄС, а також інших нормативних документів міжнародного характеру в цій сфері. Адже саме залучення іноземних інвестицій є необхідною умовою для входження України у світове співтовариство, включення у світову систему господарства, переходу до ринкової економіки.

На сьогодні, як показали наші дослідження, в Україні виробники органічної сільськогосподарської продукції

віддають перевагу сертифікації відповідно до стандарту EU Organic (54%), який регулюється Директивою ЄС № 834/2007 "Про органічне виробництво та маркування органічної продукції", оскільки більша частина їх продукції експортується до Європи. Ця Директива є головним документом ЄС у сфері органічного виробництва, в якій максимально сконцентровано всі правові норми, що стосуються циклу виробництва органічної сільськогосподарської продукції. В одному акті: визначено загальні питання, принципи органічного виробництва; встановлено вимоги до процесу виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та виготовлення харчових продуктів; ознаки маркування органічної продукції; скасовано національне регулювання у країнах ЄС; створено єдиний європейський і світовий ринок органічної продукції; започатковано діяльність інспекції контролю органічної продукції, у тому числі при її імпорті країни до ЄС; відкрито ринок органічної продукції ЄС для закордонного імпорту [40].

Таким чином, основний нормативно-правовий документ ЄС у сфері органічного сільського господарства – Директива ЄС № 834/2007 досить детально врегулює основні засади ведення такого господарювання, визначаючи як його теоретичні аспекти, так і встановлюючи механізм їх виконання. Водночас, вводячи таку деталізовану систему єдиного регулювання, Рада Європи дозволяє змінювати або ж доповнювати наявні норми положеннями власного законодавства, якщо воно не суперечить затвердженим у Директиві нормам. На думку Н. Берлач, таке положення є вкрай доречним, адже дає змогу поєднувати принципи стабільності та гнучкості у правовому забезпеченні органічного агровиробництва [15].

Також на законодавчому рівні, на нашу думку, необхідно затвердити державну Програму розвитку органічного агровиробництва в Україні з метою забезпечення сталого розвитку аграрного комплексу України шляхом розвитку та підтримки ведення органічного агровиробництва як одного з пріоритетних напрямів реалізації державної аграрної політики спрямованого на [258]:

- збереження та поліпшення родючості ґрунтів;
- забезпечення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;
- сприяння збереженню здоров'я нації шляхом забезпечення населення якісними та безпечними сертифікованими органічними як продуктами харчування, так і іншими товарами;
- охорона навколишнього середовища та збереження біорізноманіття;
- створення належних умов для розвитку сільських територій.

Через особливості органічного агровиробництва відповідного вдосконалення потребує сертифікація органічної сільськогосподарської продукції, оскільки його належне виконання забезпечує відповідність конкретного виробництва встановленим вимогам (табл. 4.10). Крім того, лише після проведення процедури сертифікації виробники мають можливість наносити спеціальне маркування на вироблені ними органічні продукти, що і є часто єдиною можливістю донести до споживачів інформацію про корисні властивості того чи іншого продукту харчування [12].

Таблиця 4.10

Напрями вдосконалення сертифікації органічної сільськогосподарської продукції в Україні

Напрямок вдосконалення	Заходи щодо вдосконалення
1. Організаційний	Створення системи українських приватних (недержавних) органів сертифікації, що зможуть конкурувати з іноземними компаніями, які діють в Україні
2. Законодавчий	Проведення реформи у сфері уніфікації законодавства щодо сертифікації, стандартизації, а також маркування з іншими країнами світу
3. Контролюючий	Створення державного спеціального акредитуючого органу, який би видавав спеціальні ліцензії на проведення сертифікації виробників органічної сільськогосподарської продукції як державним, так і недержавним структурам
4. Протекціонізм	Реалізація економічного та нормативно-правового протекціонізму вітчизняного органічного агровиробництва,

	що повинно реалізовуватися в політиці держави, направленої на захист власного виробництва органічного продовольства. Наприклад, встановлення додаткових процедур сертифікації, експертиз (внутрішній ринок), підписання й ратифікація міжнародних договорів, гармонізація міжнародного законодавства, що стосується українських виробників органічної сільськогосподарської продукції
--	---

Джерело: дані [12]

Подальший напрям розвитку органічного агровиробництва в Україні від постачальника органічної сировини низького ступеню обробки до ефективного господарювання з можливістю застосування високотехнологічних методів визначається, на нашу думку, системою освіти, консультаційними послугами та науковими дослідженнями (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Пріоритетні завдання щодо розвитку консультаційної й освітньої систем для забезпечення органічного виробництва в аграрному секторі економіки України

Учасник	Завдання
1	2
Урядові організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення систематичної підтримки утворення та функціонування консультаційних установ. 2. Включення органічного сільського господарства до пріоритетних напрямів дослідження, що виконуються структурними підрозділами НАН України. 3. Проведення регулярних освітніх семінарів для існуючих і потенційних органічних фермерів на рівні регіональних органів виконавчої влади. 4. Координування наукових досліджень та освітньої сфери шляхом створення єдиної установи, яка б займалася вказаним напрямом досліджень – науково-дослідного центру органічного сільського господарства. 5. Остаточне закріплення положення щодо політики запобігання потрапляння ГМО до всього циклу органічного агровиробництва.
Неурядові організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз освітніх, науково-дослідницьких і консультаційних послуг у сфері органічного сільського господарства з метою надання виробникам найбільш об'єктивної інформації про використання вказаних можливостей. 2. Забезпечення видання спеціалізованого журналу з метою

	<p>публікації матеріалів на тему актуальних проблем органічного сільського господарства та оприлюднення результатів досліджень.</p> <p>3. Активне використання ресурсів мережі Інтернет для ефективного розповсюдження спеціалізованої інформації.</p> <p>4. Сприяння подальшому становленню системи консультаційних, освітніх і науково-дослідних установ у сфері органічного сільського господарства.</p> <p>5. Проведення активної діяльності щодо видання (перевидання) підручників та актуальних матеріалів з органічного сільського господарства.</p> <p>6. Налагодження координованої співпраці між Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, Міністерством охорони здоров'я України, а також Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, що дасть можливість враховувати усі суттєві аспекти розвитку органічного сільського господарства, які виходять за межі компетенції окремих міністерств.</p>
--	---

Продовж. табл. 4.11

1	2
Освітні заклади	<p>1. Підтримка, заохочення та інтенсифікація поширення інформації серед спеціалізованих суб'єктів, а також широкого кола громадськості з метою створення довіри споживачів та виробників до органічного сільського господарства загалом й органічного продовольства зокрема.</p> <p>1. Введення спеціалізації "Органічне сільське господарство" на базі вищих аграрних навчальних закладів.</p> <p>2. Впровадження органічного навчання шляхом введення біомодуля у вигляді спеціалізації до існуючих спеціальностей за рахунок доповнення навчальних програм розділами, в яких буде розкрито специфіку та аспекти органічного виробництва у тому чи іншому виді діяльності.</p> <p>Екологізація вищої аграрної освіти.</p>
Система громадських організацій вітчизняного та міжнародного рівня (БІОЛан Україна, Федерація органічного руху України,	<p>1. Підготовка та представлення зацікавленим суб'єктам переліку норм етичного характеру, якими характеризується органічне сільське господарство.</p> <p>2. Мотивація інтересів учасників органічного сільського господарства до створення різноманітних об'єднань аграріїв та/або переробників продукції (наприклад, асоціації виробників, ринкові кооперативи, мережеві об'єднання розрізаних торгівельних закладів і т. д.).</p> <p>3. Підготовка плану дій у випадку настання несподіваної ситуації природно-кліматичного, економічного, а також правового характеру з метою належної підготовки до можливих незапланованих і непередбачуваних ситуацій.</p>

IFOAM, FiBL)	4. Проведення власних, незалежних від державних, громадських заходів щодо мотивування споживачів до купівлі органічних продуктів харчування.
--------------	--

Джерело: розвинуто [16]

Сьогодні аграрний сектор економіки України поступово переходить до інноваційної моделі розвитку, що необхідно для створення умов суттєвого підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу аграрного сектора зокрема та держави взагалі, вдосконалення організаційно-функціональної структури аграрного сектора відповідно до умов ринку. Це сприятиме активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств, підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, забезпеченню продовольчої безпеки країни тощо. Однак, використання досягнень науково-технічного прогресу у більшості випадків призводить до зростання екологічного навантаження на ґрунти, водойми, атмосферу тощо.

Безвідповідальне ставлення сільськогосподарського виробника і безконтрольність держави за останні роки привели до колосальної втрати чорноземів. Одним із чинників втрати чорнозему є водна ерозія, її розвитку сприяє інтенсивне розорювання схилів горбів, недотримання елементарних агротехнічних правил обробітку ґрунту. Вона зумовлює зміну не тільки фізичних властивостей, але й знищує гумусовий горизонт. Внаслідок цього помітно зменшуються запаси гумусу, азоту, фосфору, калію й інших поживних елементів, що свідчить про те, що ґрунт втрачає свою родючість [126].

Отже, постає актуальним питання щодо зміни системи обробітку ґрунту, яка б могла не лише зупинити ці процеси, а й забезпечити стійкий розвиток аграрного сектора економіки. Для цього, на нашу думку, сільськогосподарські виробники повинні використовувати ресурсозберігаючі технології, а саме органічне землеробство, яке б ґрунтувалося на сучасних інноваційних технологіях.

У зв'язку з цим необмежений потенціал українських

чорноземів, на нашу думку, потребує сьогодні бережливого ставлення та відновлення шляхом використання, перш за все, ресурсозберігаючих технологій, які в умовах науково-технічного прогресу набули широкого розповсюдження у системі традиційного виробництва.

До таких технологій можна віднести, перш за все, GPS (Global Positioning System) навігацію, яка представляє собою систему управління сільськогосподарською технікою за допомогою супутникової системи, забезпечуючи вимір відстані, часу та визначення місце розташування. Сьогодні в сільському господарстві застосовуються прилади, пов'язані з космічними навігаційними системами, які поділяються на дві групи: системи паралельного водіння й автопілоти [244].

Ці системи використовують системи супутникової навігації для визначення поточного положення сільгосптехніки. Таким чином досягається дуже висока точність водіння відповідно до заданої траєкторії навіть в умовах поганої видимості. Використання таких систем в сільському господарстві дає значну економію коштів і збільшує продуктивність (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Переваги використання GPS навігації в органічному землеробстві

Джерело: розробка автора

Доцільно додати, що на сьогодні, однією з альтернатив знищення бур'янів, бактерій, грибків і вірусів в органічному землеробстві може бути обробка ґрунту паром, який руйнує їх клітинну структуру та здійснює його часткову дезінфекцію. При цьому більша частина корисних для родючості ґрунту спороутворюючих бактерій стійкі до високої температури та після охолодження ґрунту відновлюють його родючість. Іноді практикується цілеспрямоване внесення в оброблений паром ґрунт корисних бактерій. Наприклад, внесення компосту, який природно містить "коктейль" мікроорганізмів, дружніх для ґрунту та рослин (*Bacillus subtilis* тощо). Парова обробка добре оздоровлює заражений ґрунт на полях, у теплицях, а

також компост. Сучасні технології дозволяють отримувати пар з температурою 180-200 °С.

Переваги парової обробки ґрунту [270]:

- забезпечує швидке і безпечне знищення: бактерій, вірусів, грибків, нематод і їх метаболітів;
- практично всі бур'яни та їх насіння знищуються;
- під впливом пари у ґрунті відбуваються хіміко-біологічні реакції, у результаті яких багато поживних речовин, які раніше були недоступні рослинам, стають легкозасвоюваними для них;
- підвищення врожайності до 20%.

Значні перспективи для розвитку органічного землеробства в Україні надають технологічні розробки виробників сільськогосподарської техніки. Наприклад, конструкторами шведської компанії Vaderstad-Varkenab розроблена сівалка для просапних культур Tempo, яка не має сьогодні світових аналогів. На її розробку було інвестовано 7 млн євро і витрачено 6 років. Доцільність її використання в органічному землеробстві обумовлена рядом переваг відносно вже існуючих сівалок (табл. 4.12).

Сучасні інноваційні технології дозволяють також забезпечити необхідний стан ґрунту у разі його обробітку без обертання скиби за допомогою комбінованих агрегатів на базі плоскорізів, що створюються шляхом послідовного з'єднання двох і більш ґрунтообробних знарядь або послідовної установки на загальній рамі робочих органів. Такий обробіток ґрунту зменшує розпорошення верхнього шару ґрунту, зберігаючи на поверхні поля стерню та інші рослинні рештки, що створює додатковий захист ґрунту від вітрової ерозії, сприяє кращому утриманню на полях снігу і тим самим накопиченню у ґрунті вологи.

Таблиця 4.12

Результати використання сівалки Tempo в органічному землеробстві

Критерії	Переваги
----------	----------

Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - економія палива, насіння та добрив; - збільшення продуктивності праці; - зменшення вартості обробки 1 га площі; - зниження собівартості готової продукції; - контроль за витратами насіння та добрив.
Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> - глибина висіву насіння від 2 до 8 см; - швидкість 13-16 км/год (залежно від вирівняності поля); - похибка розподілу насіння не більше 20%; - спеціальне притискне колесо, яке зупиняє насіння та щільно притискає його до дна борозни; - загортання насіння зверху розпушеною землею; - притискне зусилля коліс регулюється в залежності від типу ґрунту; - кожна висівна секція забезпечена індивідуальним дозуючим пристроєм насіння, відбувається відокремлення кожної насінини; - зниження до мінімуму кількості двійників і пропусків насіння; - очисне колесо постійно очищає отвори у висівному диску від насінневих плівок та половинок, які можуть спричинити пропуски насіння на висівній секції; - норма висіву насіння налаштовується з кабіни трактора; - комп'ютерне керування відстані між насінинами у рядку, автоматичний розрахунок кількості насіння на гектар; - управління нормою висіву добрив на відстані 2-5 см від рядка насіння, регулюється глибина висіву; - загальна картина робочого процесу сівалки відслідковується та контролюється на дисплеї комп'ютера у кабіні трактора; - великі бункери для насіння та добрив; - невеликі вимоги до трактора, який агрегується з сівалкою.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення комфортності роботи; - зниження рівня стомлення водія.
Екологічні	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення забруднення навколишнього природного середовища; - зменшення навантаження на ґрунти; - відновлення родючості ґрунтів.

Джерело: побудовано за [222]

Отже, наведені інноваційні технології дозволяють покращити структурність ґрунту, зменшити екологічне навантаження та відновити його родючість, що необхідно для ведення успішного органічного землеробства. При цьому використовується природний потенціал рослин, тварин і

ландшафтів, забезпечується гармонізація сільськогосподарської практики та навколишнього середовища. Технологія органічного землеробства дозволяє значно зменшити використання зовнішніх факторів виробництва (ресурсів) шляхом обмеження застосування синтезованих хімічних добрив і засобів захисту рослин. Замість цього підвищення врожаїв і захист рослин здійснюється шляхом використання інших агротехнологічних заходів та різноманітних природних чинників, які доступні в умовах науково-технічного прогресу. При цьому, органічне землеробство дотримується принципів, які обумовлені місцевими соціально-економічними, кліматичними та історико-культурними особливостями [248].

З огляду на важливість ролі держави у створенні сприятливого інституційного середовища для активізації інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні необхідно реалізувати комплекс дієвих заходів, зокрема [24]:

- забезпечення фінансування інноваційного процесу в аграрному секторі економіки;
- ефективна реалізація системи заходів з активізації інвестиційної діяльності комерційних банків, їх зацікавлення у довгостроковому кредитуванні інноваційного процесу в аграрному секторі;
- збільшення потоків іноземних інвестицій у інноваційні процеси в сільському господарстві;
- формування належного правового середовища для розвитку інноваційної діяльності, підвищення мотивації підприємців-аграріїв до високопродуктивної та високоякісної діяльності через удосконалення системи економічного стимулювання шляхом внесення змін до податкового та митного законодавства;
- сприяння розвитку високорозвиненого фондового ринку, венчурного підприємництва, загалом інвестиційно-фінансового сектора економіки;
- створення венчурних фондів, капітал яких на 30-40%

формуватиметься за участю держави;

- забезпечення розвитку інноваційної інфраструктури, створення регіональних інноваційних центрів;

- формування інноваційної культури суспільства: підтримка наукових видавництв, наукових і науково-популярних видань, розширення освітніх програм, підвищення рівня навчального та наукового процесу тощо.

Окрім того, важливим моментом є формування і виховання в усіх суб'єктів економічних відносин (підприємців-аграріїв, фермерів, найманих працівників, селян) екологічної свідомості, твердих переконань і моральних принципів на користь еко-інновацій, як "дружніх" до довкілля видів діяльності.

Застосування еко-інновацій в аграрному секторі, які дають змогу краще використовувати первинні природні ресурси, безумовно, поліпшить екологічну ситуацію у сільських регіонах, сприятиме формуванню стійких мережевих структур з підтримки й просування передового досвіду в галузі еко-ефективності, збереженню і створенню нових робочих місць, підвищенню якості життя населення.

Таким чином, для забезпечення розвитку органічного агровиробництва необхідна адекватна фінансова підтримка з боку держави, яка передбачає надання допомоги селянським та фермерським господарствам у період їх переходу на виробництво органічної сільськогосподарської продукції. Насамперед, це надання пільгових кредитів на придбання насінневого матеріалу, сільськогосподарської техніки та молодняка худоби, які відповідають вимогам, встановленим для органічної продукції; проведення безкоштовної державної експертизи ґрунтів цих господарств на вміст у них органічних і мінеральних речовин, а також їх хімічну та радіологічну чистоту; дотації (субсидії) в перехідний період тощо.

В свою чергу операторам органічного виробництва доцільно отримати юридичний статус, скласти бізнес-план розвитку господарства, займатися виготовленням зазначеної продукції з дотриманням усіх вимог стандартів органічного

агровиробництва не менше 15 років. У випадку порушення встановлених вимог необхідно передбачити адміністративну відповідальність (штрафні санкції, відзив сертифіката тощо).

На нашу думку, для впровадження сучасних ресурсозберігаючих інновацій в органічне землеробство існують певні перешкоди, які можливо вирішити лише за умови співпраці всіх учасників органічного виробництва (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

**Фактори, що стримують впровадження
еко-інноваційних технологій в органічне землеробство
України та шляхи їх усунення**

Фактори впливу	Напрями усунення негативної дії факторів	Виконавці
1	2	3
1. Недосконалість нормативно-правового регулювання	1. Прийняття відповідної нормативно-правової бази щодо органічного агровиробництва. 2. Прийняття державної програми сприяння впровадженню еко-інноваційних розробок. 3. Вдосконалення законодавчої бази щодо інноваційної діяльності.	1. Державні установи та органи влади.
2. Висока вартість інноваційних розробок	1. Надання податкових пільг виробникам, які впроваджують еко-інновації. 2. Використання кредитних коштів. 3. Оформлення договору лізингу (оренди). 4. Розвиток венчурного підприємництва. 5. Налагодження співпраці між розробниками інноваційного продукту та виробниками органічної продукції.	1. Державні установи та органи влади. 2. Суб'єкти фінансового ринку (банки, лізингові та страхові компанії, венчурні фонди тощо). 3. Наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські установи. 4. Виробники сільськогосподарської техніки. 5. Виробники органічної продукції.
3. Недоступність для виробників	1. Налагодження наукової та виробничої співпраці між	1. Наукові, науково-дослідні та дослідно-

Продовж. табл.4.13

1	2	3
через обмежену кількість інноваційних розробок	розробниками інноваційного продукту та виробниками органічної сільськогосподарської продукції.	конструкторські установи. 2. Виробники сільськогосподарської техніки. 3. Виробники органічної сільськогосподарської продукції.
4. Недолік фінансування	1. Використання у виробництві найбільш необхідних інноваційних розробок. 2. Налагодження наукової та виробничої співпраці з розробниками інноваційного продукту. 3. Участь у міжнародних грантах. 4. Залучення вітчизняних та іноземних інвестицій.	1. Виробники органічної продукції. 2. Наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські установи. 3. Виробники сільськогосподарської техніки. 4. Міжнародні фонди. 5. Вітчизняні та іноземні інвестори.
5. Відсутність інформації про інноваційні розробки	Представлення інноваційних розробок на виставках, ярмарках тощо.	Наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські установи.
6. Незацікавленість управлінського персоналу	1. Проведення рекламних акцій серед виробників органічної сільськогосподарської продукції. 2. Налагодження наукової та виробничої співпраці між розробниками інноваційного продукту та виробниками органічної сільськогосподарської продукції.	1. Аграрні ВНЗ. 2. Виробники сільськогосподарської техніки 3. Виробники органічної сільськогосподарської продукції.

Джерело: розробка автора

Реалізація вищезазначених напрямів щодо поширення інноваційних розробок в органічному виробництві буде сприяти:

- підвищенню ефективності як органічного землеробства, так і виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні;
- відновленню родючості ґрунтів і покращенню екології;
- збільшенню асортименту органічної сільськогосподарської

продукції та розширенню внутрішнього ринку цієї продукції;

- збільшенню експорту органічної сільськогосподарської продукції;

- інноваційному розвитку аграрного сектора економіки;

- приєднанню України до найбільших виробників органічної сільськогосподарської продукції у світі (Австралія, Аргентина, США, Бразилія та ін.).

Варто зауважити, що без відповідного рівня освіти у будь-якому секторі економіки не можливо забезпечити його інноваційний розвиток. Окрім того, органічне сільське господарство потребує не лише якісної професійної аграрної освіти, а й повинне враховувати екологічні закони, закономірності, наукові принципи, технічні та технологічні нововведення, що комплексно діють у біологічній, технологічній, економічній і соціальній сферах [71]. При цьому, збалансований, екологічно безпечний (гармонійний) розвиток повинен бути базисною, вихідною ідеєю, методологічною основою екологічної освіти згідно з міжнародними вимогами.

Відповідно до Концепції екологічної освіти України, вища екологічна освіта має бути диференційованою, різноплановою, охоплювати всі рівні професійної підготовки з урахуванням потреб особистості, регіонів і держави [71]. Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями ВНЗ, потребами регіонів і відповідних стандартів. Чинна в Україні система екологічної освіти потребує вдосконалення у напрямі підвищення ефективності та інтегрованості на основі глибинного філософського і психолого-педагогічного осмислення проблеми з урахуванням соціально-культурних функцій екології у суспільстві, цілісної структури екологічних знань, сучасного рівня розвитку екологічної науки, традицій, звичаїв та історичного досвіду українського народу в цій сфері, а також особливостей екологічної та економічної ситуації у країні. Ключовим принципом взаємодії людського суспільства та природи мають бути не споживання і насильство, а співіснування.

У зв'язку з цим, набуває актуальності підготовка в вищих

аграрних навчальних закладах фахівців нового типу – людей з гуманістичною спрямованістю, професіоналів із наявністю високого рівня екологічної культури. Водночас необхідно зазначити, що до цього часу у природничих та вищих аграрних навчальних закладах домінує предметна система навчання, яка створює фрагментарність знань студентів, не сформованість мотивів професійної діяльності у галузі екологічної практики, освіти та виховання. В той же, час аналіз стану екологічної освіти у професійно-технічних та аграрних вищих навчальних закладах показує, що у цій галузі існують значні недоліки, зокрема: у більшості з них акцентується увага на освітньо-інформаційних аспектах і не докладається належних зусиль для перетворення знань у конкретні переконання та вчинки; недостатньо використовуються можливості екологізації предметів загальноосвітнього і професійно-технічного циклів; екологічні знання учнів мають недостатню професійну спрямованість, що призводить до розриву між вивченням теоретичного матеріалу та практикою [99].

Для усунення зазначених недоліків екологізація вищої аграрної освіти повинна передбачати (рис. 4.6) [165]:

1) зміни методологічних підходів до формулювання основної проблеми економіки, які безпосередньо впливають на формування екологічної культури та весь процес екологізації освіти;

2) введення спеціального розділу з охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування у дипломні роботи (проекти) випускників аграрних напрямів підготовки;

3) залучення студентів до виконання науково-дослідних робіт з екологічної тематики, до участі в екологічних гуртках, олімпіадах і конференціях;

4) введення прикладних екологічних і професійно-орієнтованих дисциплін для загальних і спеціалізованих напрямів підготовки відповідно.

На нашу думку, підготовка висококваліфікованих кадрів в аграрному секторі економіки необхідна для раціонального

використання природних ресурсів, збільшення ефективності праці, забезпечення стійкого розвитку всієї економіки тощо. Це пов'язано з тим, що аграрний сектор залишається базовим в економіці країни, тобто утворюючим, в якому відбувається створення додаткової вартості, та виробничий потенціал якого дозволяє виробляти у десять разів більше, ніж було витрачено, що особливо актуально в умовах світової продовольчої кризи.

Рис. 4.6. Напрями екологізації аграрної вищої освіти в Україні

Джерело: розвинуто [128]

Першочерговість змін методологічних підходів до

формулювання основної проблеми економіки пояснюється тим, що традиційно ці проблеми формулюються таким чином: обмеженість ресурсів не дозволяє задовольнити необмежені потреби людини та вимагає здійснити вибір, який має економічне обґрунтування відносно того, що саме виробляти, як саме виробляти і хто буде споживати (як розподілити) вироблене. При цьому наголошується на обмеженості ресурсів (праці, землі, капіталу, підприємницьких здібностей) з точки зору їх залучення у процес виробництва, не звертаючи увагу на "екологічну місткість" біологічного середовища, у межах якого відбувається процес виробництва. Між тим, такий підхід більше притаманний періоду відносно невеликої економічної активності людства (наприклад, у період розвитку середньовічних міст або первинного нагромадження капіталу), коли збільшення обсягів виробництва було неможливим через нестачу знарядь праці або робочої сили. Сьогодні обмеженість природних ресурсів стає головною при формулюванні основної проблеми економіки та пошуку шляхів прийняття раціональних економічних рішень. При цьому така обмеженість природних ресурсів набуває подвійного характеру [165]:

1) обмеженість самих ресурсів природи, залучених у виробництво, оскільки збільшення використання призведе до їх виснаження або зникнення, що порушить екологічну рівновагу;

2) обмеженість "екологічної місткості" біологічного середовища, в межах якого людство існує і необґрунтоване збільшення якої сьогодні призвели до виникнення суттєвих екологічних загроз існуванню людства.

Ми погоджуємося з думкою М. Руденка, що зміни методологічного підходу до формулювання основної проблеми економіки повинні ґрунтуватися на засадах фізичної економії, яка враховує енергетичні принципи, на яких базується життя народів [128]. Принципово нове розуміння головної проблеми економіки на базі фізичної економії означатиме, що наголос переходить з обмеженості ресурсів, створених людиною (капітал, засоби виробництва) та з обмеженості людського ресурсу (праця, підприємницькі здібності) на обмеженість

природних ресурсів і обмеженість місткості "екологічного оточення", здатного переробити, утилізувати результати виробництва без шкоди для існуючої біологічної системи [82].

Більш поглиблений підхід до проблеми обмеженості на основі засад фізичної економії передбачає аналіз обмеженості з позицій фотосинтезу:

- минулих епох (поклади нафти, газу, вугілля тощо) – проблема абсолютної обмеженості через їх активне витрачання;
- сучасного – обмеженість ресурсів є проблемою відносної обмеженості, оскільки створюється абсолютна додана вартість (використання фотосинтезу у процесі виробництва дозволяє збільшити вкладені кошти вдвічі або втричі).

Отже, зміна методологічного підходу до формулювання проблеми обмеженості ресурсів з урахуванням засад фізичної економії матиме суттєве значення для розвитку економічної науки у цілому, допоможе приймати ефективні обґрунтовані рішення щодо виробництва з позицій екології й економіки.

Така зміна не означає відмову від визнання проблеми обмеженості як головної проблеми "економікс", а – інше розташування пріоритетів при визначенні обмеженості ресурсів (природних ресурсів) і врахування впливу на характер такої обмеженості фотосинтезу сучасного та фотосинтезу минулих періодів. Ці методологічні зміни дозволять по-іншому підійти до наукового обґрунтування шляхів виходу України з економічної кризи – через створення абсолютної доданої вартості у сільському господарстві, за допомогою сучасного фотосинтезу.

Таким чином, з метою екологізації аграрної вищої освіти необхідно [104]:

1. Розробити та запровадити комплексні програми безперервного навчання та виховання студентів у галузі раціонального природогосподарювання з урахуванням усіх аспектів екології, ресурсозбереження, екологізації культури.

2. Розробити навчальні програми, підручники та навчальні посібники з проблем екології та здійснювати їх реалізацію у навчальному процесі.

3. Удосконалити методики викладання екологічного права (основ екологічного права) та спецкурсів з еколого-правових дисциплін у сучасних умовах.

4. Створити нові та реорганізувати діючі наукові, зокрема, еколого-експертні центри, діяльність яких спрямована на дослідження та оцінку різноманітних проблем охорони довкілля, використання природних ресурсів, дотримання принципів екологічної безпеки.

5. Визначити пріоритетні напрями наукових досліджень у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля, створення засад екологічної безпеки.

6. Організувати дослідження й експерименти з вирішення проблем охорони природного середовища, раціонального природокористування, запровадження маловідходних та енергозберігаючих технологій в агропромисловому секторі.

7. Включити пріоритетні теми природоохоронної проблематики у дипломні роботи спеціалістів і магістрів.

8. Підтримати проведення науково-практичних семінарів, конференцій з екологічної тематики для студентів.

Розглянувши особливості органічного виробництва в аграрному секторі економіки України, оцінивши його ефективність і зростаючий попит населення на органічну сільськогосподарську продукцію дозволяє нам стверджувати про необхідність впровадження органічного навчання в усіх вищих аграрних навчальних закладах шляхом введення біомодуля у вигляді спеціалізації до існуючих спеціальностей за рахунок доповнення навчальних програм предметів професійної підготовки розділами, в яких буде розкрито специфіку й аспекти органічного агровиробництва у тому чи іншому виді діяльності. Також доцільним є введення спеціалізації "Виробництво органічної сільськогосподарської продукції", яка включає теоретичну підготовку, навчальну та технологічну практики. Це дозволить вищим аграрним навчальним закладам приймати участь у грантах, які проводяться міжнародними організаціями з метою розвитку органічного агровиробництва в Україні.

Отже, сьогодні українське суспільство починає сприймати позитивно та сприяти розвитку органічного агровиробництва в Україні, що, у свою чергу, обумовлює необхідність вдосконалення сучасної аграрної політики у цьому напрямі:

1) створення при кожному аграрному вищому аграрному навчальному закладі наукового центру органічного землеробства (рис. 4.7);

2) внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів, які сприяють розвитку органічного землеробства, на зразок "зеленого тарифу" у галузі вітро- та біоенергетики тощо;

3) створення зональних природних агрокомплексів, на зразок технопарків, які б стали інкубаторами інноваційного розвитку в цій сфері.

Заслуговує на увагу пропозиція Н. Сіренко щодо виробництва органічної продукції диференційовано щодо певного виду продукції у відповідних кластерах, які згруповано за рівнем виробництва та споживання основних видів продукції, а також рівня їх розвитку. При цьому, відповідно до фактичного рівня споживання продукції майже у всіх регіонах України необхідна паралельна реалізація стратегії формування внутрішньорегіонального попиту на споживання продукції [135].

Для забезпечення стабільного розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки крім інноваційних територіально виробничих кластерів, як доводять дослідження Н. Сіренко, ефективним є створення зон економічної активності, які здатні поєднувати потенціал вищих навчальних закладів, науково-дослідних структур, товаровиробників та інфраструктурних організацій як на загальнодержавному, регіональному, так і на міжнародному рівнях, тобто технологічних парків [135].

Комплексне досягнення цілей розвитку органічного ринку можливе шляхом створення пілотних територіально-виробничих кластерів на основі наукового системного інтегратору. Відповідно до спеціалізації регіонів й рівнів їх

розвитку, Н. Сіренко вважає, що найбільш результативним буде створення таких кластерів на базі відповідних областей (табл. 4.14).

Рис. 4.7. Концептуальна модель створення наукового центру органічного землеробства при вищому аграрному навчальному закладі

Джерело: дані [212]

Таблиця 4.14

Рекомендовані напрями стратегій інноваційного розвитку аграрного сектора регіону

Адміністративно-територіальна одиниця	Вид продукції					
	М'ясо	Молоко	Яйця	Картопля	Овочі	Зерно
Кластер 1						
Херсонська	СЗ	СП, ПВ	СП, СЗ	СС	СП, ПЕ	ПЕ
Кіровоградська	ПВ, СЗ	СП, ПВ	СП, КМ	КМ	СП, КМ	ПЕ
Полтавська	СЗ	СП, КМ	СП, КМ	ПЕ	СП, ПЕ	ПЕ
Черкаська	СП, ПВ	СП, ПВ	СП, ПЕ	ПЕ	СП, КМ	ПЕ
Київська	СП, ПВ	СП, ПВ	ПЕ	ПЕ	СП, ПЕ	ПЕ
Кластер 2						
Тернопільська	ПВ	СП, КМ	СП, СС	ПЕ	СП, СС	ПЕ
Рівненська	ПВ	СП, КМ	СП, ПВ	ПЕ	СП, СС	КМ
Хмельницька	ПВ	СП, КМ	СЗ	ПЕ	СП, СС	ПЕ
Житомирська	ПВ	СП, КМ	СП, КМ	ПЕ	СП, СС	ПЕ
Сумська	ПВ	СП, СС	СП, ПВ	ПЕ	СП, СЗ	ПЕ
Волинська	СП, ПВ	СП, КМ	СП, СЗ	ПЕ	СП, КМ	КМ
Вінницька	ПВ	СП, КМ	СП, КМ	ПЕ	СП, КМ	ПЕ
Чернігівська	ПВ	СП, КМ	СП, ПВ	ПЕ	КМ	ПЕ
Кластер 3						
Чернівецька	ПВ	СП, ПВ	СП, СС	КМ, ПЕ	СП, КМ	КМ
Закарпатська	ПВ	СП, ПВ	СЗ	КМ, ПЕ	СП, КМ	СС
Львівська	ПВ	СП, ПВ	СЗ	КМ, ПЕ	СП, СС	СС
Івано-Франківська	ПВ	СП, ПВ	СП, КМ	КМ, ПЕ	СП, СЗ	СС
Кластер 4						
АРК	ПВ, СЗ	ПВ, СЗ	СП, КМ	СП, СЗ	СП, СЗ	КМ
Дніпропетровська	СЗ	ПВ, СЗ	СП, ПЗ	СС	СП, СС	КМ
Донецька	СЗ	ПВ, СЗ	СП, СС	СС	СЗ	СС
Запорізька	СЗ	ПВ, СЗ	СП, СС	СС	СП, СС	ПЕ
Луганська	СЗ	ПВ, СЗ	СП, ПВ	СС, КМ	СП, СЗ	КМ
Миколаївська	СЗ	СП, ПВ	СП, СЗ	СС	СП, КМ	ПЕ
Одеська	СЗ	СП, ПВ	СЗ	СП, СЗ	СП, КМ	ПЕ
Харківська	СЗ	ПВ, СЗ	СП, ПВ	КМ	СП, СС	КМ

Джерело: дані [135, с. 233]

СП – Стратегія формування внутрішньорегіонального попиту на продукцію до норми

ПЕ – Пріоритетно-експортна стратегія

КМ – Конку rentна міжрегіональна стратегія

ПВ – Прирістна стратегія для внутрішнього регіонального споживання

СС – Стратегія стабілізації

СЗ – Стратегія додаткового зовнішнього залучення продукції

Узагальнюючи вищезазначені напрями можна відзначити, що в основі впровадження органічних методів господарювання повинні лежати агроекологічні принципи, при цьому ефективність функціонування еколого-економічної системи підвищується за рахунок створення стійкого агроландшафту на основі ефективного землеробства.

Ведення органічного сільського господарства з урахуванням всіх його особливостей забезпечує рентабельне виробництва за рахунок адаптивного підходу до його організації завдяки зниженню витрат і навантаження на навколишнє середовище. Визначальною умовою при цьому є розширене відтворення ґрунтової родючості та максимальне використання біологічних факторів. У цьому зв'язку, ґрунтову родючість слід розглядати як провідну категорію в економіці сільського господарства. А проблема його відтворення має бути не лише агрономічною, але й економічною, рішення якої дозволить підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь і стійкість виробництва.

Вивчивши досвід ведення екологічного сільського господарства в європейських країнах, слід виділити загальні мотиви зацікавленості підприємств в переході на органічне виробництво. Вони викликані, насамперед, можливістю реалізації своєї продукції за підвищеними цінами за рахунок більш високої її якості. Крім того, максимальне використання власних матеріальних ресурсів дає можливість не залучати зовнішні джерела. Використання у сівозмінах широкого розмаїття бобових культур дозволяє вирішувати проблему кормів і органічних добрив. У зв'язку з цим, більшість органічних сільськогосподарських господарств розвивають одночасно галузі рослинництва та тваринництва. Організація внутрішньогосподарської переробки та прямий збут продукції дає можливість раціональніше використовувати робочу силу та підвищити прибуток підприємства. Всі перераховані чинники зацікавленості у розвитку органічного агровиробництва можна віднести до вітчизняних товаровиробників.

Важливим моментом переходу до ринкових відносин в

аграрному секторі країни є багатоукладність господарювання на землі. Це є підставою для розробки стратегії й організаційно-економічного механізму переходу аграрних формувань на екологічні системи господарювання.

Ми підтримуємо пропозицію З. Нікітіної щодо нової організації виробничих відносин у рослинництві та тваринництві, заснованих на раціональному залученні природних ресурсів – з одного боку, і формування системи управління цими відносинами – з іншого. Пропонована стратегія спрямована на підвищення ефективності функціонування підприємств шляхом спеціалізації їх на виробництві органічної сільськогосподарської продукції, а також управління раціональним використанням земельних ресурсів за рахунок впровадження адаптивних систем землеробства [94].

У комплексі організаційних заходів стратегії пропонується перехід на органічне виробництво у великих підприємствах шляхом раціонального використання сільськогосподарських угідь на базі впровадження альтернативних систем землеробства, а також організація спеціалізованих органічних підприємств малих форм господарювання та створення внутрішньогосподарських підрозділів на великих сільськогосподарських підприємствах, які спеціалізуються на виробництві органічної сільськогосподарської продукції. Подальша кооперація й організація регіональних асоціацій виробників цієї продукції розширить можливості розвитку органічного ринку в Україні. Для цього необхідне формування ефективної системи управління даним процесом, що потребує державної підтримки.

Таким чином, реалізація концепції розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки вимагає проведення комплексних міждисциплінарних досліджень, що потребує визначення універсальних методологічних підходів до формування механізму організації переходу на органічні методи господарювання. Зробити це можливо, спираючись на методологію системного підходу. Враховуючи, що сільське

господарство є системою, яка керується одночасно природними та соціальними процесами, тісно пов'язаними з економікою, пропонується органічне виробництво в аграрному секторі економіки розглядати як систему взаємопов'язаних процесів.

Органічне агровиробництво представляє собою систему взаємопов'язаних процесів, що забезпечують взаємодію організаційно-економічних, соціальних, технологічних і управлінських заходів, спрямованих на підвищення ефективності та стійкості виробництва, забезпечуючи розширене відтворення ґрунтової родючості, отримання високоякісної сільськогосподарської продукції за рахунок впровадження альтернативних систем землеробства на основі їх біологізації, створення спеціалізованих екологічних підприємств.

Ми погоджуємося з думкою З. Нікітіної, що сенс такого підходу полягає у необхідності управління переходом на органічне виробництво одночасно з усією агроєкосистемою, а не за окремими її елементами, включаючи організацію виробництва, землевпорядкування, використання природних кормових угідь без заподіяння шкоди біологічному розмаїттю [94]. При цьому, основним завданням управління повинно стати створення такої системи, яка з одного боку, зменшує вплив технологій виробництва на навколишнє середовище, а з іншого – підвищує ефективність виробництва. Це можливо, коли досліджувана територія буде функціонувати як єдина еколого-економічна система. У зв'язку з цим, більш ефективними будуть дослідження, що проводяться безпосередньо в умовах агроєкосистем підприємства. Такі дослідження були проведені нами на базі Навчально-науково практичного центру Миколаївського державного аграрного університету (ННПЦ МДАУ) із впровадженням вказаних заходів розвитку органічного агровиробництва [156].

В результаті нами розроблено бізнес-план "Організація виробництва продукції рослинництва на базі ННПЦ МДАУ за органічними стандартами", в якому знайшли відображення

зазначені методичні підходи до формування механізму організації органічного виробництва сільськогосподарської продукції та комплекс заходів їх реалізації. В подальшому зазначений бізнес-план було реалізовано як інноваційно-інвестиційний проект "Сертифікація органічних земель в ННПЦ", який входить до Програми інноваційно-інвестиційних проектів Миколаївського державного аграрного університету "Інтеграція аграрної освіти, науки, виробництва" на 2010–2017 рр. [156].

З метою визначення ефективності та доцільності органічного землеробства в умовах Південного Степу України, нами було проведено його порівняння з традиційними умовами вирощування на прикладі озимої пшениці на основі технологічних карт і норм розрахунку витрат на зернові культури, що склалися на базі ННПЦ МДАУ (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Розрахунок грошових витрат і надходжень від вирощування озимої пшениці за органічними стандартами в умовах ННПЦ МДАУ

№ п/п	Показники	Органічне землеробство	Традиційне землеробство	Відхилення	
				абсолютне	відносне, %
1.	Собівартість вирощеного зерна, всього, грн	219904,0	279840,4	-59936,4	-21,4
	у тому числі:				
1.1	паливно-мастильні матеріали	66807,1	75024,5	-8217,4	-11,0
1.2	насіння	48400,0	48400,0	0	0,0
1.3	добрива	55950,0	68870,0	-12920,0	-18,8
1.4	засоби захисту рослин	-	32514,0	-32514,0	×
1.5	поточні ремонти	1211,0	1211,0	0,0	0,0
1.6	заробітна плата з нарахуваннями	4094,8	5036,4	-941,6	-18,7
1.7	амортизація	16546,1	16546,1	0,0	0,0
1.8	перевезення зерна	23705,0	27555,0	-3850,0	-14,0
1.9	інші витрати	3190,0	4683,4	-1493,4	-31,9
2.	Аналіз ґрунту земельної ділянки, грн	1312,2 ¹	1312,2	0,01	0,0
3.	Сертифікація та інспекція, грн	2400,0 ²	-	2400,0	×

4.	Реалізація зерна 2 класу, т	275	325	-50	-15,4
5.	Ціна пшениці м'якої 2 класу групи А ³ , грн/т	1676,7 ³	1676,7	0,03	0,0
6.	Виручка від реалізації, грн	461092,5	544927,5	-83835,0	-15,4
7.	Прибуток, грн	241188,5	265087,1	-23898,6	-9,0
8.	Рівень рентабельності, %	112,2	94,7	17,5	18,5

Джерело: власні розрахунки

Примітки:

1) вартість аналізу ґрунту, яка здійснюється ґрунтово-агрохімічною лабораторією МДАУ, змінюється прямо пропорційно до площі сільськогосподарських угідь;

2) вартість сертифікації площі до 100 га становить 300-400 євро, строк переходу триватиме 1 рік, оскільки відповідна ділянка попередньо готувалася протягом 5 років;

3) ціна наведена за даними Української аграрної біржі (www.uame.com.ua) станом на 18.08.2011 р.

За результатами наших розрахунків встановлено, що вирощування зерна озимої пшениці за принципами органічного землеробства в ННПЦ МДАУ рентабельне на рівні 108% на площі 100 га. Прибуток за наведених умов залежить від обсягу реалізації зерна, залишок якого дорівнює власним потребам для наступних весняно-польових робіт (25 т на 100 га).

Для порівняння наведено витрати та доходи за традиційної системи землеробства вирощування озимої пшениці, яка, за нашими розрахунками, забезпечує рентабельність у розмірі 94,7 відсотки. При цьому обсяг реалізації є більшим, оскільки урожайність запланована на рівні 35 т/га за рахунок використання хімічних добрив, пестицидів і гербіцидів на суму 101384 грн (органічне землеробство передбачає використання біодобрив, вартість яких у 1,8 рази менше – 55950 грн).

За умови отримання сертифікату, що підтверджує ведення органічного виробництва, ціна пшениці та рентабельність зросте на 30-40 відсотків. Однак, для цільової категорії споживачів цієї продукції головним є висока якість та доступна ціна, а не її позиція серед серії "Преміум" високої цінової категорії. Тому, при розрахунку ефективності

органічної системи землеробства нами було враховано реалізацію зерна пшениці зі статусом "органік" за ціною традиційної. Якщо ціна органічної пшениці буде дорівнювати 2347,4 грн/т (на 40% більше, за базову), що відповідає її високій якості, рентабельність органічного землеробства збільшиться до 191,9 відсотків.

Наведений інвестиційний проект передбачає його реалізацію не лише як наукового дослідження, важливим є його економічна ефективність для фермерських господарств Південного регіону. Також нами було розроблені форми документів щодо відображення виробниками показників з виробництва сільськогосподарської продукції за органічними стандартами, наведені пропозиції щодо управління підприємством відповідно до органічних стандартів з виробництва органічної сільськогосподарської продукції у частині функціональних обов'язків працівників, які залучені до даного виду виробництва. З метою визначення ефективності вирощування озимої пшениці за органічними принципами у табл. 4.16 розраховано показники оцінки інвестиційного проекту.

Таблиця 4.16

Показники ефективності вирощування органічної озимої пшениці в умовах ННПЦ МДАУ

№ п/г	Показники	Органічне землеробство	Традиційне землеробство	Відхилення
1.	Маржинальний дохід, МД, грн	241188,5	265087,1	-23898,6
2.	Точка беззбитковості, Т _б , т	133,3	167,7	-34,4
3.	Урожайність, що забезпечує беззбитковий рівень, т/га	1,3	1,7	-0,4
4.	Термін окупності проекту, Т _о , дн.	177	188	-11
5.	Норма прибутку, Н _{еф} , %	2,1	1,9	0,2
6.	Чиста теперішня вартість, ЧТВ, грн	197896,9	219812,4	-21915,5
7.	Рівень рентабельності, І _р , %	106,2	93,8	12,4

Джерело: власні розрахунки

Розрахунки показників ефективності проекту свідчать, що проект з вирощування органічної сільськогосподарської продукції (зерна озимої пшениці) на базі ННПЦ МДАУ може

бути реалізований, оскільки:

1) в результаті його реалізації буде отримано 241188,5 грн для відшкодування постійних витрат і формування прибутку;

2) проект є рентабельним (прибутковим) за умови, що обсяг реалізованого зерна не менше 133,3 т (окрім того, запас на майбутній врожай – 25 т) за ціною не нижче 1676,7 грн, при цьому врожайність має бути не менше 1,3 т/га;

3) проект окупається (надходження перевищують витрати) через 177 днів, що менше терміну визрівання озимої пшениці;

4) виручка від реалізації 91,7% врожаю озимої пшениці у 2,1 рази більше за його повну собівартість;

5) проект дає можливість збільшити капітал на 197896,9 грн;

6) 1 грн витрат на вирощування дозволяє отримати 2,1 грн чистого прибутку.

Згідно з наведеними розрахунками ефективність вирощування озимої пшениці за вимогами традиційного землеробства є меншою на 10,5%, тоді як строк окупності більше у 1,3 рази. Окрім того, її врожайність повинна бути не менше 1,7 т/га для досягнення беззбиткового рівня. Це підтверджує, що вирощування сільськогосподарських культур (озимої пшениці) за принципами органічного землеробства є ефективним в умовах Південного Степу України.

Сучасні тенденції розвитку вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів потребує створення відповідної інфраструктури сертифікації, маркетингу та реалізації. У зв'язку з цим доцільно розглянути заходи, що направлені на формування та розвиток інфраструктури аграрного ринку, які передбачені Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року [39]:

– розширення обсягів біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією;

– створення системи форвардної торгівлі як засобу самофінансування товаровиробника з використанням оптимальної системи гарантованого виконання зобов'язань за відповідними контрактами;

– запровадження системи торгівлі деривативами (ф'ючерсний контракт, опціон) як способу обігу майнових прав згідно з товарними біржовими угодами для впровадження механізму страхування (хеджування) цінкових ризиків у майбутньому через розрахунково-клірингові установи;

– законодавче забезпечення діяльності оптових сільськогосподарських ринків як підприємств, зокрема кооперативних, що продовжують технологічний ланцюг виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, з визначенням відповідного коду в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (ЄДРПОУ), а також як суб'єктів господарської діяльності, що обслуговують сільськогосподарських товаровиробників і не мають на меті отримання доходів;

– закріплення за оптовими сільськогосподарськими ринками за участю безпосередніх виробників функцій надання послуг з транспортування, складування, пакування продукції та фінансового обслуговування операторів ринку;

– фінансову участь держави на загальнодержавному та місцевому рівні у створенні мережі й інфраструктури оптових сільськогосподарських ринків;

– удосконалення транспортної інфраструктури, активізація роботи з відновлення перевезень сільськогосподарської продукції річковим транспортом і виготовлення спеціалізованих великогабаритних автотранспортних засобів для сільськогосподарських вантажів;

– реалізацію проектів створення сільськогосподарськими товаровиробниками мережі кооперативних елеваторів, включаючи портові, за участю зернових трейдерів і держави на засадах асоційованого членства;

– формування системи державних інституцій з функціями здійснення належного контролю за безпечністю експортної продукції й адаптацією до міжнародних вимог, підтримка розвитку інформаційних систем, створення умов для вільного

доступу всіх учасників ринку до інформації, результатів аналізу та прогнозування;

- державна підтримка формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, передусім для дрібних сільськогосподарських товаровиробників, як основи створення сприятливого конкурентного середовища у сфері відносин розподілу, альтернативи посередницьких комерційних каналів;

- сприяння процесам кооперації, особливо за участю дрібних сільськогосподарських товаровиробників, з боку державних органів управління аграрним сектором шляхом виділення в їх структурі спеціальних підрозділів з функціями координації розвитку виробничої і обслуговуючої кооперації й інспектування ідентичності сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань з урахуванням кооперативних принципів і відповідно до законодавства;

- поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів;

- участь несільськогосподарських підприємств аграрного сектора та споживчих товариств у формуванні сільськогосподарських збутових кооперативів на засадах асоційованого членства;

- надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників;

- створення умов для формування прозорих каналів просування продукції від виробника до споживача;

- ознайомлення сільськогосподарських товаровиробників з перевагами кооперативних та інших видів реалізації сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки.

Таким чином, незважаючи на гострі проблеми становлення, органічне агровиробництво в Україні має значні перспективи через дефіцит якісного продовольства, як у межах України, так і закордонному світі (зокрема екологічно чистих продуктів). Значні потенційні можливості відкриваються за наявності в країні родючих чорноземних ґрунтів і міцних традицій

сільськогосподарського виробництва. Органічне сільське господарство має потенціал для покращання економічного, соціального й екологічного стану в Україні, воно сприяє комплексному розвитку сільської місцевості та поліпшенню здоров'я населення. При цьому, розвиток внутрішнього ринку вимагає посилення національної системи гарантій органічної продукції для захисту українських споживачів, подолання їх недовіри.

ПІСЛЯМОВА

Найбільш перспективним напрямом розвитку аграрного сектора економіки як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих соціально-економічних інститутів та відносин, зорієнтованих на забезпечення його стійкого розвитку, є органічне сільське господарство. Воно представляє собою багатофункціональну агроекологічну модель виробництва органічної сільськогосподарської продукції з визначеними цілями, принципами і методами, що базується на науково обґрунтованому менеджменті агроекосистем. Технологія органічного сільського господарства ґрунтується на використанні біологічних факторів підвищення природної родючості ґрунтів, агроекологічних методах і біологічних засобах боротьби із шкідниками та хворобами, створює умови для збереження біорізноманіття. Отже, ця система може самостійно відновлювати використані речовини та є ефективною лише за збалансованої дії всіх частин.

Особливості виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки обумовлюють необхідність удосконалення сутнісних характеристик поняття "органічна" продукція, яка на думку автора, має оздоровчі властивості, процес її виробництва, переробки та зберігання відповідає українським та/або міжнародним стандартам органічного виробництва. Органічна продукція більш безпечна для людського організму за своїми санітарно-гігієнічними характеристиками, ніж продукція традиційного сільського господарства. В той же час, вся сільськогосподарська продукція повинна бути екологічною, тобто такою, яка не містить радіонуклідів, важких металів, залишків пестицидів та ксенобіотиків в кількості, що перевищують гранично допустимі концентрації, мати відповідну сертифікацію та бути обов'язковою для щоденного вживання для забезпечення повноцінного харчування.

Однак, існуючі інструкції та приписи не дозволяють декларувати органічні продукти харчування як більш якісні,

ніж продукти, одержані традиційним способом, які відповідають граничним значенням величин, передбачених законами і положеннями. У зв'язку з цим потребують модернізації вітчизняні системи безпеки та якості харчових продуктів тваринного й рослинного походження шляхом запровадження правил виробництва, систем контролю за безпечністю та якістю органічної і традиційної продукції, санітарного контролю у сфері її виробництва відповідно до встановлених вимог.

У зв'язку з тим, що якість органічної сільськогосподарської продукції має відповідати міжнародним стандартам і ціна на неї значно вище за традиційну, вона повинна відповідати критеріям, які забезпечують її екологічність: фізіологічна харчова цінність, якість процесу виробництва, якість обробки, смакові характеристики, функціональна відповідність, внутрішня якість.

Проведеними дослідженнями встановлено, що ринок вітчизняної органічної продукції на сьогодні є незначним через існування: негативного і позитивного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на організацію, виробництво, фінансове забезпечення, інновації, маркетинг; можливостей і загроз, що проявляються у попиті, конкуренції, системі збуту, економічній ситуації, політичному, правовому та науково-технічному забезпеченні, соціально-демографічній ситуації, соціально-культурному розвитку, природно-ресурсному потенціалі. Проте, нині цей ринок є перспективним у зв'язку з: державним контролем за використанням генетично модифікованих організмів та генетично модифікованих культур в сільському господарстві та переробній промисловості; розвитком організаційних структур, що підтримують та сприяють поширенню органічного сільськогосподарського виробництва; позитивним впливом на здоров'я населення; зростаючим попитом на органічну продукцію; збільшенням чисельності виробників цієї продукції.

Нереалізовані можливості використання природно-

ресурсного потенціалу України створюють передумови для розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки. Це потребує стимулювання попиту на неї через забезпечення ефективного функціонування ринку цієї продукції та взаємозв'язок між основними його суб'єктами.

Враховуючи недосконалість кон'юнктури та інфраструктури вітчизняного ринку органічної сільськогосподарської продукції, автором визначені складові для їх позитивного розвитку, які ґрунтуються на: відповідному рівні цін на органічну сільськогосподарську продукцію; розвитку каналів збуту та поінформованості громадськості про переваги органічної продукції; посиленні національної системи гарантій органічної продукції для захисту українських споживачів; розвитку та налагодженні діяльності організаційних структур ринку; прийнятті національних стандартів щодо інспекції та сертифікації органічного виробництва в аграрному секторі; встановленні відповідальності суб'єктів господарювання за порушення правил виробництва, збирання, зберігання та транспортування органічної сільськогосподарської продукції; розширенні каналів збуту вітчизняної органічної продукції; розвитку системи інформаційного забезпечення.

Зважаючи на відсутність дієвої моделі розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України, відповідна концепція повинна враховувати екологічні, соціальні, економічні, енергетичні та технологічні складові єдиного процесу, відповідно до яких формується і його ефективність. Ця концепція повинна бути спрямована на вирішення інституційно-правових, фінансово-економічних, соціально-психологічних та природно-кліматичних проблем через поєднання моделі інноваційного розвитку агропромислового сектора "аграрна освіта – аграрна наука – агропромислове виробництво" з ринком вітчизняної органічної сільськогосподарської продукції, іншими суб'єктами господарювання за підтримки державних та місцевих органів влади.

Необхідність реалізації концептуальних положень розвитку виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки України зумовила потребу у формуванні відповідного організаційно-економічного механізму, що дозволить забезпечити економічні, соціальні та екологічні вигоди, а також сприятиме розвитку аграрного сектора в Україні.

З метою практичної реалізації запропонованих заходів автором було розроблено модель переходу від традиційного способу вирощування сільськогосподарських культур до органічного в умовах Південного Степу України з обґрунтуванням організаційних, техніко-технологічних та економічних особливостей.

Таким чином, реалізація можливостей вітчизняного виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки можлива лише за умови налагодження механізму забезпечення його розвитку. Для цього необхідно: створити відповідну нормативно-правову базу; забезпечити його пріоритетність відносно традиційного сільського господарства шляхом прийняття відповідних державних і регіональних програм розвитку; залучити фінансово-кредитні установи та приватний сектор для збільшення фінансування; забезпечити належний науковий рівень ведення органічного сільського господарства шляхом залучення освітньої та консультативної системи; визначити пріоритетність розроблення та впровадження інноваційних техніки і технології внаслідок налагодження взаємовигідної співпраці виробників інноваційної й органічної продукції; забезпечити створення необхідної інфраструктури ринку органічної продукції та передбачити економічну, екологічну і соціальну відповідальність всіх його учасників.

Отже, реалізація концепції виробництва органічної продукції в аграрному секторі економіки повинна розпочинатися з кожної особистості та системи освіти шляхом усвідомлення відповідальності за стан природного навколишнього середовища та здоров'я майбутніх поколінь,

супроводжуючись при цьому перманентним регулюванням і контролем з боку держави. За цих умов буде досягнуто збалансування в задоволенні потреб споживачів органічної продукції, її виробників та держави, а відтак забезпечено здоров'я нації, підвищення іміджу України як аграрної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. — К. : КНЕУ, 2002. — 624 с.
2. Антонець С. С. Коли Україна зрозуміє свою планетарну місію? / С. С. Антонець, В. М. Писаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2011. — № 2. — С. 4—6.
3. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. — М. : ПРОГРЕС, 1993. — 599 с.
4. Артиш В. І. Перспективи формування ринку органічної продукції в Україні [Електронний ресурс] / В. І. Артиш, Г. М. Чорний. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_154_1/10avi.pdf.
5. Артиш В. І. Удосконалення системи державного регулювання виробництва органічної продукції в Україні [Електронний ресурс] / В. І. Артиш // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2010. — № 145. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/chem_biol/nvnu/2010_145/10avi.pdf.
6. Артиш В. І. Управлінські аспекти розвитку виробництва екологічно чистої продукції в сільському господарстві України / В. І. Артиш // Науковий вісник Національного аграрного університету. — К., 2006. — № 102. — С. 243.
7. Барабаш А. Дотаціям на молоко – бути! [Електронний ресурс] / А. Барабаш. — Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/451.html?ed=41>
8. Баранов А. К доктрине биологической безопасности России / А. Баранов // ЭКОС. — 2008. — № 1. — С. 27—39.
9. Басюркіна Н. Й. Дослідження проблем забезпечення продовольчої безпеки держави / Н. Й. Басюркіна // Розвиток наукових досліджень 2008 : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Сер. Економіка. — Полтава : ПДПУ. — 2008. — С. 34—39.
10. Безус Р. М. Ринок органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / Р. М. Безус, Г. Я. Антонюк // Економіка АПК. — 2011. — № 6. — С. 47—52.
11. Бережна Ю. С. Канали збуту органічної продукції: міжнародний аспект та вітчизняна практика / Ю. С. Бережна // Вісник ХНУ. — 2010. — № 4, Т. 4. — С. 198—202.
12. Берлач Н. А. Адміністративно-правовий механізм вдосконалення сертифікації органічної сільськогосподарської продукції / Н. А. Берлач // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 4. — С. 158—162.

13. Берлач Н. А. Адміністративно-правові засади формування органічного напрямку у сільському господарстві України : монографія / Н. А. Берлач. — К. : Новая Идеология, 2010. — 398 с.
14. Берлач Н. А. Вдосконалення спеціальної нормативно-правової бази – пріоритетний чинник розвитку органічного сільського господарства в Україні / Н. А. Берлач // Фінанси і право. — 2010. — № 1. — С. 19—23.
15. Берлач Н. А. Імплементация міжнародного законодавства як засіб удосконалення адміністративного регулювання органічного господарства в Україні [Електронний ресурс] / Н. А. Берлач. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknvvs/2010_4/berlach.htm.
16. Берлач Н. А. Розвиток консультаційної та освітньої системи в процесі становлення органічного сільського господарства в Україні та за кордоном [Електронний ресурс] / Н. А. Берлач. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dip/2010_48/4-6.pdf.
17. Берлач Н. А. Система принципів адміністративно-правового регулювання органічного сільського господарства в Україні / Н. А. Берлач // Часопис Академії адвокатури України. — 2010. — № 7. — С. 1—5.
18. Біла книга: генетично модифіковані культури // Пропозиція. — 2009. — № 9. — С. 63—64.
19. Білоусова Н. Перспектива за "органікою" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.chornomorka.com/node/1402>.
20. Блохтур А. Україна втрачає чорноземи? [Електронний ресурс] / А. Блохтур. — Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/3581.html>.
21. Бородачова Н. В. Як ми човен назовемо — отак він і попливе [Електронний ресурс] / Н. В. Бородачова. — Режим доступу : <http://idea2000.com.ua/publ/5-1-0-6>.
22. Василенко В. О. Стратегічне управління підприємством : [навч. посіб.] / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко. — [2-ге вид., виправл. і доп.] — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 400 с.
23. Василенко В. О. Інноваційний менеджмент / В. О. Василенко. — Київ : ЦНЛ. — 2005. — 440 с.
24. Василенька Н. І. Еко-інноваційні процеси у аграрному секторі економіки України / Н. І. Василенька // Інноваційна економіка. — 2010. — №1. — С. 10—15.
25. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. — М. : Рольф, 2002. — 575 с.
26. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1988. — 520 с.
27. Виричев О. А. Опыт создания оптовых продовольственных рынков в московском регионе / О. А. Виричев // Экономика

сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2000. — № 3. — С. 44—46.

28. Вишневська О. М. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України: соціально-економічні і екологічні аспекти : монографія / О. М. Вишневська. — Миколаїв, 2011. — 487 с.

29. Вовк В. І. Екологічна економіка як сучасна інтегральна наука. Витоки та засадничі принципи [Електронний ресурс] / В. І. Вовк // Українська асоціація Римського клубу. — Режим доступу : <http://clubofrome.org.ua/corweb/Article/11>.

30. Вовк В. І. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє [Електронний ресурс] / В. І. Вовк // Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу : Міжнар. семінар Проекту аграрного маркетингу : доповідь, 31 берез. 2004 р. Львів — Режим доступу : <http://clubofrome.org.ua/corweb/Article/Print/15>.

31. Воздействие на окружающую среду // Досьє FiBL. — 2006. — № 4. — С. 20.

32. Волкова Л. Определение емкости рынка [Електронний ресурс] / Л. Волкова. — Режим доступу : <http://m-arket.narod.ru/MR/emk.html>.

33. Галушкіна Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента : (теория и практика) / Т. П. Галушкіна. — Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2000. — 280 с.

34. Герасимчук В. Г. Маркетинг : теорія і практика / В. Г. Герасимчук. — К. : Вища школа, 1994. — 327 с.

35. Гладій М. В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України : (питання теорії, методології і практики) / М. В. Гладій — Львів, 1998. — 294 с.

36. ГМО: Контроль над обществом или общественный контроль / [В. Б. Копейкіна, А. Л. Кочинева, О. А. Разбаш, Т. Ю. Саксіна] ; под ред. В. Б. Копейкіной. — М. : Эремурус, 2005. — 197 с.

37. Горелова А. Экология и маркетинг: концепция взаимодействия / А. Горелова // Маркетинг. — 2001. — № 5 (60). — С. 71—75.

38. Данилець О. Живі "бастіони" [Електронний ресурс] / О. Данилець // Урядовий кур'єр. — 2009. — № 22. — Режим доступу : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62679&cat_id=35926.

39. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова: за станом на 19 вересня 2007 р. № 1158 / Кабінет Міністрів України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/?3800>.

40. Директива ЄС № 834/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.

41. Дмитрук Б. П. Організація біржової діяльності в агропромисловому комплексі : [навч. посіб.] — К. : Либідь, 2001. — 344 с.

42. Дубоделова А. В. SWOT-аналіз конкурентних можливостей підприємства [Електронний ресурс] / А. В. Дубоделова, М. В. Гербут. — Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2009_657/03.pdf.

43. Жданов В. Пицца зомби [Електронний ресурс] / В. Жданов // Кореспондент. — 2007. — № 9. — С. 62. — Режим доступу : <http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?id=2464>;

44. Загвойська Л. Д. Еко-інновації у бізнес стратегіях за умов екологічної глобалізації / Л. Д. Загвойська // Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу : зб. тез доп. Четвертої міжнар. наук.-практ. конф., 29 верес.-1 жовт. 2010 р. — Суми : Сумський державний університет, 2010. — С. 87—89.

45. Зайчук Т. О. Вплив макроекономічних чинників на розвиток ринку екологічно чистих продуктів харчування / Т. О. Зайчук // Економіка і регіон. — 2009. — № 4 (23). — С. 61—62.

46. Зайчук Т. О. Розвиток ринку органічних продуктів харчування як напрям підвищення конкурентоспроможності української економіки в умовах євроінтеграції / Т. О. Зайчук // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2011. — № 6/2 (49). — С. 106—112.

47. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України : за станом на 23 грудня 1997 р., №771/97-ВР / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

48. Про інноваційну діяльність : Закон України : за станом на 4 липня 2002 р., № 40-IV / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

49. Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України : за станом на 21.12.2010 р., № 2818-VI / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

50. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України : за станом на 16 січня 2003 р., №433-IV / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

51. Злобіна Г. Виробництво органічної продукції рослинного та тваринного походження. Маркетинг органічної продукції [Електронний ресурс] / Г. Злобіна. — Режим доступу : <http://aec.org.ua/pdf/conf1/zlobinaua.pdf>.

52. Зубець М. В. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України / М. В. Зубець, М. Д. Безуглий. — К.: Аграр. наука, 2010. — 17 с.

53. Іванюк В. О. "Древлянська система ведення землеробства / В. О. Іванюк, О. В. Іванюк // Посібник хлібороба. — К., 2008. — С. 128—129.

54. Іжевський В. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємства / В. В. Іжевський // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.4. — С. 160—166.

55. Кант Г. Земледелие без плуга / Г. Кант. — М. : Колос, 1980. — 158 с.

56. Кисельов М. М. Біологічна етика в системі практичної філософії / М. М. Кисельов // Практична філософія. — 2000. — № 1. — С. 166—174.

57. Кисіль В. І. Агрохімічні аспекти екологізації землеробства / В. І. Кисіль. — Х. : Вид-во "13 типографія". — 2005. — 167 с.

58. Кисіль В. І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В. І. Кисіль — Харків : Штрих, 2000. — 161 с.

59. Ключач В. А. Развитие рыночной инфраструктуры в АПК / В. А. Ключач // Економіка АПК. — 2003. — № 9. — С. 127—131.

60. Ключник А. В. Напрями розбудови сільської соціальної інфраструктури / А. В. Ключник // Наукове забезпечення процесів реформування соціально-економічних відносин в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18-20 квіт. 2008 р. — Сімферополь-Алушта, 2008. — С. 13—14.

61. Ключник А. В. Формування і розвиток економічного потенціалу сільських територій України : монографія / А. В. Ключник. — Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. — 468 с.

62. Кобець М. І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку [Електронний ресурс] / М. І. Кобець. — Режим доступу : http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004_01_051_04.pdf

63. Ковальова М. В. Адміністративно-правові режими підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 "Адміністративне право і процес" / М. В. Ковальова. — Х., 2007. — 20 с.

64. Коварш І. С. Маркетингові дослідження поведінки споживачів на ринку продовольчих товарів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / І. С. Коварш. — К., 2008. — 20 с.

65. Колегов М. Г. Условия и факторы производства органической продукции растениеводства в Республике Коми : автореф. дис. на

соискание науч. степени канд. экон. наук : 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика" / М. Г. Колегов. — Сыктывкар, 2004. — 20 с.

66. Колесникова В. Соевые интриги / В. Колесникова // Вести СоЭС. — 2001. — Т. 3, № 18. — С. 44—48.

67. Колинько О. Устойчивое сельское хозяйство – от теории к практике / О. Колинько // Международный сельскохозяйственный журнал. — 2001. — № 4. — С.8—13.

68. Комплексна біологізація захисту рослин – 2008-2012 : галузева програма [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.4770.0>

69. Контакт // Бюллетень ЮНЕСКО-ООН з освіти в галузі навколишнього середовища. — 1991. — Т. XVI, № 4. — 1992. ; Т. XVII, № 1—2.

70. Концепція загальнодержавної цільової економічної програми проведення моніторингу залишкових кількостей ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2008-2013 роки : [затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 21 листопада 2007 р. №1033-р] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_bc/pg_gxwnxq.htm.

71. Концепція екологічної освіти України : [затверджена Рішенням Колегії МОН України 20 грудня 2001 р. №13/6-19] // Міністерство освіти та науки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>.

72. Копейкина В. Б. ГМО: Контроль над обществом или общественный контроль / [В. Б. Копейкина, А. Л. Кочинева, О. А. Разбаш, Т. Ю. Саксина] ; под ред. В. Б. Копейкиной. — М. : Эремурус, 2005. — 197 с.

73. Корніцька О. І. Екологічні та соціально-економічні передумови розвитку виробництва органічної продукції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. сільськогосподарських наук: 03.00.16 "Екологія" / О. І. Корніцька. — К., 2009. — 19 с.

74. Корчанов С. SWOT-анализ [Електронний ресурс] / С. Корчанов. — Режим доступу : <http://www.mraking.ru/page.php?ss=8&tp=P>.

75. Котикова І. О. Організаційно-економічні основи стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра экон. наук : 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" / І. О. Котикова. — Миколаїв, 2011. — 35 с.

76. Кошова Л. М. Міжнародний аспект впровадження інноваційних технологій у виробництво екологічно чистої продукції ПП "Агроекологія" / Л. М. Кошова, А. С. Мерефа // Інноваційна економіка. — 2010. — № 5. — С. 24.

77. Кравчук Л. С. Финансовый менеджмент аграрних підприємств України. Управление фінансами підприємств : монографія / Л. С. Кравчук, Т. А. Чайка. — Саарбрюккен : LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2012. — 101 с.

78. Кривенок М. Я. Світове виробництво екологічно чистої продукції тваринництва / М. Я. Кривенок, К. Ю. Ястребов // Біоресурси і природокористування. — 2010. — № 1–2. — С. 169–173.

79. Крук В. Кременчужани чекають екологічно чистих продуктів [Електронний ресурс] / В. Крук // Кременчуцька панорама. — 2005. — № 18. — Режим доступу : <http://www.panorama.pl.ua>.

80. Кукурудза-Елбакідзе М. Органічне сільське господарство як шлях примирення природоохоронної та господарської функції природозаповідних територій (з досвіду Німеччини) / М. Кукурудза-Елбакідзе // Вісник Львів. ун-ту. — 2004. — № 30. — С. 167–174.

81. Легеза Д. Г. Модель органічного виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах / Д. Г. Легеза [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://mev-hnu.at.ua/load/mizhнародna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/8_shljakhi_pidvishhennja_konkurentospro_mozhnosti_vitchiznjankh_pidpriemstv/9-1-0-35.

82. Лелюк Ю. М. Необхідність зміни методологічних підходів до формулювання основної проблеми економіки з позицій фізичної економіки / Ю. М. Лелюк // Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., 8-10 квітня 2009 р., м.Київ. — К. : КНЕУ, 2009. — С. 372.

83. Лотоцький І. І. Розвиток оптового продовольчого ринку в Україні / І. І. Лотоцький, Н. І. Дишлюк // Економіка АПК. — 2004. — № 5. — С. 110–114.

84. Лукьянова А. Н. Экологическое сельское хозяйство: актуальные проблемы развития / А. Н. Лукьянова // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. — 2003. — № 21. — С. 21–25.

85. Манько Ю. П. Ефективність екологічного землеробства в Лісостепу України / Ю. П. Манько // Посібник Українського хлібороба. — К., 2009. — С. 264.

86. Медведь М. Как рассчитать емкость рынка? [Електронний ресурс] / М. Медведь. — Режим доступу : http://www.marketing-ua.com/authors_column.php?id=11.

87. Мерленко І. М. Важливість маркування продукції при альтернативних системах землеробства [Електронний ресурс] /

І. М. Мерленко. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/2009_1/v4507.pdf.

88. Милованов Є. В. Органічне сільське господарство: перспективи для України / Є. В. Милованов // Посібник українського хлібороба. — К., 2009. — С. 257.

89. Милованов Є. В. Особливості розвитку міжнародного ринку органічних продуктів [Електронний ресурс] / Є. В. Милованов. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_30/statti/5_1.htm.

90. Милованов Є. В. Органічне сільське господарство: перспективи для України / Є. В. Милованов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Pukh/2009/257.pdf.

91. Міщенко А. П. Стратегічне управління: [навч. посіб.] / А. П. Міщенко. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 336 с.

92. Міщенко Н. М. Формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції / Н. М. Міщенко // Економіка АПК. — 2004. — № 5. — С. 115—121.

93. Многосторонняя концепция // Досье FiBL. — 2006. — № 4. — С. 4—5.

94. Никитина З. В. Организационно-экономический механизм экологизации сельскохозяйственного производства (теория, методология, практика) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / З. В. Никитина. — Москва, 2010. — 55 с.

95. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. — К. : Вид-во "АКОНІТ", 2003 — .— Т. 2. — 930 с.

96. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — 2-ге вид., випр. — К. : АКОНІТ, 2008. — Т. 2. — С. 479.

97. Нуралиев С. У. Волгоградский оптовый продовольственный рынок как фактор стабилизации продовольственного снабжения региона / С. У. Нуралиев, В. А. Демидов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2000. — № 5. — С. 1—6.

98. Овсинский И. Е. Новая система земледелия /И. Е. Овсинский — Новосибирск : АГРО-СИБИРЬ, 2004. — 86 с. — (Перепечатка публикации 1899 г. (Киев, тип. С. В. Кульженко)).

99. Онопрієнко В. П. Система екологічної освіти в підготовці спеціалістів сільського господарства / В. П. Онопрієнко // Вісник СНАУ. — 2010. — № 4 (19). — С. 50.

100. Шарапатка Б. Органическое сельское хозяйство / Б. Шарапатка, И. Урбан. — Оломоуц, 2010. — С. 91.

101. Органіка. Ринок і споживач // Бюлетень Асоціації "БІОЛан Україна". — 2009. — № 4. — С. 6

102. Органічне землеробство: з досвіду ПП "Агроекологія" Шишацького району Полтавської області : практичні рекомендації / [С. С. Антонець, А. С. Антонець, В. М. Писаренко та ін.]. — Полтава : РВВ ПДАА, 2010. — 200 с.

103. Основи органічного виробництва : навч. посіб. / П. О. Стецишин, В. В. Пиндус, В. В. Рекуненко [та ін.]. — [2-ге вид., змін і доповн.] — Вінниця : Нова Книга, 2011. — 552 с.

104. Основи стійкого розвитку : [навч. посіб.] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. — Суми : Університетська книга, 2005. — 654 с.

105. Панорама аграрного сектора України / Міністерство аграрної політики та продовольства України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НААН України", ГО "Центр аграрних реформ". — К., 2010. — 86 с.

106. Панченко В. Г. Вчора, сьогодні, завтра українського національного питання. Уроки здоров'я / В. Г. Панченко. — Днепропетровск : Пороги. 2004. — 274 с.

107. Переверзев В. І. Удосконалення ринку продовольства як передумова розвитку аграрного виробництва [Електронний ресурс] / В. І. Переверзев. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/62570.doc.htm

108. Пивоваров М. Г. SWOT-анализ производственно-хозяйственной деятельности малых предприятий / М. Г. Пивоваров, А. М. Шаповалов // Вісник економічної науки України. — 2010. — № 2. — С. 109—113.

109. Писаренко В. В. Стан ринку органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / В. В. Писаренко, Т. В. Боровик // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2007. — № 1. — С. 33—38.

110. Писаренко П. В. Научно-теоретические основы органического земледелия: суть органического земледелия / П. В. Писаренко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=677.

111. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии / С. А. Подолинский. — М. : Ноосфера, 1991. — 161 с.

112. Органічне агровиробництво та рішення стосовно сільськогосподарської продукції та продуктів харчування : постанова Ради Європейської Спільноти (ЄЕС) 2092/91 : за станом на 24 червня 1991 р. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.hipp.ua/docs/2092-91.doc>.

113. Постанова Ради ЄС 834/2007 : за станом на 8 квітня 2007 р.— Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://minark.gov.ua/ta/files/200912111249060.EU%20Organic%20Production%20Regulations_UA.doc

114. Потапенко В. Г. Органічне сільське господарство як чинник економічної безпеки / В. Г. Потапенко, О. М. Потапенко // Економіка АПК. — 2011. — № 5. — С. 58—65.

115. Порядок денний на XXI століття : Програма дій : [ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт "Планета Земля", 1992 р.)] / [пер. з англ.]. — 2-ге вид. — К. : Інтелсфера, 2000. — 360 с.

116. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010—2014 роки : [затверджена Указом Президента України 27 квітня 2011 р., № 504/2011]. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

117. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України : за станом на 3 вересня 2013 р., №425-VII / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/425-18/print13759544098_49836.

118. Про засади органічного виробництва : проект Закону України : за станом на 18 січня 2012 р., №9707—1 / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42361.

119. Про органічне виробництво : проект Закону України : за станом на 19 липня 2010 р., № 7003 / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

120. Про проголошення території України вільної від генетично модифікованих організмів (ГМО) : проект Закону України / Верховна Рада України. — Офіц. вид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=36455.

121. Проців Х. В Україні зростає споживання фруктів та овочів [Електронний ресурс] / Х. Проців. — Режим доступу : <http://www.agribusiness.kiev.ua/uk/news/ucab/21-02-2011/1298276658/>

122. Рибіна Л. О. Екологічні аспекти інноваційного розвитку АПК [Електронний ресурс] / Л. О. Рибіна. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Vsnau/FiK/2009_2/57Rybina.pdf.

123. Рідей Н. М. Екологічне маркування – функція екологічного управління в агросфері, доступ громадськості до екологічної інформації / Н. М. Рідей, Д. Л. Шофолов // Збірник наукових праць Подільського

державного аграрно-технічного університету. — Кам'янець-Подільський. — 2007. — № 15. — С. 321—326.

124. Рожанський О. Порівняльна оцінка різних систем обробітку ґрунту / О. Рожанський, В. Погоріла, О. Тихоненко // Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України : зб. наук. праць / Український науково-дослідний інститут прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва ім. Л. Погорілого. — Дослідницьке, 2009. — Вип. 13 (27). — Кн. 2. — С. 89—102. — (УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого).

125. Про скасування окремих пунктів Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації : [Розпорядження Кабінету Міністрів України станом на 23 грудня 2009 р., № 1689-р] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

126. Романюк Л. Знищення чорноземів – катастрофа України [Електронний ресурс] / Л. Романюк. — Режим доступу : <http://blogger.com.ua/2010/знищення-чорноземів-катастрофа-украї/>.

127. Руденко М. Д. Енергія прогресу [Текст] : Нариси з фізичної економіки / М. Д. Руденко. — К. : Молодь, 1998. — 528 с.

128. Руденко Н. Д. Глобалізація и Украина [Електронний ресурс] / Н. Д. Руденко // Зеркало недели. — 2002. — 13-19 июля 2002 (№ 26). — Режим доступу : <http://www.zn.kiev.ua/2000/2241/35403>.

129. Сафонов Р. Інший погляд. Боротьба з національним виробником замість боротьби з ГМО [Електронний ресурс] / Р. Сафонов. — Режим доступу : <http://www.ses.rv.ua/forum/viewtopic.php?f=6&t=19#p637>.

130. Аграрна економіка : підручник / [Д. К. Семенда, О. І. Здоровцов, П. С. Котик та ін.] ; за ред. Д. К. Семенди, О. І. Здоровцова. — Умань, 2005. — 318 с.

131. Сільське господарство України за 2010 рік : стат. зб. — К., 2010. — 374 с.

132. Сіренко Н. М. Взаємообумовленість інноваційних технологій в аграрній освіті та органічному виробництві / Н. М. Сіренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Миколаїв : МДАУ, 2012.— Вип. № 1 (62). — С. 12—19.

133. Сіренко Н. М. Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України: стан та перспективи / Н. М. Сіренко, Т. О. Чайка // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 43—48.

134. Сіренко Н. М. Перспективи розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / Н. М. Сіренко,

Т. О. Чайка // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Миколаїв, 2011. — Вип. 1. — С. 20—27.

135. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія / Н. М. Сіренко. — Миколаїв, 2010. — 416 с.

136. Сокол Л. М. Екологічне (органічне) землеробство — складова сталого сільського господарства / Л. М. Сокол, Т. Р. Стефановська, В. В. Підліснюк // Екологічна безпека. — 2008. — № 3—4. — С. 107—108.

137. Стельмащук Ю. А. Еколого-економічне відтворення природного ресурсного потенціалу АПК / Ю. А. Стельмащук // Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю. — 2010. — № 3. — С. 178.

138. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : підручник / Д. М. Стеченко. — К. : Вікар, 2006. — 396 с.

139. Сучкова В. М. Методичні підходи до обґрунтування ціни пропозиції на органічну продукцію / В. М. Сучкова // Економіка АПК. — 2009. — № 5. — С. 110—115.

140. Тищенко Г. Органічні зернові високої якості в умовах сільського господарства України [Електронний ресурс] / Г. Тищенко. — Режим доступу : <http://biodinamika.com.ua/orhanichni-zernovi-v-umovah-sil>.

141. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учеб. для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд ; пер. с англ. ; под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. — М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. — 576 с.

142. Фляйшер К. Стратегический и конкурентный анализ. Методы и средства конкурентного анализа в бизнесе / К. Фляйшер, Б. Бенсуссан; пер. с англ. Д. П. Коньковой ; общ. ред. И. М. Степанова, Ю. А. Ковальчук. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. — 541 с.

143. Харчування людини / Т. М. Димань, М. М. Барановський, М. С. Ківа [та ін.]. ; під ред. Т. М. Димань. — Біла Церква, 2005. — 302 с.

144. Хименко О. Майбутнє за зеленими інноваціями / О. Хименко // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 4. — С. 42—43.

145. Цветков Д. Европейский рынок экологически чистых продуктов и способы их продвижения [Электронный ресурс] / Д. Цветкова. — Режим доступу : habeas.ru/prod/2010/12/organicheskoe-nashestvie.

146. Цимбалюк Ю. А. Розвиток інфраструктури аграрного ринку в Україні [Електронний ресурс] / Ю. А. Цимбалюк. — Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1484>.

147. Чайка Т. А. Выращивание органической продукции растениеводства на базе УНПЦ НГАУ / Т. А. Чайка // Молодой ученый. — 2011. — Том II, № 7. — С. 158—161. — (Россия, г. Чита).

148. Чайка Т. А. Генетически модифицированные организмы в сельском хозяйстве: перспективы и угрозы / Т. А. Чайка // Научные исследования — основа модернизации сельскохозяйственного производства : материалы междунар. науч.-практ. конф., 9 нояб. 2011 г. — Тюмень, Россия, 2011. — С. 143—147.

149. Чайка Т. А. Оценка эффективности систем обработки почвы для органического сельского хозяйства / Т. А. Чайка // Основы рационального природопользования : материалы III междунар. науч.-практ. конф., 26-28 октяб. 2011 г. — Саратов, 2011. — С. 474—480.

150. Чайка Т. А. Состояние рынка органической продукции Украины и его потенциал / Т. А. Чайка // Вестник Рязанского государственного агротехнологического университета имени П. А. Костычева. — 2011. — № 4 (12). — С. 63—67.

151. Чайка Т. О. Еко-інновації в органічному агровиробництві / Т. О. Чайка // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Сер. Економічні науки. — Мелітополь. — 2012. — № 2 (18), Т. 3. — С. 255—262.

152. Чайка Т. О. Екологічна складова у підготовці фахівців в аграрних ВНЗ / Т. О. Чайка // Аграрна наука XXI століття: реалії та перспективи : II міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 28 лют. - 01 берез. 2012 р. : тези доп. — Дніпропетровськ, 2012. — С. 61—62.

153. Чайка Т. О. Ефективність органічного сільського господарства в Україні / Т. О. Чайка // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — Полтава, 2011. — № 4. — С. 160—164.

154. Чайка Т. О. Збут органічної продукції: світова практика та вітчизняні реалії / Т. О. Чайка // Інноваційний потенціал соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації : міжнар. наук.-практ. конф., 27-30 берез. 2012 р. : зб. наук. праць. — Вінниця : Центр підготовки наукових та навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2012. — Ч. 2. — С. 151—156.

155. Чайка Т. О. Земельно-ресурсний потенціал органічного виробництва в Україні / Т. О. Чайка // Вісник ХНАУ. Сер. Економічні науки. — 2011. — № 12. — С. 323—330.

156. Чайка Т. О. Кваліфікована аграрна освіта – запорука успішного розвитку органічного виробництва / Т. О. Чайка // Дім. Сад. Город. — 2012. — № 1. — С. 6—28.

157. Чайка Т. О. Місце економічної теорії в органічному виробництві / Т. О. Чайка // Теорія та практика розвитку інноваційної економіки : міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 29-30 верес. 2011 р. : тези доп. — Одеса, 2011 р. — Ч. I. — С. 71—74.

158. Чайка Т. О. Місце та роль фінансової системи в розвитку органічного агровиробництва в Україні / Т. О. Чайка // Фінансова система України: стан, проблеми, перспективи : II всеукр. наук.-практ. конф., 18-19 квіт. 2012 р. : тези доп. — Херсон, 2012. — С. 261—263.

159. Чайка Т. О. Нормативно-правове регулювання органічного виробництва в Україні / Т. О. Чайка // Економіко-правові виклики 2012 року : I всеукр. наук.-практ. конф., 4 листоп. 2011 р. : тези доп. — Львів, 2011. — С. 150—154.

160. Чайка Т. О. Органічне виробництво в контексті стійкого розвитку аграрного сектора економіки / Т. О. Чайка // Причорноморська регіон. наук. практ. конф. професорсько-викладацького складу, 27—29 квіт. 2011 р. : тези доп. — Миколаїв. — С. 45—47.

161. Чайка Т. О. Передумови розвитку ринку органічної продукції в Україні / Т. О. Чайка // Маркетинг і менеджмент інновацій / Сумський державний університет. — 2011. — № 4, Т. 1. — С. 233—240.

162. Чайка Т. О. Перешкоди на шляху розвитку органічного сільськогосподарського виробництва / Т. О. Чайка // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Миколаїв, 2012. — Вип. 2 (66). — С. 126—131.

163. Чайка Т. О. Сутність та значення органічної продукції в системі конкурентоспроможного аграрного виробництва / Т. О. Чайка // Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку : міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 14-23.2011 р. : тези доп. — Х., 2011. — С. 149—150. — (До 195-річчя ХНАУ ім. В. В. Докучаєва).

164. Чайка Т. О. Сучасна концепція розвитку органічного виробництва в аграрному секторі економіки / Т. О. Чайка // Причорноморська регіон. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу, 18-20 квіт. 2012 р. : тези доп. — Миколаїв, 2012. — С. 93—95.

165. Чайка Т. О. Теоретико-методологічні засади екологізації вищої аграрної освіти в Україні / Т. О. Чайка // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — Львів : РВВ НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21-19 : Україна: Схід-Захід — проблеми сталого розвитку. — С. 303—309.

166. Чайка Т. О. Фінансове забезпечення запровадження органічного виробництва в аграрному секторі економіки / Т. О. Чайка, К. М. Чужмир // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2011. — Спец. вип. : у 2 ч., ч. 2 : Організаційно-правові форми

агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; ред. О. О. Беляєв. — С. 288—295.

167. Чекрізов І. О. Історичний аспект розвитку основного обробітку ґрунту на Полтавщині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.04.01 "Історія сільськогосподарських наук (сільськогосподарські науки)" / І. О. Чекрізов. — К., 2005. — 19 с.

168. Чепурных Н. В. Устойчивое развитие сельского хозяйства и проблема устойчивого развития сельской местности [Електронний ресурс] / Н. В. Чепурных. — Режим доступу : http://www.icptacis.ru/archive/rt_ru/03.html.

169. Чернова И. К. вопросу об органическом рынке в Украине [Електронний ресурс] / И. К. Чернова. — Режим доступу : <http://www.btm-ukraine.com/files/article1.pdf>.

170. Шатковський А. П. Стан та перспективи розвитку овочівництва відкритого ґрунту [Електронний ресурс] / А. П. Шатковський. — Режим доступу : <http://agroua.net/plant/catalog/cg-8/c-28/info/cag-408/>

171. Шевчук В. Українська наукова школа фізичної економії: світовий вимір та цивілізаційна перспектива [Електронний ресурс] / В. Шевчук. — Режим доступу : <http://podolinsky.org/ukra%D1%97nska-naukova-shkola-fizichno%D1%97-ekonomi%D1%97-svitovij-vimir-ta-civilizacijna-perspektiva>.

172. Шевчук Г. М. Еколого-економічне обґрунтування органічного сільськогосподарського виробництва / Г. М. Шевчук // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2011. — № 4, Т. I. — С. 241—251.

173. Шедловська М. В. Теоретичні основи екосоціологічної теорії / М. В. Шедловська // Вісник Львівського університету. Сер. Соціологія. — 2010. — № 4. — С. 83—91.

174. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2004. — 699 с.

175. Шилович А. Обзор основных методов определения емкости рынка [Електронний ресурс] / А. Шилович. — Режим доступу : <http://pravo.kulichki.com/dop/plan/plan0193.htm>.

176. Шпичак О. М. Обґрунтування ціни на екологічно "чисту" продукцію // Економічний довідник аграрника; за ред. Ю. Я. Лузана, П. Т. Саблука. — К. : Преса України, 2003. — С. 309—310.

177. Шувар Б. І. Маркетингове дослідження попиту на екологічно чисту продукцію у Західному регіоні України / Б. І. Шувар // Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — № 19.9. — С. 244—245.

178. Шувар І. А. Біологізація землеробства — стратегічний напрям формування ринку екологічно чистої продукції [Електронний ресурс] І. А. Шувар. — Режим доступу : http://viem.edu.ua/konf_V4_1/art.php?id=0507.
179. Шувар І. А. Біологічне землеробство та його перспективи / І. А. Шувар, Б. І. Шувар // *Агросектор*. — 2007. — №9 (23). — С. 18—20.
180. Щурик М. В. Фінансове забезпечення запровадження органічного землеробства в Карпатському регіоні / М. В. Щурик // *Фінанси України*. — 2009. — № 4. — С. 92.
181. Энгдаль У. Ф. Семена разрушения. Тайная подоплека генетических манипуляций / У. Ф. Энгдаль. — М. : Нестор-История, 2009. — 320 с.
182. Ярошевська Ю. Вибір України стосовно політики у сфері генетично-модифікованих організмів: модель ЄС чи США? : Консультативна робота [Електронний ресурс] / Ю. Ярошевська. — Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2009/AgPP_25_Ukr.pdf.
183. Groth A. und King A. Wer die Nahrung kontrolliert ... — *Junge Welt*, 13.06.2008. — P. 22.
184. Federal Court of Appeal of Canada. Monsanto Canada Inc. v. Schmeiser (C.A.) [2003] 2 F.C. 165. Retrieved 25-Mar-2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://decisions.fca-caf.gc.ca/en/2002/2002fca309/2002fca309.html>.
185. Widespread Call Issued to Stop GM Alfalfa in Canada. 80 groups to fight the commercialization of genetically modified alfalfa, 28.04.2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.saskorganic.com/oapf/pdf/Call_Stop_GM_Alfalfa_Canada.pdf.
186. Brookes G. GM Crops: The Global Economic and Environmental Impact / G. Brookes, P. Barfoot. — *The First Nine Years 1996—2004*. — *AgBioForum*. — 2005. — № 8 (2—3). — P. 187—196.
187. IFOAM-EU (1998) Main priorities on research and development for organic food production. Prepared by the IFOAM-EU working group, June 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ew.eea.europa.eu/Agriculture/organic/Europe/priorities/>.
188. International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development (IAASTD): Synthesis Report with executive summary: A Synthesis of the Global and Sub-Global IAASTD Reports / Ed. by B. D. McIntyre (IAASTD Secretariat), H. R. Herren (Millennium Institute), J. Wakhungu (African Centre for Technology Studies), R. T. Watson (University of East Anglia). Island Press, 2008. — 97 p.

189. Villar L. J. Friends of the earth international: Who benefits from GM crops? Feeding the biotech giants, not the world's poor / L. J. Villar, H. Holder, B. Freese [et al.]. — February 2009, Issue 116. — P. 7.

190. Organic agriculture, environment and food security. Environment and Natural Resources Series No.4. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2002. — 258 p.

191. Reid A., Miedzinski M. 2008. Eco-innovation. Final Report For Sectoral Innovation Watchn / A. Reid, M. Miedzinski [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.europe-innova.org.

192. Report and Recommendations on Organic Farming (Washington DC: USDA, 1980), p. xii. NAL Call # aS605.5 U52 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.nal.usda.gov/afsic/pubs/USDAOrgFarmRpt.pdf>

193. Effects of plants genetically modified for insect resistance on nontarget organisms /M. O'Callaghan, T. R. Glare, E. P. J Burgess, L. A. Malone // — Annual Review of Entomology. — 2005. — № 50. — P. 271—292.

194. Ho M. W., Burcher S. Cows Ate GM Maize and Died / M. W. Ho, S. Burcher // Science in Society. — 2005. — № 21. — P. 4—7.

195. Ruehs M. Grassland as habitat of flora and fauna – a review / M. Ruehs // Nature protection in agricultural landscapes / Ed. by M. Flade, H. Plachter, E. Henne, A. Kenneth. — Berlin, 2003.

196. Stefan L. Research in Organic Food and Farming. Reports on organisation and conduction of research programmes in 11 European countries / L. Stefan, U. Williges, S. Saxena, H. Willer [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://orgprints.org/8798/1/lange-et-al-2006-coreorganic-reports.pdf>.

197. The Benefits of Biotechnology: Scientific Assessments of Agricultural Biotechnology's Role in a Safer, Healthier World. — United Soybean Board, 2009 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.soyconnection.com/pdf/usbs_position/English/English_Abridged_lo.pdf.

198. Voices from the South. CA: Institute for Food and Development // Pesticide Action Network, 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.foodfirst.org/>.

199. Willer H. IFOAM: Basic Definitions / H. Willer // World Organic News. — 2002. — October. — P. 24—26.

200. World Scientists Statement. Supplementary Information of the Hazards of Genetic Engineering Biotechnology. Third World Network, 2000 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.twinside.org.sg/title/worldsp-cn.htm>.

201. <http://biodinamika.com.ua/organic/>

202. <http://cluboz.net/>

203. <http://diaspora.ukrinform.ua/news-27.html/>
204. <http://faostat.fao.org/>
205. <http://health.unian.net/ukr/detail/196588/>
206. [http://institute.gorshenin.ua/news/281_Ukraintsi_protiv_vvoza_v_stranu_p.html.](http://institute.gorshenin.ua/news/281_Ukraintsi_protiv_vvoza_v_stranu_p.html)
207. <http://life.pravda.com.ua/person/2008/12/10/11160/>
208. <http://me.kmu.gov.ua/>
209. <http://ng.pl.ua/2011/03/11/na-shyshachchyni-stvoryat-pershe-ekolohichne-poselennya/>
210. <http://orgprints.org/18745/>
211. [http://orgproduct.jimdo.com.](http://orgproduct.jimdo.com)
212. <http://poltava-organik.com/>
213. <http://slovopedia.org.ua/38/53402/380940.html/>
214. <http://svitagro.com/node/74/>
215. [http://ta.swap-rural.org.ua/files/200909151711210.FinalReport%200727%20Ukr.doc.](http://ta.swap-rural.org.ua/files/200909151711210.FinalReport%200727%20Ukr.doc)
216. [http://tsn.ua/ua/ukrayina/transgennih-produktiv-v-ukrayini-stalo-na-30-bilshe.html.](http://tsn.ua/ua/ukrayina/transgennih-produktiv-v-ukrayini-stalo-na-30-bilshe.html)
217. [http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток.](http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток)
218. <http://ukrstat.gov.ua/>
219. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc0/
220. <http://www.abcert.net/>
221. <http://www.abg.at/en/>
222. [http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/technology/722-2011-11-22-13-46-45.html.](http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/technology/722-2011-11-22-13-46-45.html)
223. <http://www.ams.usda.gov/>
224. [http://www.appletonmayer.com/data/research/2010/0912.](http://www.appletonmayer.com/data/research/2010/0912)
225. <http://www.aqis.gov.au/organic/>
226. http://www.bcs-oeko.com/en_index.html/
227. <http://www.biokontroll.hu/>
228. <http://www.biolan.org.ua/>
229. [http://www.bioland.de.](http://www.bioland.de)
230. [http://www.btm-ukraine.com/files/article1.pdf.](http://www.btm-ukraine.com/files/article1.pdf)
231. <http://www.ceres-cert.com/>
232. <http://www.codexalimentarius.org/>
233. <http://www.controlunion.com/certification/>
234. <http://www.demeter.net/>
235. [http://www.dzi.gov.ua/ru/research/content/128.](http://www.dzi.gov.ua/ru/research/content/128)
236. <http://www.ecocert.com/en/>
237. <http://www.ecoinfo.com.ua/>
238. <http://www.ekogwarancja.pl/>

239. <http://www.esc.lviv.ua/henetychno-modyfikovani-produkty-harchuvannya-na-ukrajinskomu-rynku/>
240. <http://www.etko.org/>
241. <http://www.experts.in.ua/>
242. <http://www.furazh.ru/review/prensa/?data=18841>.
243. <http://www.gmo.ru/sections/32>.
244. http://www.gps.com.ua/article_info.php?tPath=5&articles_id=10.
245. <http://www.hlib-invest.com.ua/30-11-11-ahrariji-zaluchyly-u-2011-rotsi-12-mlrd-hryven-kredytiv>.
246. <http://www.icea.info/>
247. <http://www.idak.vn.ua/index.php/informprospekt/>
248. <http://www.ifoam.org/>
249. <http://www.imo.ch/>
250. <http://www.i-sis.org.uk/list.php/>
251. <http://www.lacon-institut.com/>
252. <http://www.lol.org.ua/rus/fruits/showart.php?id=100390>.
253. <http://www.management.com.ua/marketing/mark031.html>.
254. http://www.moloko.cc/view_news.php&id=08-02-2007.
255. <http://www.naa.u.org.ua/>
256. <http://www.nutritech.com.ua/ua/45/>
257. <http://www.okogarancia.hu/>
258. <http://www.organic.com.ua/>
259. <http://www.organicera.com.ua/>
260. <http://www.organicstandard.com.ua/>
261. <http://www.organic-world.net/>
262. http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
263. <http://www.progmo.com.ua/>
264. http://www.prostobiz.ua/biznes/upravlenie_biznesom/analitika/kak_rasschitat_emkost_rynka.
265. <http://www.rtp.com.ua/unikolaev/5/3.html>.
266. <http://www.sgsgroup.com/>
267. <http://www.suoloesalute.it/>
268. <http://www.svarta.com.ua/quality/07-09-2010/GMO/>
269. <http://www.tempus.org.ua/uk/tempus.html/>
270. <http://www.valleyflora.ru/obrabotka-pochvy-parom.html>.
271. http://www.youtube.com/watch?v=F__3ipqVYdc.
272. <http://zakon1.rada.gov.ua/>

Головні тези української наукової школи фізичної економії з питань органічного землеробства

Науковці	Зміст теорії
1	2
С. Подолінський [111]	<p>Ключовим елементом системи є такий об'єкт, як енергія. Сума вселенської енергії є незмінною величиною, у той час, як в окремих частинах Всесвіту енергія розподілена нерівномірно, що спричиняє тенденцію до її урівноваження та поступового розсіювання. Наділена інтелектом людина, яка усвідомлено протидіє ентропійним процесам, спроможна впливати на рух енергії та нагромадження, запобігати її марнуванню. Ключовим фактором впливу людини на енергетичні потоки є вплив людської праці на розподіл енергії з точки зору можливості її нагромадження:</p> <p>1) сприятливий – праця, яка направлена на забезпечення індивідуального чи суспільного збагачення та економічного зростання (землеробство);</p> <p>2) несприятливий – інші види діяльності, які пов'язані із розсіюванням енергії, її перерозподілом та використанням для власного існування, тобто розкрадання енергії (виробництво).</p> <p>Отже, правильне землеробство є найліпшим видом корисної праці, яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні. Праця зберігає енергії в десять разів більше, ніж містить сама, повертаючи людям у формі їжі, одягу, житла, психічного задоволення велику суму спожитої на їх виробництво енергії. Фізичне виживання людства залежить від вміння зберігати енергію за допомогою праці. До прогресу здатне тільки те суспільство, що вміє швидко нагромаджувати енергію.</p>
В. Вернадський [3]	<p>Жива речовина – це не лише джерело енергії для геохімічних процесів, але і джерело вільної енергії, що їх підтримує. Жива речовина представляє собою процес, який дозволяє біосфері, як негентропійній системі, стати активною оболонкою землі – нагромаджувати сонячну енергію, компенсуючи тим самим її втрати на теплове випромінювання.</p> <p>Людина не є самодостатньою живою істотою, яка існує за своїми законами, вона існує всередині природи і є її частиною, що обумовлює функціональну нерозривність навколишнього середовища та людини. Ця нерозривність підтверджується біогеохімією: людство за суттю є природним явищем і цілком закономірно, що біосфера може впливати на середовище життя та психологічний стан. Однак людина, у свою чергу, впливає на природу своєю працею та науковою думкою, що призводить до перетворення біосфери на ноосферу, що може порушити гармонійний розвиток природи і</p>

суспільства.

Продовж. табл.

1	2
	<p>В еволюції реалізується ідея про автотрофність людини (здатність утворювати органічні речовини з неорганічних), яка ще не повністю осмислене.</p>
М. Руденко [127]	<p>Фізична економія є основою, на якій ґрунтуються політична економія та інші прикладні науки, оскільки людям притаманна у першу чергу фізична сутність, потім – суспільно-духовна. За суттю економічні знання є однобокими і неефективними у вирішенні народногосподарських питань, тоді як для ефективного економічного розвитку необхідно проводити аналіз з урахуванням природних законів. Енергія прогресу – це абсолютна додаткова вартість, що породжується природою як щорічний додаток сонячної енергії, отримати яку можливо завдяки використанню фотосинтезу в землеробстві.</p> <p>Для забезпечення об'єктивних закономірностей цивілізаційного процесу необхідно, щоб умовна одиниця обсягу продукції, вирощена протягом року, була розподілена за 5-ма основними напрямками: 2/5 (у вигляді соломи і трави) – для годування худоби (1/5) та удобрення землі органікою (1/5), 3/5 (у вигляді зерна) – для споживання виробниками цієї продукції (1/5), працівниками промисловості (1/5) та задоволення потреб держави (1/5).</p> <p>Формалізовану модифікацію капіталу представлено у вигляді: $K = E - F$, де K – капітал, E – енергія прогресу, F – кількість ентропії.</p> <p>Відтак лише 3/5 продукції аграрного сектора економіки є основою суспільно-господарського прогресу (в т. ч. 2/5 у вигляді соломи і трав та 1/5 у вигляді зерна, яке залишається у виробників), оскільки 2/5 у вигляді зерна споживатимуть робітники, державні службовці та військові. Таким чином осучаснено зроблений Ф. Кене висновок про те, що "державна й промисловість є виключно ентропійними органами суспільства".</p>

Джерело: побудовано за [3, 111, 127]

Розвиток методів органічного сільського господарства

Форма сільськогосподарського виробництва	Автор методу	Країна походження	Сутність
1	2	3	4
Натуральне	Е. Кенеманн (E. Könemann)	Німеччина (початок ХХ ст.)	Повна відмова від тваринництва через принципи вегетаріанства, використання тварин на молоко, бавовну, як робочу силу. Відмова від застосування мінеральних добрив, розробка та використання природних засобів захисту рослин.
Біологічно-динамічне	І.В. Гете, Р. Штайнер (R. Steiner)	Німеччина (1920 р.)	Базові принципи: все живе представляє достатньо збалансовану єдність у масштабі не лише земного, а й космічного взаємозв'язку; у всьому живому діють деякі формоутворюючі сили, які мають своє джерело у космосі. Особливості у рослинництві: збільшення частки кормових бобових рослин у сівозмінах; зменшення посівів рослин, які потребують значних поживних речовин; використання лише природних добрив (гній, компост, біодинамічні препарати з органічних речовин та мінералів). Біодинамічні землероби об'єднанні у спілку "Деметра", що практикує принципи Р. Штейнера.
Органо-біологічне	Х. Мюллер (H. Müller), Г.П. Русш (H.P. Rusch), подружжя М. і Х. Мюллер (M. Müller, H. Müller)	Німеччина (40-ві роки ХХ ст.)	Девіз: "Здоровий ґрунт – здорові продукти – здорові люди". Рівновага у ґрунті розглядається як важливий аспект, який неможливо порушити грубим і непродуманим втручанням. Розроблено тест для оцінки гною та ґрунту, сформульовано ряд вимог до добрив і обробітку ґрунту: покриття ґрунту зеленими насадженнями тривалий період; використання зелених добрив і сівозмін з великою кількістю рослин, агрономічних руд та біологічних методів захисту рослин.
Органічне (organic agriculture, organic farming)	А. Говард (A. Howard), Е. Бальфур (E. Balfour), Р. Родейл (R. Rodale)	Великобританія, США (40-ві роки ХХ ст.)	Відповідає сучасному органічному землеробству. Особливе значення приділяється симбіозу грибів з коренями рослин – мікоризи. Обробка ґрунту не глибокою оранкою з закладенням рослинних залишків, внесення зелених та органічних добрив, дерену для відновлення трав на пасовищах. Внесення органічних добрив передбачає використання компосту зі стійлового

			гною, до якого додаються інші органічні добрива. З мінеральних
--	--	--	--

Продовж. табл.

1	2	3	4
			добрив для оптимізації ґрунтової реакції використовуються молотий вапняк, доломіти, агрономічні руди. Сівозміна включає шість або більше культур, максимальне використання проміжних культур на корм тваринам або для отримання зелених добрив. Захист рослин від хвороб та шкідників шляхом профілактичних заходів і використання дозволених препаратів (містять мідні сполуки, сірку, різні біологічні екстракти). У тваринництві застосовується безперервний випас, кормові культури вирощуються сезонно на малих площах.
Біологічне у германомовних країнах (biologischer Landbau)	Й. Гербінг (J. Görbing)	Німеччина (50-ті – 60-ті рр. XX ст.)	Розроблено метод "штикової лапати" з метою контролю за родючістю ґрунту. Наукове обґрунтування оцінки якості продуктів харчування, їх залежність від складу добрив. Використання позитивної оцінки та турботливого ставлення до природи. Стало аграрнополітичною альтернативою хімічної та технологічної індустріалізації землеробства. Захист рослин ґрунтується на непрямих, профілактичних методах: підбір відповідних сортів; оптимальне використання органічних добрив; створення сприятливих умов для корисних живих організмів; використання природних ворогів і пестицидів, отриманих з природних речовин.
Біологічне у франкомовних країнах (L'Agriculture biologique)	Ж.П. Пернен (J.P. Pemin), Р. Лемер (R. Lemaire), Ж. Буше (J. Boucher), К. Обер (C. Aubert)	Франція (кінець 50-тих – початок 60-х рр. XX ст.)	Застосування морської водорості <i>Lithothamnium calcareum</i> як добрива. Ґрунтувалася на теорії біологічної трансмутації елементів С.V. Kervan: в результаті з'єднання ядер і електронних оболонок двох різних елементів може виникнути третій елемент. Гіпотеза не була прийнята у наукових колах. Метод К. Обера (60-ті роки XX ст.) згрупував прихильників Nature et Progrès, який за своїм змістом відповідає загальному опису органічного землеробства. Асоціація Nature et Progrès у 1972 р. ініціювала створення міжнародної організації IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements - Міжнародна Федерація органічного сільськогосподарського руху).

Продовж. додатку Б

279

Джерело: побудовано за [100]

Додаток В

Таблиця

Напрями запровадження стійкого розвитку в аграрному секторі економіки

Мікрорівень	Макрорівень
1	2
Екологізація сільськогосподарського виробництва	
1. Здійснення переходу до прогресивної системи біосферозахисного землеробства, адаптивного до умов навколишнього середовища.	1. Виконання комплексної еколого-економічної оцінки території України з виділенням у її складі природоохоронних комплексів, у тому числі земель для високоінтенсивного ведення сільськогосподарського виробництва.
2. Дотримання регламентів щодо використання шкідливих видів технології виробництва сільськогосподарської продукції (застосування пестицидів, мінеральних добрив, інтенсивних технологій, важкої сільськогосподарської техніки).	2. Регламентування використання: шкідливих видів технології виробництва сільськогосподарської продукції (застосування пестицидів, мінеральних добрив, інтенсивних технологій, важкої сільськогосподарської техніки); небезпечних технологій та інгредієнтів у виробництві продуктів харчування.
3. Зменшення розораності сильно деградованих земель, рівня розораності сільськогосподарських угідь.	3. Підтримка органічного виробництва в аграрному секторі економіки.
4. Вдосконалення способів обробітку ґрунту.	4. Розроблення галузевих схем збереження і відтворення земельних, водних, біологічних, сировинних та інших природних ресурсів.
5. Формування високопродуктивних і екологічно стійких агроландшафтів.	5. Здійснення землевпорядкування територій з урахуванням екологічної складової.
6. Впровадження ґрунтозахисних природоохоронних заходів.	6. Заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших непридатних земель, забезпечення оптимальної протиерозійної лісистості території.
7. Виведення з користування малопродуктивних сільськогосподарських угідь.	7. Створення водозахисних зон вздовж берегів річок, водосховищ, озер і ставків, їх очищення, формування високоефективних гідрологічних систем.
8. Застосування технологій органічного виробництва з метою виробництва органічної продукції.	
9. Дотримання вимог і стандартів екологічної безпеки у сільському господарстві.	
10. Ефективне поєднання економічних та природоохоронних вимог на основі міжнародних	

факторів антропогенного тиску на земельні і біологічні ресурси, ландшафти.	9. Удосконалення розміщення сільськогосподарського виробництва з метою найбільш раціонального використання
--	--

Продовж. додатку В

Продовж. табл.

1	2
11. Впровадження природоохоронних заходів на основі міжнародних правових вимог та посилення їх ролі в сільськогосподарському виробництві.	місцевих природних умов і ресурсів. 11. Розробка ефективного механізму відповідальності за порушення правил сільськогосподарського природокористування тощо.
Модель стійкого й екологічнобезпечного функціонування АПК	
1. Використання екологічно стійких, природо-, ресурсо- й енергозберігаючих систем землеробства з науково обґрунтованими та екологічно зрівноваженими структурами агроландшафтів, сільськогосподарських угідь і посівних площ вирощуваних культур.	1. Прийняття законодавчої бази щодо регулювання стійкого й екологічнобезпечного функціонування АПК на державному та місцевому рівнях відповідно до міжнародних правових вимог.
2. Запровадження адаптивних, екологічнобезпечних і ґрунтозахисних технологій обробітку сільськогосподарських земель, що дають можливість підвищувати їх родючість, запобігати виснаженню та деградації природи, особливо земельних і водних ресурсів, ерозії ґрунтів тощо.	2. Контроль за дотриманням вимог законодавства щодо стійкого й екологічнобезпечного функціонування АПК.
3. Застосування природо- та енергозберігаючих гідромеліоративних систем і маловодомістких способів зрошення з урахуванням макро- й мікроекологічних умов землеробських регіонів, біоекологічних параметрів вирощування сільськогосподарських культур.	3. Залучення міжнародних благодійних організацій та інвесторів для супроводу природоохоронних проектів.
4. Проведення комплексної	4. Підтримка та залучення суб'єктів

екологічно виваженої механізації та автоматизації виробничих процесів, застосування екологобезпечних технологій, малопотужної техніки, сільськогосподарських машин нових поколінь, розроблених з урахуванням вимог ресурсо-екологічної безпеки і світових техніко-екологічних стандартів.	господарювання різних форм власності до використання і поширення екологобезпечних технологій.
---	---

Джерело: розвинуто ідеї [33, 35, 137]

Додаток Г

Таблиця

Негативні сторони традиційного сільського господарства

Причина	Практика традиційного землеробства	Наслідки
1	2	3
Використання агрохімічних засобів	Застосування швидкорозчинних мінеральних (промислових) добрив	Експлуатація не відновлюваних ресурсів та енергії в процесі виробництва.
		Аварії на фабриках, ситуації, що виникають після виникнення природних катастроф, або військових конфліктів, промислове забруднення у процесі виробництва.
		Забруднення ґрунтових і поверхневих вод (евтофізація).
		Зниження родючості ґрунту та життєздатності культурних рослин.
	Надмірне використання синтетичних пестицидів у сільському господарстві	Виникнення стійкості у шкідників, хвороб і бур'янів.
		Зниження біологічного різноманіття, забруднення компонентів навколишнього середовища та підвищення нестабільності екосистем.
		Залишки пестицидів у продуктах, негативний вплив на здоров'я людей і тварин.
	Виробництво, розповсюдження та застосування агрохімічних засобів	Експлуатація не відновлюваних ресурсів.
		Отруєння та можливість забруднення поверхневих і ґрунтових вод.
		Залежність фермерів від хімічних концернів (виробників, дистриб'юторів).
Зберігання агрохімічних засобів і ліквідація старих запасів	Старі запаси на складах і неконтрольоване використання підроблених запасів.	
Невизначені наслідки	Нові матеріали тривалої дії – проблеми, які виникають з часом (наприклад, інсектицид ДДТ), не врахування кумулятивного і синергетичного ефектів за умови одночасного	

		застосування різних агрохімічних засобів.
Утримання тварин та птахів	Утримання тварин та птахів промисловим шляхом	Спричинення страждань тваринам і птахам, погані умови утримання, транспортування, забою. Надлишкові операції, які здійснюються над тваринами (купірування хвостів, виламування зубів, укорочування дзьобів). Страждання тварин – призводить до погіршення якості продуктів тваринництва. Кліткове утримання.
		Забруднення навколишнього середовища відходами великих відгодівельних пунктів і тваринницьких ферм.
	Застосування промислових	Забруднення кормів матеріалами

Продовж. додатку Г

Продовж. табл.

1	2	3
	кормових сумішей (стимулятори росту, синтетичні смакові приправи та консерванти, профілактичне застосування лікарських засобів (антибіотики, сповільнювачі), кормів, виготовлених з м'ясо-кісткової муки (травоїдні тварини), гормональних засобів	неземлеробського походження. Залишки пестицидів у продуктах, зниження опірності організму, міжнародні конфлікти ("коров'ячий сказ", ПХБ, гормони та діоксин у продуктах тощо).
	Керована репродукція, штучне запліднення, селекція видів, однобічно направлена на високу продуктивність	Зниження тривалості життя тварин (наприклад, дійних корів), зниження опірності до хвороб (збільшує витрати на ліки в межах інтенсивних методів утримання). Результатом гібридизації в межах селекції є вузько спеціалізовані, нежиттєздатні у звичайних умовах лінії (наприклад, бройлери).
Зберігання та переробка продукції	Зменшення прямих закупівель продуктів у землеробів, збільшення відстані перевезень, потреба у продуктах з тривалим терміном зберігання	Недостатня кількість свіжих продуктів харчування для споживачів. Продаж одноманітних продуктів низької якості. Традиційні продукти піддаються надмірній технологічній обробці (гомогенізація – наприклад, молоко; подрібнення структури – наприклад, екструзія, мікрохвильовий нагрів тощо). Продукти містять шкідливі консерванти, смакові добавки тощо (додаткові речовини – позначення "Е"). Змінюється природний склад продуктів (мінеральних речовин, амінокислот, вітамінів

		тощо та їх пропорції).
Зміна структури сільського господарства та економічного стану фермерів	Нова техніка, розвиток селекції та гібридизації. Нові різноманітні засоби від інших постачальників	Збільшується залежність від виробників і постачальників додаткових засобів (наприклад, від селекціонерів посівних матеріалів – гідбридні та генномодифіковані посівні матеріали неможна пересівати). Фермерське господарство перестало бути самодостатньою замкнутою системою і все більше залежить від зовнішніх структур. Підвищення вартості зовнішніх структур.
Фермери залежать від економічної ефективності	Зниження закупівельних цін	Тиск на фермерів на користь спеціалізації (монокультури, збільшення земельних площ) – пошкодження культурного ландшафту та погіршення якості ґрунту. Тиск через постійне підвищення врожайності культур і продуктивності тварин веде до надвиробництва. Подальша інтенсифікація, концентрація та

Продовж. додатку Г

Продовж. табл.

1	2	3
		спеціалізація – недолік фермерів на селі (розвиток країни: зниження чисельності робітників у сільському господарстві з 30% до 4%).
Кінцеві результати індустріалізації сільського господарства	Роль фермерів у суспільстві різко погіршилася (вони належать до групи з самим низьким рівнем життя), погіршилась якість продукції, сильна шкода нанесена ландшафту та навколишньому середовищу. Фермери постійно залежать від дотацій, стійкість культурних ландшафтів коштує суспільству занадто дорого.	

Джерело: побудовано за [100]

Додаток Д

Таблиця

Визначення поняття "органічне виробництво" та його складових у світовій та вітчизняній практиці

Автор, джерело	Визначення
1	2
Органічне сільське господарство (виробництво)	
Зарубіжна практика	
Постанова Ради Європейської Спільноти (ЄЕС) "Органічне агровиробництво та рішення стосовно сільськогосподарської продукції та продуктів харчування" 2092/91 від 24.06.1991 р. [112]	Органічне агровиробництво (із застосуванням лише органічних добрив) – система, що передбачає вирощування органічної сільськогосподарської продукції без використання синтетичних добрив, пестицидів та стимуляторів росту, а також заходи щодо дотримання інших вимог, викладених у Правилах органічного виробництва рослинницької продукції.
Постанова Ради ЄС 834/2007 від 28.04.2007 р. [113]	Органічне виробництво – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження.
Кодекс Аліментаріус [248]	Органічне сільське господарство — це єдина система управління виробництвом, яка дозволяє підтримувати і поліпшувати санітарний стан агроєкосистеми, у тому числі біорозмаїття, біологічний кругообіг і біологічну активність ґрунту.
Міжнародна федерація органічного руху (IFOAM) [248]	Органічне сільське господарство - особливий вид управління господарством, який характеризується турботою про всі компоненти навколишнього середовища способом запровадження обмежень або заборони використання речовин чи агрозаходів, що негативно впливають на довкілля, псують або забруднюють навколишнє середовище, підвищують ризики в продовольчому ланцюзі.
Американські Стандарти з органічного виробництва NOP [223]	Органічне сільське господарство - це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або значною мірою обмежує використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту та харчових добавок до кормів для відгодівлі тварин. Така система максимально базується на сівозмінах, використанні рослинних решток, гною та компостів, бобових рослин і рослинних добрив, органічних відходів виробництва, мінеральної сировини та на механічному обробітку ґрунтів і біологічних засобах боротьби із шкідниками для підвищення родючості й покращання структури ґрунтів, забезпечення повноцінного живлення рослин та боротьби з бур'янами й різноманітними шкідниками.
Національний стандарт з	Органічне сільське господарство - це система виробництва

органічного та біодинамічного сільського господарства	продуктів харчування, що використовує методи, які базуються на принципах використання поновлюваних ресурсів;
---	--

Продовж. додатку Д

Продовж. табл.

1	2
Австралії [225]	збереження енергії, захисту та збереження ґрунтів й води, враховуються вимоги щодо добробуту домашньої худоби, відмова від використання штучних добрив або синтетичних хімічних речовин.
Х. Виллер [199]	Органічне сільське господарство – сільськогосподарська практика, яка визначається як єдиний системний підхід, який представляє собою набір операцій, націлених на досягнення стійкості екосистем, безпеки продуктів харчування, якості харчування, а також благополуччя перебування популяцій тварин.
Н. Ель-Хедж, К. Хеттем [190]	Органічне сільське господарство – це не тільки виробництво сертифікованої продукції під маркуванням "органічна", але й будь-яке ведення сільськогосподарського виробництва, що ґрунтується на використанні природних процесів, ніж на внесенні неорганічних сполук, з метою збільшити сільськогосподарську продуктивність.
М. Колегов [64]	Органічне сільське господарство – це сільськогосподарська практика виробництва продукції, яка є екологічно безпечнішою для людського організму за своїми санітарно-гігієнічними характеристиками, ніж продукція традиційного сільського господарства, що підтверджується сертифікатом, який розроблено відповідно до вимог Міжнародної федерації ініціатив в області органічного сільського господарства.
Н. Чепурних [168]	Органічне сільське господарство – це розвиток, який забезпечує надійне постачання населенню продовольством і його продовольчу безпеку без збитку для навколишнього природного середовища.
Вітчизняна практика	
Є. Милованов [88]	Органічне виробництво – це метод, який виключає використання хімічно синтезованих добрив та засобів захисту рослин і тварин, вживання генетично модифікованих організмів тощо. При цьому всі стадії вирощування, транспортування, переробки передбачають максимальний захист довкілля, охорону здоров'я робітників та підлягають обов'язковій інспекції та сертифікації.
В. Артиш [6]	Органічне сільське господарство є багатофункціональною агроекологічною моделлю виробництва.
А. Лукьянова [84]	Органічне сільське господарство – метод ведення сільськогосподарського виробництва, при якому захист рослин здійснюється переважно препаратами натурального походження, з використанням органічних добрив. При цьому забороняється застосування отрутохімікатів для боротьби з бур'янами, шкідниками й хворобами рослин. У тваринництві не дозволяється застосовувати стимулятори росту, гормони й

	антибіотики. Для лікування тварин використовуються профілактичні засоби й гомеопатичні препарати.
Н. Берлач [13]	Органічне сільське господарство - це сертифікована система

Продовж. додатку Д

Продовж. табл.

1	2
	управління веденням аграрного виробництва, яка використовує енерго- та ресурсоощадливі технології і базується на мінімальному використанні механічного обробітку ґрунту та синтетичних речовин, виключенні з процесу виробництва генетично модифікованих організмів.
Асоціація учасників біовиробництва "БІОЛан" [228]	Органічне сільське господарство (також відоме під назвами "біологічне" та "екологічне" або іншими легалізованими еквівалентами (іншими мовами)) – це цілісний та системний підхід, заснований на ряді процесів, що забезпечують сталий розвиток екосистем, безпечні продукти харчування, достатнє живлення рослин, благополуччя тварин та соціальну справедливість.
Проект Закону України "Про органічне агровиробництво" від 01.11.2005 р.[215]	Органічне агровиробництво означає систему заходів, які передбачають, що згідно з вимогами Міністерства аграрної політики, аграрна продукція та продукти харчування будуть вироблятися за стандартами органічного виробництва.
Проект Закону України "Про органічне виробництво" від 19.07. 2010 р. [119]	Органічне виробництво – цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів та для використання на нехарчові цілі, метою якої є отримання органічної продукції на всіх її стадіях виробництва і враховує вимоги щодо вирощування, виробництва, переробки, сертифікації, маркування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та спрямоване на покращення основних показників стану здоров'я населення, охорони довкілля, забезпечення раціонального використання і відтворення ґрунтів та інших природних ресурсів. Передбачає сертифіковану діяльність операторів у відповідності до закону.
Закон України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09. 2013 р. №425-VII [117]	Виробництво органічної продукції (сировини) – виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, ГМО, консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів.
П. Стецишин, В. Пиндус, В. Рекуненко [103]	Органічне сільське господарство – це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або в значній мірі обмежує використання синтетичних мінеральних добрив, пестицидів, регуляторів росту на трансгенній основі та харчових добавок до кормів при відгодівлі тварин.

Органічне землеробство	
Зарубіжна практика	
Група досліджень з органічного землеробства Департа-	Система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або в значній мірі обмежує використання синтетичних

Продовж. додатку Д

Продовж. табл.

1	2
менту сільського господарства США (USDA), 1980 р. [192]	комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту та харчових добавок до кормів при відгодівлі тварин.
Колегія з національних стандартів органічної продукції USDA, квітень 1995 р. [223]	Система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Вона базується на мінімальному використанні неприродних (штучних) сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, які відроджують, підтримують і покращують екологічну гармонію.
Міжнародна федерація органічного руху (IFOAM) [248]	Об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції.
Вітчизняна практика	
М. Кобець [62]	Системи сільськогосподарського менеджменту агроєкосистем, що ґрунтуються на максимальному використанні біологічних факторів підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічних заходів захисту рослин, а також на виконанні комплексу інших заходів, які забезпечують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції й сировини.
П. Писаренко [110]	Система землеробства, метою якої є баланс між продуктивністю агроценозу і деградацією навколишнього середовища з метою забезпечення збереження якості земель для майбутніх поколінь.
С. Антонець, А. Антонець, В. Писаренко [102]	Американський варіант біологічного землеробства, який передбачає переважне використання органічних добрив замість мінеральних, відмову від синтетичних хімічних засобів захисту рослин, однак, екологічні вимоги менш жорсткі.
П. Стецишин, В. Пиндус, В. Рекуненко [103]	Відповідає визначенню Колегії з національних стандартів органічної продукції USDA, квітень 1995 р.
Проект Закону України "Про органічне виробництво" від 19.07. 2010 р. [119]	Система ведення землеробства, що полягає у максимальному залученні для мінерального живлення рослин відновлюваних місцевих органічних ресурсів (гною, побічної продукції рослинництва, сидератів), біопрепаратів удобрювальної і захисної дії, органо-мінеральних і біоактивних добрив з введенням екологосумісних агрохімікатів природного походження у повно- і короткоротаційних сівозмінах
Органічна сільськогосподарська продукція	
Зарубіжна практика	

Департамент сільського господарства США (USDA) [223]	Продукти, отримані без використання пестицидів, гербіцидів, іонізуючої радіації, ГМО і мінеральних добрив (при виробництві продуктів рослинництва) та антибіотиків, гормональних препаратів і ГМО (при виробництві продуктів тваринництва)
ЄС [100]	Відрізняється введенням допустимого рівня інгредієнтів із ГМО не більше 0,9%
Постанова Ради ЄС (ЄЕС) 2092/91 від 24.06.1991 р. [112]	Сертифікована сільськогосподарська продукцію, яку вирощують, переробляють, зберігають та яка отримує відповідне маркування згідно до вимог, викладених у Правилах

Продовж. додатку Д

Продовж. табл.

1	2
	органічного виробництва рослинницької продукції.
Постанова Ради ЄС 834/2007 від 28.04.2007 р. [40]	Це продукція, отримана в результаті сертифікованого органічного виробництва.
Вітчизняна практика	
Асоціація учасників біовиробництва "БІОЛан" [228]	Продукти, які пройшли процес виробництва, переробки та зберігання відповідно до українських стандартів органічного виробництва.
Проект Закону України "Про органічне агровиробництво" від 01.11.2005 р. [219]	Сертифікована аграрна продукцію та продукти харчування, які були вироблені за вимогами, встановленими Міністерством аграрної політики, про органічне виробництво.
Проект Закону України "Про органічне виробництво" №3446 від 05.04. 2007 р. [219]	Продукція отримана в результаті переробки органічної сировини, яка отримана в результаті сертифікованого органічного виробництва відповідно до Правил органічного виробництва
Проект Закону України "Про органічне виробництво" від 19.07. 2010 р. [219]	Продукція, отримана в результаті сертифікованого органічного виробництва відповідно до Правил органічного виробництва.
Закон України "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" від 03.09. 2013 р. №425-VII [117]	Продукція, отримана в результаті сертифікованого виробництва відповідно до вимог цього Закону.

Джерело: побудовано за [6, 13, 40, 64, 84, 88, 100, 102, 103, 110, 112, 113, 117, 168, 190, 192, 199, 215, 219, 223, 225, 228, 248,]

Додаток Е

Таблиця

Характеристика різновидів природного землеробства

Система природного землеробства	Країна, яка використовує	Особливості
1	2	3
Біодинамічне (Biodynamic Agriculture)	Німеччина, Швеція, Данія, Швейцарія, Австралія, США, Китай	<ul style="list-style-type: none"> - враховуються природні та космічні фактори; - використовується вплив космічних та інших факторів на сільськогосподарське виробництво шляхом застосування спеціальних біодинамічних (роги тварин, гній, кварц) та компостних препаратів (суміш гною із деревієм, кропивою, ромашкою лікарською, дубовою корою, валеріаною тощо) з метою удобрення, стимуляції росту та захисту
Органо-біологічне	Франція, Швеція, Швейцарія	<ul style="list-style-type: none"> - баланс поживних речовин, відповідність природній екосистемі; - використання післяжнивних решток; - в сівозмінні вирощуються бобово-злакові травосуміші; - сільськогосподарські угіддя покриті земельними насадженнями; - використовуються органічні (гній, сидерати) та мінеральні повільнодіючі добрива (томас-шлак, калімагnezія, базальтовий пил); - поверхневий обробіток ґрунту
Органічне (Organic Farming)	США	<ul style="list-style-type: none"> - виробництво, переробка і зберігання сировини та продукції без синтетичних добрив, пестицидів або регуляторів росту; - для удобрення використовуються мікроорганізми, мікробіологічні продукти та мінерали рослинного (компости), тваринного (гній, кісткове борошно, рибна емульсія) або мінерального походження (доломіт, глауконітовий пісок, польовий шпат, базальтовий пил, крейда, вапно, гіпс, попіл тощо)
Біологічне (метод "Лемер-Буше")	Франція, Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> - компостування органічних добрив шляхом аеробної ферментації; - використання сівозміни з ощадливим режимом насичення одними культурами та застосування сидератів; - проти шкідників і хвороб використовуються запобіжні заходи, проти бур'янів – механічні й вогневі; - застосування "нетоксичних" препаратів – ефірних рослин, порошоків із водоростей і скальних порід, окремих біодинамічних препаратів (настій із кропиви, відвар хвощу або полину)

		гіркою); - використання сірчанних і мідних препаратів у плодівництві та виноградарстві, органічних синтетичних препаратів (манеб); - рекомендовані рослинні інсектициди (піретрум,
--	--	--

Продовж. додатку Е

Продовж. табл.

1	2	3
		ротенон, нікотин)
Біоінтенсивне міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming)	США	- невеликі площі (міні-ферми); - удобрення ґрунту здійснюється компостом; - покриття ґрунту посівами для захисту мікроорганізмів, скорочення втрат вологи та підвищення температури; - оптимальне використання поживних речовин, світла та води; - заманювання корисних комах яскравою міні-екосистемою
Система ANOG ("ближче до природи")	Німеччина	- близька до традиційного сільського господарства; - використовує більшість підходів органіобіологічної системи землеробства; - розробка індивідуальних планів внесення органічних добрив відповідно до наукового аналізу стану ґрунту
Система LISA (Low Input Sustainable Agriculture, "мало витратне стале землеробство")	США	- мобілізація внутрішніх відновлювальних ресурсів; - розвиток вологозберігаючих технологій; - перехід на технічні засоби боротьби з бур'янами та шкідниками; - регулювання складу біоценозів
EM-технології (Effective Microorganism Technologies)	Японія, Росія	- використання ефективних мікроорганізмів (EM) для підвищення родючості ґрунту; - EM-стійкий симбіоз на співдружність регенеративних мікроорганізмів для рослин і людини; - застосування EM-препаратів як добрив: "Байкал EM-1", "Сяйво-1", "Сяйво-2" тощо
Компромісне (адаптивне)	США, Західна Європа	- передбачає використання індустріальних високопродуктивних сільськогосподарських систем, які не зміщують екологічну рівновагу; - спираються на застосування адаптивних сортів нового типу (характеризуються великою екологічною пластичністю, скоростиглістю, стійкістю до шкідників, хвороб, конкурентною здатністю щодо бур'янів, урожайністю, реакцією на поліпшення умов проростання, придатністю до вирощування в суміші сортів, або навіть з іншими культурами) і скорочене використання

		мінеральних добрив
"Древлянська"	Україна (Полісся, Лісостеп)	- оригінальна структура посівних площ з насиченням до 66% озимими зерновими та до 50% однорічними бобовими; - система сівозмін з короткими ротаціями (2- і 4-пільні), можлива трансформація у багатопільну;

Продовж. додатку Е

Продовж. табл.

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> - система обробітку, яка передбачає використання традиційних способів обробітку під ярі культури, енергозберігаючі та традиційні (в залежності від ґрунтів та їх стану) під озимі; - застосування хімічних засобів передбачається лише тоді, коли система працює в інтенсивному режимі; - з органічних добрив вносяться фосфоритне борошно, каїніт тощо; - боротьба з бур'янами проводиться шляхом широкого використання посівів вики та пелюшки з підтримуючими культурами; - використання вико- та пелюшко-вівсяних сумішей, як зернобобових і покривних культур для посіву багаторічних трав, для освоєння перелогів

Джерело: побудовано за [53, 102, 103]

Галузева структура виробництва органічної продукції в аграрному секторі та його значення для інших галузей економіки

Галузі органічного виробництва	Вплив продукції органічного агровиробництва на:		
	виробництво органічної сільськогосподарської продукції	інші галузі економіки	екологію
1	2	3	4
Рослинництво	<ol style="list-style-type: none"> 1. Насінневий матеріал зернових, технічних, олійних та інших культур. 2. Кінцеве споживання населенням овочів, фруктів, ягід, баштанних культур. 3. Насіння та зелена маса зернових, кормових і технічних культур як корм сільськогосподарським тваринам: пшениця, овес, ячмінь, просо, люцерна, кукурудза тощо. 4. Виробництво кормів із зернових, кормових, технічних і баштанних культур для власних потреб: висівки, сіно, сінаж, силос, коренеплоди тощо. 5. Використання сидератів (зелених добрив) та залишків зернових, технічних, олійних і кормових культур для удобрення ґрунту. 6. Забезпечення умов для бджільництва: розміщення пасік, профілактика хвороб, ветеринарне лікування. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продаж органічних овочів, фруктів, ягід, баштанних культур у торговельній мережі. 2. Переробка насіння зернових на крупу, пластівці, борошно, висівки тощо. 3. Виробництво з перероблених зернових культур хліба, макаронних та кондитерських виробів тощо. 4. Виробництво з овочевої продукції: соусів, консервів, заморожених напівфабрикатів. 5. Виробництво з фруктово-ягідної продукції: джемів, варення, солодоців, вина, сухофруктів, заморожених напівфабрикатів тощо. 6. Переробка технічних культур та виробництво готової продукції: крохмаль, цукор, різні види олії, тканини, лікарські препарати тощо. 7. Виробництво і реалізація кормових сумішей, добавок, преміксів тощо. 8. Реалізація переробленої та готової продукції рослинництва на внутрішньому ринку. 9. Експорт сировини, переробленої та готової продукції. 10. Розробка та вдосконалення науково-технологічного і технічного забезпечення: сільськогосподарської техніки, біодобрив, засобів захисту рослин, технології обробітку ґрунту та вирощування сільськогосподарських рослин, селекції тощо. 11. Сприяння розвитку зеленого туризму. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення умов для відновлення родючості ґрунтів. 2. Зменшення негативного впливу на навколишнє середовище завдяки: використанню біотехнологій і біозасобів, дбайливому ставленню до навколишнього природного середовища, відмови від використання хімічних засобів захисту рослин та добрив, зменшенню викидів парникових газів, використанню альтернативних видів енергії та безвідходних технологій тощо. 3. Збереження різноманіття флори та фауни.
Тваринництво	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кінцеве споживання продукції тваринництва (молока, м'яса, яєць тощо) та виробленої з неї продукції. 2. Використання гною та сухих компонентів як добрив та засобів захисту 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Реалізація первісної продукції у торговельній мережі: молока, м'яса, яєць тощо. 2. Виробництво м'ясо-молочної продукції: сиру, йогуртів, сметани, масла, ковбасних виробів, м'ясних консервів тощо. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Використання органічних добрив, що дозволяє відновити родючість ґрунтів, збільшити вміст гумусу. 2. Зменшення негативного

Додаток Ж

	рослин		
--	--------	--	--

Продовж. табл.

1	2	3	4
	<p>для рослинництва.</p> <p>3. Виробництво біогазу з гною та відходів на потреби галузі (опалення, електроенергія).</p> <p>4. Виробництво біодобрив з гною.</p> <p>5. Відновлення чисельності та поголів'я сільськогосподарських тварин.</p> <p>6. Використання для годівлі сільськогосподарських тварин та птахів молока, яєць тощо.</p>	<p>3. Використання разом з рослинницькою продукцією для виробництва: кондитерських виробів, солодошів тощо.</p> <p>4. Реалізація переробленої та готової продукції на внутрішньому ринку.</p> <p>5. Експорт первісної, переробленої та готової продукції.</p> <p>6. Виробництво та реалізація біодобрив з відходів тваринництва.</p> <p>6. Розробка та вдосконалення науково-технологічного і технічного забезпечення: обладнання, біопрепаратів, кормів, умов утримання, селекції тощо.</p> <p>7. Виробництво біогазу з гною та відходів для населення (опалення, електроенергія).</p> <p>8. Сприяння розвитку зеленого туризму.</p>	<p>впливу на навколишнє середовище завдяки: гуманному ставленню до сільськогосподарських тварин та птахів, використанню біопрепаратів, зменшенню викидів парникових газів, використанню альтернативних видів енергії та безвідходних технологій тощо.</p> <p>3. Збереження різноманіття флори та фауни.</p>
Бджільництво	<p>1. Кінцеве споживання продукції бджільництва: меду, воску, прополісу, маточного молочка, пилку, перги, гумівит тощо.</p> <p>2. Опилення сільськогосподарських рослин, ягідних дерев та кущів.</p> <p>3. Використання бджолиного воску для обприскування рослин з метою їх захисту (як пестицид).</p>	<p>21. Реалізація первісної продукції у торговельній мережі: меду, воску, прополісу, маточного молочка, пилку тощо.. Використання у виробництві лікарських препаратів та косметичних засобів, дієтичного та дитячого харчування.</p> <p>3. Експорт первісної продукції та виробів з неї.</p> <p>4. Створення умов для виробництва екологічно чистого інвентарю, обладнання.</p> <p>5. Розробка та вдосконалення методів профілактики та лікування бджіл біологічними засобами.</p>	<p>1. Опилення дикорослих культур.</p> <p>2. Бджоли є індикатором забруднення навколишнього середовища.</p>
Заготівля дикорослих продуктів	<p>1. Сушіння та заморожування лісових ягід (чорниці, суніці, ожини, брусниці, горобини, журавлини, шипшини, малини, обліпихи, смородини, бузини), грибів та трав (лише сушіння).</p> <p>2. Кінцеве споживання споживачами дикорослих продуктів свіжими, сушеними та замороженими.</p> <p>3. Використання трав та відходів від виробництва грибів як біодобрив і засобів захисту рослин у рослинництві: полин,</p>	<p>1. Реалізація продукції (у свіжому, сушеному та замороженому вигляді) та виробів з неї у торговельній мережі на внутрішньому ринку.</p> <p>2. Переробка лісових фруктів та виробництво: чаїв, лікарських сумішей, варення, джемів, солодошів тощо.</p> <p>3. Переробка грибів та виробництво консервованої продукції.</p> <p>4. Переробка дикорослих трав та виробництво: чаїв, лікарських сумішей, біодобрив тощо.</p> <p>5. Виробництво рослинної олії.</p> <p>6. Використання свіжих лісових ягід, трав та горіхів,</p>	<p>1. Дбайливе ставлення до навколишнього середовища.</p> <p>2. Збереження різноманіття флори.</p>

Продовж. додатку Ж

1	2	3	4
	календула, амброзія, кропива, хвощ тощо. 4. Використання дикорослих трав як кормового матеріалу.	косметичних виробів. 7. Експорт первісної, переробленої та готової продукції з дикорослих продуктів. 8. Розробка та вдосконалення біопрепаратів на базі дикорослих трав.	
Аквакультура	1. Кінцеве споживання споживачами риби, морських водоростей тощо. 2. Використання препаратів з морських водоростей як добрива шляхом дегідратації, заморожування і розмелювання та кормового матеріалу (борошно, отримане шляхом висушування і роздавлювання морських водоростей). 3. Використання відходів від виробництва у кормах для птахів. 4. Природне відновлення чисельності риб та плантацій водоростей.	1. Реалізація первинної продукції аквакультури у свіжому, сушеному та замороженому вигляді у торговельній мережі на внутрішньому ринку. 2. Переробка аквакультури та виробництво готової продукції: рибні консерви та пресерви, консерви і пресерви з водоростей. 3. Реалізація готової аквапродукції на внутрішньому ринку. 4. Експорт первісної, переробленої та готової аквапродукції. 5. Розробка та вдосконалення методів виробництва органічної аквакультури.	1. Дбайливе ставлення до водних ресурсів та збереження їх різноманіття.. 2. Зменшення негативного впливу на водні ресурси завдяки: відсутності викидів відходів у водні ресурси, використання альтернативних видів енергії та безвідходних технологій тощо.
Засоби захисту рослин та біодобрива	Використання у рослинництві біопрепаратів промислового виробництва: - інсектицидної дії: гумівіт, бітоксубацилін, вертицилін, гаупсин, лепідоцид, боверін тощо; - родентицидної дії: бактороденцид тощо; - фунгіцидної дії: гумівіт, триходермін, ганоль, гаупсин, пантафаг-"С", фітоцид-р, фітоцид-с тощо; - регуляторів росту рослин: азотофіт, вермістим, фітоцид-р тощо; - добрив: фосфоритне борошно, гумісол-супер, гумівіт, ріверм, біопрoferм тощо.	1. Продаж біологічних засобів захисту рослин та біодобрив на внутрішньому та зовнішньому ринках. 2. Розробка нових і вдосконалення створених раніше біологічних засобів захисту рослин та біодобрив. 3. Створення та вдосконалення сільськогосподарської техніки для внесення біологічних засобів захисту рослин та біодобрив.	1. Створення умов для відновлення родючості ґрунтів завдяки: - використанню біологічних препаратів; - відсутності використання хімічних препаратів. 2. Зменшення негативного впливу на навколишнє середовище завдяки: зменшенню викидів парникових газів, використанню альтернативних видів енергії та безвідходним технологіям тощо.

Джерело: авторська розробка

Продовж. табл.

Продовж. додатку Ж

Додаток 3

Таблиця

Сертифікація та маркування вироблених й імпортованих органічних продуктів в ЄС

Країна	Національні нормативи ринку і сертифікації органічної сільськогосподарської продукції та особливості імпорту	Національне маркування органічної сільськогосподарської продукції
1	2	3
Австрія	Імпорт регулюється Австрійським продовольчим кодексом (Oesterreichischer Lebensmittelkodex). Імпортні ліцензії видаються Агенціями з продовольства (Lebensmittelbehoerde) федеральної землі, за місцем розташування компанії-імпортера	АМА - власність Agrar-Markt-Austria-GesmbH
Данія	Данська організація органічного сільського господарства, що об'єднує фермерів, переробників і споживачів, розробляє власні правила та стандарти, заснована власна інспекційна служба. Координує роботу з державними органами й організацією роздрібної торгівлі	Державне маркування натуральних продуктів харчування (Statskonrolleret Okologisk) за умов переробки та пакування в Данії
Франція	Продукти рослинного виробництва мають бути вироблені в Євросоюзі, за винятком екзотичних. Потреби в молочних продуктах задовольняються за рахунок внутрішнього виробництва	Логотип АВ (Agriculture Biologique) є власністю міністерства сільського господарства. Існують приватні інспекційні та сертифікаційні компанії (Aclave, Agrocet, Certipaq, ECOCERT Sari, Qualite France, Ulase)
Німеччина	Внутрішнє виробництво забезпечує 60% попиту. Федеральний уряд має намір збільшити площі угідь, що обробляються з використанням органічних методів, до 20%. Фермерські асоціації видають сертифікати на продукцію, а інспекційні повноваження покладені на акредитовані організації. Німецькі стандарти не допускають одночасного застосування органічних і звичайних методів в одному	Асоціації фермерських господарств за результатами перевірки надають право своїм членам на маркування (Bioland, Demeter, Naturland). Приватні організації уповноважені інспектувати імпортерів (ABCert, Agreco, BCS, EcoControl, GfRS, IMO, Lacon). Міністерство із захисту прав споживачів, продовольства та сільського

	господарстві	господарства представило національне маркування - Bio-Siegel
--	--------------	--

Продовж. додатку 3

Продовж. табл.

1	2	3
Швеція	Національна асоціація ARF або Ecologiska Lantbrukarna I Sverige. Єдині стандарти і вимоги розроблені організацією KRAV. Інспекційні та сертифікаційні функції виконуються двома приватними організаціями - KRAV і Svenska Demeterforbunde	Всі натуральні продукти харчування у Швеції повинні мати маркування KRAV
Великобританія	Частка імпорту з країн ЄС - 50%. Департамент з питань навколишнього середовища, продовольства та сільських районів DEFRA. UKROFS/DEFRA здійснив акредитацію та контролює 12 приватних організацій, серед яких OF&G, OFF, SACert, що використовують різні стандарти	Як маркування використовується назва мережі супермаркетів зі словом Organic: Marks&Spencer Organic, Waitrose Organic, Sainsbury Organic, Tesco Organic, ASDA Organic
Нідерланди	Внутрішнє виробництво органічних продуктів обмежено, великий обсяг експорту, переробки та реекспорту. Приватний фонд Stitching Skal займається сертифікацією. Заява про видачу імпортової ліцензії подається в Міністерство сільського господарства	Логотип Skal - ЕКО - належить приватній компанії Skal International і наноситься на товари, якщо вони відповідають вимогам ЄС і Skal
Італія	Національна комісія з органічного сільського господарства розробила власний стандарт. Федерація FIAO об'єднує виробників натуральних продуктів харчування. Постачальники і переробники об'єднані у консорціум. Імпортна ліцензія видається Міністерством сільського та лісового господарства	Національна комісія з органічного сільського господарства має стандарт

Джерело: дані [247]

Умови та вимоги до ведення органічного виробництва в аграрному секторі (загальний, перехідний та післяперехідний період)

Загальні вимоги та умови	Вимоги та умови перехідного періоду	Вимоги та умови післяперехідного періоду
1	2	3
<p>1. Органічне землеробство здійснюється на екологічно чистих землях, не забруднених до небезпечних меж радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, хімічними речовинами.</p> <p>2. Господарська діяльність може проводитися після попереднього обстеження території землекористування на екологічну чистоту ґрунтів.</p> <p>3. Підприємство повинно застосовувати безпестицидні технології вирощування сільськогосподарських культур.</p> <p>4. На підприємстві повинен застосовуватись ґрунтозахисний обробіток під всі культури, який проводиться важкими дисковими боронами і культиваторами на глибину посівного ложа до 5 см, а поверхня ґрунту мульчується пожнивними рештками.</p> <p>5. Відтворення родючості ґрунтів проводиться за рахунок органічних добрив – це гній, нетоварна частина врожаю (солома зернових і зернобобових, подрібнені стебла кукурудзи, соняшнику, сорго, гички), післяжнивних посівів сидератів. Норма внесення органічних добрив у перерахунку в напів-перепрілий гній складає не менше 24-26 т/га. Коефіцієнт перерахунку на напівперепрілий гній пожнивних решток становить 5, сидеральних добрив - 1,5.</p> <p>6. Синтетичні мінеральні добрива не застосовуються. Винесення рослинами фосфору і калію у перші роки компенсується здатністю даної системи землеробства переводити важкодоступні та недоступні їх форми в доступні для рослин. У наступні роки винесення калію та фосфору буде компенсуватися внесенням фосфорного борошна і сільвініту. Винесення азоту компенсується введенням у структуру посівів 20% багаторічних бобових трав. А при залишенні на полі нетоварної частини врожаю на кожну</p>	<p>1. Тривалість – 2-3 роки, іноді – до 5-6 років.</p> <p>2. Пошук постійних ринків збуту продукції.</p> <p>3. Підвищення надходження відмерлих органічних решток за рахунок використання нетоварної частини врожаю і сидератів.</p> <p>4. Зменшення доз мінеральних добрив, зміна співвідношення в них між азотом, фосфором і калієм на користь азотних добрив.</p> <p>5. Зростання частки багаторічних трав у структурі посівних площ.</p> <p>6. Звільнення поля від коренепаросткових багаторічних бур'янів і пирію за допомогою пошарового обробітку ґрунту важкими культиваторами або культиваторами-плоскорізами.</p> <p>7. Звільнення посівного шару ґрунту від потенційного запасу насіння малорічних бур'янів напівпаровим обробітком у вільний від основної культури час.</p>	<p>1. Підприємство, що виробляє органічну продукцію, повинно мати 7% екологічної площі від усієї закріпленої (до екологічної площі належать луки, пасовища, струмки, лісосмуги, землі під паром, кущі, природні кар'єри, водойми, польові дороги тощо). Мінімум 17 місяців ґрунт повинен бути під різнотрав'яним зеленим покривом.</p> <p>2. У сівозміні повинно бути не менше 20% площ засіяних культурами, що відтворюють природну структуру ґрунту (бобові травосуміші, люцерна, сидерати).</p> <p>3. Сівозміна повинна містити 60-65% зернових, пшениці – приблизно 50%.</p> <p>4. Внесення міді обмежено до 4 кг/га, у плідівництві – до 1,5 кг/га, в садівництві – до 2 кг/га.</p> <p>5. Забороняється застосовувати речовини хімічного походження.</p> <p>6. Використовувати протравлене насіння заборонено.</p> <p>7. Розсада повинна бути вирощена з насіння вирощеного на органічній основі.</p> <p>8. У тваринництві забороняється використовувати кормові добавки хімічного походження.</p> <p>9. Випасання на луках та моціон</p>

тонну поживних рещток

Продовж. табл.

1	2	3
<p>вноситься 10 кг діючої речовини азоту у вигляді аміачної води, безводного аміаку чи сечовини.</p> <p>7. Не застосовуються в органічному землеробстві генетично модифіковані рослини, радіаційно опромінене насіння рослин і меліоранти.</p> <p>8. Повинен бути високий ступінь мінімалізації обробітку ґрунту.</p> <p>9. Захист посіву від бур'янів проводиться агротехнічними заходами (культивація, прополювання) та посівами післяжнивних сидератів із хрестоцвітих, які мають алелопатичний вплив на бур'яни.</p> <p>10. Захист посівів від шкідників і хвороб проводиться агротехнічними, профілактичними заходами, мікробіологічними препаратами.</p> <p>11. Технічне забезпечення органічного землеробства базується на застосуванні широкозахватних важких дискових борін, широкозахватних культиваторів, які дозволяють вести обробіток ґрунту на глибину 4-5 см, кільчасто-шпорових котків, зернових пресових сівалок або сівалок прямої сівби.</p> <p>12. Підприємства, які вирощують екологічно безпечну продукцію рослинництва потребують державного правового захисту, для чого вони об'єднуються в Асоціації з виробництва екологічно безпечної продукції харчування, які відстоюють права та інтереси господарств.</p> <p>13. Держава повинна надавати дотацію на закупівлю чистої продукції для дитячого, лікувального та профілактичного харчування і сертифікацію продукції як екологічно чистої.</p> <p>14. Продукція органічного землеробства повинна проходити відомчу або державну сертифікацію на екологічну чистоту відповідно до українських або міжнародних стандартів.</p> <p>15. При значному рівні забруднення ґрунтів виростити екологічно безпечну продукцію неможливо.</p> <p>16. Продаж екологічно безпечної продукції харчування повинен проводитись у спеціалізованих магазинах або у спеціальних відділах загальних магазинів.</p>	<p>8. Відновлення у ґрунті органічними добривами (поживними рещтками) зниклих асоціацій мікроорганізмів, які забезпечують оптимальний поживний режим ґрунту.</p> <p>9. Забезпечення вертикальної аерації ґрунту посівами багаторічних бобових трав (еспарцетом, люцерною, буркуном), сидеральних культур (ріпаком, олійною редькою, білою гірчицею) і мінімальним обробітком ґрунту на 4-5 см після них. Це покращує водний режим, попереджається інтенсивний стік і підвищується несуча спроможність ґрунту.</p> <p>10. Переривання трофічного зв'язку у ґрунті шкідників і хвороб шляхом частішого шарування (через 18-20 днів), що значно зменшує їх шкоду.</p> <p>11. Упродовж 3-4 років розрівнюються роз'ємні борозни і звальні гребені, які були зроблені під час оранки, поля стають рівними, що дозволяє проводити обробіток на глибину 4-5 см.</p>	<p>жуйних тварин повинен здійснюватись мінімум 90 днів на рік з частотою один раз на тиждень.</p> <p>10. Приміщення для утримання тварин повинні бути забезпечені окремими годівницями.</p> <p>11. У процесі годівлі допускається не більше 20% звичайного корму від річної норми споживання.</p> <p>12. В раціоні не повинно бути хімічних домішок.</p> <p>13. Забороняється використовувати хімічні препарати для щеплень і лікування тварин.</p>

Джерело: побудовано за [103, 260]

Додаток К

Таблиця

Маркування органічної продукції у країнах світу

Логотипи органічної продукції	Країна, виробник
1	2
	Австрія
	Бельгія
	Болгарія
	Великобританія
	Данія
	Ірландія
	Італія, АІВА - Італійська асоціація органічного сільського господарства
	Італія
	Канада
	Китай

Продовж. додатку К

Продовж. табл.

1	2
	<p>Країни ЄС (новий і старий знаки)</p>
	<p>Латвія, Латвійська асоціація органічного сільського господарства (ЛАОСХ)</p>
	<p>Люксембург</p>
	<p>Німеччина, національне маркування – Bio-Siegel (Екологічний знак)</p>
	<p>Німеччина, свідчить про послідовний екологічний контроль на всіх рівнях виробництва</p>
	<p>Німеччина, приватний контролюючий орган BCS OKO-GARANTIE GMBH</p>
	<p>Німеччина</p>
	<p>Норвегія</p>
	<p>Португалія, асоціація AGROBIO</p>
	<p>Словаччина</p>
	<p>США</p>

Продовж. додатку К

Продовж. табл.

1	2
	Туреччина
	Україна, Асоціація "БіоЛан Україна"
 Органік Стандарт	Україна, ТОВ "Органік Стандарт"
 	Франція
 	Фінляндія
 	Чехія
	Швейцарія, Інформаційний центр для виробників і ліцензіатів
     	Швейцарія
	Японія

Джерело: побудовано за результатами власних досліджень ЛИ

Динаміка розвитку органічного виробництва в аграрному секторі в Україні та сусідніх країнах, 2005-2011 рр.

Додаток Д

Країни	Загальна площа сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом за роками, га							Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом за роками, %						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Україна	242,0	242,0	249,9	270,0	270,2	270,2	270,3	0,59	0,59	0,61	0,65	0,65	0,65	0,65
Російська Федерація	4,0	3,2	33,8	47,0	78,4	44,0	126,8	0,00	0,00	0,02	0,02	0,04	0,02	0,06
Польща	159,7	228,0	285,9	313,9	367,1	522,0	609,4	1,08	1,55	1,85	2,03	2,37	3,37	3,94
Чеська Республіка	255,0	281,5	312,9	341,6	398,4	448,2	460,5	5,99	6,62	7,36	8,04	9,38	10,55	10,84
Словаччина	90,2	120,4	117,9	140,8	145,5	174,5	166,7	4,8	5,71	6,09	7,27	7,51	9,01	8,61
Угорщина	128,6	122,8	122,3	122,8	140,3	127,6	124,4	3,01	2,88	2,89	2,9	3,32	3,02	2,94
Румунія	92,8	107,6	131,4	140,1	168,3	182,7	229,9	0,67	0,77	0,96	1,02	1,22	1,33	1,67
Молдова	11,1	11,4	11,7	11,7	32,1	32,1	22,1	0,44	0,45	0,47	0,47	1,29	1,3	0,89
Європа, всього	6760,3	7266,0	7769,9	8269,4	9203,6	10002,1	10637,1	1,36	1,51	1,63	1,74	1,93	2,1	2,19

303

Продовж. табл.

Країна	Кількість виробників органічної продукції за роками							Середня площа земель у користуванні 1 виробником органічної продукції за роками, га						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
Україна	72	80	92	118	121	142	155	3360,8	3025,4	2716,0	2288,0	2233,0	1903,0	1743,9
Російська Федерація	10	8	12	25	40	50	49	404,9	399,0	2816,8	1878,5	1961,2	880,3	2587,8
Польща	7182	9187	11887	14888	17092	20578	23430	22,2	24,8	24,0	21,1	21,5	25,4	26,0
Чеська Республіка	829	963	1318	1946	2665	3517	3904	307,6	292,4	237,4	175,6	149,5	127,4	118,0
Словаччина	196	279	280	350	363	363	365	460,2	431,6	421,1	402,2	400,8	480,7	456,7
Угорщина	1553	1553	1389	1614	1617	1577	1433	82,8	79,1	88,0	76,1	86,8	80,9	86,8
Румунія	2920	3033	2238	2775	3078	2986	9471	31,8	35,5	58,7	50,5	54,7	61,2	24,3
Молдова	121	121	121	121	166	166	172	91,5	94,3	96,7	96,7	193,4	193,4	128,5
Європа, всього	187686	203642	212218	222548	257641	277362	291451	36,0	35,7	36,6	37,2	35,8	36,1	36,5

Джерело: розраховано та побудовано за [261]

Таблиця

Характеристика виробників органічної продукції України за сертифікаційними органами, 2013 р.

Область	Всього виробників	Приватні сертифікаційні органи																	
		ЕТКО (Туреччина)		ТОВ "Органік Стандарт" (Україна)		ІМО (Швейцарія)		ІСЕА (Італія)		Austria Bio Garantie (Австрія)		ABCert (Німеччина)		Control Union (Нідерланди)		Ceres (Німеччина)		Suolo E Salute S.R.L. (Італія)	
		од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%
АРК	7			4	6,6	3,0	17,6												
Вінницька	8			4	6,6	3,0	17,6					1	12,5						
Волинська	2			1	1,7							1	12,5						
Дніпропетровська	2	1	5,7			1,0	5,9												
Донецька	3			2	3,3	1,0	5,9												
Житомирська	4			2	3,3	1,0	5,9							1	50				
Закарпатська	3									1	33,3							2	100
Івано-Франківська	2			2	3,3														
Київська	24	4	22,9	16	26,4	2,0	11,8					2	25,0						
Кіровоградська	2					2,0	11,8												
Львівська	8			2	3,3					2	66,7	3	37,5	1	50				
Миколаївська	5	2	11,4	3	5,0														
Одеська	6	1	5,7	5	8,3														
Полтавська	2			1	1,7	1,0	5,9												
Рівненська	2											1	12,5			1	50		
Сумська	1							1	100										
Тернопільська	3			2	3,3	1,0	5,9												
Харківська	7			7	11,6														
Херсонська	9	8	45,7			1,0	5,9												
Хмельницька	1															1	50		
Черкаська	2	1	2,9	1	2,5														
Чернівецька	2			2	3,3														
Чернігівська	8	1	5,7	6	9,9	1,0	5,9												
Всього	113	18	100	60	100	17	100	1	100	3	100	8	100	2	100	2	100	2	100

Додаток М

Джерело: розраховано та побудовано за результатами власних досліджень

Додаток Н

Таблиця

Перелік стандартів, за якими проводиться сертифікація та контроль виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні

Назва стандарту	Характеристика стандарту
EU Organic	Відповідають Постанові Ради ЄС №834/2007 та Постанові Комісії ЄС №889/2008, які визнаються у країнах Європейського Союзу та є необхідними для отримання доступу на їх експортно-імпортний ринок
NOP (National Organic Program)	Закріплені у Департаменті сільського господарства США, є обов'язковими для імпорту та експорту органічної продукції у США
JAS	Відповідають вимогам японського Міністерства сільського, лісового і рибного господарства (MAFF), встановлюють критерії для виробництва й експорту органічних продуктів в Японію
Bio Suisse	Визначені швейцарською організацією натурального сільського господарства, яка використовує власні стандарти сертифікації і є власником марки Knospe, необхідні для реалізації органічної продукції в Швейцарії під маркою BIO SUISSE Knospe
Naturland	Торгівельні стандарти добровільної додаткової сертифікації та експертизи, розроблені Асоціацією органічного сільського господарства Naturland (Німеччина)
Demeter	Використовуються для продукції біодинамічного фермерського господарства, повне дотримання правил контролюється Об'єднанням підприємств Demeter (Німеччина) з обов'язковим щорічним біо-контролем ЄС
Soil Association	Одні з найперших стандартів, розроблені Soil Association Certification Ltd (Великобританія), використовуються у межах Європи
KRAV	Адаптовані компанією KRAV (Швеція) базові стандарти IFOAM, виконують стандарти ЄС для органічного виробництва відповідно правил ЄС №834/2007, №889/2008 і №967/2008. У деяких випадках є суворішими, ніж стандарти ЄС, охоплюють нові галузі сертифікації: ресторани, заклади громадського харчування, риболовлю, текстиль
БІОЛан	Розроблені на основі Постанови Ради ЄС № 2092/91 та Стандартів Асоціації Швейцарських організацій виробників органічної продукції робочою групою в складі спеціалістів українсько-швейцарського проекту "ЕкоЛан Україна". Використовується органічними виробниками та переробниками для просування органічних продуктів на внутрішньому ринку України. Сертифікацію має право здійснювати лише ТОВ "Органік Стандарт"

Додаток П

Таблиця

SWOT-аналіз органічного агровиробництва в Україні

Параметри оцінки	Сильні сторони – "внутрішні" фактори органічного агровиробництва, які можуть бути використані, як база для підтримки його розвитку	Слабкі сторони – "внутрішні" фактори органічного агровиробництва, які потрібно перетворити на сильні сторони, необхідні для підтримки його розвитку
1	2	3
<p>Організація (рівень кваліфікації учасників, їх зацікавленість у розвитку органічного виробництва, наявність взаємодії між учасниками)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток органічного руху в Україні учасниками органічного виробництва. 2. Незначне використання мінеральних добрив та засобів захисту рослин останні 10 років, що дозволяє пришвидшити процес переходу до органічного виробництва. 3. Можливість залучення іноземних і вітчизняних фахівців високої кваліфікації. 4. Впровадження в аграрних навчальних закладах освітніх програм підготовки фахівців відповідної кваліфікації. 5. Проведення семінарів, тренінгів, виставок тощо для учасників органічного виробництва та споживачів органічної продукції. 7. Існує значна кількість вітчизняних і іноземних організацій, які мають досвід втілення існуючих стратегій органічного агровиробництва із значними можливостями для вдосконалення. 8. Створення державних (17 лабораторій у системі Держспоживстандарту) та приватних лабораторій із визначення якісного та кількісного вмісту ГМО у: харчових продуктах, косметиці, лікарських засобах, кормах, кормових добавках, ветеринарних препаратах, сортах сільськогосподарських рослин. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дослідження, освіта та консультування з питань органічного виробництва в Україні знаходяться на початковій стадії. 2. Інформація щодо ситуації та причин певних явищ є недостатньою: масштаб та потенціал ринку окремих товарів; недолік вітчизняних кваліфікованих спеціалістів, відсутні сучасні дослідницькі ферми, недостатня система підготовки фермерів та контролерів. 2. Нерозвинені підприємницькі якості виробників органічної продукції знижують життєздатність та ефективність органічного виробництва. 3. Низький рівень співпраці регіональних та місцевих рад, дослідницьких інститутів та ВНЗ з питань органічного агровиробництва з організаціями та державними установами на державному та місцевому рівнях. 4. Відсутність розвинутої інфраструктури зберігання та переробки органічної сировини.

<p>Виробництво (виробничі потужності, якість устаткування, якість продукції, що виробляється, наявність патентів і ліцен-</p>	<p>1. Можливість зростання врожайності зернових та олійних культур в умовах органічного виробництва. 2. Виробники органічної продукції у процесі виробництва можуть</p>	<p>1. Зменшення врожайності овочевих культур. 2. Частка площі під органічними овочами в Україні не перевищує 4,2% від загальної площі ріллі з органічним статусом.</p>
--	---	--

Продовж. додатку П

Продовж. табл.

1	2	3
зій, собівартість продукції, надійність каналів постачання сировини й матеріалів тощо)	самостійно вдосконалювати сільськогосподарську техніку. 3. Сертифікація виробників органічної продукції в Україні здійснюються 17 приватними сертифікаційними установами згідно з вимогами міжнародних правил органічного виробництва EU Organic і NOP та вітчизняного "БІОЛан".	3. Недосконалі методи органічного вирощування рослин та розведення тварин відповідно до природно-кліматичних умов. 4. Необхідний перехідний період від 1 до 3 років.
Фінанси (витрати виробництва, доступність капіталу, швидкість обороту капіталу, прибутковість бізнесу тощо)	1. Собівартість продукції нижче через зменшення витрат на ПММ та робочу силу, відсутність витрат на мінеральні добрива та засоби захисту рослин. 2. Вартість біологічних добрив та засобів захисту рослин нижче за їх хімічні аналоги. 3. Ціна на сертифіковану органічну продукцію як мінімум на 30% вище за традиційну. 4. Прибуток від реалізації органічних зернових і олійних культур забезпечується за цінами традиційної продукції.	1. Нестача фінансових ресурсів у вітчизняних виробників для розвитку органічного виробництва та впровадження інноваційних технологій. 2. Вартість сертифікації органічної продукції становить від 300 дол. США за день і залежить від площі сільськогосподарських угідь. 3. Низький рівень рентабельності овочевих культур.
Інновації (частота впровадження нових продуктів, рівень їх новизни, строки окупності коштів, інвестованих в інновації тощо)	1. Розширення асортименту виробництва вітчизняних органічних добрив та засоби захисту рослин. 2. Збільшення видів вітчизняної сільськогосподарської техніки для органічного виробництва, яка відповідає сучасним умовам органічного землеробства і займає гідне місце в ефективних технологіях у нарощуванні гумусу в ґрунті.	1. Відсутність статистичної інформації щодо: інновацій в органічному виробництві; їх використання вітчизняними виробниками; трансферу технологій та ноу-хау.
Маркетинг (якість продукції з точки зору споживачів, популярність торговельної марки, повнота асортименту, рівень цін, ефективність реклами, репутація виробників, ефективність системи)	1. Потенційний внутрішній ринок для органічної продукції (бажання та готовність українських споживачів купувати якісні та безпечні органічні продукти харчування). 2. Потенціал для експорту органічної сировини з України. 3. Представлення виробників органічної продукції у роздрібній	1. Відсутній соціально-відповідальний маркетинговий підхід у виробників та маркетингових організацій, продавців та інших учасників, який є запорукою дотримання основних принципів органічного виробництва, що необхідні для встановлення ринкових відносин, співпраці тощо.

збуту, кваліфікація		
---------------------	--	--

Продовж. додатку П

Продовж. табл.

1	2	3
обслуговуючого персоналу)	торговельній мережі. 4. Розвиток торгівлі через глобальну мережу Інтернет.	2. Нерозвинені рекламна політика, порядок виходу на ринок та збут: відсутній національний логотип української органічної продукції; населення не достатньо ознайомлене з цілями органічного господарст-ва; слабо розвинуто просування органічного виробництва та органічної продукції; недостатня співпраця з виробниками сільськогосподарської продукції, які недостатньо обізнані щодо органічного землеробства. 3. Споживачі та фермери недостатньо обізнані щодо позитивного впливу на довкілля та живу природу органічного виробництва. 4. Недостатньо розвинений внутрішній ринок та відсутня державна підтримка погіршує позиції вітчизняних виробників на світовому ринку органічної продукції. 5. Ціни на вітчизняну органічну продукцію на 50-300% вище за традиційну. 6. Недостатня кваліфікація торговельного персоналу у магазинах органічної продукції.
Параметри оцінки	Можливості – "зовнішні" фактори органічного агровиробництва, які потрібно використовувати для підтримки його розвитку	Загрози – "внутрішні" фактори ризику, яких можна уникнути
Фактори попиту (місткість ринку, темпи його зростання або скорочення, структура попиту на продукцію)	1. Обсяги продажу органічної продукції в Україні протягом 1993-2008 рр. стрімко зростали і досягли за деякими позиціями показника 26% на рік. 2. Перевага надається вітчизняним овочам і фруктам, м'ясо-молочній продукції. 3. Перевищення попиту на органічну продукцію над її пропозицією.	1. Зниження на 7,5% темпів росту обсягів реалізації органічної продукції у 2009 р. через фінансово-економічну кризу. 2. Підрив довіри до органічних продуктів харчування внаслідок неправомірного маркування або недоброякісної конкуренції. 3. Недостатня кількість органічних продуктів переробки. 4. Відсутній вітчизняний ринок

		органічних овочів і фруктів, м'ясо-молочної продукції.
--	--	--

Продовж. додатку П

Продовж. табл.

1	2	3
<p>Фактори конкуренції (кількість основних конкурентів, наявність на ринку товарів-замінників, висота бар'єрів входу до ринку і виходу з нього, розподіл ринкових часток між основними учасниками ринку)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Незначна кількість виробників органічної продукції в Україні. 2. Відсутні бар'єри на вході та виході з ринку. 3. Можливий вихід на нові сегменти ринку. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Широкий асортимент сільськогосподарської продукції, яка вирощена за традиційною системою. 2. Велика кількість конкурентів-виробників традиційної продукції на внутрішньому ринку за рахунок продажів. 3. Розвинене виробництво та система реалізація органічної продукції іноземного походження.
<p>Фактори збуту (кількість посередників, наявність мереж розподілу, умови постачання)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Співпраця з мас-медіа. 2. Використання кон'юнктури ринку та мережі роздрібної торгівлі. 3. Вступ до ЄС – відкриття ринку, використання нових програм підтримки. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Труднощі в реалізації органічної продукції на внутрішньому ринку через нестачу переробних та збутових підприємств. 2. Можливі зміни ринкової кон'юнктури органічної продукції внаслідок світової продовольчої кризи та зростання цін. 3. Уповільнення темпу зростання ринку через зниження рівня життя населення. 4. Обмежений доступ вітчизняних виробників на ринок органічної продукції, необхідність співпраці з трейдерами. 5. Нестабільність вітчизняних ринків сільськогосподарської продукції. 6. Перевищення експорту органічної продукції над реалізацією на внутрішньому ринку.
<p>Економічні фактори (курс валют, рівень інфляції, зміна рівня доходів населення, державна податкова політика тощо)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Значні можливості залучення іноземного інвестиційного капіталу. 2. Розвиток аграрної політики в Україні на державному та місцевому рівнях. 3. Участь у грантах та проектах з фінансової підтримки розвитку органічного сільськогоспо- 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання цін на сільськогосподарську техніку, добрива та засоби захисту рослин. 2. Падіння попиту через зниження доходів населення. 3. Нестабільна податкова політика в Україні.

	дарського виробництва.	
Політичні та правові фактори (рівень політичної стабільності у країні, рівень право	1. Прийняття Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» 03.09.2013 р.	1. Недосконала законодавча та нормативна база органічного агровиробництва.

Продовж. додатку П

Продовж. табл.

1	2	3
вої грамотності населення, рівень законслухняності, рівень корумпованості влади)	2. Включення положень щодо розвитку органічного агровиробництва в обласні програми розвитку (як, наприклад, у Вінницькій, Житомирській, Полтавській, Одеській областях). 3. На законодавчому рівні затверджено законодавчі та нормативно-правові акти щодо: контролю та регулювання обігу, використання, ввезення, переміщення та випробування ГМО; визначення якісного та кількісного вмісту ГМО у продукції; маркування харчових продуктів на вміст ГМО.	2. Відсутня урядова стратегія та програми підтримки і розвитку органічного агровиробництва. 3. Органічне агровиробництво не має функціонуючої державної системи контролю, яка була б акредитована на національному та міжнародному рівнях і охоплювала контроль як операторів органічного сектора, так і продукції. 4. Відсутні державні правила ведення органічного агровиробництва. 5. Незавершена земельна реформа та відсутній прозорий та цивілізований ринок сільськогосподарських земель.
Науково-технічні фактори (рівень розвитку науки, впровадження інновацій, державної підтримки розвитку науки тощо)	1. Великий потенціал науково-дослідних установ та аграрних ВНЗ щодо розробки інновацій у сфері органічного виробництва та їх дослідження. 2. Перехід до органічного виробництва ініційовано різними міжнародними проектами.	1. Відсутня підтримка державою науково-технічних досліджень в органічному агровиробництві.
Соціально-демографічні фактори (чисельність і статеві-вікова структура населення, рівень народжуваності та смертності, рівень зайнятості населення тощо)	1. Понад 75% населення від 16 років позитивно ставляться до органічної продукції. 2. Потенційними покупцями органічної продукції є більше 60% населення України. 3. Додаткові робочі місця для сільських жителів в органічних сільськогосподарських підприємствах. 4. Підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості.	1. Недостатній рівень продовольчої забезпеченості населення продуктами харчування. 2. Низький рівень доходів населення.
Соціально-культурні фактори (традиції й система	1. Усвідомлення 94,6% населення залежності між якістю продуктів харчування та здоров'ям.	1. Відсутня реклама органічних продуктів харчування, тоді як традиційна продукція широко

цінностей суспільства, існуюча культура споживання товарів і послуг, наявні стереотипи поведінки людей)	2. Населення України ще не звикло до харчування низькоякісними продуктами, перевага надається екологічно чистим та безпечним. 3. Інформування про небезпеку неякісних продуктів харчування через ЗМІ.	рекламується на телебаченні.
---	--	------------------------------

Продовж. додатку П

Продовж. табл.

1	2	3
	4. Скрутне становище населення сільської місцевості можна перетворити на його конкурентну перевагу, якщо орієнтувати сільськогосподарські підприємства на вирощування органічної продукції. 5. Розвиток зеленого туризму на базі органічних сільськогосподарських підприємств.	
Природні й екологічні фактори (кліматична зона, стан навколишнього середовища, відношення громадськості до захисту навколишнього середовища)	1. Найвища у світі забезпеченість родючими чорноземами (30% усього світового запасу), які не втратили свій потенціал. 2. Унікальний клімат, який дозволяє вирощувати широкий асортимент сільськогосподарської продукції. 3. Виробничий потенціал сільського господарства дозволяє виробляти у 10 разів більше, ніж було витрачено ресурсів. 4. Вигідне географічне розташування дозволяє здійснювати експорт органічної сільськогосподарської продукції у країни світу. 5. Позитивний вплив органічного агровиробництва на стан навколишнього середовища, його збереження та відновлення. 6. Широке використання регіональних особливостей (місцевих традицій, інновацій, створення нових продуктів, вирощування місцевих видів рослин та розведення тварин).	1. До 90% орних земель в Україні мають різний рівень деградації, що призвело до зниження їх родючості. 2. Втрати врожаю та погіршення якості продукції внаслідок несприятливих погодних умов та природних явищ катастрофічного характеру.

Джерело: авторська розробка

Додаток Р

Таблиця

Законодавчо-нормативна база регулювання та контролю обігу, використання, ввезення, переміщення та випробування ГМО

Вид законодавчо-нормативного акту	Назва законодавчо-нормативного акту
1	2
Закони України	"Про безпечність та якість харчових продуктів" від 23.12.1997 р. №771/97-ВР
	"Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів" від 31.05.2007 р. №1103-V
	"Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів" від 19.03.2009 р. №1158-VI
	"Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання інформації про вміст у продукції генетично модифікованих компонентів" від 17.12.2009 р. №1779-VI
Постанови Кабінету Міністрів України	"Про затвердження порядку видачі дозволу на ввезення на митну територію України незареєстрованих генетично модифікованих організмів для науково-дослідних цілей або державних апробацій (випробувань)" від 20.09.2008 р. №734
	"Про затвердження порядку державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням" від 18.02.2009 р. №114
	"Про затвердження порядку видачі дозволу на проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів у відкритій системі" від 02.04.2009 р. №308
	"Про затвердження порядку видачі дозволу на транзитне переміщення незареєстрованих в Україні генетично модифікованих організмів" від 28.04.2009 р. №423
	"Про затвердження порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг" від 13.05.2009 р. №468
	"Про затвердження порядку проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі" від 23.07.2009 р. №808
	"Про затвердження розмірів тарифів на проведення

Продовж. додатку Р

Продовж. табл.

1	2
	експертизи, яка є підставою для державної реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі" від 18.11.2009 р. №1223
	"Про затвердження порядку державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням" від 12.10.2010 р. №919
Розпорядження Кабінету Міністрів України	"Про затвердження переліку державних підприємств, яким у 2010 році Держспоживстандартом надається організаційна та методична допомога в утворенні випробувальних лабораторій з визначення вмісту генетично модифікованих організмів у продукції" від 24.02.2010 р. №279-р
Накази	
Міністерства економіки України, Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики	"Про затвердження правил визначення вартості робіт з установлення вмісту генетично модифікованих організмів у харчових продуктах" від 05.08.2009 р. №844/287
Міністерства охорони здоров'я України	"Про затвердження переліку харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично модифікованих організмів" від 13.12.2010 р. №1248/18543
Міністерства екології та природних ресурсів України	"Про затвердження критеріїв оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище" від 07.02.2011 р. №36
Міжнародні документи	Рекомендації Комісії 2004/787/ЄС "По технічному керівництву для відбору проб чи виявлення генетично модифікованих організмів та матеріалів, які виробляються з генетично модифікованих організмів, як продуктів в контексті Регламенту (ЄС) №1830/2003" від 04.10.2004 р.
	Рішення ІІ/1 "Генетично модифіковані організми" (Поправки до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля) від 27.05.2005 р.

Джерело: побудовано з використанням нормативно-правових актів України [272]

Порівняння органічних та традиційних продуктів харчування

Критерії оцінки	Дослідження							Загальна тенденція
	Woese et al	Worthington	Heaton	Bourn & Prescott	Velimirov & Muller	Tauscher et al.	Afssa	
Корисні речовини								
Мінерали	0	+	+	×	++	++	++	+
Вміст білків	-	-	-	-	-	-	-	-
Якість білків	×	+	×	×	+	×	+	+
Вітаміни	-	+	+	×	++	+	+	+
Вторинні продукти обміну речовин	×	×	+	×	++	++	+	+
Шкідливі речовини								
Нітрати	++	++	++	+	++	++	++	++
Залишки пестицидів	++	×	++	++	+	++	++	++
Хвороботворні мікроорганізми	×	×	0	0	×	0	×	0
Тяжкі метали	0	+	0	×	×	++	0	+
Відповідність								
Придатність пшениці для випікання	--	×	-	×	--	-	×	-
Смакові якості								
Задоволення від продукту	+	×	+	×	++	+	×	+

Джерело: [31]

Примітки: «+++» – органічні продукти оцінені вище, ніж традиційні; «+» – органічні продукти мають незначні переваги; «0» – немає різниці; «-» – органічні продукти мають незначні недоліки; «--» – органічні продукти оцінені нижче, ніж традиційні; «x» – немає коментарів або кінцевого висновку.

Додаток Т
АНКЕТА
«ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ»

Перед Вами анкета, метою якої є дослідження ставлення населення до органічної продукції.

ДОВІДКА! Органічні продукти (від англ. organic food) — це продукція сільського господарства та харчової промисловості, яка виготовлена відповідно до затверджених правил (стандартів), які передбачають мінімізацію використання пестицидів, синтетичних мінеральних добрив, регуляторів росту, штучних харчових добавок, а також забороняють використання генетично-модифікованих продуктів.

Особливістю анкети є можливість висловити свою думку, обравши декілька варіантів відповідей відповідно до Ваших уподобань.

Інформація про Ваше місце роботи, посаду та вік необхідна для формування цільової аудиторії, виявлення переваг та обізнаності.

Якщо на будь-які питання Ви не можете відповісти за вагомими для Вас причинами, не відповідайте.

Прохання віднестися до цієї анкети серйозно та з почуттям відповідальності, оскільки Ваша думка цікавить нас.

Дякуємо за співпрацю!

*З повагою інститут Інноваційних технологій та змісту аграрної освіти
Миколаївського державного аграрного університету.*

1. Чи має для Вас значення походження продуктів харчування?

- а) так
- б) ні
- в) байдуже
- г) _____

Ваша думка

2. Як, на Вашу думку, впливає якість продуктів харчування на здоров'я людини?

- а) сильно
- б) незначно
- в) взагалі не впливає
- г) _____

3. Як психологічно впливає на Вас споживання неякісних продуктів харчування?

- а) я хвилююся за власне здоров'я та здоров'я рідних
- б) я про це не думаю
- в) я не бачу залежності між цими факторами
- г) _____

4. Ваше ставлення до генетично-модифікованих продуктів, чому:

- а) негативне
- б) позитивне

Продовж. додатку Т

в) мені байдуже

г) _____

5. Ваше ставлення до органічної продукції?

а) позитивне

б) негативне

в) байдуже

г) _____

6. Чи довіряєте Ви виробникам, які стверджують, що їх продукція є органічною згідно з міжнародними стандартами?

а) так

б) ні

в) не знаю

г) _____

7. Кому б Ви довіряли при виборі органічної продукції?

а) державним установам, які здійснюють відповідний контроль

б) виробникам

в) об'єднанням виробників та споживачів

г) міжнародним організаціям

д) _____

8. Чи зустрічали Ви у торговельній мережі органічну продукцію?

а) так

б) ні

в) не звертав(ла) увагу

г) _____

9. Які види органічної сільськогосподарської продукції будуть для Вас актуальними?

а) м'ясо та м'ясна продукція

б) молоко та молочна продукція

в) овочі та фрукти

г) риба

д) мука, цукор, крупи

є) мед

10. Де б Ви хотіли купувати органічну продукцію?

а) на ринку

б) у спеціалізованому магазині

в) у супермаркеті

г) місце не має значення, головне щоб продукція була органічною

Продовж. додатку Т

11. Скільки коштів Ви готові витратити на органічну продукцію протягом місяця?

- а) до 300 грн
 - б) від 300 грн до 600 грн
 - в) від 600 грн до 1000 грн
 - г) стільки, скільки буде потрібно для повноцінного харчування
-

12. Скільки, на Вашу думку, повинна коштувати органічна продукція, щоб вона користувалася попитом?

- а) як звичайна
- б) на 10% - 20% вище, ніж звичайна
- в) на 20% - 40% вище, ніж звичайна
- г) _____

13. Як, на Вашу думку, доцільно стимулювати виробництво органічної продукції в Україні?

- а) надавати пільги виробникам (податкові, за кредитами, лізинг тощо)
- б) стимулювати використання новітніх енерго- та ресурсозберігаючих технологій
- в) прийняти державні програми розвитку, відповідні законодавчі акти
- г) _____

14. Яким чином, на Вашу думку, необхідно стимулювати попит на органічну продукцію в Україні?

- а) доступними цінами
- б) рекламою у ЗМІ
- в) доступністю у торговельній мережі
- г) _____

15. Чи є потреба в подальших дослідженнях розвитку органічного виробництва в Україні?

- а) так, оскільки це майбутнє України як аграрної країни
- б) так, тому що сьогодні якість продуктів харчування незадовільна
- в) так, заради майбутніх поколінь
- г) ні, сьогодні споживач достатньо забезпечений продуктами харчування
- д) _____

16. Вкажіть, будь ласка, Вашу сферу діяльності, посаду та вік:

- а) _____
(сфера діяльності)
- б) _____
(посада)
- в) _____
(вік)

Джерело: авторська розробка

Міжнародні проекти сприяння розвитку органічного агровиробництва	
"Співробітництво для стійкого розвитку сільської місцевості: забезпечення питною водою, екосанітарія, органічне сільське господарство" 2003-2006 рр., Нідерланди	Підтримка діяльності, спрямованої на розвиток відкритого, плюралістичного і демократичного суспільства, заснованого на створенні закону про повагу до прав людини
БІСТРО ЄС "Розвиток органічного агровиробництва в Україні" 2005-2006 рр., ЄС	Покращення аграрного виробництва в Україні шляхом розвитку органічного агровиробництва
"Сталий розвиток агровиробництва в Україні" – ЕкоФінЛан» 2003-2010 рр., Нідерланди	Просування сталого розвитку сільської місцевості в Україні, накопичення прибутків та зменшення міграції на селі шляхом розвитку органічного виробництва на ринку, доступ до фінансових послуг у сільській місцевості України
Вирощування органічної сої з 2005 р., Німеччина	Пошук ефективних та життєздатних сортів сої для різних агрокліматичних зон України. Відпрацювання ефективних технологій вирощування генетично немодифікованої сої без застосування хімічно синтезованих мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин. Виробництво органічної сої з метою її подальшого експорту та нарощування її переробки в Україні
Проект аграрного маркетингу (ПАМ) 2006-2007 рр., США	Сприяння підвищенню доходів та створенню нових робочих місць в сільській місцевості, допомога малим та середнім фермерським господарствам, підвищення якості та виробничої ефективності
"Організація офіційного сільськогосподарського дорадництва в Полтавській області" 2007-2008 рр., Німеччина	Підтримка і розвиток сільськогосподарського сектора Полтавської області через розбудову системи офіційного сільськогосподарського дорадництва
"Впровадження методів органічного землеробства для стійкого розвитку сільських громад у Центральних та Східних регіонах України" 2006-2007 рр., Великобританія	Впровадження технологій органічного землеробства і тваринництва у підприємствах п'яти областей України: Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Полтавській і Харківській
"Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні" 2006-2007 рр., Великобританія	Прискорення розвитку українського органічного сектора та його інтеграція в світову торгівлю, зниження рівня бідності, зокрема в сільській місцевості шляхом надання малим та середнім фермерським господарствам і іншим учасникам органічної мережі за рівних умов доступу до нових ринків
"Створення регіонального кластеру виробників екологічної продукції" 2007-2008 рр., США	Залучення додаткових ресурсів до регіону через посилення конкурентоспроможності об'єднаних підприємств-учасників, використання спільних можливостей та розширення ринків збуту

Рис. Характеристика міжнародних проектів підтримки розвитку органічного виробництва в Україні

Джерело: складено за [45, 211, 215, 237]

Рис. Сутність і складові елементи організації органічного виробництва в аграрному секторі економіки

Джерело: розвинуто ідею [94]

Наукове видання

ЧАЙКА Тетяна Олександрівна

**Розвиток виробництва
органічної продукції
в аграрному секторі
економіки України**

монографія

За ред. д-ра екон. наук, проф. *Н. М. Сіренко*

Комп'ютерна верстка: *Т. О. Чайка*

Підписано до друку 28.11.2013 р.
Формат 60x84^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Друк лазерний. Ум. друк. арк. 18,54. Облік. вид. арк. 19,6.
Наклад 300 прим. Вид. №1073. Зам. №1148.

Видавництво «НОУЛІДЖ»

Свідоцтво пр. ореєстрацію серія ДК №2884 від 26.06.2007
91051, м. Луганськ, кв. Якіра, 3/316

Надруковано в ТОВ «Цифрова типографія»
Адреса: м. Донецьк-15, вул. Челюскінців, 291а,
тел.: (062) 388-07-31, 388-07-30